

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

ІНТЕРАКТИВНИЙ УРОК

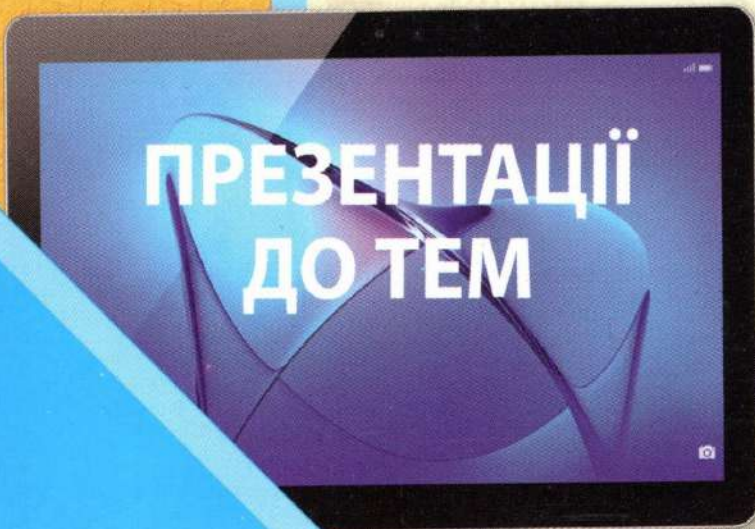
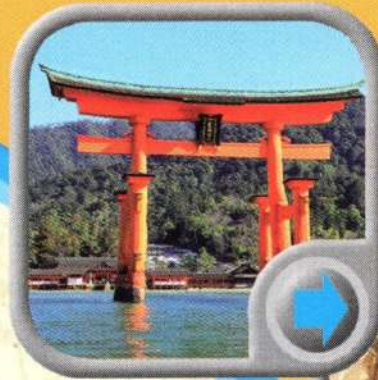
10

(11)

МИСТЕЦТВО

КОНСПЕКТИ УРОКІВ

10

(11)

МИСТЕЦТВО

КОНСПЕКТИ УРОКІВ

- розгорнуте календарне планування
- докладні матеріали до уроків
- мультимедійні презентації
- теоретичні засади викладання мистецтва

Серія «Інтерактивний урок»

Серіх Л. В.

С28 Мистецтво. 10(11) клас. Конспекти уроків / Л. В. Серіх, В. Г. Чуркіна, С. А. Мельник. — Харків: Вид-во «Ранок», 2020. — 288 с. — (Серія «Інтерактивний урок»).

ISBN 978-617-09-6099-3

Методичний посібник укладено відповідно до вимог чинної програми «Мистецтво» для 10 (11) класу закладів загальної середньої освіти. Книга містить розгорнуте календарне планування, тематичні розробки уроків, корисний додатковий матеріал (мультимедійні презентації). Користуючись цими матеріалами, учитель зможе в цікавій формі провести урок і підготувати учнів до виконання різноманітних творчих завдань.

УДК 008+372.8(073)

© Л. В. Серіх, В. Г. Чуркіна,
С. А. Мельник, 2019
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2020

ISBN 978-617-09-6099-3

ПЕРЕДМОВА

Шановні колеги! Посібник, який ви тримаєте в руках, розкриває шляхи розвитку світового мистецтва. Він допоможе сформувати в учнів уявлення про безперервність розвитку художньої культури, про її закономірності і вплив на суспільство та людську особистість, усвідомити місце українського мистецтва у світовому культурному просторі.

Мистецтво — особлива форма суспільної свідомості, що є художнім (образним) відображенням життя. Мистецтво зародилося в первісності як художнє відображення процесів повсякденного життя — праці, полювання, війни. Воно супроводжувало людство протягом всієї історії, змінючись від епохи до епохи, набуваючи різних форм в різних регіонах світу — Європі, Африці, Америці, на Сході тощо. Відображаючи навколишній світ, митець одночасно втілює у творі свої думки, почуття, прагнення та ідеали. Він відтворює явища життя й одночасно дає їм свою оцінку, пояснює їхню сутність і сенс через власне розуміння.

Регіональний підхід до культурного розвитку людства дає системне бачення людської культури взагалі, розкриває культурну самобутність регіону, показує взаємозв'язки і взаємовпливи культур різних народів.

Під культурним регіоном розуміють певну єдність етнічно-родових, національних, духовних характеристик, що проявляються у схожості таких складових соціуму, як традиції, релігія, культурні зв'язки, етико-естетичні норми, світоглядні принципи.

Курс «Мистецтво» в старших класах дуже цікавий і, за бажання, його можна опанувати на високому мистецтвознавчому рівні. Хочемо, щоб учні не тільки збагатили свої знання, а й стали приємно враженими від побаченого і почутого. Цей посібник укладений відповідно до нової програми з курсу «Мистецтво» для 10–11 класів, використані матеріали посібників та підручників з мистецтва. Він допоможе засвоїти етапи розвитку мистецької спадщини, вивчити діяльність видатних діячів світового та вітчизняного мистецтва, аналізувати культурні явища, розрізняти твори мистецтв за епохами, стилями, відрізняти справжній витвір культури від будь-яких підробок «маскульту» тощо.

Активізація мислення учнів неможлива без використання історичних та мистецьких джерел. Завдяки інформації, отриманій не тільки з підручника, а й засвоєній з прочитаного документа, побаченій на ілюстрації чи з екрана телевізора, учні мають можливість більш поглиблено зрозуміти події чи явища. Мистецькі джерела сприяють оволодінню навичками дослідницької роботи, критичного мислення, що є на сучасному етапі досить продуктивною формою навчання.

Поетапно спланована робота з мистецькими джерелами з урахуванням вікових особливостей розвиває культуру критичного мислення, сприяє процесу пізнання та осмислення конкретних мистецьких подій, явищ. Історичні джерела необхідно використовувати для забезпечення ефективності уроків, підвищення якості знань, поглиблення, закріплення і узагальнення матеріалу.

Щоб працювати з мистецькими джерелами й отримувати позитивні результати, необхідно враховувати такі елементи, як різноманітність джерел, створення можливості для порівняння, ретельний добір, яскравість. До візуальних джерел належать світлини, репродукції творів графіки та живопису, таблиці, схеми, діаграми, відео, презентації. Візуальні джерела можуть використовуватися як мотивація уроку, підсумок або складова тематичного оцінювання.

Робота з мистецькими джерелами — одна з необхідних форм роботи на уроках в старшій школі і сприяє більш поглибленому вивченню предмета, виробленню критичного мислення, формуванню власної думки, життєвої та громадянської позицій.

Формування компетентностей

Предметна мистецька компетентність (музична, образотворча, хореографічна, театральна, екранна) — це здатність до пізнавальної і практичної діяльності у певному виді мистецтва. Вона формується у процесі опанування учнями системи знань та уявлень у сфері певного виду мистецтва (*знанневий компонент*), набуття ними художньо-творчого досвіду з мистецтва (*діяльнісний компонент*), виховання ціннісних орієнтацій щодо мистецтва та мистецької діяльності (*ціннісний компонент*).

У процесі опанування учнями мистецтва формуються міжпредметні компетентності — здатність застосовувати у навчальній діяльності та соціумі систему інтегрованих мистецьких знань, умінь, естетичних цінностей з використанням набутого досвіду з інших галузей освіти.

Мистецтво відіграє важливу роль у формуванні ключових компетентностей, зокрема у процесі:

— аналізу, обговорення, виконання творів мистецтва рідною/державною мовою; сприйняття творів мистецтва інших країн та їхня інтерпретація з урахуванням знань про культуру цих країн (*компетентності спілкування рідною/державною, іноземною мовами*);

— застосовування обчислювальних умінь для створення художніх образів (об'ємно-просторових, площинних тощо), що потребують точних вимірювань (*математична компетентність*);

— застосування знань із природничих наук (акустики, оптики, хімії тощо) у відтворенні довкілля та явищ природи засобами мистецтва; використання технічних засобів для втілення художніх ідей (*основні компетентності у природничих науках і технологіях*);

— використання сучасних цифрових технологій для пізнання та творення мистецтва (*інформаційно-цифрова компетентність*);

— формування умінь виявляти власні художні інтереси та потреби; планувати та організувати свій час для пізнання, сприйняття, творення мистецтва чи самовираження через мистецтво; раціонально використовувати час для задоволення культурних потреб, здобувати, опрацьовувати мистецьку інформацію тощо (*компетентність уміння вчитися впродовж життя*);

— пропонування нових ідей, шляхів їх художнього вирішення, презентація власних творчих досягнень (*компетентності ініціативності і підприємливості*);

— ефективної співпраці у команді, зокрема для реалізації громадських мистецьких проєктів; естетизації середовища (*соціальна та громадянська компетентності*);

— пропагування національної культури через власну художньо-творчу діяльність; виявлення поваги і толерантного ставлення до культурного розмаїття світу; усвідомлення потреби збереження художнього надбання людства (*компетентність обізнаності та самовираження у сфері культури*);

— використання мистецтва для вираження емоцій, почуттів, переживань та корекції власного емоційного стану (*компетентність екологічної грамотності і здорового способу життя*).

Інформаційна компетентність — уміння працювати з джерелами (пошук, класифікація, обробка, демонстрація).

Логічна компетентність — уміння аналізувати та пояснювати мистецькі факти та явища.

Аксіологічна компетентність — уміння формулювати версії та оцінки мистецького розвитку.

Хронологічна компетентність — уміння орієнтуватися в історичному часі та мистецьких стилях.

До візуальних джерел належить увесь спектр наочності, яку застосовують на уроках інтегрованого курсу мистецтва. Це репродукції творів живопису та графіки, світлини скульптур, архітектурних споруд, а також плакати, листівки та ін.

Не зважаючи на те, що дані джерела є найбільш універсальним та доступним засобом збереження та передачі інформації, досягнення мистецтва минулого розглядаються сьогодні не як самостійне, первинне джерело інформації, а як другорядне — ілюстрацією до тексту.

Етапи роботи з візуальними джерелами

Первинна інтерпретація — опис і аналіз ситуації, сюжету, визначення позиції автора (аналіз зображення людей, визначення їхньої приналежності до соціальної групи, класу, партії).

Вторинна інтерпретація — акцент на історичність ситуації, на співвідношення її з іншими джерелами (як текстовими, так і візуальними), на історичний контекст (залучення знань учнів, набутих з інших джерел).

Результат аналізу — висновки учнів про мистецьку ситуацію, явище, процес.

Ілюстрація — це завжди метафора, візуалізація, один із проявів сутності, яка трансформується в образи.

На уроках мистецтва використовують словосполучення *book illumination*. В англійській мові *illuminate* означає «освітлювати». У цьому контексті ілюстрація відрізняється від беззмистовного набору гарних картинок: вона є засобом, що робить візуальну ідею зрозумілою. Саме тому важливо, щоб подання того чи іншого зображення слугувало не просто прикрашанням уроку, а й підкріплювало думку, яку вчитель хоче донести до учнів.

Кожен вид візуального джерела дозволяє розкрити майже всі аспекти історичної проблематики вивчення мистецтва та дозволяє застосовувати дидактично адаптовані методи історичної науки в пізнавальній діяльності учнів.

У своїх працях відомі педагоги М. Махмутов, В. Євдокимов, О. Зільберштейн, І. Федоренко пропонують використовувати візуальні джерела як основу для постановки проблеми, надавати учням фактичний матеріал для аналізу, порівняння та розкриття сутності явищ. Це, на думку методистів, сприятиме актуалізації раніше набутих знань, на основі яких будуть формуватися нові поняття, вміння та навички, формуванню в учнів потреби в нових знаннях, створенню у школярів стійкої уваги у процесі вивчення нового навчального матеріалу.

Для успішної роботи учнів з візуальними джерелами як джерелами інформації, їм необхідно опанувати певні схеми аналізу в залежності від виду візуального джерела.

Найпростішу пам'ятку для роботи з ілюстраціями та плакатами подають І. Нікітіна, Ю. Нікітін та В. Шеліхова. Вони пропонують перелік орієнтовних запитань, які можна використовувати для опрацювання різних візуальних джерел на уроках мистецтва.

Алгоритм роботи з плакатами

1. Хто є автором твору?
2. Що зображено на плакаті?
3. Який слоган супроводжує зображення?
4. Яку мету переслідував митець, створюючи плакат?
5. Для кого він був призначений?
6. Які думки й почуття мав викликати плакат у глядача?
7. Наскільки плакат був актуальний на час створення? (З якими історичними подіями або сферою життя пов'язаний плакат?)
8. Які думки та почуття він викликає зараз у вас?

Алгоритм роботи з творами живопису

1. Хто автор картини?
2. Що на ній зображено?
3. Як називається твір?
4. Яка мета створення твору?
5. Який настрій прагнув створити автор у глядача?

6. Завдяки яким засобам створюється цей настрій (кольори, композиція тощо)?
7. Яка, на ваш погляд, основна думка твору? Якими засобами це досягається?

Загалом методи роботи з художньою картиною збігаються з методами роботи з плакатом та карикатурою. Важливо звертати більше уваги на естетичний момент, використовувати методи сугестії.

Алгоритм роботи із сюжетними відео

1. Як називається твір, фрагмент якого ви переглянули?
2. Хто режисер та оператор цього твору?
3. Опис.
 - а) Що демонструє відео, яке ви переглянули?
 - б) Які об'єкти потрапили на передній план, а які залишились на другому плані?
 - в) Чим займались люди, які потрапили в об'єктив кінокамери?
 - г) Опишіть зовнішність центральної фігури сюжету.
4. Дослідження відео.

Які деталі сюжету вам запам'яталися найбільше? Чому?
5. Інтерпретація відео.
 - а) З мистецтвом яких країн пов'язаний переглянутий вами сюжет?
 - б) Які часи відображає відео? Обґрунтуйте свою відповідь.
 - в) Чи змінилося ваше уявлення про мистецькі події після перегляду сюжету? Що саме і чому?
 - г) Що нового ви дізналися про мистецтво?
 - д) Які емоції і почуття закарбував кінооператор?

Алгоритм роботи зі світлинами

1. Коли була створена світлина? Хто її автор?
2. До якого жанру образотворчого мистецтва (натюрморт, портрет, пейзаж, жанрова сцена) можна віднести цей твір?
3. Цей кадр є вчасно «спійманою» митцем миттю чи таким, що потребував спеціальної побудови композиції?
4. Яку ідею, на ваш погляд, автор прагнув донести до глядача?
5. Якими художніми засобами мистецтва фотографії скористався митець?
6. Які почуття й думки викликає у вас цей твір?

Алгоритм роботи з карикатурами

1. Як одягнені персонажі? Що вони роблять?
2. Наскільки реалістично чи гіперболізовано зображені персонажі? (Якщо зображення гіперболізоване, то якими засобами це досягається?)

3. Чи впізнаєте ви осіб, зображених на карикатурі? (Якщо це реальні люди, то назвіть їх. Яке місце в суспільстві вони посідали на момент створення карикатури?)
4. Визначте за джерелами дату створення карикатури. Якій події чи реалії суспільного життя присвячений твір?
3. Що ви знаєте про цю подію чи реалію, а також про осіб, зображених на карикатурі?
4. Що означає підпис під карикатурою? У якій формі він поданий (приказка, слоган, діалог персонажів, цитата та ін? Він відображає пряму думку автора чи приховує її?
5. Укажіть елементи зображення, що відіграють символічну роль. Якого значення надав їм художник?
6. Якщо серед персонажів є позитивні та негативні, визначте особливості їхнього зображення.
7. Сформулюйте ставлення карикатуриста до певної особистості, історичної події або реалій, що стали темою твору.

У старших класах під час вивчення мистецтва XIX–XXI ст. все частіше поряд з ілюстраціями провідну роль відіграють *світлини* і *тиражна графіка* (постери, плакати та ін.). Але ці джерела інформації можна аналізувати лише за умови, що вони застосовуються у певному контексті. Незважаючи на те, що кожна світлина є унікальною в своєму роді, існує перелік запитань, які застосовуються під час роботи з фотодокументами.

На першому етапі достатньо точно описати те, що бачать учні. Їм необхідно порадити дотримуватися алгоритму дій. З'ясувавши зміст твору, можна перейти до його аналізу.

За використання світлин як джерела інформації слід пам'ятати, що вони можуть бути пов'язані з іншими джерелами; потенційно піддавати сумніву загальноприйняті точки зору, сподівання учнів, стереотипні уявлення; виявляти певні суперечності та двозначності, які потрібно пояснити чи вирішити; порушувати питання, на які можна знайти відповідь, тільки звернувшись до інших джерел тощо.

Проте під час реконструкції історії повсякденності (епохи, соціального прошарку суспільства, середовища, особистості) можна не тільки відзначити зростаючу роль зображальних і речових джерел, а й певну зміну їхньої пріоритетності у порівнянні з писемними документами.

Карикатури з історичної теми можна використовувати як засіб вивчення думок людей з різними політичними поглядами або населення країни в цілому. Схема аналізу карикатур не дуже відрізняється від схеми роботи з історичним світлинами, розбіжності виявляються на рівні деталей запитань, що ставляться під час тлумачення карикатур.

Аналізу карикатури має передувати процедура її опису. На цьому етапі не потрібно висловлювати припущень щодо того, що учні бачать. Достатньо описати персонажів, зображених на карикатурі.

Потім необхідно описати усі предмети, зображені на карикатурі, з'ясувати, наскільки реалістично чи гіперболізовано зображені персонажі.

Також учням необхідно описати, що вони бачать на задньому/передньому плані, у центрі, з лівого та правого боків зображення. Після цього можна переходити до безпосереднього аналізу історичної карикатури.

Ще один вид джерел, який важливо використовувати на уроках мистецтва, — це *відеоджерела*. Ні для кого не секрет, що для значної частини сучасних школярів найбільш звичним способом здобуття інформації є її перегляд на екрані телевізора чи комп'ютера. В останні роки науковці почали розробляти методiku використання відеосвідчень на уроках мистецтва. Це дає можливість дізнатися або розширити свої знання про події минулого, а також зрозуміти, як це минуле сприймалося і оцінювалося безпосередньо митцями — свідками або навіть учасниками подій. Також відеосвідчення посилюють спектр емоцій та почуттів у школярів, сприяють формуванню в них необхідних предметних компетентностей.

Отже, карикатури, фотографії, відеоматеріали — це цілком самодостатні джерела, які слід використовувати на уроках мистецтва не лише для поглиблення знань учнів, а й для формування в них певних умінь та навичок, розвитку в учнів критичного та історичного мислення. Використання того чи іншого інформаційного або мистецького джерела під час вивчення певної теми має бути доцільним і залежати від мети, яку прагне досягти вчитель на уроці.

Застосування дискусії як методу формування мистецьких компетентностей

Значущим методом формування мистецьких компетентностей є використання дискусії на уроках мистецтва, що дозволяє ознайомити учнів з різними думками щодо певних питань, навчити їх висловлювати свою точку зору, аргументувати її, формулювати запитання та використовувати їх у якості «інструменту пізнання».

Важливо визначити найбільш доречну форму дискусії, яка б відповідала темі та меті уроку, підготовленості учнів, особливостям навчального матеріалу.

Класичні дебати. У них беруть участь дві команди по троє учнів у кожній. Команда, що висуває ствердження, захищає тему гри та наводить усі можливі аргументи для того, щоб заповнити суддів в істинності своєї позиції. Команда, що заперечує, намагається довести, що позиція опонентів з даної проблеми хибна. Разом з аргументами команди мають надавати суддям вислови, конкретні факти, які підтверджують аргументацію. Таким чином, зміст дискусії — це зіткнення думок, позицій з якої-небудь проблеми.

Експрес-дискусія. Підготовка до неї здійснюється учнями безпосередньо на уроці. Вона не потребує тривалого проведення, зазвичай проводиться один на один, коли в суперечці беруть участь двоє учнів. При цьому темами експрес-дискусії стають складові загальної теми уроку. Кожен учень визначає і захищає свою точку зору.

Текстова дискусія. Дана форма дискусії проводиться на основі вивчення уривків з наукових статей, монографій, науково-популярних публікацій. Учасники об'єднуються у дві групи та відстоюють різні точки зору, використовуючи цитати, факти, приклади із підручників.

Проблемна дискусія. Цей вид дискусії передбачає суперечку, коли учні не обмежуються окремими фактами, а використовують достатньо великий обсяг матеріалу з різних джерел (статей, визначених теорій видатних мистецтвознавців, енциклопедичних відомостей та ін.).

«Круглий стіл». Учасники (10–20 осіб) «круглого столу» сідають обличчям одне до одного та ведуть бесіду з визначеної теми. У ході такої дискусії відбувається обмін думками між усіма учасниками. У цій дискусії також може брати участь учитель.

«Коло». Мета такої дискусії — можливість залучити до обговорення весь клас. Учні утворюють два кола — зовнішнє та внутрішнє. При цьому внутрішнє коло нерухоме, а зовнішнє — рухоме. Кожен учень сидить навпроти іншого. За сигналом вчителя учні із зовнішнього кола пересідають на один стілець праворуч та змінюють партнера з дискусії. У дискусії учні із зовнішнього кола є прихильниками однієї точки зору, учні із внутрішнього — іншої.

Інтерактивна основа технології розвитку критичного мислення

Система розвитку критичного мислення передбачає особливу структуру уроку: кожен урок має складатися з трьох етапів.

Етап актуалізації має на меті:

- актуалізувати («оживити») в пам'яті учнів уже наявні знання;
- встановити мету навчання;
- зосередити увагу учнів на темі;
- представити контекст для того, щоб вони зрозуміли нові ідеї.

Етап усвідомлення знань відбувається в основній частині уроку і має на меті:

- порівняти очікування учнів із тим, що вивчається;
- переглянути очікування та висловити нові;
- зробити висновки й узагальнення матеріалу;
- поєднати зміст уроку з особистим досвідом учня;
- поставити запитання до вивченого на уроці матеріалу.

Етап рефлексії має на меті:

- узагальнити основні ідеї;
- обмінятися думками;
- виявити особисте ставлення.

Складання тез за темою уроку

Теза — стисло сформульовані основні положення статті, лекції, повідомлення, доповіді. Це короткий письмовий виклад основних думок

окремого джерела без пояснень, ілюстрацій та посилань. У тезі переважають загальні положення.

1. Уважно прочитайте текст, на основі якого треба скласти тези.
2. З'ясуйте значення незрозумілих вам слів і термінів.
3. Починайте складати тези лише тоді, коли ви з'ясували зміст тексту та його головну думку.
4. Визначте в тексті основні положення, що є ланками логічного ланцюжка, за допомогою якого автор послідовно розкриває свою думку.
5. Сформулюйте їх своїми словами (це сприяє кращому розумінню тексту) і запишіть.

Робота над повідомленням

1. Прочитайте у підручнику параграф, до якого ви складаєте повідомлення.
2. Складіть орієнтовний план свого повідомлення.
3. Визначте літературу, за якою ви будете його готувати.
4. Опрацюйте літературу, за необхідності зробіть уточнення плану. Зверніть увагу на логіку свого викладу.
5. За планом запишіть зміст повідомлення або складіть його тези.
6. Подумайте над тим, який ілюстративний матеріал доцільно використати.
7. Під час виступу з повідомленням не забувайте про виразність свого мовлення.

Складання простого або розгорнутого плану повідомлення

Зверніть увагу на тему, план до якої ви повинні скласти. Уважно прочитайте текст і виберіть з нього лише той матеріал, який відповідає темі.

Починайте складати план лише тоді, коли з'ясуєте зміст матеріалу загалом.

Залежно від того, який план (простий чи розгорнутий) необхідно скласти, оберіть один із двох запропонованих шляхів.

1. Якщо потрібно скласти простий план, поділіть текст на логічно завершені частини. Знайдіть у кожній з них головну думку, чітко і конкретно сформулюйте й запишіть її.
2. Якщо план розгорнутий, у кожній з логічно завершених частин тексту визначте кілька положень, які розкривають головну думку; сформулюйте і запишіть головні думки у вигляді пунктів плану, а положення, що їх розкривають, — як підпункти.
3. Перед тим як записати план, перевірте, чи всі головні ідеї тексту знайшли у ньому відображення.

Конспектування навчального матеріалу

Конспектування — стислий письмовий виклад основного змісту тексту з виокремленням його найважливіших положень.

1. Запишіть автора твору, його назву та вихідні дані.
2. Перед тим як розпочати конспектування, необхідно загалом ознайомитися з текстом.
3. Визначте у тексті логічно завершені частини й у кожній з них знайдіть основну думку. Дайте їм назви. На основі цього складіть план.
4. Підготуйтеся до виконання завдання: поділіть сторінку зошита на дві нерівні частини для запису плану (ліворуч) і конспекту (праворуч).
5. Складіть конспект змісту кожної логічно завершеної частини тексту відповідно до плану, дотримуючись таких умов:
 - а) основний зміст тексту викладається стисло;
 - б) провідні думки, аргументи, висновки сформулюйте детально;
 - в) назви глав, розділів, параграфів наукової праці обов'язково вказуються точно;
 - г) якщо у конспекті використовуються цитати, дотримуйтеся правил цитування: необхідну цитату беріть у лапки, в дужках зазначайте джерело і сторінку;
 - д) намагайтеся робити записи своїми словами, оскільки це сприяє кращому розумінню тексту;
 - е) основні положення конспекту вказуються навпроти відповідних пунктів плану.
6. Працюючи над конспектом, застосовуйте систему підкреслень, виділяйте найважливіше великими літерами, використовуйте умовні позначки: вони допоможуть вам під час відповіді за конспектом.
7. У лівій частині конспекту, окрім плану, можна також виписувати незнайомі імена і терміни, які потребують пояснення, необхідні доповнення, стислі висновки для себе, паралелі з явищами сьогодення тощо.
8. Перевірте виконану роботу. У разі необхідності зробіть виправлення або уточніть пункти плану і зміст конспекту.
9. У випадку, коли необхідно скласти конспект на основі кількох джерел, спочатку визначте, який твір буде основний. Для цього прочитайте джерела і визначте, якою мірою в них розкрито проблему, що цікавить вас. Потім поділіть сторінку зошита на дві частини: у лівій частині запишіть конспект основного твору, в правій зробіть доповнення до нього за основними джерелами.

Аналіз тексту мистецького (історичного) джерела

1. Прочитайте текст.
2. Визначте основну частину тексту. В якому реченні викладена головна ідея, головний зміст?

3. Про яку мистецьку (історичну) подію або явище, про якого митця йде мова?
4. Визначте в тексті джерела:
 - що важливо;
 - що потрібно запам'ятати;
 - про що довідалися вперше;
 - що було незвичним, несподіваним.
5. Складіть запитання до тексту, починаючи їх словами «чому», «з якою метою», «як».
6. Визначте своє ставлення до тексту. Свою думку можна висловити в такій формі:
 - Це правильно, тому що...
 - Я впевнений(а) у тому, що...
 - Я добре знаю, що...
 - Я думаю інакше, тому що...
 - Я сумніваюся у цьому, тому що...
 - Я не згодний(а) з цим, тому що...

Написання реферату

Реферат — доповідь з певної теми, заснована на огляді відповідних джерел. Вона містить аналіз теоретичного змісту питання, самостійний аналіз фактів, подій, процесів, явищ, що належать до теоретичної частини реферату, та узагальнення і висновки до змісту реферату.

1. Уважно розберіться, з якої теми слід підготувати реферат, і відповідно до цього визначте мету його написання.
2. Продумайте, які питання і в якій послідовності вам необхідно висвітлити в ході роботи над рефератом. Це допоможе вам скласти план реферату.
3. Визначте обсяг необхідної літератури з теми реферату і опрацюйте її:
 - а) читаючи дібрані статті та книжки, звертайте увагу на посилання авторів на джерела, оскільки вони можуть бути вам корисні у подальшій роботі над темою;
 - б) занотуйте необхідне на окремих картках, зручних для подальшого опрацювання і систематизації матеріалу;
 - в) виписки, які ви робите, опрацьовуючи необхідну літературу, класифікуйте відповідно до плану реферату.
4. Реферат пишеться за таким планом:
 - а) у вступі ви обґрунтовуєте важливість обраної теми, акцентуєте увагу на тому, що і як будете описувати;
 - б) в основній частині розкривається зміст реферату;
 - в) у закінченні формулюються висновки, яких ви дійшли;
 - г) наприкінці реферату подається список використаної літератури.
5. Оформлення реферату має відповідати загальноприйнятим нормам посилань на джерела і вимогам до бібліографії.

Створення презентації (за допомогою програми Power Point)

1. Оберіть тему вашої творчої роботи або порадьтеся з учителем.
2. Складіть поетапний план роботи.
3. Опрацюйте джерела, які стосуються даної проблеми.
4. Оберіть ту інформацію, яку ви перевірили на достовірність.
5. Оберіть питання, які найбільше сподобалися, та розкрийте їх, використовуючи знайдену (перевірену) інформацію.
6. Підготуйте візуальні джерела, які ілюструватимуть знайдені факти, події, явища, діяльність історичних персон.
7. Зробіть власні висновки з приводу опрацьованої теми, висловіть ваше ставлення.
8. Перевірте якість мови (доступність, допущені помилки тощо).
9. Попрацюйте з конструктором презентацій: перший слайд — тема, хто виконав, розмістіть інформацію, візуальні джерела, останній слайд — посилання на джерела.
10. Оберіть дизайн вашої презентації (фон, анімації тощо).
11. Перевірте виконану роботу, здайте на перевірку і отримайте найвищий бал.

Аналіз-інтерпретація художнього твору

Моделі вивчення, аналізу, інтерпретування художнього твору можуть бути такі:

- подієвий: уривок ← факт → головна думка;
- сюжетний: уривок ← подія → пафос;
- образний: уривок ← образ-характер → ідея;
- тематичний: уривок ← сукупність об'єктів (предмети, явища) → ідея;
- проблемний: уривок ← актуальні сторони об'єкта → ідея;
- проблемно-тематичний: уривок ← об'єкт як реальна дійсність і художнє втілення → ідея;
- композиційний — подієвий тип: подієво-хронологічний, подієво-ретроспективний, подієво-монтажний, подієво-розповідний: сюжетні епізоди, система подій ← особистість і конфлікт → художній образ, ідея;
- композиційний — описовий тип: ліричні компоненти (емоції, враження, почуття, думки) ← особистість і конфлікт → художній образ, ідея;
- жанрово-стильовий: тематично-проблемні вияви зі стильовим контекстом ← форма бачення й осмислення різноманітності світу → художній образ, ідея.

Види і правила інтерпретації:

- відомості про автора;
- обставини написання твору;
- виникнення творчого задуму;
- родово-жанрова природа твору;
- тема та ідея твору;
- художні образи;
- сюжет та композиція;
- художні засоби;
- мова твору;
- місце твору в мистецькому доробку;
- місце та значення твору в мистецькому процесі, в історії мистецтва.

Л. Масол

**Орієнтовний тематичний план уроків мистецтва
у 10 (11) класах
(до підручника Л. Масол «Мистецтво» — К. : ВД «Освіта», 2018. — 224 с.)**

Дата	Тема і зміст	Теми проектів і дискусій, завдання, твори для сприйняття, практикуми	Примітки
Тема 1. Мистецтво африканського культурного регіону (9 год.)			
Африканська скульптура, маски (3 год.)			
	<p>Відмінності культур Північної і Тропічної Африки. Унікальність мистецтва давньої цивілізації Єгипту. Роль ісламу в культурі країн Північної Африки.</p> <p>Вплив релігійних вірувань (анімізм, тотемізм, фетишизм) на традиційне мистецтво етнічних племен Центральної Африки.</p> <p>Маска — «ключ» до душі африканців, її різновиди.</p> <p>Теракотові статуєтки стародавньої культури Нок. Реалістичні голови з теракоти або бронзи з міста-держави Іфе. Жанровий діапазон і канони бронзової скульптури держави Бенін.</p> <p>Відлуння експресивних образів африканців у творчості митців європейського авангарду</p>	<p><i>Завдання</i></p> <p>Прослухайте і порівняйте гру різних виконавців на джембе.</p> <p>Спробуйте відтворити елементи поліритмії (робота в парах).</p> <p>Проведіть дискусію на тему «Африканський танець — думки й почуття, виражені в русі».</p> <p>Подумайте, які танці можна застосовувати як релаксацію.</p> <p>Мистецький проект (тема за вибором): «Мистецтво Давнього Єгипту», «Мавританське мистецтво», «Сучасний живопис Африки».</p> <p><i>Практикум</i></p> <p><i>Варіант 1.</i> Підготуйте і проведіть у школі квест «Загадки мистецтва Африки».</p> <p><i>Варіант 2.</i> Самостійно доберіть в інтернеті зразки африканських масок і виготовте подібні для шкільного театралізованого шоу</p>	
Музично-танцювальна магія африканців (3 год.)			

Дата	Тема і зміст	Теми проектів і дискусій, завдання, твори для сприйняття, практикуми	Примітки
	<p>Гілки африканської музичної культури: музика Північної Африки, де поєдналися традиції корінних народів континенту з досягненнями мусульманської культури та етнічна музика африканців, які живуть на південь від пустелі Сахари й зберегли архаїчні традиції.</p> <p>Музичні інструменти народів Африки: домінування ударних, зокрема різних за формами та розмірами барабанів. «Мова» там-тамів, гра на джембе. Популярність калімби, різновидів балафонів. Струнні (кора, лук, ефіопська ліра) та духові інструменти.</p> <p>Музика і танці в обрядах і ритуалах африканців, самовираження мовою рухів</p>	<p><i>Завдання</i></p> <p>Прослухайте і порівняйте гру різних виконавців на джембе. Спробуйте відтворити елементи поліритмії (робота в парах).</p> <p>Проведіть дискусію на тему «Африканський танець — думки й почуття, виражені в русі», висловіть і поясніть власне ставлення до мистецтва народів Африки. Подумайте, які танці можна застосовувати для релаксації.</p> <p><i>Практикум</i></p> <p><i>Варіант 1.</i> Спробуйте поімпровізувати під ритми барабана танці в африканському стилі, імітуючи, наприклад, стрімкий і переможний політ яструба (хлопці), ніжний трепет квіки (дівчата) або інші природні явища.</p> <p><i>Варіант 2.</i> Виконання приспіву пісні «Хафана» Африка Сімона (караоке)</p>	
Узагальнення теми (3 год.)			
Тема 2. Мистецтво американського культурного регіону (18 год.)			
Мистецтво доколумбової Америки: майя, ацтеки, інки (3 год.)			
	<p>Періодизація розвитку мистецтва Американського регіону. Мистецтво майя — «греків Нового Світу». Чичен-Іца — одне з нових семи чудес світу.</p>	<p><i>Завдання</i></p> <p>Знайдіть в Інтернеті й прослухайте індіанську етнічну музику. Обміняйтеся своїми враженнями з однокласниками.</p>	

Дата	Тема і зміст	Теми проектів і дискусій, завдання, твори для сприйняття, практикуми	Примітки
	Мистецтво ацтеків: архітектура столиці Теночтитлан, сакральна скульптура, календар. Мистецтво інків: кераміка, вироби із золота. Мачу-Пікчу — «місто у небесах». Музична культура корінних народів Америки	<i>Практикум</i> <i>Варіант 1.</i> Замалуйте конструкцію піраміди доколумбової Америки. <i>Варіант 2.</i> Виготовте головний убір або прикрасу з розфарбованого пір'я для індіанського костюму	
Архітектура, скульптура і живопис Латинської Америки (3 год.)			
	Мистецтво Латинської Америки колоніального періоду: кафедральний собор в Мехіко, комплекс споруд церкви Бон-Жезус-ду-Конгоньяс. Театри у стилі класицизму: Колон у Буенос-Айресі (Аргентина), Амазонас у Манаусі (Бразилія). Кафедральний собор у стилі модернізму О. Німейєра. Статуя Христа Спасителя — символ Ріо-де-Жанейро і Бразилії. Мексиканська школа монументального живопису: Д. Рівера, Х. Ороско, Д. Сікейрос. Живопис Ф. Кало	<i>Завдання</i> Створіть карту або таблицю пам'яток культури та мистецтва Латинської Америки, які внесені до списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Мистецький проект з презентацією (тема за вибором): «Сучасні оперні театри Латиноамериканського культурного регіону», «Нові сім чудес світу», «Декоративне мистецтво народів Латинської Америки»	
Архітектура, скульптура і живопис Північної Америки (3 год.)			
	Риси класицизму і неокласицизму в архітектурі Північної Америки. Капітолій у Вашингтоні. Архітектура в стилі ар-деко. Хмарочоси: Гарант-білдінг, Крайслер-білдінг, Емпайр-стейт-білдінг.	<i>Завдання</i> Запропонуйте ідеї оригінальних графіті для прикрашання неестетичних об'єктів навколишнього середовища, наприклад старих бетонних парканів.	

Дата	Тема і зміст	Теми проектів і дискусій, завдання, твори для сприйняття, практикуми	Примітки
	Деконструктивізм споруди «Кристал» Королівського музею у Торонто. Статуя Свободи у США, скульптура Лео Мола. Веґревільська писанка (Канада). Живопис на американські сюжети В. Гомера, Е. Хоппера, Р. Кента, М. Кассет. Американські митці українського походження: Я. Гніздовський, М. Дмитренко. Абстрактний експресіонізм Дж. Поллока, М. Ротко. Поп-арт Е. Воргола, Дж. Кунса. Об'єкти стріт-арту і мистецтво графіті в Майамі	Мистецький проект (тема за вибором): «Голлівуд — імперія кіно», «Дісней і Діснейленди». <i>Практикум</i> Створіть колірно-терапевтичну композицію у стилі абстрактного експресіонізму для підтримування позитивного настрою під час різних життєвих негараздів. Доберіть до неї арт-терапевтичну музику. Під час релаксації зімпровізуйте відповідні хореографічні та пантомімічні етюди	
Латиноамериканські танці переможно крокують світом (3 год.)			
	Три корені мистецтва латиноамериканських країн: індіанське, креольське (іспанського і португальського походження), африканське. Бразильська самба. Кубинська румба. Ча-ча-ча — грайливий танець кубинського походження. Аргентинське танго — танець-імпрізація. П'ятірка танців латиноамериканської програми міжнародних конкурсів бальних танців. Творчість аргентинського композитора А. П'яццолли. Міжнародний день танго — 11 грудня	Твори для сприйняття: А. П'яццолла. Танго «Oblivion» («Забуття»), «Лібертанго» у виконанні автора на бандонеоні та в різних інтерпретаціях. <i>Практикум</i> <i>Варіант 1.</i> Подивіться в інтернеті латиноамериканські танці з міжнародних конкурсів, порівняйте їх і оберіть той, який захочете самостійно опанувати. <i>Варіант 2.</i> Уявіть, що вас запросили на карнавал в Ріо, де змагаються школи самби з усієї Бразилії й інших країн; поекспериментуйте у виконанні характерних рухів самби	
Музично-танцювальні ритми Америки (3 год.)			

Дата	Тема і зміст	Теми проектів і дискусій, завдання, твори для сприйняття, практикуми	Примітки
	Витоки джазу: спірічуелс, блюз, регтайм та ін. Виконавці: П. Робсон, «імператриця блюзів» Б. Сміт, «король труби» Л. Армстронг, піаніст і аранжувальник Д. Еллінгтон, Е. Фіцджеральд. С. Джоуплін — автор регтаймів. Розмаїття стилів і жанрів джазу: диксиленд, бі-боп, хот-джаз, кул-джаз, симфоджаз тощо. Посидання джазових інтонацій та академічної музики у творчості Дж. Гершвіна. Рок-музика. Е. Преслі — король рок-н-ролу. Арт-рок. Поп-музика: М. Джексона, Мадонна. Танці: степ, чарльстон, фокстрот, твіст, шейк, брейк тощо. Діско. Хіп-хоп	Твори для сприйняття Оркестр Д. Еллінгтона. Дж. Гершвін. «Рапсодія в блюзових тонах» для фортепіано з оркестром, опера «Поргі та Бесс» (фрагменти). Шлягери Е. Преслі, М. Джексона, Мадонни (за вибором). Мистецький проект (колективна робота) Об'єднайтеся в міні-групи та дослідіть різні стилі й напрями джазу, рок- і поп-музики в Америці, проведіть паралелі й аналогії з музичною культурою України. <i>Практикум</i> Продемонструйте характерні елементи одного з популярних танців, батьківщина яких — Північна Америка	
Узагальнення теми (3 год.)			
Тема 3. Мистецтво далекосхідного культурного регіону (9 год.)			
Природа — міра всіх речей (3 год.)			
	Вплив конфуціанства, даосизму, буддизму на мистецтво регіону. Архітектура країн Далекого Сходу: Велика Китайська стіна, Храм Неба у Пекині, японський замок Химедзі, корейський королівський палац Кьонбоккун у Сеулі, ультрасучасна архітектура. Китайський живопис — синтез зображення, поезії, каліграфії, друку (Ван Вей, Лі Сисюнь, Янь Лібень, Чжоу Фан, Ці Байші та ін.).	<i>Завдання</i> Проведіть конкурс ікебани, завершіть його церемонією чаювання у східному стилі. <i>Практикум</i> (робота в групах). Намалуйте на папері або тканині у вертикальному видовженому форматі серію композицій у жанрі «квіти і птахи».	

Дата	Тема і зміст	Теми проектів і дискусій, завдання, твори для сприйняття, практикуми	Примітки
	Жанри: «гори і води», «квіти й птахи», «люди», «тварини». Корейський живопис на шовку і папері (Чон Сон, Кім Хон До). Японське мистецтво гравюри: К. Утамаро, К. Хокусай. Японський сад, ікебана. «Корейський традиційний сад» у Києві. Декоративно-ужиткове мистецтво Далекого Сходу: вироби з порцеляни, дерева, кістки, тощо. Нецке	Оберіть єдиний для групи східний мотив (лотос, орхідея, бамбук, хризантема). Складіть з малюнків сувій або ширму (за вибором). Заздалегідь підготуйте конструкцію основи. Подаруйте кращу ширму інтернату для людей похилого віку	
Музика, танець, театр, кіно: погляд крізь тисячоліття (3 год.)			
	Пентатоніка — основа китайської музики. Розмаїття китайських музичних інструментів: струнні (цинь і піпа), духові (флейти, шен), ударні. Японські інструменти кото і сямісен. Пекінська опера: поєднання вокалу, діалогів, акробатики. Танцювальні традиції народів Далекого Сходу: танці дракона і лева, з барабанами, віялами, саблями, танець у масках. Театр далекосхідного регіону: драматичний, ляльковий, тіньовий. Японський театр Но: маска — головний засіб виразності; роль хору і оркестру; символіка жестів, рухів, декорацій. Японський театр Кабукі: амплуа і майстерність акторів, костюми й перуки	<i>Завдання</i> Самостійно проведіть дослідження музичних інструментів далекосхідних країн, порівняйте з європейськими інструментами й укладіть порівняльну таблицю за групами: струнні, духові, ударні. Мистецький проект (тема за вибором): «Бойові мистецтва у кінематографі країн Далекого Сходу», «Аніме в сучасній Японії». <i>Практикум</i> <i>Варіант 1.</i> Проведіть експеримент: програйте звукоряд «пентатоніка» (на чорних клавішах фортепіано). Спробуйте відтворити ці мелодії дзеркально, як у китайській музиці, і зробити з них різні інтонаційні комбінації. <i>Варіант 2.</i> Вивчіть і виконайте один із традиційних далекосхідних танців	
Узагальнення теми (3 год.)			

Дата	Тема і зміст	Теми проектів і дискусій, завдання, твори для сприйняття, практикуми	Примітки
Тема 4. Мистецтво індійського культурного регіону (9 год.)			
Шедеври архітектури, скульптури, живопису Індії (3 год.)			
	Індія — країна релігійної толерантності. Сакральна архітектура і скульптура. Велика ступа в Санчі. Буддистський печерний храм в Аджанті. Комплекс в Кхаджурахо, присвячений Шиві. Архітектура епохи Великих Моголів: поєднання ісламських, індійських, перських ознак. Мечеть Джамі-Масджид в Делі, Тадж-Махал в Агрі. Розквіт мистецтва мініатюри. Традиційні художні ремесла Індії: ткацтво, різьблення по дереву, обробка металів тощо	<i>Практикум</i> <i>Варіант 1.</i> Ескіз тканини для сарі або шалі (за бажанням — з використанням традиційного індійського елемента «огірок»). <i>Варіант 2.</i> (колективна робота). Розробіть проект рекламного буклета «Подорожуємо Індією» з використанням знакових візуальних образів мистецтва цієї країни	
Звучання і рух Всесвіту в індійській музиці і танцях (3 год.)			
	Храмова, народна та світська (придворна) музика. Мелодична основа індійської музики — рага. Характерна ознака мистецтва Індії — сангіт, синтез поезії, музики, хореографії. Музичні інструменти: віна, ситар, сарангі, табла, бансурі. Індійський класичний танець і його основні елементи (мудра і хаста). Кінематограф Індії: самобутність національної школи, насиченість музично-танцювальними епізодами. Боллівуд — найбільша у світі кіноіндустрія. Творчість режисера і актора Раджа Капура	<i>Завдання</i> Самостійно подивіться індійські кінофільми. Організуйте дискусію на тему «Секрети популярності індійського кіно у світі». <i>Практикум</i> <i>Варіант 1.</i> Ознайомтеся з основними елементами індійського танцю — мудра і хаста. Продемонструйте свої вміння однокласникам. За бажанням організуйте шкільний фестиваль «Індійські танці». <i>Варіант 2.</i> Використовуючи інтернет-джерела, послухайте індійську музику, доберіть твори для медитації, зняття стресів	
Узагальнення теми (3 год.)			

Дата	Тема і зміст	Теми проектів і дискусій, завдання, твори для сприйняття, практикуми	Примітки
Тема 5. Мистецтво арабо-мусульманського культурного регіону (6 год.)			
Архітектура, образотворче і музичне мистецтво арабського Сходу (3 год.)			
	Значення ісламу — панівної релігії в країнах Близького Сходу. Культові й світські споруди: мечеті, медресе, караван-сараї, ринки тощо. Мечеть пророка Магомета в Медині. Найголовніший храм мусульманського світу — Кааба у Мекці. Блакитна мечеть у Стамбулі. Мечеть Ханського палацу в Бахчисараї. Мечеть Аль-Рахма («Милосердя») у Києві. Стилї арабської каліграфії. Арабеска в живописі, архітектурі. Творчість видатного художника-мініатюриста К. Бехзада. Килимарство Персії (нині — Іран), Туреччини, Ізнікська кераміка. Макамат — професійна музика мусульманського Сходу. Музичні інструменти: струнно-щипкові (уд, саз), струнно-смичкові (ребаб, кемавча), духові (най), ударні (дойра)	<i>Завдання</i> Прослухайте зразки музики арабського Сходу і назвіть її типові елементи. Поясніть, як ви розумієте цитату Аль-Фарабі: «Музика — це мелодія, об'єднана зі словом». <i>Практикум</i> <i>Варіант 1.</i> Прочитайте свої улюблені казки чи оповідання з пам'ятки арабської літератури «Тисяча і одна ніч». Поекспериментуйте в царині каліграфії та запишіть імена відомих персонажів, афоризми з твору. <i>Варіант 2</i> (групова робота). Створіть альбом-антистрес з графічних арабесок, дайте їм емоційні назви. Потім обміняйтеся з однокласниками копіями (ксерокопіями) своїх малюнків і розфарбуйте їх для поліпшення емоційного стану (після перерв, під час поганого настрою тощо)	
Узагальнення теми (3 год.)			
Тема 6. Мистецтво європейського культурного регіону (21 год.)			
Архітектура — кам'яний літопис століть (3 год.)			
	Греція — колыска європейської цивілізації. Сюжет міфу «Викрадення Європи» у творчості європейських митців. Антична архітектура.	<i>Практикум</i> <i>Варіант 1.</i> Зробіть схеми-замальовки архітектурних споруд Європи, які вас найбільше зацікавили, акцентуючи характерні деталі стилю.	

Дата	Тема і зміст	Теми проектів і дискусій, завдання, твори для сприйняття, практикуми	Примітки
	<p>Монастирі й замки Європи у романському стилі. Базиліка — провідний тип церковних споруд. Нотр-Дам-де-Парі у Франції — перший готичний собор, зразок синтезу мистецтв. Пізня «полум'яніюча» готика в Італії, Іспанії.</p> <p>Архітектура Ренесансу і бароко. Приклад поєднання стилів: собор і площа Св. Петра в Римі. Галантність рококо. Палацово-парковий комплекс Версаль у Франції — взірець класицизму.</p> <p>Споруди основоположника стилю модерн В. Орта в Брюсселі. Шедеври А. Гауді у Барселоні. Архітектура конструктивізму (Ле Корбюзьє) і деконструктивізму (З. Хадід). Сучасні споруди у стилі хай-тек і еко-тек</p>	<p><i>Варіант 2</i> (колективна робота). Мистецький проект «Парк "Міні-Європа"». В унікальному парку Брюсселя кожна європейська країна представлена макетами найвидатніших пам'яток архітектури (350 споруд): замків, соборів, палаців, ратуш, веж, площ, мостів тощо. Розподіліть між собою країни і підготуйте колективне слайд-шоу. Зробіть презентацію і продемонструйте її учням і вчителям вашої школи</p>	
Скульптура — мовчазна потаємна муза (3 год.)			
	<p>Антична скульптура — гімн людині. Грецькі статуї та рельєфи. Римський скульптурний портрет: парадний, камерний, кінний. Сакральна скульптура європейського Середньовіччя. Мікеланджело — один з титанів Відродження, передвісник бароко. Капела Медічі у Флоренції. Мова барокової пластики Л. Берніні (Аполлон і Дафна). «Амур» Е. Фальконе — ідеал краси доби рококо. Скульптура класицизму. Творчість О. Родена.</p>	<p><i>Завдання</i></p> <p>Підготуйте і проведіть інтелектуально-фінансову гру «Аукціон». Попередньо визначте ролі та обговоріть правила гри. Оберіть твори скульптури «для продажу». Створіть ажіотаж, щоб перетворити їх у топ-лоти. Намагайтеся привернути увагу «потенційних покупців» до робіт.</p>	

Дата	Тема і зміст	Теми проектів і дискусій, завдання, твори для сприйняття, практикуми	Примітки
	<p>Скульптури епохи модернізму і постмодернізму: П. Пікассо, К. Бранкузі, А. Джакометті та ін. Нове пластичне мислення сучасності: зразки гігантоманії (Атоніум у Брюсселі), кінетична скульптура</p>	<p><i>Практикум</i></p> <p><i>Варіант 1.</i> Створіть копію скульптури А. Джакометті «Людина, яка крокує», використовуючи нетрадиційні матеріали (дріт, фольга тощо).</p> <p><i>Варіант 2</i> (групова робота). Оберіть дуже відомі й знакові для Європи скульптури, які варто розмістити на євробанкнотах. Зробіть серію ескізів нових купюр. Поцікавтеся, які архітектурні пам'ятки вже використано на них</p>	
Різноманітний світ європейського живопису (6 год.)			
	<p>Первісні наскельні малюнки печер Ласко (Франція) та Альтаміра (Іспанія). Мозаїки, фрески, іконопис, книжкова мініатюра Візантії. Канони фресок романської доби. Вітражі готичних соборів — «Біблія для неписьмених»: Шартрський собор у Франції.</p> <p>«Титани» епохи Відродження Леонардо да Вінчі, Рафаель Санті, Мікеланджело Буонаротті та їхні шедеври. Живопис Північного Відродження: «малі» голландці (Я. Ван Ейк, І. Босх, Я. Вермер, Ф. Халс, П. Клас та ін.) та «великі» голландці (П. П. Рубенс і Рембрандт).</p>	<p>Твори для сприйняття: наскельні малюнки печер Ласко; мозаїки, фрески, іконопис, книжкова мініатюра Візантії, вітражі готичних соборів; Леонардо да Вінчі «Мона Ліза», «Таємна вечеря», «Іоанн Хреститель», «Дама з горностаєм», Рафаель Санті «Афінська школа», «Мадонна Конестабіле», «Сикстинська Мадонна», Мікеланджело Буонаротті розпис Сикстинської капели; твори митців Північного Відродження; твори митців «золотої доби» іспанського живопису; твори митців англійської та французької національних шкіл живопису.</p>	

Дата	Тема і зміст	Теми проектів і дискусій, завдання, твори для сприйняття, практикуми	Примітки
	<p>«Золота доба» іспанського живопису: Д. Веласкес, Ф. Гойя. Досягнення національної школи живопису в Англії: У. Хогарт, Дж. Констебл і Дж. Тернер, Дж. Рейнольдс і Т. Гейнсборо.</p> <p>Класична, романтична і реалістична школи живопису Франції (Ж.-Л. Давид, Е. Делакруа, Г. Курбе). Французькі імпресіоністи (К. Моне, Е. Мане, О. Ренуар, К. Піссарро, А. Сіслей, Е. Дега, Б. Морізо), постімпресіоністи (Ж. Сьора, П. Сін'як), неоімпресіоністи (П. Гоген), фовісти (А. Матісс). Живопис різних течій модернізму і постмодернізму</p>	<p><i>Завдання</i></p> <p>Самостійно ознайомтеся з творчістю Леонардо да Вінчі. Проведіть диспут «Сторінками інтелектуального трилера Дена Брауна "Код да Вінчі"». (попередньо прочитайте літературний твір і подивіться однойменний кінофільм).</p> <p>Мистецький проект «Національні особливості кіношкіл європейських країн».</p> <p><i>Практикум</i></p> <p><i>Варіант 1.</i> Наслідуючи техніку постімпресіоністів, спробуйте різнокольоровими крапками виразити в абстрактних безпредметних образах свої почуття: радість, сум, розпач, тривогу, гнів тощо (фломастери).</p> <p><i>Варіант 2 (колективна робота).</i> Об'єднайтеся у групи (за стилями) й підгрупи (за країнами) і створіть веб-галерею європейського живопису. Проведіть презентацію та розмістіть її на сайті школи</p>	
Палітра стилів і жанрів музичного мистецтва: поєднання традицій і новаторства (6 год.)			
	<p>Грецька музика — найдавніша в Європі. Образ Орфея у творах композиторів різних епох. Вершинні досягнення в царині поліфонічної музики (Й.-С. Бах) і музичного симфонізму (Людвіг ван Бетховен).</p>	<p>Твори для сприйняття:</p> <p>Й.-С. Бах. Токката і фуга ре мінор для органу; Л. Бетховен. Симфонія № 9. Фінал; Й. Гайдн. «Прощальна симфонія»; В.-А. Моцарт «Реквієм»; Й. Штраус.</p>	

Дата	Тема і зміст	Теми проектів і дискусій, завдання, твори для сприйняття, практикуми	Примітки
	<p>Відень — центр музичної культури Європи. Віденська класична школа (Й. Гайдн, В.-А. Моцарт). Вальсова династія Штраусів. Віденський бал.</p> <p>Італія — батьківщина оперного мистецтва: Дж. Россіні і Дж. Верді. Міланський театр Ла Скала і розвиток співу бельканто (Е. Карузо, Л. Паваротті та ін.).</p> <p>Творчість і виконавство музикантів-романтиків Ф. Шопена, Ф. Ліста.</p> <p>Твори К. Дебюссі — енциклопедія імпресіоністських образів.</p> <p>Французькі шансонє (Е. Піаф та ін.). Загадки гурту «Бітлз»</p>	<p>«Казки Віденського лісу»; Дж. Верді. Арії з опер у виконанні Л. Паваротті; Ф. Шопен. Ноктюрн (за вибором); Ф. Ліст. Ноктюрн «Мрії кохання». Пісні у виконанні Е. Піаф, гурту «Бітлз».</p> <p>Перегляд кінофільмів: «Амадеус» (реж. М. Форман), «Безіменна зірка» за участю Е. Піаф.</p> <p><i>Завдання</i></p> <p>Проведіть дискусію на тему «Майбутнє музики: перемога поп-культури чи повернення до класичних ідеалів минулого?». Об'єднайтеся попередньо в команди («Новатори» і «Ретрогради»). Аргументуйте свої судження, виявляйте критичне мислення.</p> <p>Мистецький проект (робота в двох групах): «Українські музиканти в Європі» та «Європейські музиканти в Україні»</p>	
Узагальнення теми (3 год.)			
Тема 7. Мистецтво європейського культурного регіону. Художня спадщина України (27 год.)			
Шедеври архітектурного мистецтва України (3 год.)			
	<p>Храми Княжої доби. Замки й фортеці у Луцьку, Хотині, Олеську, Мукачеві та ін. Подих Ренесансу в архітектурі Львова. Українські дерев'яні церкви карпатського регіону.</p>	<p>Твори для сприйняття: храми Княжої доби в Києві, Чернігові, Кам'янець-Подільському; замки й фортеці у Луцьку, Хотині, Олеську, Мукачеві; Чернігівський колегіум; собор Різдва Богородиці у Козельці, Троїцький собор у м. Новомосковську;</p>	

Дата	Тема і зміст	Теми проектів і дискусій, завдання, твори для сприйняття, практикуми	Примітки
	<p>Шедеври зодчества українського козацького бароко: Чернігівський колегіум; собор Різдва Богородиці у Козельці; Троїцький собор у м. Новомосковську; дзвіниці Софійського собору і Києво-Печерської лаври, Маріїнський палац, Андріївська церква в Києві. Барокова архітектура західноєвропейського зразка: Домініканський собор і собор Св. Юра у Львові, ратуша у Бучачі. Костьоли у Західній Україні.</p> <p>Палади й палацово-паркові ансамблі у стилі класицизм. Еклектика архітектурно-пластичних образів оперних театрів у Києві, Львові, Одесі. Архітектурний ансамбль резиденції буковинських митрополитів у Чернівцях. Український модерн (будинок Полтавського губернського земства, будинок із химерами в Києві). Львівська сецесія. Помпезний неокласицизм і конструктивізм архітектури радянського періоду. Мова сучасного зодчества</p>	<p>Маріїнський палац, Андріївська церква в Києві; Домініканський собор і собор Св. Юра у Львові, ратуша у Бучачі; палади й палацово-паркові ансамблі у стилі класицизм; будинок Полтавського губернського земства, будинок із химерами в Києві; будівля Держпрому в Харкові.</p> <p><i>Завдання</i> Проведіть дискусію «Від модерну до хмарочосу: куди далі?».</p> <p>Мистецький проект (груповий) «Український храм — модель Всесвіту».</p> <p><i>Практикум</i> <i>Варіант 1.</i> Замалюйте характерні архітектурні елементи споруд, які вам найбільше сподобалися (у вигляді схем, ескізів, етюдів). <i>Варіант 2.</i> Зробіть світлини споруд свого краю, які потребують реставрації</p>	
Скульптура (3 год.)			
	Керамічна скульптура Трипілля. Збруцький ідол. Сакральна скульптура. Експресія бароко у творчості І. Пінзеля: статуї собору Св. Юра у Львові, ратуші в Бучачі. Іконостаси.	Твори для сприйняття: скульптура Трипілля; І. Пінзель. Статуї собору Св. Юра у Львові, ратуші в Бучачі; І. Мартос. Пам'ятник Рішельє в Одесі; Ф. Щедрін.	

Дата	Тема і зміст	Теми проектів і дискусій, завдання, твори для сприйняття, практикуми	Примітки
	<p>Зразки пластики класицизму: пам'ятник А.-Є. Рішельє в Одесі, пам'ятник князю Володимирі в Києві, чотири фонтани на площі Ринок у Львові. Побутовий та історичний жанри у станковій скульптурі: Л. Позен. Пам'ятники і скульптурні портрети діячів української культури.</p> <p>Світове визнання новаторської творчості основоположника кубізму в скульптурі О. Архипенка.</p> <p>Українська скульптурна Шевченкіана (І. Кавалерідзе, М. Манізер, В. Одрехівський та ін.). Доробок скульпторів діаспори. Парк «Сад скульптур Лео Мола» у Вінніпегу. Пластична мова скульптури сучасності</p>	<p>Колонна Слави в Полтаві; П. Клодт, В. Демут-Малиновський. Монумент князю Володимирі в Києві; М. Микешин. Пам'ятник Б. Хмельницькому в Києві; І. Кавалерідзе. Пам'ятники княгині Ользі в Києві, Т. Шевченку в Ромнах, Г. Сковороді в Лохвиці, Ярославу Мудрому в Києві; В. Бородай. Монумент «Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь».</p> <p>Мистецький проект (за вибором): «Скульптурні портрети українських митців», «Скульптурна Шевченкіана в Україні та поза її межами».</p> <p><i>Практикум</i> <i>Варіант 1.</i> Виконайте замальовки пам'ятників рідного краю. <i>Варіант 2.</i> Запропонуйте ескізи монет із зображенням видатних пам'яток української скульптури</p>	
Живопис, графіка (6 год.)			
	<p>Петроглифи з гроту Кам'яна Могила. Поєднання мозаїки й фрески в монументальному живописі Київської держави.</p> <p>Мистецтво іконопису, осередки в Києві (Алімпій), Жовкві (І. Руткович, Й. Кондзелевич). Гравюра на дереві, міді. Українська парсуна. Народний живопис: Козак Мамай.</p>	<p>Твори для сприйняття: петроглифи з гроту Кам'яна Могила, твори іконописного мистецтва Княжої доби; народний живопис «Козак Мамай», портретний живопис Д. Левицького, В. Боровиковського; Т. Шевченко «Катерина», «Циганка-ворожка», «Селянська родина», графічні твори; С. Васильківський.</p>	

Дата	Тема і зміст	Теми проектів і дискусій, завдання, твори для сприйняття, практикуми	Примітки
	<p>Портрети Д. Левицького і В. Боровиковського у становленні стилю класицизм у живописі. Т. Шевченко — художник і графік (академік гравюри). Розвиток історичного, побутового, пейзажного жанрів. Творчість М. Пимоненка, С. Васильківського, О. Мурашка та ін. Модерна графіка Г. Нарбута, М. Жука, конструктивізм В. Єрмілова. Станкові роботи та ілюстрації до літературної класики М. Деревса, В. Касіяна, В. Лопати, Г. і С. Якутовичів, А. Базилевича, представників української діаспори М. Левицького, Я. Гніздовського. Художники-авангардисти О. Богомазов, О. Екстер, А. Петрицький, К. Малевич, О. Новаківський, Ф. Кричевський, Д. Бурлюк, В. Баранов-Росіне. Школа монументального живопису М. Бойчука. Львівська живописна школа (О. Новаківський, О. Кульчицька, І. Труш та ін.). Доробок митців радянської доби (О. Шовкуненко, Т. Яблонська, М. Глущенко, В. Зарецький; представники закарпатської школи А. Ерделі, Й. Бокшай, Ф. Манайло, В. Микита). Народне мистецтво: К. Білокур, М. Примаченко, М. Тимченко, І. Сколоздра та ін. Живопис сучасності: А. Криволап, І. Марчук, Т. Сільваші, О. Животков, О. Тістол та ін.</p>	<p>«Українська церква»; А. Куїнджі. «Місячна ніч на Дніпрі», «Вечір на Україні»; М. Пимоненко. «Свати», «Різдвяне ворожіння», «Жнива на Україні»; І. Репін. «Садко», портрет І. Тургенева, «Запорожці пишуть листа турецькому султану»; О. Мурашко. «Праля», «Жінка з квітами», «Зима», «Селянська родина», «Благовіщення», «Тетяна»; Г. Нарбут. Ілюстрації до поеми І. Котляревського «Енеїда», «Українська абетка»; Д. Бурлюк. «Весна», «Козак Мамай», портрет Василя Каменського.</p> <p>Завдання Уявіть себе підприємцем, складіть рейтинг українських художників і оберіть з їхньої спадщини топ-10 картин для показу на міжнародному аукціоні (за бажанням — зробіть переклад назв і авторів англійською мовою). Проведіть диспут на тему «Чи замінять новітні арт-практики — перформанси й інсталяції — традиційну картину в мистецтві майбутнього?». Мистецький проект з комп'ютерною презентацією (за вибором): «Мистецька Шевченкіана», «Майстри народного живопису», «Український авангард», «Славетні українці у світовому мистецтві».</p>	

Дата	Тема і зміст	Теми проектів і дискусій, завдання, твори для сприйняття, практикуми	Примітки
		<p>Практикум Напишіть есе про творчість одного з українських художників, який вас найбільше вразив. Репродукцію якої його картини ви б хотіли подарувати друзям з інших країн, щоб зацікавити українським мистецтвом?</p>	
Музичне мистецтво (6 год.)			
	<p>Український музичний фольклор: жанри й цикли пісень і танців, народні інструменти. Музична культура Київської держави. Партезна музика у братських школах. Збірка Г. Сковороди «Сад божественних пісень». Хорові концерти М. Березовського, А. Веделя, Д. Бортнянського. Становлення національної композиторської школи. Діяльність і творчість М. Лисенка та його послідовників: М. Леонтовича, К. Стеценка і Я. Степового. Фундатор Перемишльської композиторської школи М. Вербицький. Просвітницька діяльність і творчість А. Вахнянина, О. Нижанківського, Д. Січинського. Хорова і симфонічна творчість Л. Ревуцького, Б. Лятошинського, С. Людкевича. В. Барвінський — майстер інструментальних мініатюр. Музика для дітей В. Косенка. Неофольклорний стиль М. Скорика, неокласичні камерні симфонії Є. Станковича, хорові твори Лесі Дичко.</p>	<p>Твори для сприйняття: М. Лисенко. «Заповіт»; М. Вербицький. «Заповіт»; К. Стеценка. Солоспів «Стояла я і слухала весну» на вірші Лесі Українки; Я. Степовий. Балада «Три шляхи» на вірші Т. Шевченка; М. Леонтович. Хорові обробки; пісні П. Майбороди, О. Білаша, В. Івасюка.</p> <p>Мистецький проект (колективна робота): «І прадіди в струнах бандури живуть...» про кобзарство в Україні. Дізнайтеся, які знані бандуристи є у вашому краї. Зробіть аудіо-записи або запросіть когось із них виступити у вашій школі.</p> <p>Практикум (робота в групах) Варіант 1. Проведіть бліц-гру між двома командами, співаючи по черзі й без пауз українські пісні, які починаються на «Ой, ...».</p>	

Дата	Тема і зміст	Теми проектів і дискусій, завдання, твори для сприйняття, практикуми	Примітки
	Музичний авангард композиторів-шестидесятників і модернізація музичної мови: В. Годзяцький, В. Сильвестров, Л. Грабовський. Пісенна творчість П. Майбороди, О. Білаша, В. Івасюка та ін. Музичне виконавство: Б. Гмиря, С. Крушельницька, А. Солов'яненко та ін. Поп-музика. Пісенний форум «Червона рута». Рок-музика: гурти «Гайдамаки», «Скрябін», «Океан Ельзи», «Даха-Браха», «Онука» та ін. Музика митців української діаспори	<i>Варіант 2.</i> Об'єднайтеся у групи за жанрами пісень: обрядові, історичні, ліричні, жартівливі, естрадні тощо. Презентуйте по черзі від груп зразок обраного жанру (кожний учень співає по одній пісні). Оберіть колективно (шляхом анонімного голосування) трійку співаків — зірок класу	
Театр і кіно (6 год.)			
	Перші професійні актори — скоморохи. Шкільний театр козацько-гетьманської доби. Національний ляльковий театр вертеп. Перший український професійний театр під орудою О. Бачинського при товаристві «Руська бесіда» (1864). Принципи реалізму і народності «Театру корифеїв»: музично-драматичного за формою і фольклорно-етнографічного за змістом (М. Кропивницький, М. Старицький, І. Карпенко-Карий, П. Саксаганський, М. Садовський, М. Заньковецька). Діяльність першого стаціонарного українського театру в Києві. Новаторські експерименти видатного режисера і актора Л. Курбаса у театрі «Березіль».	<i>Завдання</i> Підготуйте і проведіть дискусію або флешмоб на тему «Сучасний герой театру і кіно — хто він?». Оберіть топ-5 акторів-кумирів. Мистецький проект (за вибором): «Лесь Курбас — реформатор українського театру» (зокрема дослідіть, за які досягнення його ім'я увійшло до Золотої книги видатних європейців у Відні). «Іван Миколайчук — втілення національного духу в українському кіно».	

32

Дата	Тема і зміст	Теми проектів і дискусій, завдання, твори для сприйняття, практикуми	Примітки
	Творчість А. Бучми, Н. Ужвій, Г. Юри та ін. Мережа драматичних і лялькових театрів. Століття українського кінематографа. Кінокартина О. Довженка «Земля» та ін. Поетичне кіно: «Тіні забутих предків» режисера С. Параджанова, «Міська проза» К. Муратової. Козацький анімаційний серіал В. Дахна, культові мультфільми Д. Черкаського. Видатні актори: І. Миколайчук, Л. Биков, Б. Ступка та ін. Сучасні фільми — переможці міжнародних конкурсів: «Подорожні» (режисер І. Стрембіцький), «Плем'я» (режисер М. Слабошпицький)	<i>Практикум</i> <i>Варіант 1</i> (колективна робота). Інсценізуйте інтермедію зі шкільного життя або фрагмент із п'єси, що входить до навчальної програми з української літератури. Запропонуйте оригінальні елементи сценографії. <i>Варіант 2.</i> Разом з однокласниками започаткуйте відеотеку українського кіно, виокремте в ній розділ «Навчальні фільми»	
Узагальнення теми (3 год.)			

33

Орієнтовний тематичний план

(до підручника О. Комаровської, Н. Миропольської, С. Ничкало, І. Руденко «Мистецтво». — Харків : Видавництво «Ранок», 2018. — 192 с.)

* Запропоновано потижневий тематичний розподіл з урахуванням вивчення предмета протягом одного навчального року.

Дата	Розділ, тема, навчальний зміст	Орієнтовний мистецький матеріал для сприйняття, інтерпретації і практично-творчого опрацювання
I. Мистецька подорож за межами Європи		
1. Африканський культурний регіон		
	Римський спадок в архітектурі. Енергія руху в давньоєгипетській спадщині. Шедеври у тропіках. Музично-танцювальна мозаїка Тропічної та Південної Африки	Архітектурні пам'ятки Північної Африки. Зображення музикантів і танцівників на фресках, мозаїках, у скульптурі Давнього Єгипту. Храмові містерії. Південноафриканські наскельні пам'ятки. Скульптура Беніну. Твори художників школи Пото-Пото. Музичний інструментарій і музика народів Тропічної і Південної Африки: ритміка (поліритмія), видовищність, хоровий спів, масовість. Танці і танцювальні рухи народів Тропічної і Південної Африки
2. Американський культурний регіон		
	Мистецький калейдоскоп Сполучених Штатів Америки. Образотворче мистецтво: виклик традиціям. Музична мозаїка. На сценічних підмостках. Голлівуд — імперія кіноіндустрії	Стилі і напрями американського образотворчого мистецтва і архітектури ХХ — початку ХХІ ст. Джексон Поллок, Марк Ротко, Енді Воргол, Ральф Гоїнгз, Нам Джун Пайк, Річард Естес, Чак Клоуз. Джаз та його витоки. Видатні представники. Рок-музика і музиканти. Поп-музика (за вибором). Ч. Айвз. Космічний пейзаж. Симфоджаз і Дж. Гершвін (Рапсодія у стилі блюз. Фрагменти з опери «Поргі та Бесс»). Музичний авангард Дж. Кейджа, Дж. Крама. А. Дункан, Дж. Балачін («Коштовності»). М. Грехем, Х. Лімон («Павана Мавра»). Мюзикли Бродвею. Зірки Голлівуду (самостійна робота як актуалізація власного досвіду учнів)

Дата	Розділ, тема, навчальний зміст	Орієнтовний мистецький матеріал для сприйняття, інтерпретації і практично-творчого опрацювання
	Мистецький колорит Латинської Америки. Стінописи Мексики: експресія барв, форм та почуттів. Музично-танцювальна мозаїка	Мурали Хосе Ороску, Дієго Рівери, Давида Сікейроса. Музей сучасного мистецтва Поліфорум. Фрески Бонампаку. Архітектура Мачу-Пікчу. Музично-танцювальна культура. К. Гардель, А. П'яцолла. Танго та інші латиноамериканські танці. Бразильський карнавал. Творчість композитора Е. Віла Лобоса. Балетмейстер і танцівник Альберто Алонсо
3. Далекосхідний культурний регіон		
	Мистецька подорож Китаєм Художні дива Китаю. Музична мозаїка. На театральних підмостках Мистецька подорож Японією Японський стиль: гармонія і виразність. Музично-танцювальна мозаїка. У дзеркалі сцени та екрана	Філософський смисл китайської пагоди. Теракотова армія. Витвори китайської порцеляни (стилі і техніки). Мікрокосм китайської народної музики. Особливості мелодики китайських пісень. Музичні інструменти. Жанри, сюжети і рухи китайських танців. Пекінська опера (умовність і символіка; сюжети, музика, сценографія, акторська пластика) Особливості японської архітектури. Золотий павільйон (Кіото). Японський сад. Японська гравюра (Судзукі Харунобу, Кітагава Утамаро, Кацусіко Хокусай). Театральна гравюра якуся-е. Нецке. Музика церемоній гагаку. Придворне танцювальне дійство бугаку. Театр Но. Театр Кабукі. Чайна церемонія. Манга (комікси). Аніме
4. Індійський культурний регіон		
	Загадковий і символічний художній світ Індії. Музика-танець-театр. За лаштунками театру тіней (мистецтво країн «Великої Індії»).	Буддійський храмово-монастирський печерний комплекс Аджанта. Мавзолей Тадж-Махал як архітектурно-ландшафтний ансамбль (симбіоз національних архітектурних шкіл). Індійська рага. Музичні інструменти. Раві Шанкар. Танцювальна драма катхакалі. Різновиди індійського класичного танцю. Танець і музика в індійському кінематографі (Боллівуд). Індонезійський театр тіней ваянг-куліт

Дата	Розділ, тема, навчальний зміст	Орієнтовний мистецький матеріал для сприйняття, інтерпретації і практично-творчого опрацювання
5. Арабо-мусульманський культурний регіон		
	Традиції і сучасність мусульманського художнього світу (архітектура, образотворче мистецтво). Музична мозаїка	Сучасні світські та релігійні архітектурні споруди Об'єднаних Арабських Еміратів (Готель «Бурдж-Аль-Араб», Велика мечеть шейха Зайда та ін.). Мистецтво перської мініатюри — ілюстрація та самостійний твір. Реза Абасі. Витвори ізнікської кераміки. Азербайджанський мугам. Мистецтво гри на тарі
Узагальнення розділу «Подорожуймо самостійно»		
	Заняття-узагальнення: захист колективних мистецьких проєктів. Аудіо- та відеовікторина	Орієнтовні теми: «Медовий ліс» Індії (Мадхубані); «Мачу-Пікчу — місто серед хмар»; «Велика мечеть Дженне — африканське диво»; «Містика танцю танура»; «Художні дива В'єтнаму, Кореї, Камбоджі»; «Мистецький світ аборигенів Австралії і Океанії»; «Загадки статуй острова Пасхи»
II. Мистецька подорож країнами Європи		
1. Греція — колыска європейської культури		
	Гімн Європи. Від античності до сьогодення. Архітектурні пам'ятки. На підмостках сцени: народження світового театру. У полоні Терпсихори: мистецтво танцю	«Ода до радості». Музична і поетична основа. Текст у перекладі Миколи Лукаша. Палац у Кноссі (архітектурні особливості; фрески). Актуалізація досвіду учнів: Афіський акрополь. Храм Зевса в Олімпії. Антична Греція — країна зародження світового професійного театру: драматургія і драматургія видовищ, акторська гра, музика і танець; облаштування; сценографія. Античний танець: жанри, особливості виконання. Сучасний танець сіртаки
2. Мистецтво Італії: творчий злет людства		
	Художні надбання Венеції (архітектура, живопис): традиції і сучасні мистецькі реалії.	Собор Святого Марка, Палац дожів (Венеція). Венеційська школа живопису: Тіціан, Каналетто. Жанр ведуті. Венеційське бієнале. А. Вівальді. «Пори року». Опері Дж. Верді — основа репертуару сучасних театрів (фільм-опера «Ріголетто», 1982). Дж. Пуччіні і поняття «веризм» («Мадам Баттерфляй»). Н. Паганіні. 24 каприси (на вибір).

Дата	Розділ, тема, навчальний зміст	Орієнтовний мистецький матеріал для сприйняття, інтерпретації і практично-творчого опрацювання
	Італія — колыска музики. У просторі кіноекрана	Феномен неаполітанської пісні. Актуалізація досвіду учнів: фільми італійського кінематографа (за вибором). «Ромео і Джульєтта» Ф. Дзефіреллі. Музика для кіно Ніно Рота
3. Мистецькі скарби Іспанії		
	Архітектурні і живописні пам'ятки. Музика, танець і музичний театр.	Шедеври А. Гауді. Зразки мавританської архітектури. Архітектурно-палацовий ансамбль Альгамбра. Музей Прадо. Д. Веласкес, Ель Греко, Ф. Гойя, П. Пікассо. Феномен фламенко. Болеро, хота, фанданго. М. де Фалья («Танець вогню». Балет «Трикутний капелюх»)
4. Елегантна Франція		
	Розкіш і свобода Парижа (архітектурні шедеври і образотворче мистецтво). Музична мозаїка. Магія Терпсихори. Прогулянки Парижем: у цирку та кінотеатрі	Актуалізація досвіду учнів: класицизм, імпресіонізм. Версаль: палац і парк. Музей сучасного мистецтва (Культурний центр Жоржа Помпиду). Стиль хай-тек. Твори художників «Паризької школи». Українські митці «Паризької школи» («Український авангард»). Версаль і музика Ж.-Б. Люллі (Гавот, твір за вибором). А. Онеггер — представник «французької шістки» (Пасифік 231). Шансон ХХ ст. П. Бошан і початок класичної хореографії. Балети «Сильфіда», «Жізель». Гранд Опера і Серж Лифар (балет «Ікар»). Хореографія М. Бежара, Р. Петі (постановки «Болеро» на музику М. Равеля). «Нетанець» Магі Марен. Цирк Д'івер Бугліон. Брати Люм'єри і український винахідник Й. Тимченко. Зірки французького кіно (за вибором)

Дата	Розділ, тема, навчальний зміст	Орієнтовний мистецький матеріал для сприйняття, інтерпретації і практично-творчого опрацювання
5. Мистецькі генії Німеччини		
	Німеччина — музейна країна. Музична мозаїка. Мистецтво танцю: у пошуках експресії	Віртуальна екскурсія «Музейний острів у Берліні». К. Д. Фрідріх, А. фон Менцель (твори за вибором). Замкова архітектура: Нойшванштайн. Мейсенська порцеляна: стилі, сюжети, зразки витворів. Актуалізація досвіду учнів: Й.-С. Бах (твори за вибором); Р. Вагнер. Увертюри до опер (за вибором); К. Орф. «Карміна Бурана» (сценічні постановки кантати). Музичний авангард: К. Штокгаузен. Рок-музика. Рухова пластика Р. Лабана. Піна Бауш і «Танцтеатр» (балет-опера — інтерпретація «Орфея і Еврідики» К. В. Глюка)
6. На каву до Відня: мистецтво Австрії		
	Віденські художні варіації. Віденські музичні зустрічі	Лукас Кранах Старший. Колекція друкованої графіки у Віденській галереї Альбертіна. Стильове різноманіття Відня: собор Святого Стефана, Віденська ратуша, Віденська опера. Виставковий павільйон Сецесіон і стиль австрійського модерну. Палац-музей Бельведер (колекція шедеврів Г. Клімта, О. Кокошки). Актуалізація досвіду учнів: плеяда віденських класиків (твори за вибором). А. Розумовський. Й. Штраус-син: віденський вальс і віденська оперета (Увертюра до оперети «Летюча миша»). А. Шенберг — представник нововіденської школи. «Місячний П'єро». Додекафонія
7. Мистецькі відкриття на краю Європи		
	<i>Художні мандри Бельгії та Нідерландами</i>	Королівський музей витончених мистецтв в Антверпені (колекція шедеврів П. Рубенса, Пітера Брейгеля Старшого, А. ван Дейка). Міська ратуша у Брюсселі. Будинок Тасселя. Гентський вітвар. Система амстердамських каналів. Віртуальні

Дата	Розділ, тема, навчальний зміст	Орієнтовний мистецький матеріал для сприйняття, інтерпретації і практично-творчого опрацювання
	<i>На Британських островах</i> «Англійськість» у живописі і художньому перетворенні природи. Музична мозаїка <i>Норвезькі експресії</i> Роздуми про життя, любов і смерть у фарбах і камені. Музика північних фіордів	екскурсії Амстердамським державним музеєм і Музеєм Ван Гога. Віртуальна екскурсія архітектурним Лондоном. Жанровий живопис В. Хогарта, портрети Дж. Рейнольдса, пейзажі Дж. Констебля. Англійський стиль садово-паркового мистецтва. Б. Бріттен. «Воєнний реквієм». Велика Британія — батьківщина рок-музики. Хіти The Beatles та інших рок-груп. Композиції Стінга. Е. Л. Вебер і його мюзикли (на вибір) Актуалізація досвіду учнів Експресіонізм в образотворчому мистецтві. Живопис Е. Мунка: образи, жанри, стильові особливості творів. Густав Вігеланд і його парк скульптур в Осло. Е. Гріг. Твори за вибором. Танцювальна основа музики (гангар, халлінг, спрінгданс). Старовинна норвезька скрипка
Узагальнення розділу «Подорожуймо самостійно»		
	Заняття-узагальнення «Фестиваль мистецьких проектів». Відео- та аудіовікторини.	Орієнтовні теми: «Архітектурні принади Португалії»; «Кишеньковий годинник — витвір швейцарських ювелірів»; «Я. Сібеліус — музичний символ Фінляндії»; «Про що замислилася Русалочка з Копенгагена?»
8. Мистецька подорож країнами Європи триває (Мистецтво східної Європи. «Європейський» Кавказ)		
	<i>На берегах Вісли</i> Художні враження у Кракові (архітектурні пам'ятки і живопис). Музична мозаїка	Маріацький костюл у Кракові. Віт Ствош. Архітектурний комплекс Вавеля. Живопис Яна Матейка. Твори Я. Матейка на теми української історії. Колекція музею князів Чарторийських (Леонардо да Вінчі «Пані з горностаєм») Ф. Шопен — співець фортепіано. К. Пендерецький. «Плач за жертвами Хіросіми»

Дата	Розділ, тема, навчальний зміст	Орієнтовний мистецький матеріал для сприйняття, інтерпретації і практично-творчого опрацювання
	<p>Романтична Чехія Краса і велич над водами Влтави (архітектура і образотворче мистецтво). Музично-танцювальна мозаїка</p> <p>На угорських берегах Дунаю Прогулянка Будапештом. Музична мозаїка: в угорських ритмах</p> <p>Росія мистецька Прогулянки Санкт-Петербургом (місто-музей). Музична мозаїка і музичний театр. На театральних підмостках: «Не вірю!»</p>	<p>Празький град — архітектурно-мистецький заповідник. Собор Святого Віта. Мозаїки. Вітражі А. Мухи. Б. Сметана. Симфонічна поема «Влтава»; А. Дворжак. Симфонія «З Нового світу»; Іржі Кіліан — танцювальний Пікассо (балет «Воскові крила» або інші за вибором)</p> <p>Архітектурне обличчя Будапешта: Королівський палац на території Будайського замку, Базилика Святого Стефана, будівля Парламенту, Велика синагога; Дьюла Пауер. Меморіал «Туфлі на набережній Дунаю». Ф. Ліст — композитор і піаніст. Твори для фортепіано («Кампанелла» та ін. за вибором). Майстри оперети Ф. Легар та І. Кальман (за вибором). «Мікрокосм» Б. Бартока Актуалізація досвіду учнів. Музейний комплекс «Державний Ермітаж»: архітектура Зимового палацу. Колекція живопису та скульптури. Шевченківські місця у Санкт-Петербурзі. М. Глінка. Вальс-фантазія. Опера «Руслан і Людмила» (фрагменти). М. Римський-Корсаков. Опера «Коцїй Безсмертний» (фрагменти). П. Чайковський і М. Петіпа: балетні шедеври (фрагменти). С. Рахманінов (твори за вибором: Концерт № 2 для фортепіано з оркестром; «Всеношна»; романс «Бузок»; прелюдія соль мінор). С. Прокоф'єв. «Ромео і Джульєтта» (фільм-балет, 1954). «Сезони» С. Дягілева: постановки, хореографи, композитори, танцівники, сценографи (перегляд вистав за вибором: «Петрушка», «Післяполудень Фавна» та ін.). «Система» К. Станіславського. Вистави МХАТу, інших театрів (за вибором).</p>

Дата	Розділ, тема, навчальний зміст	Орієнтовний мистецький матеріал для сприйняття, інтерпретації і практично-творчого опрацювання
	<p>Мудрість і гордість Кавказьких гір Сила почуттів у піснях, танцях і творчості композиторів Грузії та Вірменії.</p>	<p>Грузинське чоловіче багатоголосся. Хореографічна лексика грузинських танців. Національний балет Грузії «Сухішвілі». Комітас (літургія для чоловічого хору). А. Хачатурян (концерт для скрипки з оркестром). Вірменські мелодії, виконувані на інструменті дудук.</p>
Узагальнення розділу «Подорожуймо самостійно»		
	<p>Заняття-узагальнення: «Театралізовані презентації мистецьких проєктів». Дискусійні платформи. Відео- та аудіовікторини</p>	<p>Орієнтовні теми: Білоруський ансамбль «Пісняри» під керівництвом В. Мулявіна. Вишивка «болгарським хрестом». Георг Отс — видатний естонський баритон. «Жок» — молдавський танець та ансамбль. Килимарство Румунії. Українські маршрути Ф. Ліста. М. Чюрльоніс: живописна музика і музичний живопис. Гія Канчелі — легенда грузинської музики. Геніальний самоук Ніко Піросмані: життя, любов, картини.</p>
III. Європейський культурний регіон. Україна: повертаємось додому		
	<p>Вступ Символ нації — гімн. М. Вербицький і П. Чубинський. Мистецький край — Західна Україна Мистецька подорож Галичиною, Поділлям, Гуцульщиною, Буковиною, Закарпаттям, Волиню. Архітектурні враження і колорит народного мистецтва.</p>	<p>Композитор М. Вербицький, аудіозапис гімну України у виконанні гітари, аудіозапис Державного Гімну України у виконанні національного хору ім. Верьовки Архітектурні пам'ятки Львова (площа Ринок, кам'яниця Корнякта, церква Андрія Первозванного, Львівська опера), замки (Кам'янець-Подільський та ін.). Храми Святого Юра в Дрогобичі і Святого духа в Потеличі. Колекція Національного музею народного мистецтва Гуцульщини і Покуття імені Йосафата Кобринського. Твори С. Людкевича («Кавказ»), Є Станковича («Коли цвіте папороть»), В. Барвінського (твори для фортепіано за вибором), М. Вериківського (фільм-опера «Наймичка»), П. Ніщинського («Вечорниці»; фільм «Назар Стодоля»),</p>

Дата	Розділ, тема, навчальний зміст	Орієнтовний мистецький матеріал для сприйняття, інтерпретації і практично-творчого опрацювання
	<p>Музична мозаїка. На театральних підмостках. Мистецька подорож на український Південь Мистецькі скарби Одещини, Миколаївщини, Херсонщини, Запорізького краю. Архітектурні враження. Музично-театральна мозаїка Легенди Криму Загадки кримської архітектури. Кримська земля у музичній мозаїці Линуть думки зі Сходу України Архітектурна подорож Харківщиною, Луганщиною, Донеччиною.</p>	<p>М. Леонтовича («Козака несуть»). Пісні В. Івасюка, С. Сабадаша, В. Михайлюка. Трембіта. Аркан. Лесь Курбас. Шкільний театр і вертел: акторська гра, музичне оформлення, сценографія. Планування Одеси. Оперний театр в Одесі. Потьомкінські сходи. Білгород-Дністровська фортеця. Кам'яна могила. Балет «Лілея» К. Данькевича. Творчість П. Вірського. «Пісня про Одесу» І. Дунаєвського. Митці Одеської оперети. М. Аркас «Катерина» — початок оперної Шевченкіани. Д. Крижанівський «Рева та стогне Дніпр широкий». Гопак. Музичні інструменти козацтва. М. Куліш — непересічний таланти Стильове різноманіття кримської палацової архітектури (Бахчисарай, Воронцовський і Лівадійський палади, Ластівчине гніздо, Палац Дюльберта ін.). Херсонес. Оксана Петрусенко — оперна співачка, виконавиця романсів та народних пісень. Кримськотатарські пісні і танці. Музичні інструменти і особливості виконання інструментальних мелодій. А. Караманов. Музика до фільму «Звичайний фашизм», реж. М. Ромм, твори за вибором) Конструктивізм в архітектурі Харкова (Будинок Держпрому), пам'ятник Тарасу Шевченку. Стильові особливості Свято-Успенської святогірської лаври. Вишиванки з колекції Історико-художнього музею Дружківки. М. Петренко, В. Заремба. «Дивлюсь я на небо»; В. Губаренко. «Вій»;</p>

Дата	Розділ, тема, навчальний зміст	Орієнтовний мистецький матеріал для сприйняття, інтерпретації і практично-творчого опрацювання
	<p>Музична мозаїка. На театральних підмостках Мистецькі перлини української Півночі Мандри Чернігівщиною, Житомирщиною, Сумщиною. Художні скарби Сіверського краю. Музична мозаїка. На театральних підмостках. У просторі кіноекрана: геній із Сосниці У серці України Мистецька подорож Черкащиною, Дніпропетровщиною, Полтавщиною. Зустрічі у Кропивницькому. Художні скарби (архітектура і образотворче мистецтво). Музична мозаїка. На театральних підмостках</p>	<p>І. Карабиць. «Сад божественних пісень». Гнат Хоткевич — бандурист, театральний діяч. Г. Квітка-Основ'яненко — драматург і театральний діяч. Водевіль. Мистецьке об'єднання «Березіль». Колекція музею Харківського театру ляльок імені Віктора Афанасьєва Актуалізація досвіду учнів: особливості хрестовокупольної архітектури православного храму. Пам'ятки архітектури Чернігова домонгольського періоду (Борисоглібський собор, Спасо-Преображенський собор, П'ятницька церква). Палацово-парковий ансамбль Качанівки. Колекція раритетів роду Тарновських. М. Березовський. Хоровий концерт «Не отверзи»; Д. Бортнянський. «Херувимська»; Остап Вересай. «Дума про правду і кривду». Музичні особливості жанру думи. Л. Ревуцький, Симфонія № 2; Б. Лятошинський. Симфонія № 3. М. Заньковецька — перша народна артистка (ролі). О. Довженко. «Земля» Національний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка». Скульптурний цикл «Шлях Тараса» (скульптор А. Куц). Парк «Софіївка» в Умані. Троїцький собор у Новомосковську (Дніпропетровщина). Іконостас Спасо-Преображенської церкви у Великих Сорочинцях. Опішнянська кераміка. Картини К. Білокур. С. Гулак-Артемівський. «Запорожець за Дунаєм» (дует Одарки і Карася, фрагменти за вибором), фільм-опера. М. Лисенко. «Молитва за Україну»; Ю. Мейтус: біля витоків українського джазу. Пісні О. Білаша, П. Майборди. І. Котляревський — драматург і актор. Акторська гра М. Щепкіна. «Наталка Полтавка» (екранізації опери М. Лисенка)</p>

Дата	Розділ, тема, навчальний зміст	Орієнтовний мистецький матеріал для сприйняття, інтерпретації і практично-творчого опрацювання
	<p>«Як тебе не любити, Києве мій...» Монументальний літопис міста: архітектура і пам'ятники Києва</p>	<p>Національні заповідники «Софія Київська», «Києво-Печерська лавра». Володимирський собор. Київський університет імені Тараса Шевченка. Національна опера. Золоті ворота і станція метро «Золоті ворота». Архітектор В. Городецький (пам'ятки в Києві). Пам'ятник Кию, Щеку, Хориву і сестрі їхній Либіді. Пам'ятник князю Володимирі; А. Петрицький. «Не сад — місто Київ». Колекція Національного художнього музею України. Марія Приймаченко. Київські мурали</p>
	<p>«Як тебе не любити, Києве мій...» Музична мозаїка Києва. На театральних підмостках. У просторі екрана</p>	<p>П. Майборода. «Київський вальс»; І. Шамо. «Як тебе не любити, Києве мій...». А. Ведель. «Світе тихий» (твори за вибором). М. Скорульський. «Лісова пісня» (фрагменти вистави Національної опери України). Р. Глієр. Концерт для голосу з оркестром (аудіозапис виконання Є. Мірошніченко). В. Сильвестров «Присвячення Майдану». Перший стаціонарний український театр М. Садовського. Національний театр української драми ім. І. Франка. Гнат Юра — актор і режисер. Творчі портрети акторів і режисерів (за вибором: М. Яковченко, Н. Ужвій, А. Бучма, Б. Ступка, С. Данченко та ін.). Театри сучасного Києва. Колективна проектна робота: Національна студія художніх фільмів імені Олександра Довженка. Українські майстри мультиплікації. Студія «Київнаукфільм»</p>

Дата	Розділ, тема, навчальний зміст	Орієнтовний мистецький матеріал для сприйняття, інтерпретації і практично-творчого опрацювання
	<p>«Нашого цвіту — по всьому світу» Світове значення творчості митців української діаспори — представників різних куточків України. Презентація і захист мистецьких проектів: театралізовані розповіді. Виставка здобутків учнів. Дискусійні майданчики, арт-конкурси тощо. Відео- та аудіовікторини</p>	<p>Орієнтовні теми: «Святослав Гординський — народжений у Коломиї»; «Наша сучасниця киянка Христина Катракіс»; «Олександр Кошиць: з піснею через світ»; «Василь Авраменко — батько українського танцю»; «Михайло-Орест Гайворонський. "Йде січове військо"»; «Світові обрії українського Ікара: киянин Серж Лифар»; «Володимир Горовиць — король королів-піаністів»; «Божественний голос Квітки Цісик»; «Скульптурні новації Олександра Архипенка»</p>
	Узагальнення розділу «Подорожуймо самостійно»	

ТЕМА 1. МИСТЕЦТВО АФРИКАНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО РЕГІОНУ

➤ Розмаїтість мистецтва народів Африки. Африканська скульптура, маски

Мета: виховувати в учнів вміння цінувати прекрасне; розвивати розумові дії; формувати мистецькі компетентності (уміння спостерігати, порівнювати, зіставляти, абстрагувати, аналізувати, синтезувати, узагальнювати, систематизувати); розвивати образне мислення та творчі здібності (сформувати в учнів мистецькі вміння і навички, необхідні для створення творів мистецтва).

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні вміють давати характеристику пам'яткам мистецтва Африки, розпізнавати пам'ятки африканської скульптури.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: проектор, комп'ютер, мультимедійна дошка.

Демонстраційний матеріал: твори за темою уроку.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

Африка — колыска людства. Мистецтво Африки ґрунтується на традиціях різних регіональних шкіл, охоплює кілька історичних епох і являє собою єдиний історичний тип, що характеризується цілісністю стилістичних ознак.

В силу особливих географічних, кліматичних та історичних умов творчість африканських племен залишалася архаїчною. Освоєння Африки почалося за 600 років до н. е., коли давні єгиптяни пішли в похід до її східних окраїн. Усім відомостям про Африку аж до кінця XIV ст. ми завдячуємо арабським історичним джерелам.

III. Актуалізація опорних знань

Повторення понять «мистецтво», «культура», «цивілізація», «культурний регіон».

IV. Викладення нового матеріалу

Відомо, що єгиптяни вирушили Червоним морем на південь до країни Пунт (сучасна Сомалі) за пахоцями, слоновою кісткою, шкурами рідкісних тварин.

Арабський учений *Абуль-Фіда* (XIII ст.) зробив перші астрономічні визначення географічного положення Африки, *Ібн Баттута* у своїх мандрях через Судан досяг берегів Занзібару (XIV ст.), а у XVI ст. подорожі до Африки здійснив *Лев Африканський*.

Унаслідок римських походів були відкриті західні береги Африки, а справжні обриси цього регіону чітко окреслилися з відкриттям португальцями Зеленого Мису (1416), берегів Гвінейської затоки (1471). У 1498 р. Васко да Гама обігнув мис Доброї Надії і попрямував до Індії. Услід за португальцями берегову смугу та територію Африки почали відкривати голландці, англійці, датчани...

У 1788 р. в Лондоні засновано «Африканське товариство», метою якого було дослідження Африки. Через 5 років такі самі товариства були утворені в Німеччині, потім у Бельгії, Італії, на Мальті.

Корінне населення поділяється на раси: негроїдну (ефіопську) — північ, пігмейську (низькорослу) — центр Африки, койсанську (чорно-жовту) — південь та європеїдну. До відкриття Африки її народності розвивались ізольовано. Проте місцеві примітивні* культури свідчать про розмаїтість і багатство художніх здібностей населення. Живучи у хижаках, мешканці з фантазією виготовляли все необхідне для дому, наприклад меблі, що привертають увагу майстерністю виконання. Виготовлені з деревини, ці вироби свідчать про розвинене у їх творців чуття форми (вражають не тільки декоративним оформленням, а й зручністю). Опори меблів для сидіння зазвичай робили у вигляді фігур людини або тварин.

Столи, скрині та інші предмети побуту багато орнаментовані. На жаль, ім'я митця майже завжди залишалось невідомим. Однак до нас дійшли кілька імен. Серед них султан *Нджойя* — творець писемності й покровитель мистецтв. Маски та меблі, створені при його дворі, були відомі в усій Африці, а їхні творці нерідко ставали вождями у своїх селищах.

Античне мистецтво Північної Африки

Особливий інтерес щодо розвитку мистецтва цього африканського регіону становить культура осередків *Північної (Римської) Африки*: Алжир, Туніс, Марокко, Лівія. Ані в Греції, ані в Італії немає римських міст, які б збереглися так добре, як Лептіс-Магна і Сабрата у Лівії, Дугга в Тунісі, Тимгад в Алжирі. Знайдені під час розкопок чудові витвори мистецтва — статуї та мозаїки — прикрашають музеї столиць цих країн.

Наприкінці другого — на початку першого тисячоліття до н. е. центром цієї території, яку населяли бербери, став *Карфаген*. Завоювавши місто, римляни почали планомірно його відбудовувати.

* Примітивна культура — перший ступінь розвитку культури, ранній період еволюції мистецтва.

Дерев'яна африканська статуетка у вигляді жерця, який сидить

Розквіт Карфагена припав на середину II — середину III ст. Головними ознаками архітектури цього періоду були краса й гармонія. Карфаген дуже постраждав від часу та людських рук, але те, що збереглося, свідчить про його колишню велич.

Будучи столицею Північної Африки, Карфаген в усьому прагнув бути схожим на Рим. Тому його театр, амфітеатр і цирк були величезними монументальними спорудами, прикрашеними колонадами і статуями. Саме в театрі Карфагена виступав зі своїми промовами *Апулей*, відомий письменник II ст. В амфітеатрі відбувалися бої гладіаторів, а в цирку — кінські змагання на колісницях і верхи. Цирк будували на схилах пагорба, де влаштовували місця для глядачів. Місце для перегонів — *іподром* — мало форму витягнутого прямокутного поля.

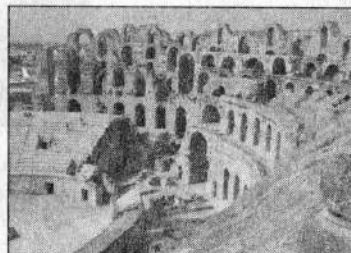
У Карфагені також існував *одеон* — крите приміщення для музичних вистав і змагань. Його стіни були облицьовані різнокольоровим мармуром, у нішах стояли статуї. У центрі Карфагена та інших міст Північної Африки розташовували *форум* — майдан для громадських зібрань. Форум оточували колони. Визначною спорудою міста був *Канітолій* — верхній храм, якому відвели найвище географічне положення.

Окрасою міст були *арки*, які споруджували на честь важливих подій, божества, імператора або видатної особи.

Чудово збереглися архітектурні споруди міста Лептіс-Магна. Тут було багато храмів, колонад, театр і величезні *терми**. Від них до гавані йшла широка (близько 20 м) вулиця, що починалася двома арками і вела до маяка, розташованого на східному молу. Обабіч вулиці стояло 125 струнких мармурових колон. Найрозкішніші за оздобленням і найбільші за розміром терми були в Карфагені. Їх збудували на честь приборкання Антоніном Пієм місцевих кочовиків у 145–149 рр. Безліч статуй прикрашали зали терм, а підлогу всіх приміщень — майстерно виконана мозаїка. Порт Карфаген був одним з найбільших на Середземному морі, звідси до Італії відправляли зерно, маслинову олію, вовну, дерево і диких звірів для гладіаторських боїв в амфітеатрах.

Статуя Деметри з Карфагена. I ст. до н. е.

Амфітеатр в Ель-Джемі (Марокко)

Колонида форуму (внутрішній вигляд) у Великому Лептісі (Лівія). Початок III ст.

* Терми — в Римі — громадська лазня, що була водночас спортивною і розважальною установою.

Одіссей слухає спів сирен. Фрагмент мозаїки з Дугги (Туніс). III ст.

Велике будівництво, що розгорнулося в африканських містах у III ст., приваблювало архітекторів, скульпторів, живописців і мозаїстів з Італії. Саме твори *мозаїки* стали найвищим мистецьким досягненням Північної Африки. Мозаїчні композиції вирізняються колористичною гамою, багатством сюжетів на міфологічну та морську тематику. Але поступово в мозаїках з'явилися суто місцеві сюжети — сцени полювання, сільськогосподарських робіт.

Особливо яскраво місцеві традиції корінного африканського населення виявились у міфології, декоративно-ужитковому мистецтві та в музиці, в яких відображено релігійно-міфологічні картини світу, уявлення про взаємодію надприродних і природних сил, де головне місце посідає культ предків.

Маски та скульптура Тропічної Африки

Справжнє традиційне африканське мистецтво — мистецтво народне. У ньому віддзеркалюються характер, традиції та емоційно-психологічні особливості африканців.

Найпоширенішим видом мистецтва Тропічної Африки є дерев'яна скульптура. Її витвори відображають мистецькі надбання майже всіх народів, які живуть на території від Сахари до Південної Африки (окрім східних районів, де був поширений іслам). Дерев'яна скульптура стала символом Тропічної Африки.

Африканське скульптурне мистецтво становить дві великі групи: власне скульптуру і маски. Скульптурні зображення були здебільшого культовими (статуетки у вигляді різних духів, предків), а маски призначалися для використання під час обрядів (зокрема, для посвячення юнаків і дівчат у члени громади), а також під час різних церемоній, свят.

У кожного африканського народу є свій оригінальний стиль скульптури, але всі мистецькі традиції мають і багато спільних рис. Наприклад, скульптурний витвір зазвичай вирізали із сирової деревини м'яких порід, розфарбовували трьома фарбами — білою, чорною і червоно-коричневою,

Ритуальні африканські маски

зрідка зеленою та синьою. У своїх творах африканські майстри перебільшували розміри голови статуетки, а решту частини фігури залишали непропорційно маленькими. У масках часто з'єднувалися риси людини та тварини.

Давнє африканське мистецтво йде в глиб віків і починає свій відлік приблизно з 8 тис. до н. е., коли з'явилися перші наскельні розписи та петрогліфи (різьблення по каменю).

Традиційна скульптура з її двома основними видами — масками та статуетками — розвинулася з родоплемінного мистецтва. Давні пам'ятки африканської скульптури (із каменю та обпаленої глини), що дійшли до нас, учені відносять до V ст. до н. е. — II ст. н. е. (культура Нок).

Починаючи з X ст. одночасно з народною традиційною творчістю активно розвивалося мистецтво придворних майстрів, з'являлися витвори, що виготовлялися в цехах ремісників. Африканському мистецтву цього періоду (культури Іфе, Беніну, Сао) притаманні високий рівень художнього виконання і швидкий розвиток найрізноманітніших форм скульптури та ужиткового мистецтва. Сучасний період характеризується формуванням професійних художніх шкіл, становленням та розвитком художньої промисловості, масовим виготовленням художніх витворів, розвитком багатьох видів сучасного професійного мистецтва. Багато традиційних африканських скульптур та масок не збереглися внаслідок впливу природних умов (вологий тропічний клімат, наявність великого різноманіття видів комах, які живляться деревиною та ін.), а також через те, що африканські майстри не надавали великого значення своїм творінням і не прагнули зберегти їх.

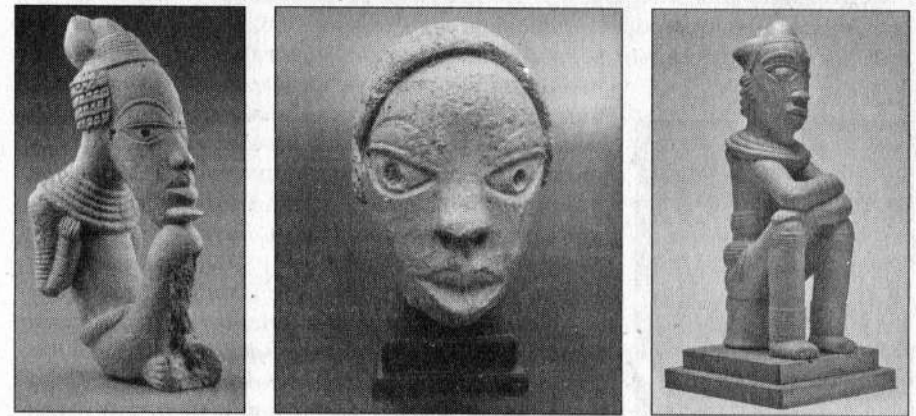
У скульптурах та масках митці матеріалізували культ предків. Не маючи можливості збагнути складні явища природи, африканці пояснювали їх загадковість через систему релігійних уявлень, у яких роль посередників відігравали померлі предки. Саме маски надавали «вищій силі» можливість використовувати духів для заохочення або покарання людей. Африканці вклонялися не стільки перед самими статуетками або масками, скільки перед «вищою силою», яка, за їх уявленнями, тимчасово оволодівала об'єктами їхнього релігійного культу.

Під словом «маска» маємо на увазі дерев'яну маску-личину або маску-наголовник, яка закриває обличчя людини. У широкому розумінні маска — це новий образ, який створюється її носієм під час маскарадного перевтілення. Кожній масці притаманні характерні тільки для неї рухи, ритми, танці та музика.

Важливе місце в релігійних уявленнях африканців посідали *тотемізм* (поклоніння образам священних тварин) та *анімізм* (вірування в переселення духів предків). На вшанування пам'яті померлих родичів вирізували дерев'яні статуетки, в які нібито переселяються душі предків. Ці декоративні зображення мали забезпечити у домі присутність Духа. Їх розміщували у домашніх вівтарях, які й нині є в багатьох африканських домівках. Для того щоб душа предка вселилася в статуетку, проводили особливі ритуальні дії, під час яких у спеціальне заглиблення, зроблене в голові або животі дерев'яної постаті, клали різне зілля і попіл зі спалених кісток померлого.

Дерев'яні маски та скульптури пов'язані також з *фетишизмом*, тобто наділенням окремих предметів особливою надприродною силою. Насамперед вони мали охороняти господаря від хвороб, зурочень, злих духів. Загалом мета предметів африканського скульптурного мистецтва — допомогти людині отримати постійну духовну допомогу предків. Витвори використовували в різних ритуальних церемоніях, таких як народження дитини, жалоба по смерті близьких та ін.

За кілька століть до нової ери на території Нігерії існувала досить розвинена африканська цивілізація. Вже тоді перші митці зображували своїх скульптурних героїв — правителів з їхнім оточенням. Ці образи були характерні для культур Нок, Іфе і Беніну. Історики припускають, що вони відображають портрети реальних осіб, але, можливо, їм притаманні й типові риси народів Африки.

Теракотові статуетки культури Нок

Для культур Нок та Іфе характерними є зображення фігур з предметами, що символізували владу. Творців скульптури Нок не цікавили деталі.

Тонкої обробки обличчя людини вони не робили. На багатьох простих зображеннях замість вух та носа видавлено дірки. Проте часто недостатня майстерність компенсувалася намаганням майстра передати в зображенні особливу внутрішню динаміку — експресію. У теракотових зображеннях Нок очі людей і тварин мали форму трикутника або овала. Іншою рисою, притаманною скульптурі Нок, є виконання твору в м'якій, елегантній манері, з наявністю у зображеного головного убору, або, як дехто вважає, зачіски.

Голова королеви-матері.
Бронза. Давній Бенін.
Британський музей. Лондон

Мистецтво давньої держави Беніну було придворним. Майстри об'єднувалися в корпорації скульпторів, різьбярів по слоновій кістці. Їхня продукція належала королю або його родині і зберігалася при дворі. Ніхто, крім правителя, не мав права робити замовлення майстрам. Чудовим прикладом культової скульптури Беніну є голова божества, виконана з бронзи близько XIV–XV ст. Прикраси у вигляді птахів і змії, жорсткі очі, широкий негроїдний ніс, невизначні губи, глибокі надрізи, татуювання на лобі наводять на думку, що це образ королеви-матері.

До творів пізнього періоду можна віднести бронзові жіночі портрети, імовірно, також образи королеви-матері. Риси обличчя негроїдні, на лобі чотири вертикальні рельєфні виступи над кожним оком (африканці наносили татуювання на тіло шляхом глибоких надрізів, унаслідок яких назавжди залишалися рожеві шрами). Шия та нижня частина обличчя до самого рота закриті численними низкими намиста. На голові — плетена шапочка.

Трубач. Бенін.

Понад тисячу років відділяють культуру Нок від культури Іфе. Для культури Іфе XII–XV ст. характерна реалістична, навіть вишукана манера виконання. Саме у творах цього періоду можна помітити намагання митців відобразити внутрішній, духовний світ особистості. Стилю Іфе відповідають деякі з дев'яти бронзових скульптур, що знайдені в поселенні Тада і на невеличкому острові Джебба на річці Нігер.

Мистецтво давньої держави Беніну було придворним. Майстри об'єднувалися в корпорації скульпторів, різьбярів по слоновій кістці. Їхня продукція належала королю або його родині і зберігалася при дворі. Ніхто, крім правителя, не мав права робити замовлення майстрам. Чудовим прикладом культової скульптури Беніну є голова божества, виконана з бронзи близько XIV–XV ст. Прикраси у вигляді птахів і змії, жорсткі очі, широкий негроїдний ніс, невизначні губи, глибокі надрізи, татуювання на лобі наводять на думку, що це образ королеви-матері.

До творів пізнього періоду можна віднести бронзові жіночі портрети, імовірно, також образи королеви-матері. Риси обличчя негроїдні, на лобі чотири вертикальні рельєфні виступи над кожним оком (африканці наносили татуювання на тіло шляхом глибоких надрізів, унаслідок яких назавжди залишалися рожеві шрами). Шия та нижня частина обличчя до самого рота закриті численними низкими намиста. На голові — плетена шапочка.

Оригінальна художня культура Беніну завершила своє існування у 1897 р., коли британські солдати зруйнували нігерійське місто.

Твори африканських митців дають можливість художнього освоєння майже невідомої нам культури, відкривають малознайомий естетичний світ народів Африки, творчість яких розвивається в самобутніх історичних та соціально-економічних умовах. Етнічна строкатість, розмаїтість мов та звичаїв визначають багатство та різноплановість стилів традиційного

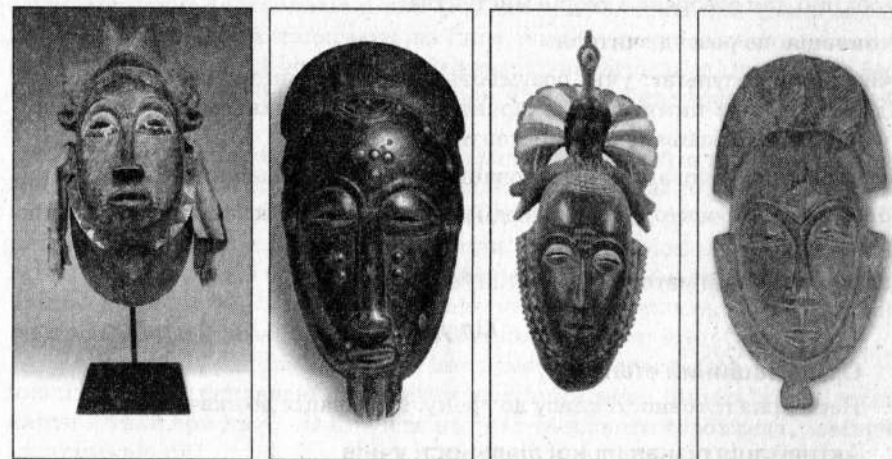
африканського мистецтва, надають йому неповторного характеру, особливого художнього ритму.

Культура Іфе і Беніну вплинула на культури народів Гвінейського узбережжя. Наприклад, ливарники Гани виготовляли мініатюрні бронзові виливки гирьок для зважування золота. Поширене було лиття із золота у народів баулі. Їхні золоті маски, призначені для носіння на шії або на поясі, відрізняються витонченістю. Маски баулі різноманітні, але мають спільні риси: овальне обличчя, мигдалеподібні заплющені очі, довгий тонкий ніс, волосся у вигляді скручених пучків.

Витвори митців давніх та середньовічних держав Тропічної Африки свідчать про те, що ці народи створили самобутнє високохудожнє мистецтво.

Леопард. Бенін.

Церемоніальні та ритуальні маски народності баулі

V. Контрольні запитання та завдання

1. Кому належить відкриття Африки?
2. Чим характеризується примітивна культура Африки?
3. У чому полягає римський спадок Африки?
4. Підготуйтеся до розповіді про мистецтво Північної Африки.
5. Розробіть ескіз і спробуйте виготовити характерну африканську маску із пап'є-маше.
6. Створіть закладку із зображенням творів мистецтва різних стилів (аплікація).

VI. Робота в зошиті

VII. Практикум. Мистецький проект за темою

VIII. Творче домашнє завдання

Проведіть дослідження та дізнайтесь, для чого африканці створювали маски та скульптурні зображення.

Поясніть значення термінів «тотемізм», «анімізм», «фетишизм».

➤ Музично-танцювальна магія Африки

Мета: повторити з учнями поняття «мистецтво», «музичне мистецтво», «танець»; розвивати розумові дії, формувати мистецькі компетентності: вміння спостерігати, порівнювати, зіставляти, абстрагувати, аналізувати, синтезувати, узагальнювати, систематизувати; розвивати образне мислення та творчі здібності; формувати в учнів мистецькі вміння і навички, які необхідні для створення творів мистецтва.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні розуміють різновиди мистецтва та знаходять відмінності між ними, дають характеристику художньому образу, твору музичного й танцювального мистецтва.

Тип уроку: комбінований, інтегрований, урок узагальнення знань.

Обладнання: проектор, мультимедійна дошка, комп'ютер, презентація до уроку.

Демонстраційний матеріал: твори за темою уроку.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

Повторення змісту термінів «мистецтво», «музичне мистецтво», «танець».

Аналіз походження танців та їхнього зв'язку з міфологічними уявленнями африканців

III. Актуалізація опорних знань

Багатоетнічний склад населення Африканського континенту зумовлює різноманітність стилів, жанрів і форм у музиці Північної, Південної, Центральної, Східної та Західної Африки. Під терміном «африканська музика» найчастіше розуміють культуру народів, які проживають на південь від Сахари.

Їй притаманна спільність музичної мови, ладоритмічних особливостей, інструментів. Музичний фольклор зберігає стійкі традиції. Музиці

приписували магічну роль, розглядаючи її як засіб спілкування з духами, силами природи. Старійшини навчали молодь пісень, танців, гри на різних інструментах.

IV. Викладення нового матеріалу

У середні віки у країнах Західної та Центральної Африки (Малі, Конго, Судан, Гана) відбулося становлення музичного професіоналізму, сформувалася особлива каста музикантів, мандрівних оповідачів і співаків, які звалися *гріотами*. Ця професія передавалася у спадок, утворюючи династії. Діяльність музикантів була пов'язана з життям при дворі вождів. У ХХ ст. гріотами називали всіх, хто був причетний до створення й виконання музики.

Основа музичного виконавства африканців становлять *ударні інструменти* — барабани. У деяких племенах барабани вважали священними, їх зберігали у вождів як реліквію і грали на них дозволяли лише у присутності еміра.

Африканські барабани різняться за формою, розмірами, способом звукодобування (котлоподібні або циліндричні, з однією чи двома мембранами). Деякі з них надигають на шию, інші — встановлюють на землі (наприклад, глечик із водою, на який зверху натягують шкіру). Існує вид барабанів у вигляді піскового годинника. Грають на них руками, паличками, калаталами.

Великого поширення набули *ксилофони (балафони)*, яких тільки у Південній Африці налічується понад 50 видів. Африканський ксилофон складається з 7–9 або 15–17 дерев'яних пластинок різних розмірів, під якими розташовані резонатори з гарбузів, глини. Гри на ксилофоні навчають змалечку, оскільки вона потребує складних навичок. Виконання ж так званих пісень барабанів є більш демократичним видом африканського музикування, і в ансамблях може брати участь кожний бажаючий.

До *шумових* також належать інструменти, виготовлені з гарбуза та плодів баобаба, наповнені камінцями, насінням тощо. Виконавці — музиканти й танцюристи — навішують на пояс та на ноги торохкала, дзвіночки, брязкальця.

Серед *духових інструментів* в африканській музичній культурі набули популярності труби, флейти та інші інструменти з рогів або кісток тварин, бивнів слонів, дерева.

Струнні інструменти — це музичний лук з однією струною, кінець якого закопували в землю для резонування, арфа, деки якої виготовляли зі шкіри лева чи змії. Із відомих вам музичних інструментів в Африці набули популярності лютня, гітара, ліра. Гріоти різних народностей використовують типовий для африканського регіону багатострунний щипковий інструмент *кору* (21 струна на довгому грифі).

Музичне мистецтво Північної Африки зазнало впливу арабо-мусульманської культури. Замість барабанної поліритмії використовувались однопланові, здебільшого струнні інструменти (лютня, ребаб, арфа), а також бубон. На півдні (ПАР, Мозамбик, Зімбабве, Намібія) переважає

суто африканський елемент. На Мадагаскарі відчутний вплив індонезійської музики. Тут поширені цитра, ксилофон.

Діапазон жанрів народних африканських *пісень* надзвичайно широкий: релігійні, трудові, ліричні, героїчні, коліскові, весільні, військові тощо. До магічних обрядів давнього ритуального мистецтва входять музично-танцювальні дієства.

Африканський танець — це дивне поєднання звуків, рухів, яскравих барв, повне глибокого змісту для тих, хто вмiє їх «читати». Танець в африканській культурі невіддільний від життя. Звідси багатство та різноманітність його форм. Запитання «Чи всі африканці вмiють танцювати?» рівнозначне запитанню «Чи всі африканці вмiють ходити й говорити?». Дитина починає пізнавати світ, розгойдуючись в ритмі традиційного танцю, коли вона ще прив'язана до спини матері. Ритм танців відбивають ударні *тамтами*. Танці майже завжди супроводжуються співом.

Будь-який африканський танець — ритуальний, культовий чи ігровий — важко уявити без масок, що іноді мають вагу до 6–8 кг. Характерними також є яскравий грим, татування, специфічні костюми (наприклад, шкури леопарда, мавпи, оленя, антилопи), прикраси — браслети й дзвіночки, навішані на різні частини тіла, своєрідні корони з пташиного (нерідко страусового) пір'я на голові, додаткові атрибути — зброя, ходулі.

Про давнє походження танців та їхній зв'язок з міфологічними уявленнями африканців свідчать наскельні малюнки VIII–VI ст. до н. е. у гірських масивах Сахари, де зображені фантастичні істоти в масках слона, антилопи і відповідних звіриних шкурах. Танець — органічний компонент африканських обрядів. Виконавці немовби розчиняються в танцювальній стихії. Для всіх африканських танців, незважаючи на різні етнічні нюанси, характерними є обертальні рухи. Фантастична пластичність і гордовита постава африканців просто вражають.

Африканська музика — один з небагатьох виявів національної самосвідомості в умовах колоніального режиму. Тож не дивно, що християнські місіонери завжди переслідували національні пісні й танці африканських племен. Пізніше виникли компромісні явища — спів церковних гімнів на африканські народні мотиви та під акомпанемент барабанів.

З XIX ст. у сферу музичного мистецтва корінного населення Чорного континенту активно проникала культура Європи, в містах поступово поширилися марші й пісні. Сучасний музичний стиль *хайлаф* поєднує традиційні риси африканської музики з європейською гармонією та інструментовкою. Самобутня музична культура африканських народів вплинула на формування американської музики, виник так званий афро-американський стиль. Завезені з Африки до країн Карибського басейну чорношкірі раби привносили свої художні традиції (спів ритуальних гімнів, гру на ударних та шумових інструментах, гнучкий синкопований ритм, імпровізаційність тощо), які поєднувалися з місцевими або розвивалися автономно.

Із проникненням в Африку арабів та ісламізацією африканських народів особливого розвитку набули різні види релігійної музики, насамперед

речитація, стали популярними арабські музичні інструменти, поширилися жанри арабської музики: нуба (вокально-інструментальна), касида, мувашшах (вокальна), таксим (інструментальна) тощо.

У свою чергу африканська музична культура вплинула на арабську. Так, у арабських народів з'явилися музичні інструменти Тропічної Африки, зокрема гонг.

V. Контрольні запитання та завдання

1. Інструменти якої групи переважають у музичній культурі Африканського регіону? Опишіть кілька інструментів цієї групи.
2. Самостійно визначте особливості африканського танцю, доведіть, що він невіддільний від життя.
3. Відтворіть на імпровізованих ударних інструментах африканські ритми барабана.

VI. Робота в зошиті

VII. Дидактична гра

VIII. Творче домашнє завдання

Наведіть приклад взаємовпливу музичних культур африканського та інших культурних регіонів.

Африканські маски

ТЕМА 2. МИСТЕЦТВО АМЕРИКАНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО РЕГІОНУ

➤ «Зоряна» Америка. Види мистецтва американського регіону

Мета: ознайомити учнів з поняттям «мистецтво американського регіону»; дати знання про населення Америки, про архітектурні та літературні пам'ятки, здобутки кіномистецтва; виховувати в учнів вміння цінувати прекрасне; розвивати розумові дії; формувати мистецькі компетентності: вміння спостерігати, порівнювати, зіставляти, абстрагувати, аналізувати, синтезувати, узагальнювати, систематизувати; розвивати образне мислення та творчі здібності (формувати в учнів мистецькі вміння і навички, які необхідні для створення творів мистецтва).

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні вміють давати характеристику мистецької спадщини Північної Америки, оволодівають ключовими, міжпредметними і предметними компетентностями у процесі опанування художніх цінностей та способів художньої діяльності шляхом здобуття власного естетичного досвіду.

Тип уроку: комбінований, урок введення в тему.

Обладнання: мультимедійна дошка, проектор, комп'ютер, презентація до уроку.

Демонстраційний матеріал: твори за темою уроку.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

«— Томе!

Немає відповіді.

— Томе!

Немає відповіді.

— Куди ж він запропав, цей хлопчисько?.. Томе!

Немає відповіді.»

Ви, звичайно, одразу впізнали героя американського письменника Марка Твена. Так, це — Том Соєр, витівки якого насправді не вигадка. Марк Твен писав роман «Пригоди Тома Соєра», пригадуючи своє дитинство. В образі тітоньки Поллі письменник зобразив свою матусю, а в образі Сіда — молодшого брата Генрі. І «живуть» у романі такі самі люди з різним кольором шкіри, як і по всій Америці. Адже населення країни дуже

строкате: європейці, які почали заселяти Північну Америку наприкінці XVI ст., кольорове населення — американські індіанці, чисельність яких за часів Колумба становила 5–6 млн, метиси (нащадки білих та індіанців), африканці (нащадки переселених сюди рабів), мулати (нащадки від шлюбі білого та африканського населення), китайці, японці та ін.

III. Актуалізація опорних знань

IV. Викладення нового матеріалу

Потрапивши до Північної Америки, всі вони надзвичайно швидко сприйняли англійську мову й культуру.

Матеріальна культура Північної Америки розвивалася дуже стрімко.

Найдавніші пам'ятки художньої культури цього регіону — це вали й кургани, зведені із землі і камення в штатах Огайо, Іллінойс, городища в Цінциннаті, Луїсвіллі та Сан-Луї. Археологи знайшли тут вази з прикрасами, курільні люльки з глини або каменю у вигляді голови людини, домашнє начиння, прикраси зі срібла тощо.

Учені розрізняють шість типів цих курганів і городищ:

1) оборонні споруди (вали, рови);

2) храмові кільця (огорожі храмів у формі валу);

3) храмові пагорби (терасоподібні насипи до 108 м заввишки);

4) жертвні пагорби й вівтарі;

5) могильні пагорби;

6) кургани із фігурами якої-небудь тварини на вершині.

На такі сліди зниклих культур історики натрапляють в Америці доволі часто. Після ліквідації у 1865 р. рабства почався період надзвичайно інтенсивного розвитку виробництва, і наприкінці XIX ст. США зрівнялися з провідними державами світу. Швидко зростання міст на початку XX ст., мільйони іммігрантів зі Східної Європи, Скандинавії, Ірландії, Італії, багато з яких здобули славу цій країні, зробили Північну Америку країною гомінких вулиць Нью-Йорка і пустель, країною, де стало популярним гасло виклику самому собі: «I did it», країною білосніжної усмішки, країною, де реклама канонізує спосіб життя її населення, країною, де все працює, не зупиняючись на ніч (хмарочоси, дивовижна архітектура яких не підпорядкована законам естетики, порожні офіси залишаються освітленими, машини серед білого дня їдуть із ввімкненими фарами).

«Батько» поп-арту, художник Енді Воргол казав: «У цій країні кожний був або буде знаменитим принаймні упродовж десяти хвилин». І це дійсно так, адже ефемерна слава приходиться навіть до того, хто переплутав рейс літака, — у нього беруть інтерв'ю. Найменшого відхилення від середньостатистичної моделі поведінки досить для того, щоб нагородити її увагою. В американців розвинене чуття просторової свободи. Якщо європейці є вільними у своєму мисленні, то американці вільні у своїх діях. Рух — природний стан американця. Культура в Америці — це простір, швидкість, кіно, технології і... великі письменники. Пригадаймо деяких із них: Фенімор Купер, Волт Вітмен, Герман Мелвілл, Генрі Лонгфелло, Едгар По.

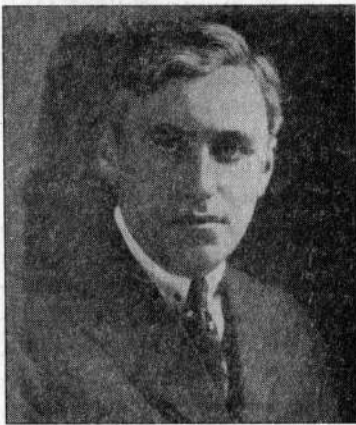
Голлівуд — «фабрика мрії»

Обсяг американської кіноіндустрії — найбільший у світі. Відтоді, як у середині 1890-х Томас Едісон винайшов кінокамеру, Сполучені Штати незмінно залишаються флагманом розвитку кінематографа — від голлівудських блокбастерів до арт-хаусу та незалежного кіно.

Перший ковбой американського кінематографа Вільям Харт

в них залишається завжди. Простежмо, як протягом ХХ ст. кінематографісти Голлівуда закарбовували на плівці мрії людей і реальність їхнього життя.

Мак Сеннет

Кінематограф став чи не найяскравішим явищем культурно-мистецьких здобутків США ХХ ст. Саме тому для людей усього світу слово «Голлівуд» не потребує жодних коментарів. Цей центр американського кіновиробництва, розташований у передмісті Лос-Анджелеса, справді здобув славу для Америки. Найкращі фільми Голлівуда увійшли до «золотого фонду» світового кіно; творчість провідних голлівудських митців ретельно досліджувалася фахівцями-кінознавцями; історії його становлення й розвитку присвятили свої романи *С. Фіцджеральд* («Останній магнат») та *Г. Робінсон* («Торгівці мріями»). Проте найвищою оцінкою творчих досягнень Голлівуда стала любов глядачів, у свідомості яких він залишається «фабрикою мрії».

Звичайно, у кожного покоління свої мрії. Час змінює їх зміст, але потреба

Уже перші півтора десятиліття історії американського кінематографа пов'язані з великими досягненнями. У цей період було закладено жанрову основу ігрового кіно — «комічну», мелодраму та авантюрний фільм, — яка певним чином віддзеркалювала жанрову модель європейського кіномистецтва. Насамперед це стосувалося перших двох жанрів, а щодо авантюрного фільму, то його пріоритетним різновидом в американському кіно став *вестерн*. Серед знакових постатей кінематографа США цього періоду слід назвати *М. Сеннета* — засновника американської кінокомедії. На його студії «Кістоун-філм» були створені найкращі, передусім пародійні стрічки. Їхньою візитівкою

стали так звані сеннетівські танцівниці — вродливі дівчата, які у фіналі майже кожного фільму виконували запальний танець. З ім'ям *М. Сеннета* пов'язаний і початок творчої кар'єри *Ч. Чапліна*, що згодом приведе його до визначних фільмів «Малюк», «Пілігрим», «Парижанка», «Золота лихоманка» та ін. Саме з цих картин розпочав триумфальний шлях екранами світу «бродяга Чарлі», образ якого створив сам митець.

У кінематографі США 20-ті рр. ХХ ст. пов'язані з активними художніми пошуками представників ігрового — *Е. Штрогейм* («Жадоба»), *Дж. Штернберг* («Доки Нью-Йорка»), *К. Відор* («Натовп») — і документального кінематографа — *Р. Флаерті* («Нанук з Півночі» та ін.). Ще одну яскраву сторінку в історію акторських досягнень країни вписали коміки *Б. Кітон* і *Г. Ллойд*.

Із початком звукової ери виражальні можливості кінематографа значно розширилися. Проте саме в той час, коли перед ним відкриваються нові перспективи, країну охопила страшна економічна криза, яка дістала назву Великої депресії. Крах провідних галузей промисловості, хвиля масового безробіття зумовили надзвичайно складну суспільно-політичну ситуацію. Але саме в цей період глядач, як ніколи, відчував потребу в кіно і знаходив порятунок від життєвих проблем у тиші кінозалу. Виник дивовижний парадокс — Велика депресія дала поштовх стрімкому розквіту кінематографа, а 30-ті рр. ХХ ст. назавжди увійшли в історію як «золотий вік» американського кіно.

Особливе місце у кінематографі США 30-х рр. ХХ ст. посіла *мелодрама*, що з'явилася на тогочасному екрані принаймні у двох різновидах: костюмній, репрезентованій блискучими стрічками «Дама з камеліями» режисера *Дж. К'юкора* (за О. Дюма-сином), «Віднесені вітром» режисера *В. Флемінга* (за М. Мітчелл) тощо, і музичній, що асоціюється зі стрічками «Сто чоловіків і одна дівчина», «Перше кохання» *Г. Костера* та іншими, в яких засяяла нова кінозірка — актриса *Діна Дурбін*. Певним чином вона успадкувала традиції образу «Попелюшки», створеного *М. Пікфорд*, проте, на відміну від неї, героїня *Д. Дурбін* мала можливість говорити і співати, демонструючи свої прекрасні вокальні здібності.

Розглядаючи особливості американського кіно 1930-х років, не можна не торкнутися принципово важливого моменту — його стосунків з європейським кінематографом. Із різних як суспільно-політичних, так і суто творчих причин до Америки приїздять видатні кіномитці Європи. Це зумовило появу на екранах США *фільмів жаху* («Франкенштейн» режисера *Дж. Вейла*, «Дракула» режисера *Р. Браунінга*, «Кінг-Конг» режисера *Е. Шедсака* та ін.) — породження європейського кіно і зоряний акторський вибух, що передусім асоціюється з творчістю

Чарльз Чаплін

Грети Гарбо («Королева Христина», «Анна Кареніна», «Дама з камеліями») та **Марлен Дітріх** («Марокко», «Шанхайський експрес», «Білява Венера», «Червона імператриця» та ін.). У цей період на екрани вийшли фільми про Тарзана — екранізація бестселерів *Е. Р. Берроуза*. Першу спробу зняти цей серіал було здійснено ще 1918 р., проте вона була невдалою. Однією з причин цього стала невідповідність образу головного героя уявленням глядачів — Тарзан, який тоді з'явився на екрані, був вельми непривабливим. У 1930-ті рр. Голлівуд знову здійснив спробу створити кінооповідь про пригоди нащадка англійських аристократів, які загинули в авіакатастрофі, а їхній син, урятований мавпами, дістав ім'я Тарзан («Біла мавпа») і згодом став повновладним господарем джунглів. Успіх нової кіноверсії був приголомшливим. На екран одне за одним почали виходити продовження історії про Тарзана. У чому ж був секрет надзвичайної популярності цього циклу? Причин чимало. Це й екзотичний колорит фільму (дикі джунглі, хижі звірі), і принципово нове тлумачення образу головного героя: на екрані з'явився справжній красень — німецький спортсмен, чемпіон Олімпійських ігор з плавання *Джонні Вейсмюллер*, який віртуозно виконував найскладніші трюки, але найголовніше те, що кінематографісти у доступній формі утверджували ідеали, які є сенсом життя: дружбу, кохання, взаєморозуміння, віру в перемогу добра над злом.

Яскравим підтвердженням цього є поява на екрані більш ніж через п'ятдесят років нового Тарзана, якого зіграв всесвітньо відомий «Горець» — *Крістофер Ламберт*. Отже, потреба у фільмах відповідної спрямованості не зникає.

Картина розвитку кінематографа США 1930-х років буде неповною без імені **Волта Діснея** — засновника американської анімації. Художній метод митця ґрунтувався на принципі «еклер» (олюдненні тварин і наданні їм рис пересічного американця). Цей прийом було використано, зокрема, при створенні образів улюбленців глядачів мишенятка Міккі-Мауса, каченяти Дональда Дака, песика Плуто, а також героїв популярного фільму «Троє поросят». Вершиною творчості В. Діснея цього періоду стали шедеври світової анімації «Білосніжка і сім гномів», «Фантазія» та «Бембі», що й сьогодні вражають своєю художньою бездоганністю і неперевершеною професійною майстерністю.

У роки Другої світової війни в кінематографі США превалювали дві тенденції. З одного боку, це розвиток документального кіно (серіал Ф. Капрі

«Чому ми воюємо?»), з другого — підвищена увага до жанру мелодрами в ігровому кінематографі («Касабланка» М. Кертиса, «Міст Ватерлоо» М. Ле Роя, «Сестра його дворецького» Ф. Борзеджа та ін.).

Яскравим взірцем антифашистського спрямування в американському кіно є сатиричний фільм Ч. Чапліна «Великий диктатор». Використовуючи мотив двійника, митець створив на екрані образи перукаря Чарлі та диктатора Хінкеля — блискучу карикатуру на Гітлера.

Повоєнне десятиліття в американському кіно було складне й суперечливе. По-перше, проти видатних діячів Голлівуда велася відверто реакційна політика. Загалом це явище було характерним для тогочасного американського суспільства і дістало назву «полювання на відьом». Жертвами переслідувань стали визнані майстри кінематографа США, й серед них Ч. Чаплін і Дж. Лоузі, які врешті-решт змушені були емігрувати до Європи, де продовжували працювати. По-друге, кризові процеси в Голлівуді були зумовлені стрімким розвитком телебачення. Намагаючись протистояти його конкуренції, кінодіячі шукали найдієвіших засобів, зокрема активно займалися вдосконаленням техніки зйомки і звукозапису.

У 1950-х — першій половині 1960-х років в американському кіно відбуваються значні кадрові зміни. Ще активно працюють визнані голлівудські авторитети — *В. Вайлер* («Кращі роки нашого життя», «Смішне дівчисько», «Бен-Гур»), *Д. К'юкор* («Моя прекрасна леді»), *С. Креймер* («Скуті одним ланцюгом», «На березі», «Нюрнберзький процес»). Свої найкращі стрічки знімає *А. Хічкок* («Запаморочення», «Психо», «Птахи»).

Кадр із фільму «Касабланка»

Лайза Мінеллі в головній ролі у фільмі «Кабаре»

Мерилін Монро у фільмі «Ніагара»

Ч. Чаплін в ролі диктатора Хінкеля

Серед визначних акторів другої половини 1950-х — початку 1960-х років особливе місце посідає улюблениця нового покоління американців різних суспільних верств **Мерилін Монро**. Сьогодні фільми за її участю («Все про Єву», «Ніагара», «У джазі тільки дівчата» та ін.) доволі часто демонструються по телебаченню. Життю актриси присвячені документальні і художні стрічки, про неї написані книжки, але таємниця загибелі Мерилін Монро, яку досі ще не розкрито, продовжує хвилювати наступні покоління її шанувальників.

У другій половині 1960-х — першій половині 1970-х років Голлівуд переживає період тематичного оновлення. У цей час на екрани виходять дилогія морального відчуження *М. Ніколса* «Хто боїться Вірджинії Вулф» та «Випускник»; фільми «Опівнічний ковбой» *Дж. Шлезінгера*, «Ресторан Аліси» *А. Пенна*, «П'ять легких п'єс» *Б. Рафелсона*, «Опудало» *Дж. Шауберга* та ін., сюжетною основою яких була інтерпретація драми «маленької людини»; трансформована модель вестерну, що ґрунтувалася на концепції деміфологізації «освоєння Дикого Заходу», — «Маленька велика людина» *А. Пенна* і «Блакитний солдат» *Р. Нельсона*; нове прочитання концепції «бунтівної людини»: «Хтось пролетів над гніздом зозулі» *М. Формана*; осмислення трагедії фашизму: фільми «Джулія» *Ф. Циннмана* та «Кабаре» *Б. Фосса*.

Нині у голлівудський конвеєр включені майже всі сучасні кіножанри, що тяжіють до взаємодії: *гангстерський фільм* — «Честь сім'ї Пріцці» *Дж. Х'юстона* та «Замужем за мафією» *Дж. Деммі* (комедійна інваріація жанру), «Одного разу в Америці» *С. Леоне*, «Шлях Карліто» *Б. де Пальма*, «На гребені хвилі» *К. Біглоу*; *трилер* — синтез детективу й фільму жахів — «Серце янгола» *А. Паркера*, «Мовчання ягнят» *Дж. Деммі*, «Мис страху» *М. Скорсезе* та ін.; *вестерн* — «Танці з вовками» *К. Костнера*, «Непробачений» *К. Іствуда*.

Психологічні драми — «Марафонець» *Дж. Шлезінгера*, «Людина дощу» *Б. Левінсона*, «Аромат жінки» *М. Бреста*, «Народ проти Ларрі Флінта» *М. Формана*, фільми-катастрофи — «Титанік» *Д. Камерона* та ін.

Характерною ознакою сучасного американського кінопроцесу є активне залучення до співпраці провідних зарубіжних режисерів — *Л. Бессона* («П'ятий елемент», «Жанна Д'Арк»), *Е. Кустуриці* («Андеграунд»), *Дж. Ву* («Без обличчя»), *Е. Менгелі* («Англійський пацієнт», «Талановитий містер Ріплі») тощо.

Зоряний небосхил Голлівуда спалахує новими іменами. Поряд із визначними зірками 1980–1990-х рр. *А. Шварценеггером*, *С. Сталлоне*, *Р. Гіром*, *Г. Фордом*, *К. Костнером*, *Т. Крузом*, *Н. Кейджем*, *Ш. Стоун*, *К. Бесінджер*, *Дж. Фостер* упевнено почуваються молоді актори *Л. ді Капріо*, *Е. Норт*, *Д. Лоу*. Отже, коловорот акторського життя у Голлівуді нескінченний.

Характеризуючи останні визначні події у кінематографі США, не можна не згадати явище, що дістало назву «тарантіноманія». Йдеться про творчість **Квентіна Тарантіно**. Його фільм «Кримінальне чтиво» певною мірою став епохальним для всього світового кінопроцесу. Найпарадоксальнішим є те, що жорстокі кримінальні історії Тарантіно («Шалені

пси» та ін.) водночас дуже смішні. Це є свідченням того, що кіносвіт утомився від жорстокості і почав сміятися. Сьогодні К. Тарантіно вважають своєрідним символом нового кіно, яке завоювало прихильність як інтелектуалів, так і масового глядача.

Ми здійснили досить побіжний екскурс в історію американського кіно, але сподіваємося, що і ваш власний глядацький досвід, і та інформація, яку ви отримали, переконали вас у тому, що Голлівуд справді є «фабрикою мрій», і ця напіввиробнича, напівромантична назва відображує його реальне місце у світовому кінематографічному просторі.

V. Контрольні запитання та завдання

1. Назвіть шедеври американських письменників.
2. Схарактеризуйте здобутки американського мистецтва кіно.
3. З іменами яких кіномитців асоціюються 10–20-ті рр. XX ст. у кінематографі США?
4. Чому 30-ті роки XX ст. називають «золотим віком» американського кінематографа?
5. Які фільми вважають провісниками нових тенденцій в американському кіно?
6. Якою була жанрова спрямованість Голлівуда в другій половині 1960-х — на початку 1970-х рр.? Назвіть провідних майстрів американського кіно цього періоду.
7. Які основні жанрово-тематичні тенденції американського кіно 1980–1990-х рр.?
8. Підготуйтеся до бесіди на тему «Зоряний небосхил Голлівуда».

VI. Робота в зошиті

VII. Дидактичне завдання

Здійсніть добірку матеріалів (фотографії, репродукції, календарі, марки) «Видатні актори Голлівуда».

VIII. Творче домашнє завдання

Підготуйте дебати або відеовечори: «Сучасне американське кіно: "за" і "проти"»; «Фільми жахів і фільми катастроф на американському екрані»; «Американський мюзикл: сторінками улюблених фільмів і мелодій».

➤ Загальнодоступне мистецтво Америки. Архітектура, скульптура і живопис, музичне мистецтво

Мета: ознайомити учнів з характерними рисами загальнодоступного мистецтва Америки; розвивати уміння учнів порівнювати живописні образи, аналізувати твори музичного мистецтва, досліджувати характерні особливості митців авангарду; виховувати інтерес до творчості американських митців, шедеврів живописного мистецтва.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні характеризують риси загальнодоступного мистецтва Америки, уміють порівнювати твори живопису, аналізують твори музичного мистецтва, досліджують характерні особливості митців авангарду США.

Тип уроку: комбінований, інтегрований, урок уведення в тему.

Обладнання: мультимедійна дошка, проектор, комп'ютер, презентація до уроку.

Демонстраційний матеріал: твори за темою уроку.

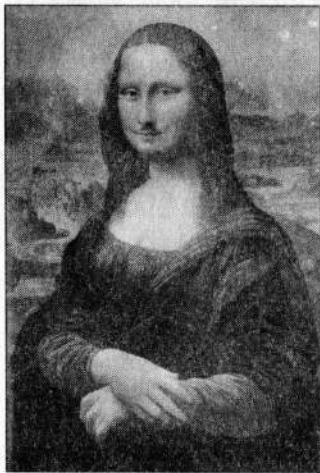
Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

Законодавицею нових напрямів і стилів мистецтва кінця XIX — початку XX ст., безумовно, була Франція. Проте для європейських художників, як і для американських, виставковим клондайком стала Північна Америка. З 1916 р. в Нью-Йорку активізують свою діяльність художники-дадаїсти, зокрема французький художник *Марсель Дюшан*. Він почав виставляти звичайні предмети масового виробництва, даючи їм назви і ставлячи свої підписи. Називалися ці предмети *реді-мейд*, що в перекладі з англійської означало «зроблено з готового», «готовий продукт» — визначення, прийняте в готовій рекламі. Першим таким експонатом було «Велосипедне колесо на табуретці». Слава про художника поступово рознеслася по всьому світу. Прапором, символом всезаперечного дадаїзму стала його сумнозвісна «Мона Ліза з вусами» (1919).

М. Дюшан. Мона Ліза з вусами

III. Актуалізація опорних знань

Чим, на вашу думку, мистецтво США відрізняється від класичного європейського? Що нового привнесли до світової скарбниці художньої культури митці Північної Америки?

IV. Викладення нового матеріалу

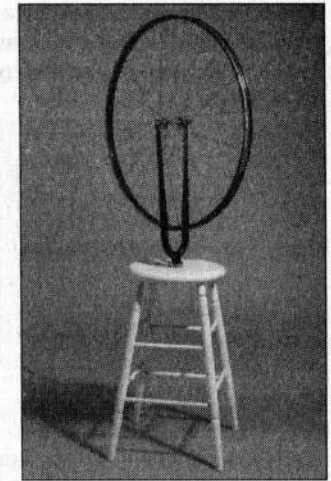
З початком Другої світової війни до США емігрували зірки європейського авангарду (*Піт Мондріан, Макс Ернс, Андре Бретон, Сальвадор Далі* та ін.), що не могло не відіграти певної ролі в художньому житті американців. Один із «сміливих» прихильників методу спонтанного автоматизму *Джексон Поллок* (1912–1956), відмовившись від підрамника, розкладав полотно на підлозі і просто розбризував фарби з тубиків та банок.

Цю техніку назвали *дрипінгом*, що в перекладі з англійської означає «те, що капає». Дрипінг став одним із методів живопису дії (або живопису жесту). Фарба з'являлася на полотні або на папері як слід вільного руху руки. Вважалося, що «безтямна» дія є відображенням характеру та психологічного стану художника, саме в цьому і був сенс зображення. Однак у роботах Поллока, хоч би як вони були заляпані, відчувалася певна декоративність у розподілі фарб. Цей напрям у мистецтві дістав назву *абстрактного експресіонізму*.

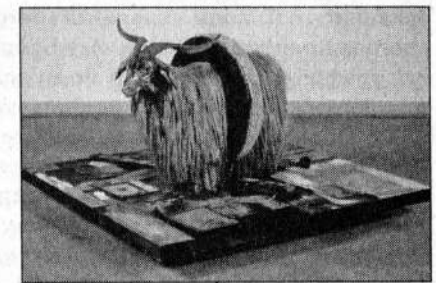
Характерною особливістю його були великі розміри робіт. Наприклад, *Марк Ротко* створював монументальні полотна. Проте, на відміну від «живописної дії», зафарбовував їх великими кольоровими площинами. Іноді він залишав між ними незафарбовані місця, пропонуючи глядачам «активізувати свою уяву» й домислити те, що не намальовано.

Одним з улюблених напрямів американського мистецтва став *поп-арт* (популярне, загальнодоступне). Вже в 1955 р. на фестивалі «Два світи» у Столетто (Італія) демонструвалося ліжко з подушкою та ковдрою, що були пофарбовані олійними фарбами, — «твір» американського художника *Роберта Раушенберга*. Експонат викликав обурення глядачів. Саме Раушенберг звернув увагу на дивовижні можливості техніки колажу. У своїх творах 1953–1955 рр. він використовує різні матеріали для створення оригінальних композицій: мотузки, шпалери, опудала птахів. Частково написані, частково скомпоновані з реальних предметів, вони були названі художником «комбінаціями». Назва одного з творів — «Ребус» (1955) — відтворює метафоричну манеру їхнього прочитання. Пізніше художник захоплювався і шовкографією, і створенням копій творів видатних європейських художників («Венера перед дзеркалом» Д. Веласкеса, «Туалет Венери» П. Рубенса). Поєднуючи різні техніки, він створював «конструкції» із прозорих тканин — марлі, шовку (серія «Іній», 1974–1975).

В експозиції поп-арту міг бути виставлений будь-який предмет: відро для сміття, недоїдений бутерброд, опудало курки. Найвідомішим твором і своєрідною візитівкою стала звичайнісінька консервна банка з томатним супом. Її автор, американець *Енді Воргол*, казав: «Чому ви гадаєте, що пагорб або дерево красивіші за газовий насос? Тільки тому,

М. Дюшан. Велосипедне колесо на табуретці

Р. Раушенберг. Монограма

що для вас це звична умовність. Я привертаю увагу до абстрактних якостей речей...». Воргол відхрещувався від високого мистецтва, називаючи свою майстерню «фабрикою».

Е. Воргол. Банка з супом «Кемпбелл»

набував зовсім іншого значення. Спрацьовував ефект «музеефікації» — іншого ставлення через бажання зрозуміти те, що глядачеві пропонують побачити.

З цією метою використовувався також інший «магічний» прийом, коли зображення повторювалося безліч разів. Той самий Воргол «тиражував» зображення пляшки кока-коли, обличчя Мерилін Монро, Елвіса Преслі на величезних щитах, схожих на рекламні. Магія подібних робіт полягала в тому, що будь-який об'єкт, що привернув увагу художника, стає звичайним, «легко прочитуваним», доступним для використання. Більше того, механічне повторення знецінювало значення образу, перетворюючи його на декоративний елемент, як у випадку з символами смерті або суспільної боротьби, використаними Ворголом в «Оранжевій біді» (1963) та «Негритянському погромі» (1964).

Графіті — таку назву дістали картини на стінах найнебезпечніших і найбрудніших кварталів та метрополітену в Нью-Йорку. Як вияв бунтівної культури андеграунду цей вид мистецтва стихійно розвивався під ритми репу та брейк-дансу. Сюжети перегукувалися з тими, які використовували послідовники поп-арту, однак художники не дивилися розчарованими очима на народну масу та її звичаї, а ставали виразниками культури, що виникла на задвірках великого міста. Офіційно графіті було визнано тоді, коли художник *Стефан Айнс* відкрив галерею альтернативного мистецтва у Південному Бронксі в Нью-Йорку. Цікаво, що створювати графіті для експозиції йому допомагали і місцеві вуличні «майстри».

Незабаром графіті посіли певне місце в ексклюзивних галереях Нью-Йорка, втративши свою агресивність, уповні виражену на стінах бідняцьких кварталів. Слід зауважити, що, народившись у Нью-Йорку, графіті заповнило стіни непрестижних кварталів міст майже всієї Європи.

Ще один напрям серед «винаходів» американського мистецтва — *концептуалізм* («думка», «уявлення»). Він виник у середині 1960-х років одночасно в Америці та Англії і дуже швидко став одним із провідних напрямів сучасного мистецтва. Полемізуючи з уже усталеним на той час

поп-артом, що зосереджував увагу на предметному світі, концептуалісти твердили, що єдиним завданням художника є створення ідей, концепцій, адже форма може бути виконана будь-яким ремісником, однак придумати її може лише майстер-художник.

Як приклад можна навести твір американського концептуаліста *Джозефа Кошута*, який складається з одного неонових напису: «П'ять слів з оранжевого неону». Глядачеві, якщо він налаштований на роздуми, пропонується згадати свої відчуття від усіх неонових написів, порожніх просторів, легкого мерехтіння теплого світла. Хоч асоціації можуть виникнути будь-які, ніхто нікому нічого не нав'язує, оскільки в концептуалізмі *важливе не саме зображення, а його значення*. У своїй статті «Мистецтво після філософії» (1969) Дж. Кошут пояснював, що «фізична оболонка має бути зруйнована, оскільки мистецтво — це сила ідеї, а не матеріалу».

Концептуалізм інтелектуальний, певною мірою іронічний, у ньому виражається протест проти комерціалізації мистецтва, адже його творіння неможливо (та й немає сенсу) ані купувати, ані продавати.

Оскільки в концептуальному мистецтві важливе не саме зображення, а його сенс, то інколи воно може взагалі відмовитися від експоната, лише переказавши ідею твору. На одному з вернісажів, наприклад, було отримано телеграму від художника, який сповіщав, що він пам'ятає про виставку. Цю телеграму і демонстрували на виставці глядачам.

Ідеї зовсім необов'язково замикалися у виставкових залах. Концептуальним об'єктом (з відповідними коментарями) може стати пляж, інженерна споруда, відомий пам'ятник — архітектурний або скульптурний. Спостерігаючи за його створенням, глядач стає його співавтором, тому сам процес набуває важливішого значення, ніж результат. Цей принцип було закладено і в так зване *процесуальне мистецтво*.

Інтернаціональна музична мова ХХ ст.

У діалозі культур ХХ ст. значущості міжнародної мови набула джазова, рок- і поп-музика, яка передає пульс, світовідчуття бурхливої епохи. Ці інтернаціональні за своєю природою та культурним значенням музичні явища — «вихідці» з Північної Америки, що дає підстави деяким дослідникам вважати їх за походженням складовими американської народної музики.

Музична культура Америки нагадувала своєрідний «плавильний котел», у якому інтегрувалися різноманітні музичні елементи. Популярна музика Північноамериканського континенту складається з вельми розгалуженого спектра вокально-інструментальних форм, що виникли шляхом складного поєднання різних джерел, насамперед європейських професійних традицій і африканських фольклорних ритмоінтонацій.

Упродовж століть раби, привезені до Америки з далекої Африки для найчорнішої праці, були позбавлені можливості розвивати власну культуру, їм судилися такі фізичні й моральні страждання, яких не зазнавав жоден інший народ. Тому музика замінила неграм усе. Відірвані від духовного коріння, лише в музиці вони знаходили «вихід» — вияв почуття гніву,

відчаю, душевного болю... Водночас це давало можливість реалізації художньо-творчого потенціалу, естетичних емоцій. Власний голос був чи не єдиним інструментом чорношкірого раба. Згодом музична діяльність стала однією з найпрестижніших і найпопулярніших у колі доступних американським неграм професій. Таким чином, їхня природна музичність була надзвичайно розвиненою. Є навіть приказка: «Зберіть четвірку негритянських хлопців, і перед вами — вокальний квартет». У південних штатах Америки набули поширення жанри народної музики *спіричуелз* і *блюз*. *Спіричуелз* (від англ. *spirituals* — духовний) — давня релігійна народна пісня північноамериканських негрів на біблійний сюжет, що виконується хором без супроводу. Тематика і настрої пісень були співзвучні внутрішньому стану душі негрів-невільників, відображували трагедію народу, його глибоку тугу.

Поряд із класичними музичними жанрами існують напрями музики масових жанрів (джаз, диско, поп, рок, хіп-хоп тощо).

Джаз — форма музичного мистецтва, що виникла на межі XIX–XX ст. у США як синтез афро-європейської культури та отримала згодом повсюдного поширення.

Джаз характеризується цілою низкою особливостей:

- синкопованість, поліритмія, а також характерний свінг;
- особливості гармонії, зокрема переважання септакордів, нонакордів та складніших політерцових акордів, характерні гармонічні послідовності, а також ладові особливості (наприклад, заниження III ступеня);
- особливості тембрової палітри, що стосуються як інструментального, так і вокального виконавства, а наприкінці XX ст. — особливості електронного звука;
- імпровізаційність.

Слово *jazz* (можливо, походить від франц. *chasser* — полювати) у крелів означало полювання, а також хвилювання, збудження. У 1860-ті рр. у північноамериканській літературній мові з'являється слово *jasm*, що означає піднесення, натхнення. Невдовзі йому на зміну приходять слово *jass*, а також аналогічне дієслово, що означало ловити, збуджуватись. Все частіше починають використовуватись звороти *jazz around* (блукати, мандрувати) і *jazz up* (впадати у веселий стан). Як музичний термін слово *jazz* вперше з'явилося 1915 р. у зв'язку з білим оркестром, що грав у новоорлеанському стилі, пізніше — у назві новоорлеанського оркестру Тома Брауна — «Том Браун Диксиленд Джаз Бенд», після чого термін «джаз» швидко поширюється в Північній Америці, а згодом і по всьому світу. Відомий джазовий дослідник *Маршалл Стерне* (1908—1966) у своїй книзі «Історія джазу» характеризує джаз як синтез білої та чорної музичних культур.

Виділяють шість принципів джерел синтезу джазу:

- 1) ритми Західної Африки;
- 2) невольничі робітничі пісні;
- 3) невольничі релігійні пісні;
- 4) невольничі світські пісні;
- 5) американська народна музика минулих століть;
- 6) музика менестрелів та вуличних духових оркестрів.

Блюз є відображенням світського музикування американських негрів, що з'явилося задовго до джазу. Саме слово *blue* багатозначне і розшифровується, як блакитний, сумний, смутний, меланхолічний. Ця багатозначність характерна для довгих протяжних пісень, текст яких завжди містить певну недовомку та неоднозначну емоційність — смуток часто йде поруч із гумором; чистота — з вульгарністю та ін.

Регтайм — це один специфічний жанр афроамериканського музикування, що склався до кінця XIX ст. Слово означає «рваний час» або «розірваний час», конкретно термін *rag* означає звуки, що з'являються між долями такту (характерне синкопування мелодичної лінії на четвертих і восьмих долях такту на базі рівного акомпанементу).

Театр США

Виникнення театральної культури на Американському континенті дослідники пов'язують з ритуальними діями давніх племен ацтеків і північноамериканських індіанців. Одним з найважливіших елементів у цьому процесі вважається маска. По всій території США маски фігурують у найрізноманітніших театральних діях, пов'язаних як з релігією, так і з соціальними явищами. Деякі з них зображували тварин, міфічних істот або реальних людей і використовувалися лише задля розваги, інші несли серйознішу інформацію про стосунки з природними або надприродними силами.

У другій половині XIX ст. нечуваної популярності в американських театрах набула інсценізація роману Гарріет Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома».

Понад 400 пересувних труп мали у своєму репертуарі одну з численних інсценізацій цього твору. Сентиментальні настрої, що проникли на сцену у зв'язку з подіями, зображеними в романі, певною мірою спонукали активний розвиток такого жанру, як *мелодрама*. Виховання публіки, формування її смаків відбувалися на мелодраматичних міфах про піонерів, першопроходців, індіанців. Особливо популярними були мелодрами — міфи про Захід, що згодом (як, наприклад, п'єса *Девіда Беласко* «Дівчина з золотого Заходу») стали сюжетною основою перших американських кіновестернів.

Рух за утвердження у США нових театральних форм розпочав у XX ст. *Віоріс Браун*, який 1912 р. відкрив у Чикаго Малий театр. У 1914 р. письменник і продюсер *Джордж Крем Кук* разом із дружиною відкриває «Театр Вашингтон Сквер Плейерз», що згодом діє під назвою «Провінстаун Плейерз». Саме тут були потавлені перші п'єси драматурга *Юджина О'Ніла*, що піднесли американську театральну культуру до світового рівня. Згадані театральні трупи відкрили чимало нових талантів, доклали багато зусиль для розвитку американського театру і драматургії.

Театральне життя США другої половини XX ст. має доволі специфічний характер і багато в чому відрізняється від театрального життя європейських країн. Так, у США й досі немає державних театрів. Упродовж

багатьох років провідне місце належало професійному комерційному театру — творчій організації чи компанії, що наймає акторів, заробляє та розподіляє прибуток між власниками, партнерами, інвесторами. Основними видами театрів є: бродвейський, позабродвейський, компанії пересувних театрів, індустріальні шоу, театри для дітей, театри-кабаре, фондові театри. Одним із головних методів у комерційному професійному театрі, зокрема бродвейському, є метод перетворення вистави на певне яскраве видовище з метою подальшої реалізації цього видовища з найбільшим прибутком.

Особливої популярності на Бродвеї набув жанр мюзиклу.

Мюзикл — музично-сценічна вистава, у якій поєднуються різноманітні жанри і виражальні засоби естрадної та побутової музики, хореографічного, драматичного і оперного мистецтва. Від оперети відрізняється наскрізним драматургічним розвитком, використанням вокально-хореографічних ансамблів, драматичним змістом. Мюзикл як жанр виник в США у 1920-ті роки. До найкращих зразків мюзиклу належать «Оклахома» Р. Роджерса, «Ті, що співають під дощем» Дж. Келлі, «Вестсайдська історія» Л. Бернстайна, «Моя чарівна леді» Ф. Лоу, «Людина з Ламанчі» М. Лі, «Привид опери» Е. Л. Вебера.

Індустріальні шоу (найкомерційніші з усіх видів комерційних видовищ), як і комерційно орієнтовані дитячі театри США, за визнанням навіть американських критиків і дослідників театральної справи, працюють на досить низькому художньому рівні, практично не маючи художньої мети.

Театр-кабаре, популярність якого постійно зростає, здебільшого має у своєму репертуарі виставу або мюзикл з одним яскравим виконавцем, що використовується для підтримки чи презентації нового таланту. Якщо майбутня «зірка» засяє на сцені театру-кабаре — вистава за певне відшкодування може бути передана великому комерційному театру.

Гортаючи сторінки історії театральної культури США, яка, на відміну від європейської, має значно менший період розвитку, ми переконуємося, що вона також сповнена великої кількості цікавих фактів і подій. Оригінальні театральні форми, різноманітність театральних колективів, значні успіхи в їхній діяльності, бурхливий розвиток національної драми у ХХ ст. — усі ці чинники й нині відіграють важливу роль у збагаченні світової театральної культури.

V. Контрольні запитання та завдання

1. Визначте головні, на вашу думку, етапи розвитку американської театральної культури.
2. Який вид організації театральної справи є провідним у США на сучасному етапі та які його головні принципи?
3. Що таке мюзикл? Проаналізуйте розвиток цього жанру. Які постановки мюзиклів були здійснені на сценах українських театрів?
4. Спробуйте створити композицію в стилі абстрактного експресіонізму. Дайте їй оригінальну назву, яка спонукала б до роздумів над вашим творінням.

5. Поміркуйте: якби цікаві оригінальні графіті прикрашали великі площини тильних сторін гаражів, бетонних парканів, чи мали б вони право на існування?

VI. Робота в зошиті

VII. Практикум. Мистецький проект за темою

VIII. Творче домашнє завдання

Зберіть творчу групу, розробіть проект цікавої композиції графіті, попросіть в адміністрації школи дозволу прикрасити цим твором «невиразне» місце на шкільному подвір'ї. Виконайте композицію в масштабі на реальній площині.

Культура ольмеків

Культура ацтеків

Архітектура інків

Мистецтво майя

Витоки джазу

Тема 3. МИСТЕЦТВО ДАЛЕКОСХІДНОГО КУЛЬТУРНОГО РЕГІОНУ

➤ Мистецтво Китаю. Природність життя китайської нації

Мета: ознайомити учнів з характерними рисами мистецтва Китаю; розглянути особливості мистецтва далекосхідного культурного регіону; розвивати вміння учнів порівнювати художні образи китайської культури, аналізувати твори архітектури, досліджувати характерні особливості живопису та порцеляни; виховувати інтерес до творчості митців постімпресіонізму, шедеврів живописного мистецтва.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні порівнюють образи китайської культури, аналізують особливості архітектурного стилю, визначають характерні особливості живопису та порцеляни.

Тип уроку: комбінований, інтегрований, урок введення в тему.

Обладнання: мультимедійна дошка, проектор, комп'ютер, презентація до уроку.

Демонстраційний матеріал: твори за темою уроку.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

Китай — країна, яка завжди привертала до себе інтерес європейців. А мистецтво Китаю є невід'ємною частиною світової культурної спадщини. Від незрілих форм епохи неоліту воно поступово перетворилося на високорозвинену і надзвичайно змістовну культуру.

III. Актуалізація опорних знань

Які види мистецтва є визначальними в художній культурі Китаю?

Назвіть найвідоміші пам'ятки архітектури Китаю.

Які визначні досягнення китайського мистецтва ви знаєте?

IV. Викладення нового матеріалу

Новий рік у Китаї святкують першого дня першого місяця (за місячним календарем), що за григоріанським календарем припадає на кінець січня — початок лютого. Напередодні свята всі купують традиційні новорічні подарунки: квіти, деревця апельсина тощо. Усі новорічні ласощі також готують заздалегідь, оскільки в день Нового року не можна користуватися ножом чи будь-яким гострим предметом — можна «відрізати» щастя наступного року. Святкові відвідини всіх далеких родичів, друзів

і вчителів слід зробити на день раніше. Коли страви приготовані, подарунки зроблені, зовнішні двері будинку зачиняють і запечатають смужками червоного паперу, щоб рідну оселю не покинуло щастя (червоний — колір щастя). Із цієї хвилини не приймають жодного відвідувача, присвячуючи решту останнього дня року родині.

Опівночі лунають побажання добра батькам, тихо вимовлені кожним членом родини. Першим їх виголошує старший син, за ним інші сини, потім дочки та невістки. Уранці, після того як смужки червоного паперу з дверей знято (щоб добрі знамення Нового року могли увійти до хати), стріляють хлопаками.

Кожен день першої седмиці року присвячується певній тварині: курчати, собаці, свині, вівці, коню, корові. А останній день — день людини. Іноді додається восьмий — день зерна. Китайський «звіриний» цикл років починається знаком миші. За ним ідуть роки під знаками бика, тигра, зайця, дракона, змії, коня, вівці, мавпи, півня, собаки і свині. Образи дванадцяти тварин «звіринового» циклу можна знайти в різних видах мистецтва: китайських казках, міфології, у дрібній пластиці.

Серед розваг щодо святкування Нового року — традиційні театралізовані виступи з прирученими тваринами (мишами, собаками, мавпами) за сюжетами китайської історії та міфології. В останню ніч цього великого свята (п'ятнадцятий день місячного календаря) запалюють саморобні ліхтарі. І що майстерніше вони зроблені, то вищий престиж родин, які їх демонструють. Працює і «ліхтарний ринок», де продають скляні й паперові ліхтарі у вигляді великих куль, кубів та інших геометричних фігур, китайських пагод, тварин, віял, будинків і навіть транспорту.

Філософські вчення китайської культури

Проте зрозуміти зміст китайських звичаїв допомагає не тільки знання традицій, а й ознайомлення з поглядами давніх китайських філософів, ідеї яких визначили шлях розвитку суспільства, сформували глибокий зміст китайської культури та мистецтва всього далекосхідного регіону.

Найпомітніший слід серед різноманітних філософських течій залишили *конфуціанство* і *даосизм*.

Засновником першого філософського вчення є *Конфуцій* (бл. 551–479 рр. до н. е.). Нормами конфуціанства є *жень* — гуманність, *і* — справедливість, *лі* — дотримання етикету (певних правил поведінки), *часі* — розум, *сінь* — вірність внутрішній правдивості. Отже, конфуціанство є системою цінностей, що регулюють стосунки між людьми: стався до інших так само добре, як хотів би, щоб ставилися до тебе, і побачиш, що це найкоротший шлях до доброзичливості. «Викладаю, але не створюю. Вірю у давнину і люблю її» — це відома фраза Конфуція, в якій втілено глибоке шанування традицій, що стало підвалиною китайської культури. Для китайців авторитет минулого завжди був великим і будь-які нововведення підлягали сумніву. Думати про життя, пізнавати його сутність — ось філософський принцип Конфуція. За конфуціанськими поняттями, немає раю чи пекла, немає всемогутнього Бога. Тому конфуціанство не виключає інших релігій. Головне — дотримуватися

правил моральної поведінки. Постулати конфуціанства були сприйняті теорією мистецтва. Митці усвідомлювали своє високе виховне призначення у втіленні в життя етики Конфуція.

Протилежним філософським ученням конфуціанству був даосизм.

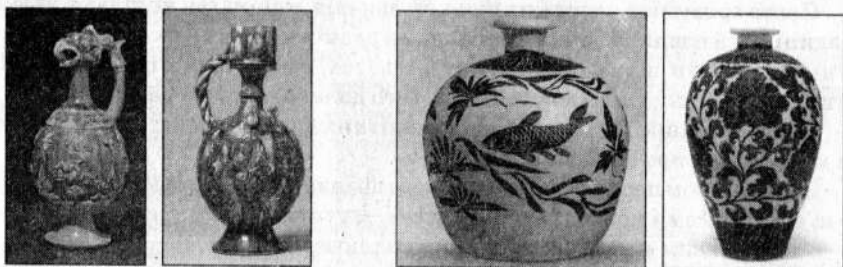
Лаоцзи (IV–III ст. до н. е.) увів поняття *дао* («шлях») і головну мету людини вбачав у збереженні нею в «чистому» і недоторканному вигляді отриманого від природи. Даосизму було властиве захоплення самодостатністю природних процесів, ставлення з довірою до природних сил. Якщо в конфуціанстві людина — істота соціальна, то у даосизмі — лише один із представників тваринного світу, її гублять техніка, писемність, загалом прояви цивілізації.

Провідним у мистецтві дао став образ Шляху. Життя людини — це мандри, а сама людина — мандрівник, випадковий гість і блукач у цьому світі. Адже дао — не тільки джерело і межа істинного буття, а й його форма.

Традиції китайської порцеляни

Азіатські правителі вірили: якщо хтось замислив їх отруїти, то на наявність отрути в їжі чи напої вкаже китайський порцеляновий посуд — сулії, чаші, блюда, — змінивши свій колір. Тому порцеляну виписували з Китаю. Ця країна подарувала світу шедеври порцеляни, секрети виготовлення якої передавалися з покоління в покоління.

У VII ст. за доби династії *Тан* (608–907) з'явилися перші вироби з білої прозорої порцеляни. У період династії *Сун* (960–1279) керамісти створювали вази кольору «неба після дощу», застосовуючи для прикрашання бісквітної порцеляни кольорову емаль. Поряд із витонченими і стриманими за стилем творами в розписах часто спостерігаємо півонії або чорний підполівний орнамент.

Порцеляна доби династії Тан

Порцеляна доби династії Сун

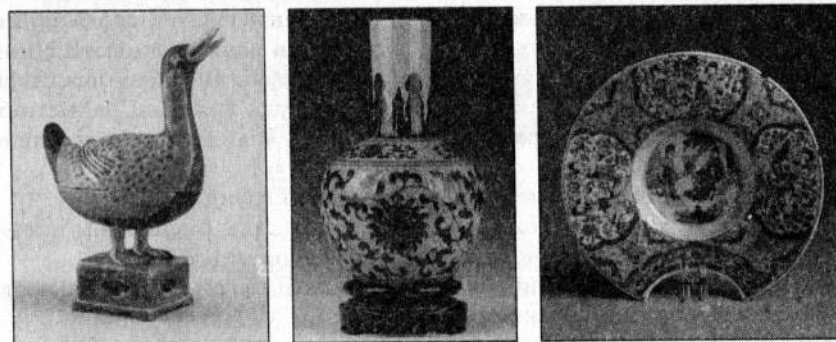
Звичай пити чай поширився в азіатських країнах з XV ст. У Європі перші відомості про цей напій з'явилися близько 1559 р. завдяки голландцям, які привезли чай, куплений у китайських купців.

Найяскравішою добою китайської порцеляни є період панування династії *Мін* (1368–1644). Одноколірність поступається місцем барвистості. З'являється синій колір, і вперше створюються зразки білої порцеляни з малюнками на поливі після обпалювання (*у цай* — п'ятиколірна порцеляна).

Форми порцелянових виробів найрізноманітніші: вази для квітів, дзбани різного призначення тощо. Серед мотивів розпису переважають півонії й хризантеми, плоди і тварини, трапляються пейзажі й жанрові сценки, що копіюють живопис і візерунки шовкових тканин. Дуже частим є зображення імператорського дракона, якого легко розпізнати за п'ятьма кігтями.

У період правління *Маньчжурської династії* (XVII–XVIII ст.) виробництво порцеляни сягало сотень тисяч витворів. З цієї епохою пов'язана діяльність найвизначнішого кераміста XVII ст. *Тань Іна*, який створив низку праць з керамічного виробництва і дав опис 58 типів орнаментативної порцеляни. За цієї доби віртуозна майстерність керамістів сягнула вершин у виготовленні сапфірово-синіх речей на кобальтовій основі. Випускаються також вироби огірково-зеленого, фіолетового, жовтого, червоного кольорів. Білий колір має кілька відтінків: молочний, мигдалевий, слонової кістки тощо. Переважають, однак, багатоколірні вироби з візерунком: біло-сині, «зелене сімейство» з фігурками або квітами, виконаними кількома зеленими тонами на білому фоні, «чорне сімейство» з багатоколірним орнаментом на глибокому чорному фоні і «рожеве сімейство» з блакитними тонами і ніжними переливами відтінків. Триває й виготовлення однотонної порцеляни, поступово вводиться зелений колір.

На виробках «зеленого сімейства» найчастіше зображено сюжети з легенд, іноді батальні сцени; на рожевих, що мали великий успіх у європейських знавців, — фігури жінок і квіти ніжних відтінків. Орнамент нерідко містить символічні мотиви щасливих віщувань: метелик (довголіття), летюча миша (щастя) і т. ін. Витонченість форм, чистота і білизна порцеляни, багатство візерунка і барвистість розпису притаманні витворам XVII–XVIII ст. Пластичністю форм вирізняються фігури божеств, міфічних героїв, легендарних красунь.

Експонати музею порцеляни в Цзиндечжені

Серед безлічі творів XVIII ст. — чашки і блюда з порцеляни «яєчна шкаралупа» — свято технічної витонченості, крихкості й манірності.

Велику колекцію китайської порцеляни зібрано в музеї порцеляни в Цзиндечжені — провідному центрі її виробництва. Сучасна китайська порцеляна здебільшого проста за формою, хоча трапляються й майстерно виконані, складні за технікою виробу, наприклад вази у формі ажурних ієрогліфів.

Архітектурне мистецтво Китаю

Архітектурне мистецтво Китаю ґрунтується на нерозривному поєднанні з навколишнім ландшафтом. Пагоди в Китаї органічно вписуються в навколишнє природне середовище. Вони спрямовуються вгору так само природно, як дерева або квіти. Силует тибетського храму нагадує форму гори або пологого пагорба, на схилі якого він розташовується. Усе це створюється з метою найкращого споглядання красот природи, тому мистецтво Китаю не прагнуло створення грандіозних і монументальних архітектурних споруд.

Глибоким корінням живопис пов'язаний із середньовічним зодчеством Китаю. Подібно до художника-пейзажиста, який прагне не стільки фіксації конкретних деталей місцевості, скільки створення образу світу в цілому, де виборюють своє право на життя стихійні космічні начала, китайський зодчий, для якого поняття будинку поєднувалося з поняттям природного оточення, сприймав створені ним палаци та храми як невід'ємну частину неозорого природного ансамблю.

У величних архітектурних комплексах Китаю, особливостями яких було використання природних просторів як живописного фону садово-паркових ансамблів, знайшов відображення всеосяжний погляд на світ середньовічного живописця.

Китайське мистецтво каліграфії

Чудовим надбанням китайського мистецтва є *ієрогліфіка*. Точний час виникнення китайської писемності невідомий. Існує гіпотеза щодо виникнення писемності у 221 р. до н. е., за часів епохи ранньої династії Цинь. Тоді виникла не тільки писемність, а й каліграфія. В основу ієрогліфів покладені абстрактні малюнки і символи, які були виявлені на кістках, черепашчачих панцирах і керамічних посудинах, знайдених в селі Яншао (провінція Хенань).

Ієрогліфи можна розділити на чотири основні групи.

- *Піктограми* — знаки-малюнки, які є первинним різновидом писемності. Вони існують з середини другого тисячоліття до н. е.
- *Ідеограми* — символи, які відображають ідею або елемент реальності. Вони тісно пов'язані з піктограмами.
- *Ідеофонограми* складаються з двох частин, одна з яких передає значення слова, тоді як друга вказує на його звучання.
- *Запозичені ієрогліфи* — ієрогліфи, що мають самостійне значення і при цьому також використовуються для запису інших слів (як правило, з абстрактним значенням).

Каліграф *Лі Сі* створив вид письма *сяо джуан*, значно поліпшивши зовнішній вигляд ієрогліфів, зробивши їх більш витонченими.

Отже, пройшовши через багато століть, китайська писемність перетворилася на окремий вид мистецтва, відомий в усьому світі як китайська каліграфія.

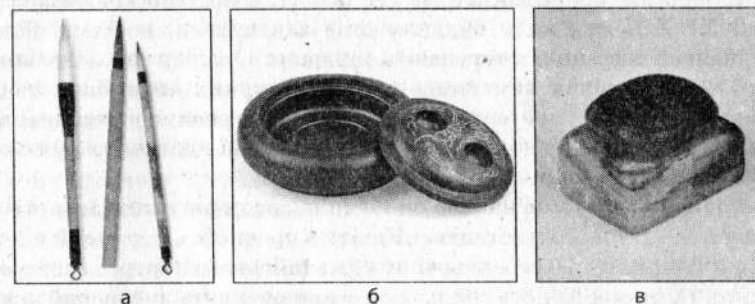
Китайські ієрогліфи розподілені на шість категорій (*лю шу*):

- 1) образотворча категорія (*сянсин*) — пряме зображення об'єкта;
- 2) фонетична категорія (*чжишен*) — поєднання образотворчого і фонетичного елементів;
- 3) ідеографічна категорія (*хуей*) — поєднання конкретного образотворчого елемента з абстрактним символом;
- 4) піктографічна категорія (*сіншен*) — символічне вираження абстрактної ідеї;
- 5) запозичена категорія (*цзяцзе*) — використання знака для запису поняття, яке не пов'язане з ним за значенням, але має однакове звучання;
- 6) видозмінена категорія (*чжуаньчжу*) — видозміна окремих частин ієрогліфа в зв'язку з набуттям ним нового значення

З давніх часів люди намагалися довести писемність до досконалості, привнести в неї щось нове, зробити красивою, і тільки китайцям вдалося перетворити писемність в особливий вид мистецтва — каліграфію.

Каліграфію називають безпредметним живописом і беззвучною музикою. А ще кажуть, що каліграфія — це танець без виконавця, архітектура без конструкцій та будматеріалів.

В Давньому Китаї були чотири основні інструменти майстра каліграфії — «чотири коштовності кабінету»: пензлик, чорнильниця, туш, рисовий папір.

Старовинні предмети для каліграфії: а — набір пензликів; б — ємність для чорнильного каменя; в — печатка

Існує понад 200 різновидів пензлів для каліграфії, що мають дуже багато підвидів і дрібних відмінностей. Туш використовують в основному тверду, у вигляді сухого бруска. Ретельно добирають папір, щоб туш не розтікалася, а також після висихання не змивалася водою. В основному китайські митці використовують рисовий папір *сяуаньчжи*.

Ці чотири інструменти для письма — «чотири коштовності кабінету» — використовувалися художниками в різні періоди історії Китаю — від давніх часів до сьогодення.

Художники, для того щоб залишити своє ім'я на тексті із віршем чи оповіданням, на документах чи листах, використовували свій підпис або печатку. Це стилізоване зображення імені художника, яке майстерно вигравіруване на дерев'яній або кістяній поверхні. Ієрогліфи для печаток дуже елегантні за формою. У наші дні вони не втратили своєї популярності.

Жанри китайського живопису

На території Китаю, країни гір та неосяжних річкових долин, в прадавні часи стихії природи мали владу над людиною. Саме тому еталоном життя китайців стала сама природа. Уособлення релігійних уявлень і філософських роздумів, вона сприймалася як величезний космос, маленькою частинкою якого була людина. Все життя людини, вся її духовна діяльність стали співвідноситися з природою, а спілкування з нею перетворилося на складну та деталізовану естетичну систему. Відкриття естетичної цінності природи зумовило формування своєрідного просторового мислення, внаслідок чого виник самостійний жанр — *пейзажний живопис*. Саме він на багато віків став провідним видом китайського мистецтва.

Безумовно, пейзажний живопис не вичерпував усього розмаїття тем та образів китайського середньовічного мистецтва. У пошуках істинного уявлення людини про світ різні покоління на різних етапах розвитку зверталися до естетичних можливостей усіх видів мистецтва: архітектури, скульптурної пластики, живопису, каліграфії. Наприклад, із введенням у Китаї буддизму символічний образ Всесвіту уособлювався в образах милосердних та караючих божеств, які населяли небесні й підземні світи. Провідним видом мистецтва IV–VIII ст. є *скельна храмова скульптура*. В XI–XIII ст., коли буддизм став занепадати, носіями філософських уявлень китайців виступають живопис і каліграфія. Особливості пізнього середньовіччя виявилися в архітектурних ансамблях та декоративно-ужитковому мистецтві. Проте в період розквіту середньовічної китайської культури різноманітні види художньої діяльності були підпорядковані саме живопису.

Живописне пейзажне начало визначило специфіку китайської поезії, каліграфії, ужиткового мистецтва. Навіть в урочистому спокої й відчуженості від мирської суєти середньовічного китайського портрета відчувається вічність та гармонійність світу, що досконало виявилися у пейзажному живописі, у частинці майстер завжди бачив ціле, в незначному — значне, відтворюючи в кожній малій частинці універсальне.

Результатом тривалих художніх пошуків стало геніальне вирішення проблеми передачі простору та часу в їх невичерпності, відтворенні картини світу в його нескінченності та багатстві на *горизонтальному* чи *вертикальному* сувої. Багатометровий горизонтальний сувій розгортався в руках, даючи глядачеві можливість поступово ознайомлюватися із сюжетом, а вертикальний, який вішали на стіну, розкривав перед

ним нескінченність світобудови (від землі до неба і навпаки). Композиція сувою, немовби навмисне незавершена, розімкнена з обох боків, підкреслювала безмежність світу. Людина в китайському пейзажі — мізерна частинка Всесвіту, що зливається з його ритмом, підкоряється його руху. Враження єдності та цілісності природи досягається завдяки тому, що художник віддає перевагу не різним фарбам, а одній *туші*, зображуючи тонкими нюансами і небо, і воду, і кору дерев, і каміння.

Уже в VIII ст. китайські художники-пейзажисти поряд із водяними мінеральними фарбами використовували чорну туш, що давало можливість створити єдиний цілісний образ природи. Особливість роботи з тушшю полягала в тому, що чіткий і швидкий малюнок неможливо було ані виправити, ані стерти. Склалися дві манери письма: одна з точним промальовуванням деталей і форм, друга — вільна та живописна.

Як просторово-повітряне середовище живописці використовували білу матову поверхню рисового паперу, що не віддзеркалювала світло та легко вбирала у себе туш, і зернисту шовкову тканину. Ескізність і незавершеність, зведені у творчий принцип, активізували уяву глядача, спонукали домислювати твір, відчувати себе співучасником, співавтором творчого процесу.

В образах китайського живопису часто втілюються глибокі філософські ідеї. У різні періоди розвитку живопису та каліграфії мали вплив конфуціанство, даосизм і буддизм. Одна з найхарактерніших особливостей китайського живопису — гармонійне поєднання в ньому поезії та каліграфії. Як у живописі, так і в поезії кожен штрих, що зображує гілку дерева або персонаж, завжди має бути живою формою.

Саме це прагнення до виявлення суті притаманне й каліграфії. Поезія, яка є квінтесенцією мистецтва, перетворює каліграфічні знаки (шановані, як святині) на звук. Картина не тільки стає загадковим живописним образом, а й збагачується «живими» каліграфічними знаками, що доповнюють і «озвучують» її. Поетичний напис приховував певний підтекст, доповнював та розшифровував символічний зміст твору, даючи поштовх асоціаціям і водночас привносячи у картину декоративність. Ритми каліграфічного почерку та живописного мазка нерідко були єдиними. Зображення та вірші мали однакове значення, утворюючи новий художній синтез, якого ще не знало світове мистецтво. У китайському живописі одними з перших у світі отримали самостійне значення жанри, що на багато століть стали традиційними.

Жанр *жень-у* («люди») охоплював усе, що стосується образу людини: портрет, історичні й міфологічні сюжети, сцени палацового буття. Відомими живописцями цього жанру були *Янь Лібень* (600–673) та *Чжоу*

Твір живопису в жанрі жень-у

Фан (VIII–IX ст.). Побутові сцени, виконані цими майстрами, вражають реалістичністю й довершеністю, витонченістю й живописністю. Змальовуючи образи славетних імператорів і палацових красунь, живописці відтворили не тільки атмосферу життя й побуту палацу, а й характерний для того часу ідеал повнокривої земної краси.

Твір живопису в жанрі хуа-няо

У жанрі *хуа-няо* («квіти і птахи») знайшли поетичне відображення давні уявлення про значущість кожного явища природи. Філософська ідея «великого в малому» виражалася в тому, що одна гілка, одна квітка або птах містили у собі Всесвіт.

«Квіти і птахи» є живописом «чотирьох благородних», що включає в себе зображення бамбука (сєнс конфуціанської етики та даоської філософії), орхідеї (ідея чистоти і прихованого благородства), хризантеми (втілення урочистості осені та піднесеної самотності) і дикої сливи мейхуа (ідея світотворення). Китайці також часто зображують «трьох друзів холодної зими» (мейхуа, бамбук і сосну), що символізує чистих благородних людей, чия дружба пройшла всі випробування.

Твір живопису в жанрі шань-шуй

Серед тварин найбільш популярними є дракон і птах фенікс — символи влади, могутності і сили. Дракон символізує імператора, Китай і чоловіче начало.

У жанрі «птахи і квіти» працювало багато живописців, з вражаючою гостротою передаючи легку пір'їну птаха, який сів на гілку; красу розквітлої півонії; сумні чари кленового листка, що в'яне. Засновниками цього жанру вважають *Сюй Сі та Хуан Цюаня* (X ст.).

Кожний зображений природний мотив був символічно пов'язаний з побажаннями добробуту, здоров'я тощо. Так, пишна півонія символізувала знатність і багатство; стрункий

бамбук — стійкість і мудрість; гранат з величезною кількістю зернят — велику родину; вічнозелена сосна — довговічність; поєднання сосни, бамбука та дикорослої сливи — вірну дружбу; персик — безсмертя. Символічність природи, філософське сприйняття часу та простору в живописі та поезії знайшли відображення в жанрі *шань-шуй* («гори і води»). Саме в ньому гармонійно поєдналися уявлення китайців про головні сили Всесвіту: величезні гори з крихітними деревами на вершинах як уособлення чоловічих активних та світлих начал — *ян*, тихі озера та річкові плеса як уособлення м'якості та пасивності темних жіночих начал — *їнь*.

Майстри китайського пейзажного живопису перетворили пейзажну картину на засіб витонченого духовного спілкування, спосіб передачі почуттів, думок і символічних добрих побажань. Саме в них знайшли своє найповніше та найрізноманітніше втілення естетичні ідеали китайців. Пейзажі митців *Лі Сисюня* (651–716), *Лі Чжаодао* (700–750), *Ван Вея* (699–759) та інших китайських майстрів не були замальовками з натури, вони створювалися по пам'яті та з уяви.

Таким чином, у традиційному китайському живописі встановилися певні жанри: пейзаж «гори і води», живопис «квітів і птахів», анімалістичний жанр та портрет.

Ці Байши (1863–1957) є одним з найвідоміших китайських художників ХХ ст. Він був універсальним художником, писав вірші, був каліграфом, займався різьбою по каменю, а також живописом. Протягом довгих років практики Ці знайшов свій особливий, особистий стиль. Він був у змозі зобразити одну і ту саму тему в будь-якому стилі. Його роботи відрізняються тим, що на одній картині він міг поєднувати кілька стилів і методів написання.

Природа розглядалася як місце, де поет і художник насолоджуються її красою. Художник передавав ліричний настрій, що виникає від спілкування з природою. Закликав до осягнення її таємниць, до злиття з нею. Мініатюрність людських фігур, зображених на фоні пейзажу, викликала думки про велич Всесвіту, в якому людина є незначною піщинкою і має підкорюватися його могутнім силам. У цьому полягала відмінність уявлень китайської культури від європейської, де людині приділялася головна увага, її зображували як могутню творчу силу, що перетворює світ.

V. Контрольні запитання та завдання

1. Чим відрізняється святкування Нового року в Китаї від святкування в країнах Європи?
2. Які особливості китайського пейзажного живопису? Чому саме він став провідним видом китайського мистецтва?
3. Поясніть вислови: «Людина — міра всіх речей» та «Природа — міра всіх речей». Яким культурам притаманні такі світоглядні позиції?
4. Намалуйте тушшю сувій у китайському стилі.

VI. Робота в зошиті

VII. Практикум. Мистецький проект за темою

VIII. Творче домашнє завдання

1. Намалуйте на папері або тканині композицію у жанрі «квіти і птахи».
2. Назвіть твори відомих художників Китаю.
3. Схарактеризуйте мистецтво архітектури Китаю.
4. Допоможіть учням молодших класів провести святковий ранок китайських ліхтариків.

➤ Особливості східної музики, театру, кіномистецтва

Мета: ознайомити учнів з особливостями китайського музичного мистецтва; розвивати вміння учнів давати характеристику художнім образам музичного, театрального та кіномистецтва.

Тип уроку: комбінований, інтегрований, урок введення в тему.

Обладнання: мультимедійна дошка, проектор, комп'ютер, презентація до уроку.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні називають інструментальний склад традиційного китайського оркестру, визначають особливості розвитку китайського музичного мистецтва, характеризують специфіку китайського театрального мистецтва; розповідають про надбання китайського кіномистецтва та називають імена відомих акторів.

Тип уроку: комбінований, інтегрований, урок введення в тему.

Обладнання: мультимедійна дошка, проектор, комп'ютер, презентація до уроку.

Демонстраційний матеріал: твори за темою уроку.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

Розкажіть, як національні традиції народної української музики вплинули на розвиток професійного музичного мистецтва України.

Назвіть основні музично-театральні жанри європейського мистецтва. Які жанри світового кіномистецтва ви знаєте?

III. Актуалізація опорних знань

Китайська музика — мистецтво найдавнішої китайської цивілізації, що сягає корінням в культуру II–I тис. до н. е. Біля витоків китайської традиційної музики стоять племінні пісні і танці, обрядові форми ритуального мистецтва. Китайські музичні інструменти, як і сама музика, в корені відрізняються від будь-якої іншої музики будь-якої країни.

IV. Викладення нового матеріалу

Національне музичне мистецтво Китаю

Музика Китаю налічує кілька тисячоліть свого розвитку. Вона зазнала впливу музичних традицій Середнього Сходу, Центральної і Південної Азії, Південно-східної Азії. Вона вибрала елементи музики народів, які входили до складу Китайської держави (уйгурів, тибетців, монголів, чжурчженей, маньчжурів і т. д.), і в свою чергу мала значний вплив на музику Кореї, Японії, деяких народів Південно-східної Азії і басейну Тихого океану. Початком власної історії китайської музики вважають появу в VI ст. до н. е. «Книги пісень» — «*Шіц-зін*», хоча нотні записи в ній не збереглися. Складання збірки приписують Конфуцію. До неї увійшли гімни і народні пісні, здебільшого поширені на півночі Китаю. У збірнику також згадується понад 25 музичних інструментів. Серед них струнні щипкові — цинь, се; духові — юа, ді, шен, гуань, ударний інструмент чжун та ін.

Китайська народна музика має яскраво виражений національний характер. Вона входить до скарбниці китайської культури.

Серед сучасних китайських народних інструментів духові, смичково-струнні, щипково-струнні та ударні музичні інструменти. Духові інструменти — сяо, сопілка, і дудка *сона*, смичково-струнні — *ерху*, *цзіньху* і *баньху*, щипково-струнні — *гучжен*, *гуцінь*, *піпа*, і ударні — гонги і барабани.

Ще в давні часи китайська музика призначалася не стільки для прослуховування, скільки для лікувального ефекту, що впливає на весь людський організм. Лише через багато років китайці відкрили і лікувальні властивості багатьох трав.

Насправді помірне заняття спортом, споглядання різних предметів мистецтва, а також прослуховування лікувальної китайської музики надають часом більший лікувальний ефект, ніж звичайні ліки.

Танці і музика допомагають тілу відпочити і активують в організмі людини процеси самолікування, а також самовідновлення.

Пекінська опера — візитівка театрального мистецтва Китаю

Китайська (Пекінська) опера — один з найцікавіших і неоднозначних видів східного мистецтва. Європейці відзначають її особливу складність для сприйняття.

Дія на сцені не обмежена ні часовими, ні просторовими межами. Щоб відобразити всі ці зміни, актори активно використовують символіку. Наприклад, спеціальні рухи рук зображують переправу через річку, а актор з батоном, який ходить колами по сцені, показує стрибки на конях. Перша офіційна згадка про оперу як особливий вид мистецтва відноситься до III ст. н. е., а розквітом її вважається правління китайського імператора *Сюань-Цзуну* у VIII ст. н. е.

У цей час було закладено понад 360 різновидів китайської опери. Основна їхня відмінність у використанні місцевих діалектів і музики, що ще більше ускладнює розуміння китайської опери для європейців.

Кожна опера включає в себе три частини: прелюдію, де актори показують різні ситуації з повсякденного життя китайців, основну частину — саму історію опери, яку показують, танцюючи, виконуючи пісні та речитативи, і висновок — смішні сценки та акробатичні трюки.

Пентатоніка (від грец. *пенте* — п'ять і *тонос* — звук) — звукова система, лад що має п'ять звуків різної висоти у межах октави. Пентатоніка у тій чи іншій формі широко представлена як у сучасній, так і у народній музиці. Вона характерна для традиційної музики країн Далекого Сходу (Китаю, В'єтнаму, Японії, Кореї), Африки, Індії, а також для багатьох європейських народів, наприклад зустрічається в ірландській фолк-музиці, звідки вона перейшла до американського кантрі. Пентатоніка є основою ряду українських пісень. Також звукоряд цього типу широко використовується у сучасній рок-, поп- та блюзовій музиці.

Китайський музичний театр (опера) поєднує елементи музики, співу, діалогу, танцю, акробатики і вправ військового мистецтва із майстерно написаним текстом і технікою його втілення. Виконавці мають суворо дотримуватися традиційних канонів. Дія в китайській опері не обмежена ані в часі, ані у просторі; тому використовуються умовності, символіка.

Театральне мистецтво Китаю містить більш ніж 300 видів місцевої опери, понад 60 видів тіньового та лялькового театрів, нової («розмовної») драми, опери європейського типу і танцювальної драми. Завдяки постійному збагаченню й оновленню китайська опера дійшла до сьогодні. Китайська народна опера — архаїчне синтетичне мистецтво, у якому рухи тіла й голос виконавців сягають рівня досконалості. До початку минулого століття для виконання жіночих ролей готували хлопчиків, які навчалися малювати, вишивати, займатися традиційно жіночими видами мистецтва, щоб їхні рухи стали особливо ніжними, жіночними.

Відсутність декорації вимагає від актора перевтілення не лише на певного героя, а й на явища природи та предмети (за китайським прислів'ям «Співаєш про воду — стань водою»), адже увага глядачів зосереджена виключно на акторах. Усе це зумовлює особливу техніку гри очима, руками, самобутню пластику рухів, кроків, жестів, постави.

Яскраві сценічні костюми виготовлені з найякіснішого шовку й атласу; преважують червоний, бузковий, смарагдовий, бірюзовий, синій кольори.

Якщо ви завітаєте до Китаю, вам обов'язково запропонують переглянути виступ трупи *Пекінської опери* («Цзіньцзюй»). Пекін впродовж 200 років був столицею Китаю, і найбільш видатні актори та інші представники мистецтва працювали над вдосконаленням Пекінської опери.

Танцювальну дію тут супроводжували оркестровою музикою: ударними, скрипками, тріскачками, мандолінами, трубами і флейтами, які висловлюють почуття героїв в той чи інший момент постановки. У Пекінській опері склалися суворі вимоги до манери співу, усного монологу, рухів, бойових сцен.

Артисти під час опери можуть вести розмову за допомогою речитативи або пекінської розмовної мови, а також висловлювати свої почуття і настрої співом в традиціях народних мелодій з провінцій Китаю.

Ролі в традиційній Пекінській опері чітко поділені на певні амплуа: трагічні, комічні і амплуа лиходіїв. Для кожної категорії героїв характерний певний стиль і правила поведінки.

Цей специфічно китайський сценічний жанр музичної драми поєднує елементи вокального мистецтва, драматичного діалогу, акробатики, у-шу. Отже, в ній своєрідно синтезувалися різні традиції китайського народу, що формувалися впродовж тисячоліть: з одного боку мистецькі — музичні, драматичні, з другого — спортивні, циркові.

Декорації майже відсутні, театральний реквізит — це власні символічні прийоми: вираз обличчя, рухи тіла, музичний супровід (переважно у виконанні оркестру народних інструментів).

Досвідченому глядачеві добре зрозуміло, коли на сцені персонаж «відчиняє» двері, «зачиняє» неіснуюче вікно або «скаче» на увялому коні. Засобами кількох прийомів у-шу невелика група акторів відображає баталію цілих армій. За допомогою гриму створюються виразні маски. Нині у Китайській Народній Республіці (у Пекіні, Шанхаї та інших містах) працює чимало театрів традиційної музичної драми, класичної опери, балету, сучасні симфонічні оркестри.

Китайська опера — це один із способів долучитись до багатогранної культури Китаю, адже кожне з китайських мистецтв містить частинку національної самобутності народу.

Китайська чайна церемонія

Китайська чайна церемонія — це своєрідна медитація. Чайний майстер під час чайної церемонії має зберігати високий рівень свідомості.

Гун-фу ча — це в перекладі означає найвище мистецтво чаю, це можливість насолодитися чотирма «достоїнствами» чаю: кольором настою, формою листка, смаком і ароматом.

Символічний сенс гун-фу ча — це перевертання чашок і споживання енергій інь і янь.

Кінематограф Китаю

Воз'єднання у 1999 р. КНР і Гонконгу значно полегшує викладення матеріалу з історії кіно, адже здобутки гонконгівських кіномитців нині офіційно визнані і є невід'ємною частиною кінематографа Китаю.

Його зоряний час, розквіт припадає на 70-ті роки ХХ ст. і асоціюється насамперед з ім'ям легендарного *Брюса Лі*, якого вважають генієм *кунг-фу* (східних єдиноборств). Створивши школу *джит-кунг до* — «кулак, що відбиває», — Брюс Лі здійснив справжній переворот у кінематографі й зробив східні єдиноборства дивовижним кіноатракціоном.

Китайський і американський актор, майстер бойових мистецтв Брюс Лі прожив дуже коротке, але яскраве життя. Він знявся в 36 фільмах і помер в 32 роки, залишивши нам прекрасну спадщину і приклад для наслідування. Стрічки «Великий бос», «Кулак гніву», «До бою вступає дракон» та «Повернення дракона» вивели фільми кунг-фу на принципово новий рівень і фактично започаткували цілий напрям у кінематографі.

Під час зйомок картини «Смертельна гра» за загадкових обставин Брюс Лі пішов з життя, а через деякий час аналогічна трагедія сталася з його сином *Брендоном Лі*, який загинув на зйомках стрічки «Ворон». Традиції Брюса Лі успадкував *Джекі Чан*, з кінодоробком якого ототожнюють сучасну модель фільмів кунг-фу. Визнаючи Брюса Лі своїм кумиром, Дж. Чан водночас трансформував картини цього напрямку, збагативши їх гумором. Іронічне начало виявило себе і у фільмах, знятих на батьківщині Дж. Чана («П'яний майстер», «Поліцейська історія» тощо) і в США («Розбірка у Бронксі» та ін.).

Завдяки цьому за актором закріпилася слава «китайського Чарлі Чапліна», тоді як сам Джекі Чан щиро захоплюється відомим американським коміком 1920-х років *Бастером Кітоном*. І ще однією характерною особливістю акторського стилю Дж. Чана є чуда пластика, майстерно використана режисером фільмів з його участю *Само Хунком*. На відміну від Брюса Лі, який спирався передусім на свою бездоганну спортивну форму, Джекі Чан надає елементам східних єдиноборств танцювального характеру, і вони часто сприймаються як хореографічні номери, що визначають єдиний темпоритм фільму. Інтерес до танцю як важливої драматургічної складової стрічки пояснює пієтет (від лат. *pietas* — глибока повага до будь-кого) Джекі Чана на адресу визнаного майстра американських мюзиклів 1930-х років, видатного танцівника Ф. Астера.

У середині 1970-х років у китайському кіно з'явилася ще одна яскрава особистість — режисер *Ву Юшань*, який під псевдонімом *Джон Ву* активно працює в Голлівуді. Широке визнання прийшло до нього після виходу на екрани картини «Без обличчя», де знялися зірки сучасного американського кіно Дж. Траволта та Н. Кейдж. Цей фільм став своєрідним творчим підсумком більш ніж двадцятирічного кінематографічного шляху Джона Ву.

Початком кінокар'єри режисера вважають стрічку «Рука смерті», що заклала основи стилістики його наступних фільмів — «Право на життя», «Куля в голову», «Вбивця», «Світле майбутнє-1» і «Світле майбутнє-2», «Круті» та ін., які ґрунтувалися на синтезі елементів комедії, фільмів кунг-фу, кривавого бойовика чи вестерну. В наступні роки (наприкінці 1980-х — на початку 1990-х) стильова спрямованість творчості Дж. Ву справила значний вплив на світовий кінопроцес, передусім американський, і знайшла гідного шанувальника в особі Квентіна Тарантіно. Відомий американський режисер ніколи не приховував свого захоплення азійськими бойовиками, зокрема фільмами Дж. Ву, переглянувши їх майже всі у відеотеках.

Нині кінематограф Китаю дедалі активніше входить у світовий кіноконтекст. Широкого резонансу набув фільм «Тигр, який крадеться, дракон, який ховається» (режисер *Анг Лі*), який не так давно вийшов на екрани і вразив глядачів та фахівців бездоганною професійною майстерністю та дивовижними спецефектами.

Отже, на наших очах розгортається цікавий кінематографічний діалог між Заходом і Сходом, який сприятиме розвитку кіномистецтва у світовому просторі.

V. Контрольні запитання та завдання

1. Проспівайте або програйте на інструменті звукоряд «пентатоніка» (без застосування напівтонів, наприклад на чорних клавішах фортепіано). Спробуйте відтворити ці поспівки дзеркально, як у китайській музиці, зробити з них різні інтонаційні комбінації. Який музичний колорит ви відчуваєте?
2. У чому полягає особливість музично-театрального мистецтва Китаю у порівнянні з європейським?
3. Назвіть основні художні засоби створення образів та умовного середовища в китайському театральному мистецтві.
4. Чому, на вашу думку, саме бойовик став визначним жанром китайського кіномистецтва? Які китайські актори набули світової відомості?

VI. Робота в зошиті

VII. Практикум. Мистецький проект за темою

VIII. Творче домашнє завдання

1. Як ви розумієте давній китайський вислів «Музика — це квітка добродійності»? Які філософсько-релігійні традиції вплинули на китайську музичну культуру?
2. Назвіть особливості Пекінської опери, китайських національних музичних інструментів.
3. Складіть текст ведучого телепередачі, присвяченої кіномистецтву Китаю.

➤ Японія: до істини — шляхом краси

Мета: ознайомити учнів із характерними рисами мистецтва Японії, із творчістю митців образотворчого, музичного мистецтва та літератури; розвивати вміння учнів здійснювати аналіз поетичних творів, розпізнавати відмінності між творами, що належать до одного виду мистецтва; виховувати в учнів вміння цінувати прекрасне.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні вміють надавати характеристику мистецької спадщини Японії, визначають особливості садово-паркової та палацової архітектури, характеризують твори японської поезії.

Тип уроку: комбінований, інтегрований, урок уведення в тему.

Обладнання: мультимедійна дошка, проектор, комп'ютер, презентація до уроку.

Демонстраційний матеріал: твори за темою уроку.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

Японія дбайливо зберігає свої традиції. Незважаючи на те, що ця країна високотехнологічна, в ній дуже шанують мудрість минулих поколінь та культ предків. Японія — це давні традиції, самобутня культура, сучасні високі технології.

III. Актуалізація опорних знань

Японія дуже затишно розташувалася на островах архіпелагу Тихого океану, і саме вона першою з усіх країн світу зустрічає сонце.

Для того щоб зрозуміти, слід пізнати. Історія японської культури — це одвічний пошук краси. В умінні помічати красу в усьому й відкривати її іншим, у пошуках прекрасного вбачали своє призначення давні поети й художники. Саме вони заклали в душу японців почуття зачарованості світом. Вони розвинули таку властивість зору, коли істину бачать у красі, а красу — в істині.

IV. Викладення нового матеріалу

Почуття прекрасного притаманне носіям культури кожного народу, але ввести його в ранг національного шляху краси спромоглися лише японці. Індійський письменник Рабіндранат Тагор, який відвідав Японію у 1916 р., був вражений її красою. Його полонили краєвиди Японії й самі японці, особливо їхня виняткова дисциплінованість, сила духу, терплячість, стриманість, вразила чарівна врода японських жінок. Тагор записав у щоденнику: «Серця цих людей не шумлять, подібно до водоспаду, вони тихі, як озеро. Всі їхні вірші, які мені довелося чути, це вірші-картини, а не вірші-пісні».

Що ж його так вразило? Може, сад, зачарований сутінками, може, каміння, що лежить де-не-де серед моху, а може, низькорослий чагарник? Мудрецю відкрилася душа японців.

Японське мистецтво поезії

Чарівність японського живопису та японської поезії полягає в тому, що «пісні Японії проростають із насіння людських сердець». Причому виявляється, що пісня солов'я, який тьохкає серед квітів, і кумкання жаби в болоті так само прекрасні, як і пісні людини. Інша лише «мова», сутність одна й та сама. І солов'я (верхній світ), і людину (середній світ), і жабу (нижній світ) об'єднує пісня.

Пісня хвилює Всесвіт, не залишаючи байдужими небо й землю, богів і людей. І на все живе вона має благотворний вплив, допомагає йому стати досконалішим, прекраснішим, витонченішим. Усе суще має душу, а що має душу, має і власну пісню, треба лише прислухатися до рухів серця і почути її.

За міфологією, першу пісню склав бог вітру Сусаноо, коли будував домівку для своєї дружини після перемоги над восьмиголовим змієм. Він створив *танку* («коротку пісню»), яка стала класичним жанром японської літератури. У поезії танки немає рим. Кожне її слово сповнене особливого

значення, будь-який натяк має бути зрозумілим, але не одразу. Танка зовсім не містить опису, тут лише виражається ставлення поета до природи, коханої людини, близького друга. Це лірична поезія в чистому вигляді. Такий вірш завжди залишає відчуття недоговореності і потребує від читача (слухача) зворотної гри уяви.

Вважалося, що між словами вміщено стільки ж змісту, скільки й у словах:

*Місяць зимовий
З-за хмар виглядає,
Мене проводить.
Тобі не холодно на снігу?
Від вітру не морозить?
Моя душа
Випромінює світло.
А місяцю, мабуть,
Здається,
Що це його віддзеркалення.
Мее (1173–1232)*

Ще лаконічнішим поетичним твором японців є неримований три-вірш — *хокку*, або *хайку*. Головною темою хокку є гармонійне поєднання природи й людини, а також зміни, що відбуваються в природі зі зміною пір року. Хокку в збірках поезій завжди розміщені за сезонними рубриками. У цьому вбачається глибинний сенс: людина намагається злитися з природою, звільнитися від усього зайвого, випадкового. Природа в японській поезії має божественну сутність. Самі божества у хокку не зображуються. Їхня присутність відчувається у підтексті кожного твору — пейзажного живопису чи поезії.

На думку поетів хокку, у віршах обов'язково має бути присутнє *сабі* — прекрасне та пронизливе відчуття самотності, суму. Вони вважали, що зречення, споглядання, усамітнення допомагають людині звільнитися від страждань.

Одним із славетних японських поетів був *Мацуо Басьо* (1644–1694). Його називали поетом суму — *сабі*. В давнину говорили, що без сабі в поезії немає краси. Проте сум має бути ненав'язливим, ледь помітним, слугувати лише окрасою вірша. Сабі — це прихована краса, для якої характерні лаконізм, приглушеність барв, любов до старовини. У Басьо сабі стає художнім методом пізнання прихованої сутності світу, яку розуміли як «спокійний незмінний Всесвіт».

У відомому хокку Мацуо Басьо «Старий ставок» яскраво та проникливо виражена душа Японії:

*Старий ставок.
Стригнуло жабеня.
Сплеск води...*

І все! Більше нічого й не потрібно. Японець розуміє очима. Старий ставок, сутінки, тиша, нікого навколо. Стригнуло жабеня, і пролунав сплеск, що розірвав тишу. Він і говорить про те, яка була тиша.

У своїх тривіршах Басьо втілює сум людини, яка самотньо йде світом і на своєму шляху зустрічається з Вічністю. В його поезії майже завжди є пори року, в кожній відчувається дотик до Вічності. Весна — літо — осінь — зима — це лише шлях в незнане, що над нами, над часом, від чого тамує подих:

На оголеній гілці
Ворона завмерла.
Осінній вечір!

Що менше слів, що менше ударів пензля (лише натяк), то виразніша картина буття. Саме в *натяку* таємниця японського мистецтва. Мазок пензля, пляма туші, що розлилася, може означати що завгодно: птаха, пагорб, людину...

Метелик літає.
Одна-однісінька тінь
На всьому полі.
Морська черепашка
Щільно стулки зліпила —
Страшенна спека!
Ви подивіться
На звичайну гидку ворону, —
Але сніжного ранку!

Японський живопис і каліграфія

Мистецтво живопису широко представлено творчістю японських художників і викликає інтерес як фахівців, так і шанувальників японського живопису. Пов'язано це, перш за все, з особливостями і тематиками творів, заснованих на унікальних національних культурних традиціях.

Перші твори мистецтва історики датують V–VI ст. і пов'язують із впливом буддизму і китайського стилю. Пам'ятником живопису епохи Нара є зображення буддійського раю в Кюндо Хорюдзі у вигляді настінних розписів. Період Хейан представлений мандала, або геометризованими композиціями, які символізували світоустрій. Тематика зішестя Будди на землю в розписах монастиря Бьодо в Удзи належить до досягнень художників XI ст.

Наступне століття подарувало світові мистецтво *ямато-е* на горизонтальних сувоях (емакімоно), у роботах *Фудзівара Такаесі*. Потім відбувся розвиток монохромного живопису *сумі-е*, або *суйбоку-га*, у роботах *Гекуен Бомпа*, *Кац Нинг* і освоєння техніки *сан-сунь*. Видатним художником цього періоду є *Тоїо Ода*.

Яскравим прикладом трансформації китайських форм у вираз світогляду стало мистецтво *сессю*. Крім того, XIV–XV ст. стали періодом формування перших шкіл, які проіснували до нового часу.

Період розквіту живопису припадає на XVI ст. в роботах художників *Кано Ейтоку* і послідовників монументального живопису.

Наступні століття продовжили розвиток мистецтва і характеризувалися появою шедеврів світового мистецтва в творчості живописців *Огата Коріна* і *Таварая Сотачу*, а також заснуванням школи *Рімпа*. Мистецтво поширилося серед населення і сформувало жанровий живопис *фудзоку-га*. Згодом образотворче мистецтво Японії збагатилося творіннями *Бундзінга* в стилі «живопис інтелектуалів». Прекрасними творами в стилі вірності природі і методу *ся-сей* схарактеризовано творчість *Маруяма Оке* в цей період.

Вихід країни із самоізоляції в період *Мейдзі* відкрив новий етап розвитку мистецтва. Паралельно з традиційними школами, які стали називати *ніхонга*, розвиток отримала *ега*, або живопис європейського стилю. Художники традиційних шкіл розвивали багатотисялітні традиції в нових умовах прагнення до оновлення. Основним завданням художників цього періоду був пошук нових естетичних цінностей при збереженні класичної спадщини і культурних традицій.

Не менш виразною та прекрасною, самотньою у своєму погляді на природу і людину є японська середньовічна гравюра на дереві — *ксілографія*.

Гравюри, що дістали назву *укійо-е* — «швидкоплинний час», використовувалися ще у VIII ст. для ілюстрування буддійських *сутр* (*сутра* — лаконічне або уривчасте висловлювання), а також для розмноження храмових текстів. Упродовж століть техніка гравюри вдосконалювалась і збагачувалась, досягнувши найвищого рівня у XVII–XVIII ст.

Саме в цей період ксілографія у творчості майстрів *укійо-е* набуває значення окремого виду образотворчого мистецтва, в основу якого покладено певні естетичні принципи — надзвичайну виразність ліній, лаконізм та живописність.

Одним із найяскравіших художників був майстер гравюри *укійо-е* *Кітагава Утамаро* (1753–1806). Сюжетами для його картин були образи витончених та чарівних японських красунь, світ їхніх пристрастей, мрій та бажань, сцени з життя японської провінції.

Дивні галереї портретів майстра зібрані в альбомах «Кольорові зображення північних провінцій», «Вибір пісень», «Славетні красуні шести кращих домів», «Десять красунь» та ін.

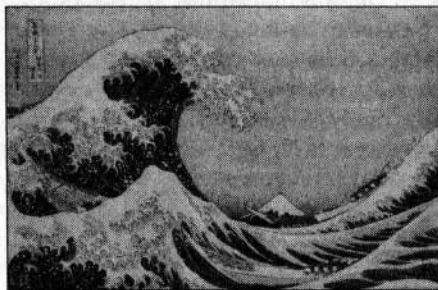
У гравюрах Утамаро гармонійно поєдналися витонченість ліній і кольорів, пластичність, любов до відтворення деталей. Життя Утамаро трагічно обірвалося в розквіті його творчих пошуків. Про нього можна сказати словами японського прислів'я: «Життя його, як свічка на вітрі».

Зображення людини у природному середовищі, в її органічному взаємозв'язку із Всесвітом знайшло відображення у творах одного з найвідоміших у світі художників — *Кацусіки Хокусая* (1760–1849). Особлива колоритність та виразність притаманна його роботам у жанрі пейзажу і портрета. Для творчості художника характерні неосягненні за широтою явища життя, інтерес до його проявів в усьому їхньому розмаїтті — від випадкової вуличної події до величі природних стихій.

Витоки творчості Хокусая — в надбаннях багатовікової живописної культури Японії. Він ретельно вивчав картини давніх китайських майстрів, був знайомий з європейською гравюрою. Хокусай виконав понад тридцять тисяч малюнків та проілюстрував близько п'ятисот книжок.

У сімдесятирічному віці він створив серію «Тридцять шість видів Фудзі», ставши поряд з найвидатнішими художниками світового мистецтва. Оспівуючи національний символ Японії — гору Фудзі, — Хокусай розкрив образ батьківщини і образ народу в їхньому гармонійному єднанні.

Не можна не зазначити, що саме тематична циклічність Хокусая стала взірцем для європейських художників кінця XIX ст., зокрема для Клода Моне з його серіями «Руанські собори», «Копиці сіна», «Алеї тополь» та ін. Як і імпресіоністів, Хокусая хвилює насамперед відтворення єдиної і неповторної миті життя. Адже на Фудзі (застиглий вулкан) можна дивитися тисячі разів і жодного разу не побачити його однаковим: пора року, стан природи, час доби, настрої митця — все позначається на створюваному образі.

Кацусіка Хокусай.
В морських хвилях біля Канагави.
Із серії «Тридцять шість видів Фудзі»

Творчість Хокусая — вершина художньої культури Японії XIX ст.

Слід зазначити, що як у китайському, так і в японському пейзажному живописі кожній роботі властиве поєднання живописного образу та каліграфічно написаних поетичних рядків. Напис на гравюрі, зроблений скорописним стилем у вигляді вертикальних ієрогліфічних рядків і витриманий у стародавній традиції каліграфічного живопису, не просто збагачує зміст роботи, а й надає живописному образу «голосу». Основою виготовлення туші традиційно служать

сажа з деревини або олія, риб'ячі кістки або клей зі шкур тварин. Суміш висушують і перетворюють на паличку, яка для розрідження треться об *судзурі*, або чорнильний камінь із заглибленням для води. Невелика керамічна або металева крапельниця *суйтекі* завершує набір, який зберігається в *судзурібако*, або прикрашеній коробочці.

Істотний внесок у розвиток і еволюцію каліграфії зробила епоха *Хейан* у вигляді покоління *Сампїцу* і переходом до творчої асиміляції в японську культуру.

Традиційне копіювання китайського стилю було трансформовано зусиллями *Оно-но Тофу*, *Фудзівара-но Юкінарі* і *Фудзівара-но Сукемаса*. Поява шкіл *Сесондзі* епохи *Муроматі* і *Камакура* розвинули манірність каліграфії. Прогрес японського стилю *вае* відзначений в епоху *Едо* завдяки зусиллям *Коное Нобутада*, *Хонамі Коєцу* і *Секадо Сьодзьо*.

Сучасне мистецтво каліграфії перебуває в процесі безперервного розвитку та вдосконалення поряд з розвитком скульптури і живопису та забезпечено державною підтримкою. Цікаво, що японські фрази розташовані і читаються по вертикалі, кожен знак, ієрогліф — самостійна одиниця, яка не втрачає сенсу, якщо її вичленувати з фрази, на відміну від горизонтальної, алфавітної писемності, де кожна літера, взята окремо, цього не означає. Ієрогліф існує сам по собі і водночас виконує загальне завдання. При написанні ієрогліфів працює права, «образна» півкуля мозку, а азбуки — ліва, «логічна». Звідси висновок, що сама писемність японців сприяє розвитку образно-логічного мислення, формуванню гармонійної особистості.

Післявоєнний період характеризується впливом США і європейської культури, а також поширенням сюрреалізму, експресіонізму і абстракціонізму. До цього періоду відносять формування ідеї змішування стилів і об'єднання методів *ніхонга* і *еса*. До значних досягнень цього періоду належить творчість *Ірі* і *Тосіко Марукі* в серії панно «Жахи Хіросіми». Сучасне мистецтво продовжує період розвитку живопису з пошуком нових форм і тематик з традиційним для національного мистецтва збереженням класичних культурних традицій.

Архітектура Японії

Початковими типами житлових будинків, які можна розглядати як самостійні архітектурні форми, були будинок — яма (кругле або прямокутне з заокругленими кутами заглиблення від 0,5 до 1 м з покрівлею, поставленою на чотири і більше опори), житло з перекриттям на рівні землі (тип комори з загостреним дахом і кацуогі) і будинок з ліпним перекриттям (з чотирискатним або загостреним дахом), що став прототипом архітектури сінто. Основним будівельним матеріалом для всіх типів осель служили дерево і рослинні волокна.

У період Кофун (300–600 рр. н. е.) з'являються усипальниці місцевих правителів в курганах. Найбільш ранні поховання у вигляді пагорбів мають круглу форму, пізніше вони набувають форми «замкової щілини» (найбільша — усипальниця імператора Нінтоку).

Найдавніші культові споруди Японії — синтоїстські і буддйські — також дерев'яні. Конструкція синтоїстських святилиць відрізняється простотою форм і матеріалу — це підняті над землею споруди — «комори», до яких ведуть круті сходи. Їхне розташування в глибині лісу, приховане від очей, обумовлене взаємодією людини і природи з духами, що її населяють. Найперше синтоїстське святилище, комплекс храмів в Ісе, до наших днів дійшло завдяки звичаю його перебудови кожні 20 років (з кінця VII ст. — 60 разів). Буддйські храмові ансамблі з прямокутним двором, обгородженим критими галереями, мають риси китайської архітектури. Основними будівлями комплексу є криті черепицею пагода і головний зал, які в міру просування по території поступово відкриваються погляду. Найдавніший храмовий ансамбль Хорюдзі уособлює привнесення до китайських структурних елементів рис японської архітектури — відмова від прямолінійного огляду і суворой симетрії.

У житлових будівлях набуває поширення стиль сінден («спальний зал»), в якому головне приміщення палацових споруд практично не має внутрішнього поділу, крім спальних кімнат і приміщення для зберігання речей. З'єднуючись з критими прибудовами, головний зал строго відокремлює простір імператора і простір придворних (в стилі сінден зберігся до наших днів імператорський палац Госе).

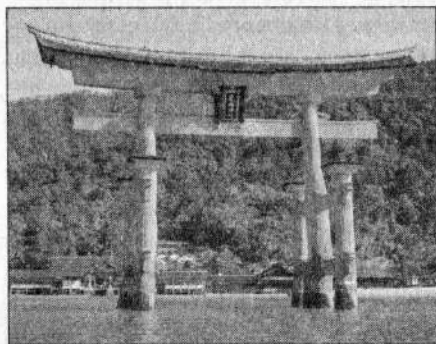

Храм «Золотий павільйон»

Цих зразків можна віднести ворота святилища Тосегу у Нікко (1636), прикраса яких різьбленням, золотом і яскравими квітами за законами бароко зовсім не залишає вільної поверхні. Крім того, ефект бароко досягається організацією простору, коли вигини доріжок кожного разу відкривають спостерігачу абсолютно новий вид.

З відкриттям Японії у 1868 р. стають все більш популярними західні стилі. Зарубіжні архітектори, які приїхали, а незабаром і японські починають зводити еклектичні споруди (Кондор, будівля Міцубісі в Токіо, 1894 р.)

У 1920-ті рр. поширення ідей конструктивізму на Заході вплинуло на спорудження промислових будівель і споруд громадського призначення в Японії.

Святилище Іцукусіма

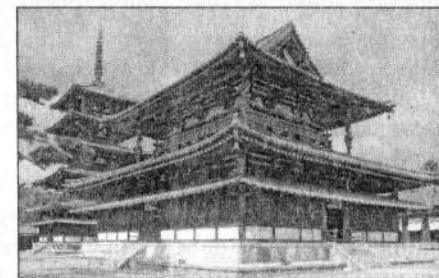
Особисті потреби знаті вплинули на зміну інтер'єру і зумовили появу стилю сеін («бібліотека» або «студія»). Відбувається поділ внутрішнього простору за допомогою фусума, підлога покривається татамі, в головній кімнаті прикрашається ніша (токонома) і з'являється кабінетний столик (сеін). Цей стиль служить зразком традиційного житлового будинку.

У першій половині XVII ст. створюються архітектурні твори в стилі японського бароко. До кра-

З 1960-х років на ґрунті сплеску експериментів паралельно почали виникати нові течії: наприклад, функціоналізм, який базується на затвердженні практичних функцій і потреб при створенні плану і проектуванні конструкції будівлі, відповідно до яких визначається його зовнішній вигляд. Структуралізм, що виник як напрям в лінгвістиці, був перенесений Танге Кендзо на розгляд архітектурних об'єктів, сприйняття їх як текстів культури, що складаються з сукупності зна-

ків, а міський простір — як комунікативне поле. Найбільшим проектом в цій області є «План перебудови Токіо» К. Танге (1960), виконаний у стилі метаболізм (*metabole* означає зміну, мінливість, мінливість). Під час створення проекту стабільної і стійкої мегаконструкції передбачається тільки її основа, на яку нарощуються легко замінені елементи. Така конструкція закінчена, але постійно готова до розвитку. В цьому напрямі починали працювати такі архітектори, як Кікутаке Кійонарі, Отака Маса-то, Курокава Кісі, Макі Фуміхіко — піонери цього стилю у світовій архітектурі.

Також запозиченим з лінгвістики терміном «контекстуалізм» японські архітектори користувалися для характеристики пошуку внутрішніх зв'язків окремих елементів і архітектурного цілого, тому що подібні елементи в різних контекстах мають різне значення. Макі Фуміхіко та ін. створювали проекти, враховуючи взаємини між людиною і архітектурою, між окремою спорудою та її оточенням в місті.

Пагода Хорюдзі

Висхідний до традиційної філософії мистецтва символізм наповнює твори архітекторів, які працюють в інших напрямках, недовдоволеністю і символічним змістом усього організованого простору.

Наприкінці XX — на початку XXI ст. архітектурні твори починають тяжіти до постмодерністської манери. Елементи різних історичних періодів, стилів, країн змішуються і об'єднуються в мозаїчний архітектурний простір (наприклад, Зал мистецтв Мито, 1990. Арх. А. Ісодзакі).

Японський сад: вишукана краса й чарівність

Якщо про культуру країни судити за її садами, Японія, беззаперечно, посідає одне з провідних місць у світі.

Японці — нація воїнів, суворих у битві, але м'яких і шляхетних у мирний час. Вони залюблені в природу і поезію. І ця любов великою мірою породжена японським ландшафтом, каскадами зелених пагорбів, узбережжями, що оточені соснами, чистотою сріблястих обріїв. Японці дуже люблять квіти, тож не дивно, що цей народ створив сади найвишуканішої краси.

Започаткована першими храмовими садами, закладеними буддійськими ченцями і прочанами, поступово вибудувалася вся прекрасна, але складна система японського садового мистецтва. У 794 р. столицю Японії було перенесено з *Нари* до *Кіото*. Перші сади нагадували парки для проведення свят, концертів та ігор просто неба. Садам цього періоду притаманна декоративність. У них висаджували безліч дерев, що цвіли (сливу, вишню), азалії, а також витку рослину — гліцинію.

У XV–XVII ст. на всі мистецтва, зокрема й садове, мала вплив філософія *джайнізму*, що сповідувала любов до природи, простоту і моральне очищення. Саме в цей період були закладені сади Кіото (*Тенріці, Сайхой, Дайсен-ін*). Найпомітнішим із *джайн* — буддійських садів — є моховий сад храму Сайхой. У затінку сосен і кленів стелиться пухнастий килим із мохів багатьох видів.

Однак в Японії є й такі сади, де немає зелені, оскільки вони створені тільки з каміння і піску. За своїм художнім задумом ці сади нагадують абстрактний живопис (сад *Рьоандзі* в Кіото). Рідкісною красою вирізняється витриманий у душі класичної старовини сад *Кінкакудзі*. На схилі пагорба біля озера з кількома острівцями, що поросли соснами, розташоване шатро, вкрите золотою фольгою, — «Золотий павільйон».

У XVI ст. головними декоративними елементами японських садів були величезні камені, рослини з різкими характерними обрисами і цікадові дерева.

У XVII ст. набули поширення невеличкі садки, якими можна було насолоджуватись, не виходячи з дому. Неодмінною частиною споглядання таких садків була церемонія чаювання, що стала одним з видів національної культури Японії. У них з дерева, бамбука й соломи будували спеціальні чайні будиночки, що за своїм навмисне простим оформленням нагадували хижки пустельників. Саме чаювання проходить дуже просто. Господар бамбуковою ложечкою накладає розтертий у порошок зелений чай у піалу, заливає його окропом, збиває бамбуковим пензликом у густу піну і подає гостям. Усе інше виконується за ритуалом, який приписує обов'язкове досягнення зовнішньої гармонії в обстановці й поведінці учасників чаювання, що має віддзеркалення гармонії внутрішньої. Під час чаювання бажано розмовляти про мистецтво, навколишню красу, поезію. Розмови про релігію, війни, глупоту й мудрість, багатство сусідів і родичів заборонені.

Найвідоміший майстер чайної церемонії *Сенно Рікю* вважав, що вона має бути скромною, усамітненою та простою, її визначальні ознаки — гармонія, вшанування, чистота й тиша. Рікю ввів невеличкі прості композиції з гілок та квітів (*табана*, тобто «квіти до чаю»), надавши їм внутрішнього смислу й зробивши обов'язковим атрибутом чайної церемонії. Це стало поштовхом до розвитку мистецтва аранжування квітів (*ікебани*) — ще одного виду традиційної японської побутової культури. Поруч з ікебаною часто вішають сувій з живописом або каліграфією. Квітка в ікебани для чайної церемонії обов'язково має відповідати сезону, ще краще використовувати пагони бамбука у глиняній чи бронзовій вазі.

Параметри оцінки мистецтва ікебани: 1) співвідношення рослини і вази; 2) вази і підставки; 3) квітів і фону; квітів між собою; форми квітів і форми вази; 6) кольорів; 7) відносна позиція рослин у композиції.

Чайний сад є одним з трьох типів сучасних японських садів (пагорбкуваті, рівні і чайні). Головна особливість саду першого типу — пагорбок, доповнений ставком і водним потоком.

Рівний сад улаштовують на плоскій місцевості. В ньому не повинно бути жодних западин. У його плануванні використовують каміння,

дерева, резервуари з водою та джерельця. Їхні найрізноманітніші поєднання надають неповторної краси простору. Призначення японського ландшафтного саду — створити мініатюрну модель гористого пейзажу з каскадом, невеличким озером, що має острівцець, з містками, оригінально розташованим камінням. Краса всього цього відкривається перед глядачем поступово. Прямих ліній тут уникають, віддаючи перевагу кривим, як у природі. Японцям більше до вподоби струмок, а не штучний фонтан.

Каміння в японському саду добирають за кольором і формою. Найпопулярніші — граніт, сланці і шпати. Поодинокі каміння використовують рідко, складаючи композицію з двох-п'яти каменів. Сад зазвичай обносять дерев'яною, кам'яною або бамбуковою огорожею.

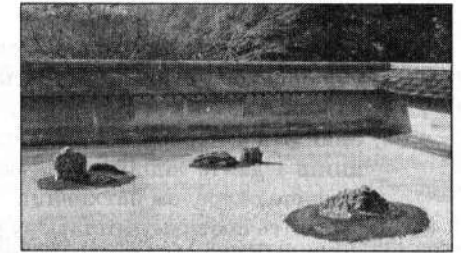
Серед дерев переважають передусім різновиди сосни: червона, чорна, багато кипарисів і опатних листяних дерев. Найкрасивіше з них — японський клен, що має вишукане лапчасте листя, яке в листопаді стає червоним, але найпопулярніші дерева — *уме* (вид сливи) і *сакура* (вишня). Великі любителі сосни, японці вміють спрямувати її ріст так, щоб надати їй незвичайної форми, змусити граційно схилитися над поверхнею води. Бамбук люблять за витонченість стебла і листя. Його вважають символом шляхетності й вишуканості.

Помиляється той, хто думає, що японський сад — це декілька дерев, каміння, містки і все. Головне в ньому — тиша і спокій. Японський сад — місце, куди приходять для роздумів, де відпочивають від турбот, від суєти життя. Прихований смисл японського мистецтва садоустрою — його духовне начало. Розташування містків, камінчиків для переходу через струмок, декоративних скель — це мистецтво, і поспішати тут просто неможливо. Затишні альтанки, привітні будиночки, золоті рибки у ставку, заспокійливий гомін водоспаду — все це змушує людину стишити ходу. Тут ви насолоджуєтеся ніжним цвітінням вишень, серце відкривається назустріч прекрасній білосніжній сливі. Білий цвіт сливи означає духовну красу, а рожеві квіти вишні — красу фізичну, чуттєву. Дерево персика особливо люблять маленькі дівчатка: його квітками вони прикрашають свої свята.

За японськими поняттями, хризантема, слива, орхідея і бамбук — «чотири пани» рослинного світу. Недаремно хризантема з її незліченними, схожими на промені пелюстками уособлює сонце, що сходить, — символ Японії.

V. Контрольні запитання та завдання

1. З якими жанрами японської літератури ви ознайомилися? Назвіть прізвища уславлених японських поетів.
2. У чому відмінність між писемністю Далекого Сходу та Європи?

Сухий сад Рьоандзі у Кіото (XVI ст.)

- Чи є спільні ознаки в японському і англійському мистецтві садо-устрою?
- Пригадайте матеріал про садово-паркове мистецтво Японії. Назвіть улюблені дерева японців.

VI. Робота в зошиті

VII. Дидактична гра

VIII. Творче домашнє завдання

- Проведіть вечір з однокласниками і вчителями за чаюванням у японському стилі. Прикрасьте церемонію ікебаною, аранжованою власноруч.
- Знайдіть у мережі Інтернет зображення картин японських художників і дайте відповідь на запитання: що для японських митців є першоджерелом натхнення?
- Складіть поетичну мініатюру у стилі *хокку* або *танка*.

➤ Музика, танець, театр, кіномистецтво Японії: погляд крізь тисячоліття

Мета: ознайомити учнів із характерними рисами музичного, танцювального, театального й кіномистецтва Японії; розвивати вміння учнів здійснювати аналіз творів мистецтва, розпізнавати відмінності між творами, що належать до одного виду мистецтва; виховувати інтерес до мистецтва Японії, творчості видатних митців.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні характеризують особливості музичного, хореографічного та синтетичних видів мистецтва, називають імена видатних митців та їхні найвідоміші твори, можуть зробити простий художній аналіз творів.

Тип уроку: комбінований, інтегрований, урок уведення в тему.

Обладнання: мультимедійна дошка, проектор, комп'ютер, презентація до уроку.

Демонстраційний матеріал: твори за темою уроку.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

Відмінною особливістю національного музичного мистецтва Японії є паралельний розвиток старих і нових музичних форм. Такий стан забезпечив присутність в сучасній музиці феноменів раннього періоду розвитку поряд із сучасними звуковими експериментами.

III. Актуалізація опорних знань

Історія виникнення музичної культури Японії належить до епохи *Дзёмон* і пов'язана з появою перших музичних інструментів у вигляді кам'яного свищика (*ивабусе*), глиняного свищика (*цутібе*) і прообразу гусел (*кін*). В епоху *Яей* інструменти були доповнені великими дзвонами (*дотаку*) і маленькими дзвіночками. Основним призначенням перших музичних інструментів були святкові і церемоніальні ритуали, а в епоху *Ямато* їхнє проведення доповнилося релігійними обрядами синтоїзму.

IV. Викладення нового матеріалу

Епоха *Нара* відкрила культуру *семе*, або буддійські піснеспіви, *васан*, *косікі* і паралельно створила музику *то-гаку*, *кома-гаку*, *куда-гаку*, *гі-гаку* і *сірагі-гаку*. Період *Камакура* доповнив музичну культуру співами *семе* і героїчними оповідями *хейкеку*. Подальший розвиток мистецтва відбувався в епоху *Асикага* і пов'язаний із виникненням театру *Но*, дійства якого відбуваються із системним музичним супроводом *ногаку*.

Період *Момояма* доповнив музичну культуру розвитком інструментальних жанрів і появою музичних інструментів *кото* (довга цитра), *сямісен* (лютня) і *сякухаті* (бамбукової флейти).

Наступним етапом формування японського музичного мистецтва стало виникнення жанру класичного ансамблю *кото*, *сямісена* і *сякухаті*, який отримав назву *санкеку*, або «композиція трьох». Різноманітність музичних жанрів зумовила популярність музичної культури і велике поширення в різних верствах японського суспільства. Розвиток театального мистецтва відбився на розвитку жанру *нагаута* і *гіда-бусі*.

Наступні етапи розвитку музичної культури в епоху *Едо* були пов'язані з удосконаленням традиційних жанрів в умовах заборони іноземної музики. До кінця ХХ ст. була сформована композиторська школа, уславлена іменами талановитих митців, які отримали світове визнання. Сучасна музична культура Японії пов'язана з активним розвитком *Хокаге* і творчістю виконавців на *сямісен* і *кото*. Широко відомі представники національної музичної культури: *Кініті Наканосіма*, *Міягі Міміо*, *Сакімі Кіне* і *Тадао Саваї*.

Японський театр: від давнини до сучасності

З давніх часів до сьогодні в Японії збереглися кілька старовинних театральних жанрів. Кожен із них має неповторну індивідуальність та історію. П'єси драматургів минулого, що й понині виконуються за давніми канонами і традиціями, передаються акторськими династіями, і в наш час можна побачити на сцені японських професійних театрів.

Класичні постанови театрів Японії *Но* та *Кабукі* продовжують захоплювати глядачів, їхні традиції настільки плідні, що й нині мають неабиякий вплив на сучасний японський театр і навіть кіномистецтво.

Найдавніший японський театр *Но* існує понад шістьсот років. Відомо, що 1374 р. у присутності *сьогуна* (головного полководця) *Асикага Йосіміцу* трупа провінційних акторів розіграла «священне дійство», що отримало

схвальний відгук правителя. Очоловав трупу талановитий актор, автор п'єс, постановник *Канамі Кійоцугу*, який, власне, і створив театр Но. Його старший син *Дзеамі* довів це мистецтво до найвищого розквіту.

Театр Но виник на основі кількох жанрів: народних видовищ, що мали обрядовий характер, поетичних релігійних містерій та ефектних веселих фарсів. Усю строкатість цих жанрів *Канамі* поєднав в одну форму, що була підпорядкована структурі вистави. Здатність театру Но до гармонійного синтезу — одна з найдивовижніших рис цього мистецтва. Поступово окреслилися й два головні естетичні принципи театру Но: *мономане* та *юген*. Перший у перекладі означає «наслідування», театральною мовою — сценічна правда, другий — «потаємний», «темний». Водночас *юген* — найвища форма гармонійної, одухотвореної краси, коли сценічна гра і танець «розплющують очі» глядачеві і викликають у нього «осяяння».

Театр Но досить часто порівнюють із давньогрецьким театром. Адже тут, як і в еллінському мистецтві, жалість, жах, глибокі пристрасті — все має знайти своє втілення в особливому почутті насолоди красою. Навіть демонічне, потворне у театральному дійстві неодмінно переходить у категорію прекрасного.

Головний актор театру Но — *сime* — виходить на кін з маскою на обличчі. Його супутник — *цуре* — також має маску, але тільки в тих випадках, коли зображує жінку або дивовижну істоту. Актори інших амплуа не користуються навіть гримом. Існують індивідуальні маски для окремих ролей. У глибині сцени сидять другорядні персонажі (слуги).

Секрет виготовлення маски полягає в тому, що вона, будучи статичною, здатна передавати різні емоційні стани. Для цього актору потрібно лише нахилити її певним чином, і в поєднанні з особливим освітленням сцени маска змінить вираз обличчя. Майстри, які виготовляли маски для театру Но, обов'язково враховували пластику акторів. Поза скорботи, сповнена печалі, — і маска відповідно набуває виразу горя.

Костюми театру Но мають умовно-історичний характер, їхня колірна гама доволі стримана, але деякі з них вражають своєю пишністю, розкішним золотим шитвом.

У театрі Но ми не побачимо традиційної зміни декорацій. Замість них — умовні конструкції, які під час дійства можуть слугувати символічними зображеннями, наприклад храму, скелі, дерева, човна.

Приміщення театру Но спочатку мало просту архітектуру: високий поміст із нефарбованих дошок на чотирьох стовпах під дахом із загнутими догори краями. Після закінчення вистави актори не йшли з кону. Вони сідали відповідно до свого амплуа в якомусь кутку сцени і завмирили. Проте навіть у нерухомості продовжували зберігати сконцентровану енергію образів, здатну ще деякий час підкоряти увагу глядача.

Праворуч від сцени розміщується хор із восьми осіб, відокремлений балюстрадою. Як і в давньогрецькій виставі, хор у театрі Но спочатку відігравав дуже важливу роль: він коментував дію, вів діалог, супроводжував співом танці і, нарешті, завершував п'єсу скорботним або радісним акордом. Отже, хор нібито утворював емоційний фон всього театального

дійства. Оркестр театру Но має в своєму складі флейту і кілька ударних інструментів — невеличких барабанів, звуки яких організують темп і ритм вистави.

На єдиній стіні театру, перед якою безпосередньо й відбувається дійство, зображена велична зелена сосна на золотавому фоні. І це не випадково, адже сосна — священний символ довголіття. Шанування сосни в Японії пов'язане з одним із найдавніших у країні культом дерев.

Ліворуч на сцені розташований «міст». Під нього зазвичай ставили глиняні глечики-резонатори. Три маленькі сосни перед містком окреслюють місце, де має зупинитися актор.

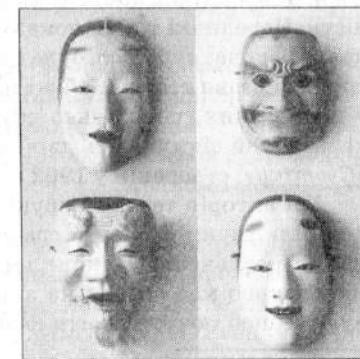
У давні часи сцена театру Но була відокремлена від публіки смугою піску. Глядачі сиділи на землі, підстеливши мати. Сьогун дивився виставу з веранди свого палацу. Театральне дійство тривало з ранку до вечора.

У XVII–XVIII ст. географія вистав театру Но значно розширюється, вони навіть стали обов'язковим елементом державних церемоній. З цієї причини серед виконавців Но з'явилося чимало молодих аристократів з військових, яких спеціально готували для участі у спектаклях. Відомо, що 1607 р. було збудовано перше стаціонарне приміщення для театру Но, що мало партер і галерею. Згодом за цим зразком почали будувати інші театри. Саме тоді, у XVI–XVII ст., в архітектурі японського театру Но відбулися принципові зміни. Мальовничий партер за допомогою маленьких відкритих лож набув вигляду шахової дошки. У кожній з лож сиділо четверо або п'ятеро глядачів. Їхні голови було видно над *хана-міці* — двома широкими місточками, що простягалися від вхідних дверей прямо до кону. Назва цих місточків означає «квітковий шлях». Походить вона з тих часів, коли акторам, які проходили ними на сцену, публіка кидала квіти, а іноді — гроші й цінні подарунки.

Нині цими місточками входять і виходять як актори, так і глядачі. Завдяки такому прийому навіть головна дія переноситься саме у партер. Ще однією особливістю сценічної техніки театру Но став кін, що обертається. Його було вперше використано у Кіото 1670 р. Це давало можливість заздалегідь ставити на кону дві або чотири декорації, зменшувати антракти.

Завіса, що закриває кін від глядачів, на початку вистави не відсувається або не піднімається, як на європейській сцені, а падає, щоб одразу зачарувати глядачів раптовим початком вистави. Колись цю завісу робили з очерету й розмальовували краєвидами. Нині її виготовляють із тканини, прикрашеної візерунками й написами.

Драми театру Но мають назву *йокьогу*. Вони невеликі (менш ніж на одну годину), тому на один день призначають кілька п'єс. Вагомий внесок у розвиток драматургії театру Но зробив уже згаданий

Маски театру Но

Дзеамі (автор знаменитої «Книги квітів», присвяченої давньому японському театральному мистецтву). Сюжети п'єс театр Но зазвичай бере з поширених міфів і легенд. Однак в антрактах між цими серйозними п'єсами виконуються так звані *кьоґен* — «божевільні слова». Кьоґен відрізняються від драм Но тим, що в них немає хору, виконуються вони сучасною мовою, сюжети будуються на фарсових ситуаціях.

Перший народний театр *Кабукі-сі-баї* було засновано в Кіото на початку XVII ст. За легендою, початок йому поклала жриця на ймення О'Кунь. Закохавшись у *самурая**, вона втекла з ним до Кіото, де вони зібрали кілька танцівниць і почали давати вистави на березі річки Камо. У виставах брали участь чоловіки й жінки. Незабаром подібні трупи виникли й в інших японських містах. У 1629 р. уряд заборонив жінкам виступати разом із чоловіками.

Відомі імена кількох видатних акторів театру Кабукі, які багато зробили для розвитку цього жанру. Один із них *Саката Годзюро*, якому належить відомий вислів: «Мистецтво актора подібне до торби жебрака. Що не побачиш — усе складай у схованку пам'яті». П'єси театру Кабукі істотно відрізняються від драм театру Но, хоча спочатку й запозичували деякі сюжети та прийоми. Одним з перших відомих драматургів, який сформував репертуар театру Кабукі, став *Тікамацу Мондзаемон*. Саме він відродив на сцені старовинні романи та легенди, створивши своєрідні «історичні драми».

Починаючи з XVIII ст., п'єси театру Кабукі за своєю формою стали подібні до європейської драми. І вже наприкінці століття сформувалися саме ті естетичні принципи, які й понині вважаються класичними для театру Кабукі та зберігаються у сучасному театральному житті Японії.

У XVIII ст. було вдосконалено і сцену театру Кабукі. З театру Но було запозичено кін, що обертався. Вистави проходили в спеціально облаштованих великих приміщеннях на широкій сцені. Ліворуч від сцени добували поміст, що простягався через увесь зал і слугував додатковим сценічним майданчиком для глядачів. Вистава театру Кабукі зазвичай складалася з кількох п'єс: історичної, побутової й танцювальної. Упродовж усієї історії японський театр Кабукі мав значну народну популярність. Невеличкі трупи показували свої спектаклі, мандруючи всією країною. На початку XX ст. була здійснена повна централізація цих численних труп. Вистави театру Кабукі почали ставити переважно у великих містах, у величезних, спеціально збудованих приміщеннях. Нині трупи Кабукі зазвичай виступають двічі на день. Майже всі вони належать компанії «Сьотіку», створеній у 1902 р.

Грі акторів театру Кабукі притаманний цілковитий реалізм. Душевний біль, муки й смерть граються так майстерно, що створюється повна ілюзія реальності. Наприклад, у сцені бою голова переможеного ворога обов'язково має впасти на землю, і кожну агонію у сценічній дії затримують, щоб почути стогін фізичного болю. Особливе враження справляє

сценічне «харакірі», що посідає у виставі чи не головне місце. Без нього не обходиться майже жодна «історична драма» театру Кабукі.

Актор театру Кабукі — прекрасний акробат, блискучий фехтувальник, напрочуд динамічний й виразний. Жива міміка неймовірно змінює обличчя актора: то наповнює жахом його очі, то передає пригнічення від сорому, то відображає стан невгамовного болю, душевного або фізичного. Збереглася легенда про одного з акторів давніх часів, який, готуючись до ролі демона, надав своєму обличчю настільки жахливого виразу, що його дружина, яка несподівано повернулася додому, побачивши чоловіка, померла від страху.

Велике враження на глядачів (до речі, не тільки японських, а й європейських) справляла гра відомого актора *Іцкіави Дандзюро*, який помер 1903 р. На виставі за його участі уперше звернули увагу навіть вельможні глядачі. Загалом представники японської еліти рідко відкрито відвідували театр Кабукі. Якщо самурай зацікавлювався якоюсь п'єсою або актором, він змушений був іти до театру інкоґніто, побоюючись, що його вчинок викличе осуд серед аристократії. Представники інших верств населення Японії, навпаки, завжди шанували Кабукі й охоче відвідували вистави усією родиною.

Малюнки з реального життя, що бентежать і захоплюють, — ось що приваблює сучасного глядача — прихильника мистецтва театру Кабукі. А справжні майстри театру — послідовники вчення великого японського драматурга *Тікамацу* — пам'ятають вислів свого вчителя: «Мистецтво завжди існує на межі між правдою та вимислом. Воно вимисел — і водночас не зовсім, воно правда — і водночас не зовсім. Лише на цій межі й народжується почуття насолоди мистецтвом».

Кінематограф та мультиплікація Японії

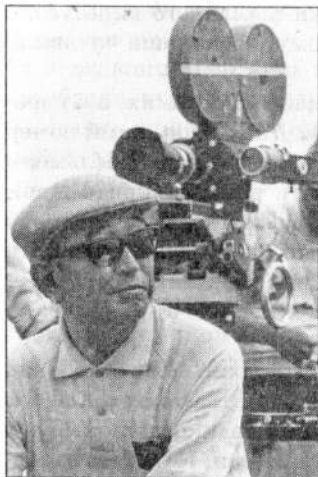
Кіно як вид мистецтва з'явилося в Японії наприкінці XIX ст. З «рухливими фотографіями» (*кацудо сясін*) японці вперше познайомилися 1896 р., а 1899 р. вже робили фільми самі. У 1900 р. з'явилися перші хроніки. У 1903 р. в Токіо відкрився перший стаціонарний кінотеатр, у 1908-му — перша кіностудія.

В Японії кіно багато в чому розвивалося під впливом традицій національного театрального мистецтва. Театральними були і манера гри акторів (як і у театрі Кабукі, жіночі ролі виконували чоловіки — *оннаґата*), і костюми, і декорації. До появи звукового кіно показ фільмів супроводжував *бенсі* — живий виконавець, який сидів поруч з екраном і пояснював, що відбувається на екрані.

Поступово в японському кіномистецтві активізувався пошук нових виражальних засобів, сформувалася власна мова кіно, що, зрештою, зумовило кінематографічні досягнення 20–30-х рр. XX ст., які передусім ототожнюються з творчим доробком режисера *К. Мідзогутті* («Весняне шепотіння паперової ляльки», «Симфонія міста», «Батьківщина», «Елегія Наніва») та актора *С. Хаякави*.

* Самураї — військово-феодалний стан дрібних дворян, що існував у Японії з XII до першої половини XIX ст.

Один з родоначальників японського кіно режисер *Макіно Сьодзо* (1878 — 1929) став поступово виключати з кіно театральні елементи, його підтримали молоді режисери *Г. Котані, К. Усіхара, Я. Сімадзу, Д. Іто, Х. Госе, Я. Одзу* та ін. Макіно Сьодзо вивів на екран першу японську кінозірку — *М. Оное*. Поступово головним напрямом японського кіно став реалізм, виникла й нова назва кіно — *ейга*.

Акіра Куросава

У роки Другої світової війни кінематографісти Японії робили особливий акцент на розвиток документального кіно, що згодом дало можливість розповісти про атомну трагедію Хіросіми та Нагасакі у фільмі «Наслідки вибуху атомної бомби».

Справжній розквіт японського кіно припав на 50-ті рр. ХХ ст. У цей час виник мистецький «рух незалежних», художні орієнтири якого ґрунтувалися на органічному поєднанні національної і загальнолюдської проблематики. Серед визначних творів цього періоду — фільми «Зведені брати» (режисер *М. Іекі*), «Пісня візка» (режисер *С. Ямамото*) й одна з найвидатніших картин світового масштабу — філософська кінооповідь «Голий острів» (режисер *К. Сіндо*).

У цей період свій творчий шлях у кінематографі розпочав *Акіра Куросава* — знакова постать японського кіномистецтва, з художньою спадщиною якого, власне, й асоціюються надбання кінематографа країни другої половини ХХ ст.

Всесвітнє визнання прийшло до А. Куросави після виходу на екрани картини «Расьомон», сюжетною основою якої стали оповідання японського письменника *Рюноске Акутагави* «У хащі» і «Ворота Расьомон». Ця стрічка остаточно визначила особливості світобачення режисера — трансформацію японської національної самосвідомості у контекст загальнолюдського, що яскраво виявилось і у його наступних кіношедеврах. Саме тому через певний час представники американського та італійського кінематографа Дж. Стерджес і С. Леоне зробили римейки визначних творів Куросави — «Сім самураїв» («Чудова сімка») та «Охоронець» («За жменю доларів»).

Кадр з кінофільму «Расьомон»

Особливе місце у творчості митця посідає кіноінтерпретація європейської класики — «Ідіот»

(загальноновизнана найкраща в історії світового кіномистецтва екранізація твору Ф. Достоєвського), «На дні» (за М. Горьким), «Замок із павутиння» (за трагедією В. Шекспіра «Макбет»), сюжети яких режисер переніс на японський ґрунт і вже під іншим кутом зору переосмислив проблему співвідношення національного й загальнолюдського.

Інші фільми, створені А. Куросавою, — «Жити», «Червона борода», «Під стукіт трамвайних коліс», «Дерсу Узала» (спільна японсько-радянська постановка), «Тінь війна» тощо — яскраві картини, в яких аналізуються проблеми сенсу життя. Філософська спрямованість творчості А. Куросави справила значний вплив на художні пошуки японських кіномитців нової генерації, зокрема *Сьохея Імамури*. Його стрічка «Легенда про Нараяму» — метафорична кінооповідь про сенс людського життя і споконвічний конфлікт поколінь, що розгортається у відірваному від світу невеличкому японському селищі, яке живе тільки за законами природи. Відповідна спрямованість притаманна й одній з останніх робіт С. Імамури «Вугор», що свідчить про існування певної тематичної тенденції у творчості режисера. Натомість динамічність, блискуче продемонстрована А. Куросавою в «Охоронці» та «Цубакі Сандзюро», дала дослідникам підстави вважати їх взірцями жанру бойовика і була успадкована сучасним японським режисером *Такесі Кітано*. Його стрічки «Сонатина» та «Феєрверк» мали широкий глядацький резонанс.

Появу мультиплікації в Японії пов'язують із 1916 р. та впливом французьких митців. Однак уже у 20-ті рр. ХХ ст. національна мультиплікація отримала міжнародне визнання завдяки творчості *Офудзі Нобуро*, пов'язаній з новаторським методом вирізання силуетів.

Повоєнні роки в Японії характеризувалися стрімким розвитком мультиплікації. Перший кольоровий мультиплікаційний фільм компанії «Тоєй енімейшн» (1958) за тривалістю дорівнював кінострічці.

Сучасна мультиплікація заснована на традиціях національної культури і захоплює глядачів образотворчими ефектами і різноманітним сюжетом японських майстрів. Завдяки такому поєднанню сучасні роботи японських авторів отримали не тільки популярність і глядацькі симпатії, а й міжнародне визнання високого рівня майстерності японських мультиплікаторів. Нині Японія широко відома своїми мультфільмами — *аніме* і коміксами — *манга*. Існують навіть спеціальні заклади, в яких учать малювати мангу. Так само можна вивчитися на *сейю* (актор озвучення в аніме). Сейю мають не менше фанатів, ніж популярні співаки.

Отже, феномен кінематографа Японії є важливою складовою культурних надбань цієї країни і невід'ємною частиною здобутків світового кіномистецтва.

V. Контрольні запитання та завдання

1. Опишіть джерела виникнення японських національних жанрів театрального мистецтва Но й Кабукі. У чому полягає особливість їхніх вистав?

2. Схарактеризуйте особливості художньої мови Но і Кабукі. Чому в японському театральному мистецтві елементи сценографії та предмети реквізиту (маски Но) є невід'ємною частиною дійства?
3. Порівняйте японське й давньогрецьке драматичне мистецтво. Що між ними спільне і чим вони відрізняються?
4. Як ви вважаєте, чому твори А. Куросави набули популярності не тільки в Японії?
5. У чому полягає спадкоємність японського кіномистецтва? Що було основою для його виникнення й розвитку? Назвіть відомих кінорежисерів Японії.
6. Розкажіть про сучасні жанри японської мультиплікації, що здобули всесвітню славу.

VI. Робота в зошиті

VII. Практикум. Мистецький проект за темою

VIII. Творче домашнє завдання

Підготуйте творчий проект про мистецтво А. Куросави.

➤ Духовні традиції Кореї — східної країни ввічливості

Мета: ознайомити учнів із духовними традиціями Кореї, із особливостями мистецтва; розвивати вміння учнів здійснювати аналіз творів архітектури, образотворчого, музичного мистецтва, розпізнавати відмінності між творами, що належать до одного виду мистецтва; виховувати інтерес до мистецтва Кореї, творчості видатних митців.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні характеризують художні особливості корейського національного мистецтва, уміють надавати характеристику пам'яткам і творах мистецтва, визначають головні риси мистецьких традицій Кореї.

Тип уроку: комбінований, інтегрований, урок введення в тему.

Обладнання: мультимедійна дошка, проектор, комп'ютер, презентація до уроку.

Демонстраційний матеріал: твори за темою уроку.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

Корея розташована на півострові у північно-східній частині Азійського континенту і межує з двома континентальними державами — Росією (на півночі) та Китаєм (на півночі й заході), також її сусідами

є Японські острови (на сході). Нині Корею поділено на дві частини: Північну (Корейська Народна Демократична Республіка зі столицею Пхеньян) і Південну (Республіка Корея зі столицею Сеул).

III. Актуалізація опорних знань

Історично Корея стала своєрідним мостом між Китаєм та Японією. Країна чарує своїми живописними краєвидами: невисокі гірські хребти, прибережні долини, прозорі, чисті річки й озера. Вона славиться чудовим кліматом та курортами з мінеральними джерелами, тому її іноді навіть порівнюють зі Швейцарією.

IV. Викладення нового матеріалу

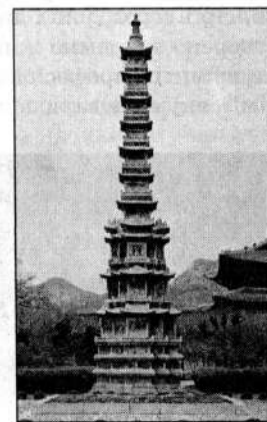
За давнім міфом, родоначальником «східних лучників» (так називали в писемних джерелах жителів держави *Давній Чосон*, що існувала на Корейському півострові VII–II ст. до н. е.), був легендарний *Тангун*, син небожителя й земної жінки з племені, тотемом у якому був ведмідь (тобто жінка походила від ведмеда). Він нібито правив на Землі Вранішньої Свіжості, починаючи з 2333 р. до н. е., понад тисячу років, після чого піднісся на небо. Великий китайський мудрець Конфуцій з симпатією згадував державний та суспільний устрій чосонців.

Корейці — нащадки племен, що за глибокої давнини (у III тисячолітті до н. е.) прийшли на півострів із Середньої Азії. Аналізуючи корейську мову (яка, до речі, є однією з найскладніших для вивчення), вчені-лінгвісти дійшли висновку про алтайське коріння нації. Кожний період історії Кореї вносив до скарбниці національної культури свої неповторні цінності. Корея — країна національної однорідності, майже повної мононаціональності. У перекладі слово *корейці* означає *люди Країни Вранішньої Свіжості*, або *люди Країни Вранішнього Спокою*.

Гармонія людини і природи в корейському мистецтві

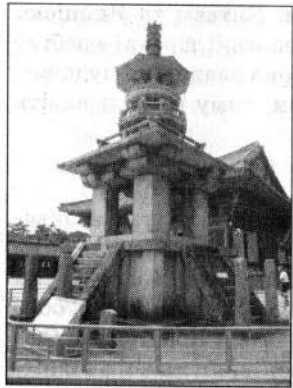
Традиційна *архітектура* корейців відрізнялася від подібних за стилем взірців китайської та японської, яким, як вважають, вона поступається в довершеності виконання й оздоблення. Корейській архітектурі притаманні простота й органічний зв'язок із природним ландшафтом. У мальовничій гірській місцевості зводили монастирі й палаци, будували багатоярусні пагоди з дерева й каменю, зали, брами, мости. Абрис даху пагоди легко запам'ятовується за кінцями, що своєрідно загинаються догори. У пагодах втілено світоглядні уявлення корейців щодо ідеалу гармонії.

Більшість пам'яток давньої архітектури було знищено у вирі історії, а ті, що збереглися, оголошено національними святинями. Серед них — найдавніша на Далекому Сході дерев'яна астрономічна

Пагода доби Коре. 1348 р.

вежа в місті *Кьонджу* (столиці держави доби *Сілла*), монастир *Пульгукса*, пагоди в монастирях *Пунхванс* і *Чоннімс*, південні двоярусні ворота Сеульської фортеці *Намдемун*, оголошені «національним скарбом номер один», тронний зал королівського палацу *Кьонбоккун*.

Пагода монастиря Пульгукса

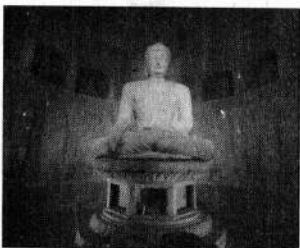
Традиційні корейські житла мають прямокутне планування, зведені у формі квадрата, літер Г або П. Інтер'єру властиві розсувні перегородки, меблів у кімнатах майже немає.

З поширенням буддизму в Кореї інтенсивно розвивалося мистецтво *скульптури*. З давніх-давен дійшли до нас статуї з позолоченої бронзи, каменю, дерева, різні за розмірами, а також барельєфні композиції на стінах, глиняні статуетки Будди в позі медитації. Багато які з них мають не тільки історичну, а й художню цінність. Наприклад, у часи розквіту *Сідла* («золотого віку») побудовано унікальний кам'яний печерний храм *Соккурам* з величним Буддою заввишки 2,73 м у центрі.

Скульптура вважається неперевершеним шедевром цього виду мистецтва, в ній майстрові вдалося передати глибоку релігійність, духовність.

Корейський *живопис* дехто вважає імітацією китайського. Проте це не зовсім так. Безумовно, не можна заперечити значного зовнішнього впливу, однак манера письма, композиційні особливості та кольорова гама корейських митців мають власний національний колорит і відображають національні естетичні смаки, що, у свою чергу, позначилися на японському мистецтві.

Зародження живопису, зокрема фрескових розписів гробниць, припадає на середину епохи «Трьох держав». Найраніші зразки пейзажного живопису — графічні рисунки тушшю — містять зображення квітки лотоса, гір і дерев, риб і драконів, птаха фенікса. За доби держави *Коре* було створено академію живопису, проте художньою творчістю займалися не лише митці-професіонали, а й ченці, аристократи, навіть члени правлячої сім'ї, які малювали пейзажі, портрети, рослини, тварин тощо. Корейський живопис на шовку й папері має свої особливості. За графічними й колірними рішеннями він значно відрізняється від живописного мистецтва інших народів Азії. Пейзажні образи нечіткі: небо, дерева, річки зображені в сіруватих тонах. Живопис корейців можна назвати камерним.

Статуя Будди в печерному храмі Соккурам. VIII ст.

У період *Чосон* корейські митці, імітуючи китайських живописців, виробили власну манеру й техніку письма, свідченням чого є численні пейзажі членів академії. Серед відомих художників тієї доби можна назвати *Пен Сан*

Бек («Кішки і горобці»), пейзажиста *Чон Сон* («Після дощу на горі Інван», «Рибальський човен»), представника жанрового живопису *Кім Хон До*, який малював сценки з повсякденного життя («Танець у масках», «Боротьба»).

Згодом з'явилися нові оригінальні стилі, які знайшли свій розвиток у творчості *Чо Хі Рена* («Бамбук»), *Хон Се Сона* («Качки, які пливуть») та інших художників. Автор картини «Качки, які пливуть» обирає незвичний ракурс — на композиції качки зображені немовби з висоти пташиного польоту.

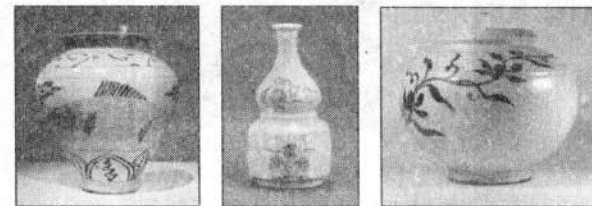
Сучасні корейські художники експериментують у межах західноєвропейських стилів, зокрема абстрактного експресіонізму.

Своєрідний ренесанс переживає нині народний живопис. Удома корейці розвішують картини з відповідними символічними сюжетами: на парадних дверях — зображення тигра («щоб він відганяв злих духів»), на дверях комірчини — картинку з собакою, а на ширмах у спальні зазвичай зображують квіти, птахів. Для корейських митців (на відміну від представників класичного східного живопису) характерним є абстрактне фантазування на теми краси навколишнього світу (природи, людського життя), анімізм — одухотворене символічне зображення тварин, скель, дерев.

Каліграфія в Кореї, як і в Китаї та Японії, також вважається мистецтвом. Каліграфічні зразки на папері й шовку, що прикрашали стіни, оцінювались як художні витвори — за відтінки туші, красу мазків, композиційну довершеність, загалом за індивідуальність, виразність, пропорційність і гармонійність. Корейська аристократія захоплювалася цим видом мистецтва, що вважалося символом освіченості.

Значного розвитку в Кореї набуло *декоративно-ужиткове мистецтво*. Давні корейські майстри чудово володіли навичками *обробки металів*. Щоб переконатися в цьому, досить лише глянути на творіння їхніх рук — голови драконів, золоті сережки з ажурними підвісками тощо. До нашого часу збереглися дзвони та дзеркала з бронзи, рукоятки зброї, інкрустовані геометричними візерунками. Цікаво, що в друкарській справі корейці почали використовувати шрифти з металу за 200 років до того, як цей винахід з'явився в Європі.

Твори *гончарного мистецтва* Кореї належать до найдавніших періодів її історичного розвитку. Ще в X ст. з Китаю був завезений селадон. Виробництво порцеляни із селадонною поливою розпочалося за доби Коре; найрізноманітніші вироби — вази, чайники з носиками у вигляді паці черепахи, чаші у формі лотоса, глеки — вирізняються унікальністю, витонченою красою.

Витвори давніх корейських гончарів

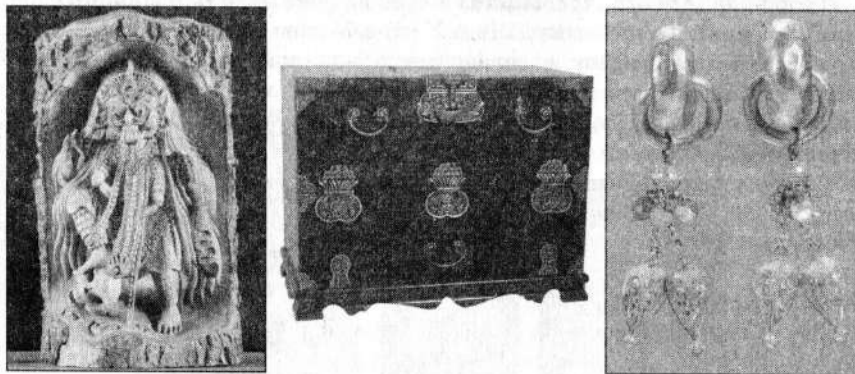
Поступово в корейській кераміці набула розвитку нова техніка декору — інкрустація білою глиною (пастою), що давала можливість створювати візерунки з маленьких квітів або птахів (*місімо*). Згодом декор стали виконувати в техніці підполивного розпису (малюнок наносили окисом заліза). Вироби виготовлялися з білої порцеляни з підполивним розписом, виконаним синім кобальтом: це була так звана блакитна порцеляна епохи Коре.

З давніх часів у Кореї розвивалися такі ремесла, як різьблення по дереву, каменю, кістці; вироби з лаку, інкрустовані перламутром у вигляді рослинних орнаментів. Як матеріал часто використовували пластинки панцира черепахи або бичачих рогів, відполіровані й пофарбовані в яскраві кольори (найчастіше червоний і жовтий). При виготовленні комодів та інших меблів застосовували металеві петлі, які виконували подвійну функцію — утилітарну (скріплювали деталі конструкції) й суто естетичну.

В орнаментах давніх корейців переважає лінійний малюнок. Із часом на зміну абстрактним лініям приходять натуралістичні зображення (роги оленів, крила птахів, хмари). Поширений орнамент на давніх виробах декоративно-ужиткового мистецтва — зображення лотоса із закрученими шпичастими пелюстками та круглою рельєфною серцевиною. Натрапляємо й на інший мотив — дракон з коштовним каменем у пащі, у якому позначилися буддійські культурні традиції.

За доби Чосон (XV ст.), коли помітним став вплив конфуціанських поглядів, у роботах художників найчастіше натрапляємо на виконані кобальтовою фарбою «чотири пани» — сливу, орхідею, хризантему і бамбук, що, як вважалось, мали благородні якості. Серед улюблених мотивів розпису чосонської порцеляни — дерево сливи з птахами, виноградна лоза з гронами, сосна, півонії, риби, хмари, пейзажі.

Найпопулярніший візерунок як традиційного, так і сучасного корейського мистецтва — «діамант і квітка». Його бачимо на обкладинках книжок, шпалерах, дверях і вікнах палаців, храмів та житлових будинків.

Витвори корейського декоративно-ужиткового мистецтва

Музичне і танцювальне мистецтво Кореї

Музична і танцювальна культура Кореї — самобутня, яскрава явище, справжня перлина в намисті культур. Знавець і поціновувач ніколи не сплутає її ані з китайською, яка вплинула на корейську, ані з японською, що, навпаки, зазнала відчутного корейського впливу.

Традиційні музика і танець тісно пов'язані з філософією. У Кореї збереглася найдавніша у світі конфуціанська музична традиція. Ритуали з музикою й танцями виконували не тільки в храмах, а й при дворі правлячої династії. Повноцінні мистецькі форми корейського музичного мистецтва розвинулися також під впливом шаманства та буддизму.

До наших днів дійшли твори, написані понад тисячу років тому. Загалом корейська музична культура багата на вокальні жанри та інструментальний склад. У традиційному музичному мистецтві Кореї виокремлюються два стилі: *чонак* — придворна, елітарна музика, що приблизно відповідає класичній музиці у західному розумінні, та *согак* — народна, або популярна, музика.

Загальною характеристикою корейської *придворної музики* є неквапливий темп, спонтанна неповторна ритміка. Більшість музичних творів чонак написані у повільному темпі. Порівняно з контрастним принципом розвитку західної музики (чергування швидкого та повільного темпів) корейські музичні твори здебільшого починаються повільно і лише поступово їхній темп прискорюється. До корейської *народної музики* належать пісні й танці, а також шаманська музика, якій притаманна пентатоніка — 5-тонова система без напівтонів (на відміну від західної 12-тонової).

Серед численних жанрів *согаку* популярності набули пісні про красу природи (із зображувально-ілюстративними елементами: веселий спів пташок («Зозуля»), шалений гомін хвиль («Пісня рибалок») тощо. Для вокальної техніки характерні спів фальцетом, гортанні звуки, вібрато й мелодичні прикраси.

Найвідомішим музично-драматичним жанром є *пхансори* — своєрідна пісня-новела, або корейська моноопера. Під час її виконання соліст засобами співу, танцю та акторської гри «розповідає» один із сюжетів стародавніх народних легенд, творчо інтерпретує роль кожного з героїв. У Кореї створено чимало музичних інструментів різних груп. Близько 45 з них використовують до нашого часу.

Провідне місце у корейській музиці належить ударним інструментам. Ця традиція сягає своїм корінням давніх шаманських обрядів, в яких головним інструментом був бубон. Корейці — справжні віртуози гри на ударних інструментах. Популярний вид ансамблевої музики — «гра чотирьох» (*самульнорі*) — сьогодні переживає ренесанс.

Найпоширеніші ударні інструменти: *чанго* — барабан у вигляді піскового годинника з дерев'яним корпусом-котушкою, по одній, товстій, мембрані якого б'ють рукою, по другій, тонкій, — бамбуковою паличкою; *чваго* — двобічний барабан, підвішений до рами; *пхеенчжон* — 16 бронзових дзвіночків; *пхенген* — 16 нефритових пластинок однієї форми

й різної товщини, прикріплених до розкішно прикрашених рам (споріднені з китайськими інструментами); струнні: *каягим* — 12-струнна щипкова цитра з шовковими струнами, подібна до китайського *циня* або японського *кото*, та *хегим* — двострунний смичковий інструмент на зразок вертикальної скрипки без грифа; духові: *тегим* — велика поперечна флейта з широким діапазоном і сильним звуком.

Характерними хореографічними особливостями корейських танців, спрямованих на пошук та відображення гармонії Всесвіту, є стриманість, величність і плавність рухів переважно верхньої частини тіла людини — рук, плечей, адже, на противагу західним виконавцям, корейські артисти концентрують внутрішню енергію саме в тулубі. Ще кілька характерних елементів — крок з п'ятки на носок, поворот на п'ятках, легка вібрація корпусом (намагання танцюристів передати свій екстаз глядачам), шанобливі поклони. Популярні танці з барабанами, віялами, шаблями (до речі, жіночі), танець ченців, граціозно-величний придворний танець квітів, класичні мініатюри «Соловей», «Фенікс», «Збирання півоній», «Танець лева» та ін.

Корейські танці виконують у пишних і барвистих національних костюмах (*ханбок*), сцену прикрашають мальовничими декораціями. Основний одяг артистів (і чоловіків, і жінок) — довгі просторі халати, з-під яких видно лише ступні. У такому вбранні людина перетворюється на фантастичну квітку або екзотичного птаха. Національно-самобутні реалістичні народні танці, що виконувалися народними акторами, музикантами і танцюристами (*кванде*), на відміну від придворних насичені емоціями, енергією, віртуозними візерунками — стрибками, акробатичними рухами. З-поміж них вирізняється оригінальний старовинний *танець у масках*, що є синтезом танцювального і театрального мистецтва. Цей танець, що зародився ще за доби «Трьох держав», згодом набув поширення в Японії, сприявши розвитку її театрального мистецтва. Корейські маски й дотепер зберігаються як священна реліквія в одному з японських храмів.

У Кореї з давніх часів набуло поширення мистецтво театру ляльок, відомого далеко за межами країни. Так, у Китаї доби Тан ляльок-маріонеток вважали витвором корейського мистецтва.

Музичні і танцювальні традиції корейців свідчать, що вони ніколи не забували про космічне значення музичного звука, про магічне й сакральне значення танцю. Цією оригінальною й водночас універсальною мовою корейський народ відкриває свою душу кожному, хто бажає досягнути в глибину його самобутньої культури.

V. Контрольні запитання та завдання

1. Розкажіть про танцювальні традиції корейського народу.
2. Які з них вплинули на хореографічну й театральну культуру Китаю та Японії?
3. Чим відрізняються музичні стилі *чонак* і *согак*?
4. Які види образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва найбільш поширені в Кореї (в історичній ретроспективі, у наш час)?

5. Поясніть, чому Корею називають «східною країною ввічливості». Розкажіть про духовні традиції корейців.

VI. Робота в зошиті

VII. Дидактичне завдання

VIII. Творче домашнє завдання

Намалюйте пейзаж у далекосхідному стилі, скориставшись улюбленим мотивом китайських або корейських художників (лотос, орхідея, бамбук, хризантема).

Китайська каліграфія

Китайська перегородчата емаль

Живопис гохау

Китайська порцеляна

Ультрасучасна китайська архітектура

Японський сад

Тема 4. МИСТЕЦТВО ІНДІЙСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО РЕГІОНУ

➤ Шедеври архітектури, скульптури і живопису Індії

Мета: познайомити учнів із характерними рисами архітектури Індії; розвивати вміння учнів здійснювати аналіз творів архітектури, розпізнавати відмінності між творами, що належать до одного виду мистецтва; виховувати інтерес до мистецтва, творчості видатних митців цієї доби.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні вміють давати характеристику пам'яткам індійської архітектури різних культурних епох, визначати особливості скульптурного мистецтва та живопису.

Тип уроку: комбінований, інтегрований, урок уведення в тему.

Обладнання: мультимедійна дошка, проектор, комп'ютер, презентація до уроку.

Демонстраційний матеріал: твори за темою уроку.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

Повторення основних особливостей образотворчого мистецтва країн Далекого Сходу.

III. Актуалізація опорних знань

Індія — так європейці здавна називали багаті країни Південної Азії, про які мали лише приблизне уявлення. Мовою хінді країна звалася *Бхарат*.

Про Індію згадує Нестор Літописець у «Повісті минулих літ». Він пише, що після Всесвітнього потопу трое синів Ноя поділили Землю. Хаму дістався південь, Яфету — північні та західнослов'янські країни, Сім став володарем Персії, Сирії, Мідії, Вавилоні, Індії та інших східних країн. Колумб вважав, що дістанеться Індії західним шляхом, і коли відкрив спочатку Багамські та Антильські острови, а потім Південну Америку, то був упевнений, що досяг своєї мети. Тому тубільців цих земель, а згодом і Північної Америки стали називати індіанцями. Така назва щодо американського червоношкірого населення згодом усталилася. А жителів Індії називають *індусами* та *індійцями*.

Індію населяють кілька сотень народностей, які розмовляють різними мовами (мов і діалектів близько 900). Державна мова Індії — хінді, а другою державною мовою вважається англійська. Індійську цивілізацію можна уявити як фантастичний мальовничий карнавал розмаїття звуків, барв,

пахощів. Індуси — люди винахідливі й талановиті. Вони створили безліч міфів і легенд, філософських систем, різних стилів в архітектурі, музиці, танцях.

IV. Викладення нового матеріалу

Більша частина творів давньоіндійської релігійної, філософської та класичної літератури написана *санскритом**

Релігія переважної більшості населення — індуїзм. Поширені також буддизм, християнство, іслам, *джайнізм*** . Мистецтво індійського культурного регіону тісно пов'язане з буддизмом та індуїзмом. Розквіт буддійського мистецтва припадає на IV–VI ст., а індуїстського — на XIV–XVII ст.

Буддизм надихнув прекрасне мистецтво настінних розписів печерного храму в *Аджанті*, монастирських комплексів і *ступ****, розкішно прикрашених вирізьбленою скульптурою (ступи *Барути*, *Санчі*, *Матури*). У скульптурах Барути Будда представлений символічно: квітка лотоса означає його народження, дерево піпал — прозріння, колесо — першу проповідь. У період «золотого віку Індії» (II–VI ст.) зображення Будди досягають небаченої досконалості. Фігура Будди стає втіленням самого характеру буддійського вчення, набуваючи дедалі більшої заглибленості й одухотвореності.

У мистецтві індуїзм відобразився в наскельних рельєфах, будівництві храмів. Боги, люди і тварини — дійові особи скульптурних зображень. Багато храмів присвячено богу *Шиві*. Танцюючий Шива — не лише одне з уособлень бронзової індійської скульптури, а й образ, що став метафорою космічного танцюриста. Докладніше з творчістю індійських митців ознайомимося далі.

Образотворче мистецтво Індії

Релігійні погляди індійців на світ яскраво відобразились в їхньому самобутньому образотворчому мистецтві. Давні уявлення про виникнення та будову Всесвіту, богів, які його створили, зв'язки та структури, що існують у ньому, пронизують індійське мистецтво крізь віки та династії упродовж усього його існування.

Джерелом насаги та натхнення для індійських митців була сама природа. Створені руками справжніх митців, ці твори не тільки гармонійно вписувалися у природний ландшафт, а й ставали його невід'ємною частиною.

Увічнення основ буддизму в монументальному мистецтві стало головною метою мистецтва періоду *Ашоки*. Саме тоді з'являється споруда, яка поєднує елементи архітектури та скульптури, — *меморіальна колона*.

* Санскрит — мова давньої та середньовічної Індії.

** Джайнізм — релігія, що виникла в Індії в VI ст. до н.е. одночасно з буддизмом як опозиція брахманізму, що освячував кастовий лад. Багато положень цієї релігії покладено в основу буддизму.

*** Ступа — в індійській архітектурі буддійська монументальна споруда для зберігання реліквій; спочатку так називали курганоподібні споруди на могилі царя.

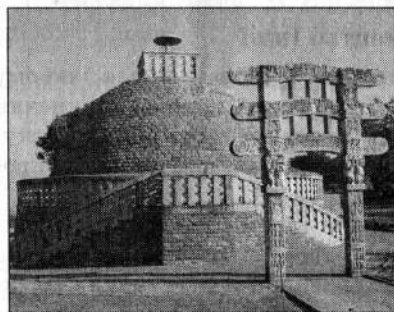

Лева капітель колони Ашоки. III ст. до н. е.

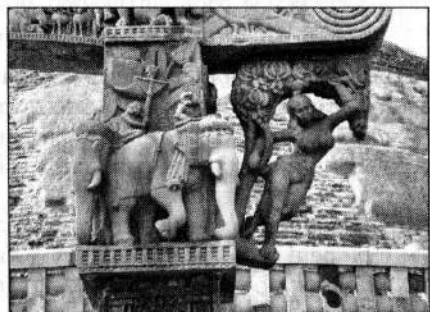
Така колона, або *стамбха*, являє собою ретельно відполірований кам'яний стовп. Стамбхи сягали заввишки понад десять метрів і завершувалися капітелями зі скульптурними зображеннями тварин. Найвідоміша з них — Лева капітель із *Сарнатхи* (середина III ст. до н. е.). Кажуть, що стовп, який тримав її, було поставлено на священному місці, там, де Будда виголосив своє перше повчання. За часів правління Ашоки в архітектурі з'явилися і меморіальні поховальні пам'ятки — *ступи*. Ступи раннього періоду слугували для зберігання реліквій Будди.

За легендою, *Будда* сам визначив форму ступи — перевернув круглу чашу для збирання податків опуклістю вгору. Так ступа отримала напівсферичну форму. Напівсфера — символ неба та нескінченності Всесвіту. У буддизмі вона означає *нірвану** Будди і самого Будду. У її центральній частині — уявна вісь

Всесвіту, яка нібито з'єднує небо із землею, а також символізує Світове дерево життя. Парасольки на цій осі — щаблі сходження до нірвани — є ще й символом влади. Однією з найстаріших та найвеличніших ступ Індії вважають ступу в Санчі (близько 250 р. до н. е.). Поширеним видом буддійської архітектури був *печерний храм*. Печера *Ломас-Ріші* в *Боях-Гаї* — овальне святилище та прямокутний зал — була висічена ще за царя Ашоки (250 р. до н. е.). В подальшому вона слугувала зразком культових споруд I ст. н. е.

Ступа в Санчі

Різьблена деталь східної торани ступи в Санчі

У мистецтві цього періоду провідне місце посідала монументальна скульптура. Зображень Будди, подібних до зображень людини, у ранній буддійський період не було. Будду та його учнів втілювали в образах

* Нірвана — поняття, що означає водночас існування і неіснування. Згідно з буддійським ученням, Будда не помер, а тільки змінив місце свого перебування. Він перейшов у нірвану. Це означає, що він нічого не знає, нічого не бачить, нічого не чує, нічого не хоче. Він перебуває у вічному спокої.

священного дерева Бо (під яким Будда став просвітленим), трону Будди та колеса закону, ступи та відбитка стопи великого проповідника. Усі ці зображення символізували етапи життя Вчителя: народження, поширення вчення, досягнення нірвани. Для таких зображень характерний узагальнено-декоративний стиль, що нагадує різьблення по дереву чи слонової кістці.

Прикладом зображення, що вражає своєю довершеністю, є скульптура *якшини** з Дідарганджа (близько III ст. до н. е.). Пишнотіла, з широкими стегнами та великим бюстом жінка стоїть, тримаючи в руках віяло. Майстерна відполірованість надає скульптурі завершеності, а великі форми якшині вдало поєднані з дрібними деталями її одягу та прикрасами.

Наступний період розквіту індійського мистецтва припадає на епоху правління *Кушанської династії* (I ст. до н. е. — III ст. н. е.). У культовій архітектурі цього часу з'являються печерні храми — *чайтьї*. Наприклад, чайтья в *Карлі*: перед печерою височать дві колони, прикрашені капітелями. Величезне, подібне до підкови, вікно, що є головною окрасою фасаду печери, створює незвичайний ефект гри світла й тіні в інтер'єрі храму, домінантою якого є ступа, розміщена всередині. Скульптурні рельєфи з чоловічими та жіночими фігурами, розташовані парами, прикрашають зовнішній фасад чайтьї. Можливо, це фундатори храму, на кошти яких він побудований. У чоловічих фігурах скульптори гармонійно поєднали мужність із м'якістю, тобто певною подібністю до жіночого тіла.

Жіночі фігури своєю пишністю та округлістю ніби відтворюють зображення богині родючості. Пари, зображені на фасаді, символізують два ідеали краси, два начала в природі — чоловіче та жіноче. Їхнє поєднання дає життя всьому живому на Землі.

Характерні для буддійської архітектури огорожі та брами прикрашені величезною кількістю скульптурних зображень та рельєфних композицій. Своїми рельєфами відомі *торани* (ворота в огорожі) ступи в *Санчі* (I ст. до н. е.), які в поєднанні з архітектурою утворюють гармонійний ансамбль. На них зображені люди і тварини, предмети побуту, рослинні орнаменти, архітектурні елементи. Вражає своєю граційністю та виразністю, вишуканістю й легкістю образ оголеної якшині на східній торані, яка простягає руки до стовбура мангового дерева. Слід зауважити, що

* Якші та якшині — духи підземних надр і сил природи, тісно пов'язані з культом родючості, яких вважали охоронцями вчення, а ще святого місця — буддійської споруди — від злих сил та духів. Здебільшого їх ставили парами на огорожах і брамах ступ та інших будівель.

Якшиня із Дідарганджа

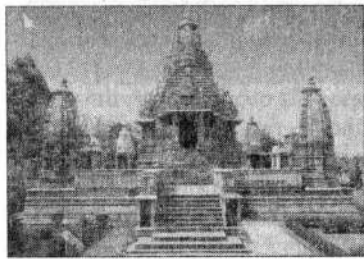
еталоном жіночої краси в Індії вважалися підкреслено округлі стегна та великий бюст. Любов до природи, схилення перед її могутністю та багатством, життям, урочистим і прекрасним в усіх його виявах, — головна тема індійського мистецтва.

Із появою численних зображень Будди складаються певні канони його відтворення. Один з найпоширеніших — Будда, який сидить у «позі лотоса». Учитель внутрішньо зосереджений, пальці рук — у положенні «повчання». Здебільшого майстри підкреслюють досить масивні форми та певну жіночність тіла Будди. Приваблює погляд округле обличчя Вчителя з легкою усмішкою на устах, спокійними очима. Він позбавлений усіх проявів живої людської плоти й уособлює ідею нірвани. За головою Будди — німб (у вигляді парасольки).

За часів середньовіччя в Індії будували храми на честь індуїстських богів, перед усім *Шиви*, *Вішну* та *Брахми*, які складали *Тримурті* (вияв триєдності верховних богів індуїзму). У VII ст. на півдні Індії в портовому місті *Махабаліпурамі* був збудований величезний храмовий комплекс. Цей священний ансамбль розмістився на природному майданчику між горами та океаном і поєднував природні стихії — воду та землю. До храмового комплексу увійшли печерні храми, вісім невеликих святилищ, вирубаних із суцільної скелі, прибережний храм Шиви, а також величезний наскельний барельєф «Сходження річки Ганг на землю».

В архітектурі комплексу вирізняються монолітні *храми-ратхи*, присвячені епічним героям «Махабхарати», ратха *Арджуни*, ратха *Бхіми** та ін. Ці маленькі храми чергуються із вирубаними зі скелі величезними фігурами священних тварин: слонів, левів і биків. Тварини, які ніби розгуюють і відпочивають серед ратх, гармонійно поєднують архітектурні форми з природним ландшафтом (ілюстрацію див. на початку цього розділу). Головною темою рельєфу «Сходження річки Ганг на землю» є легенда про те, як священний Ганг, що колись протікав по небу, на прохання людей, а також за їхні подвиги був переміщений богами на землю.

Характерним прикладом архітектури X–XI ст. є храмовий комплекс *Кандар'я з Махадево* в *Кхаджурахо*. Окремі частини споруди — святилище, зал для тих, хто молиться, вестибюль, вхід — розміщені на одній осі і щільно змикаються між собою. Кожна частина завершується баштовою надбудовою. Найвищою є вежа святилища, всі інші поступово знижуються у напрямку до входу. Яскравими зразками храмової скульптури можуть слугувати рельєфи храму в *Кхаджурахо*. Зображення чоловіків і жінок із виразною пластикою фігур, легкі, граційні нахили передають складний, примхливий ритм композиції.

Храмовий комплекс Кандар'я з Махадево в Кхаджурахо

* Арджуна, Бхіма — герої давньоіндійського епосу «Махабхарата».

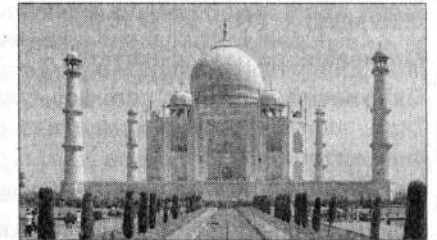
Цей ансамбль є ще одним блискучим прикладом втілення принципу єдності. Таку особливість підкреслював відомий філософ і письменник Рабіндрнат Тагор: «Індія завжди мала один незмінний ідеал — злиття зі Всесвітом».

Мистецтво Індії ісламської доби можна поділити на два періоди: *ранньоісламський* (XI — перша половина XVI ст.) та *час правління династії Великих Моголів* (перша половина XVI–XVIII ст.).

В основних архітектурних типах ранньоісламського періоду простежуються суто ісламські традиції, проте в деталях будівель помітний вплив індійського зодчества. Вхідні ворота в ісламських спорудах нагадують входи до скельних храмів Індії. Ще однією особливістю раннього періоду є гармонійне злиття архітектурних форм з природним середовищем.

Серед найкращих зразків храмової архітектури цього періоду — мечеті *Джамі-мазджидурду* (перша чверть XV ст.) та *Рані-Сенар* (початок XVI ст.) — перлини зодчества того часу, а також мечеть *Ахмад-шаха* (початок XV ст.). В усіх цих спорудах гармонійно поєднувалися художні традиції двох різних культур — арабо-мусульманської та індійської.

Мавзолей Тадж-Махал побудований із білого мармуру, інкрустований безліччю коштовних та напівкоштовних каменів. Для каліграфічно виконаних орнаментів, що його прикрашають, використаний чорний мармур. Вишуканої ручної роботи, філігранно оброблена мармурова плитка, що оздоблює весь мавзолей, кидає залежно від освітлення чарівні тіні. Привертає увагу величний купол Тадж-Махалу у формі перлини — мусульманського символу жіночності та раю. Сам купол символізує Небо, а квадрат, на якому спочиває вся споруда, — Землю. Своєрідність мистецтва Індії полягає в тому, що незалежно від часу і місця створення, характерних релігійних відмінностей твори індійських митців — архітекторів, скульпторів та живописців — вражають красою і дають можливість уявити не тільки творіння рук людських як частинку Всесвіту, а й саму людину як прекрасне його творіння.

Меморіальний комплекс Тадж-Махал в Агрі

V. Контрольні запитання та завдання

1. Які основні риси буддизму та індуїзму?
2. Скільки разів, за міфом, перевтілювався Вішну? В кого і для чого?
3. На уроках світової літератури ознайомтеся з великими епосами Давньої Індії «Рамаяна» та «Махабхарата».

VI. Робота в зошиті

VII. Практикум. Мистецький проект за темою

VIII. Творче домашнє завдання

Поясніть значення слів *стамбха*, *чайтъя*, *ступа*, *нірвана*, *карма*, *реінкарнація*.

Проаналізуйте спільні та відмінні риси буддійської й мусульманської архітектури.

Подивіться на фрагменти барельєфа «Сходження річки Ганг на землю». Опишіть своє враження від скельного рельєфа.

➤ Звучання і рух Всесвіту в індійській музиці і танцях

Мета: ознайомити учнів із особливостями індійської музики і танців; розвивати вміння учнів здійснювати аналіз творів музичного мистецтва, розпізнавати відмінності між творами, визначати особливості синтезу мистецтв.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні формулюють особливості музичного мистецтва Індії, характеризують семантику основних танцювальних рухів в індійському танці.

Тип уроку: комбінований, інтегрований, урок введення в тему.

Обладнання: мультимедійна дошка, проектор, комп'ютер, презентація до уроку.

Демонстраційний матеріал: твори за темою уроку.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

Самобуття індійська музика — одна з найдавніших у світі. Її витоки сягають перших індійських цивілізацій.

III. Актуалізація опорних знань

Для Індії характерним є поліетнічний склад населення і багатомовність, отже, і її музична культура також відрізняється різноманітністю. Поряд із культурною, храмовою існувала народна та світська (придворна) музика. У суспільстві музичному мистецтву надавали великого значення. Вважали, що воно має чудодійну силу, впливає на природу, тварин. Індуси вірили, що під час засухи співом можна викликати дощ, приборкати розлючених слонів та ін.

Найхарактернішою рисою культури Індії є *синтез мистецтв* — поезії, музики (вокальної та інструментальної), хореографії, що створював оригінальний жанр — танцювальну драму. Він дістав назву *сангіт*.

На такому синтезі побудовано гру в традиційному народному театрі Індії. Існували також лялькові і тіньові театри, класична драма (мовою санскрит). Під впливом синтезу мистецтв виник вид національного живопису

на музичні теми — *ваніка*, де сім звуків асоціювалися з сімома кольорами та з певними графічними формами. Індійцям загалом притаманні космологічні уявлення про музику: сім звуків символізували сім відомих на той час планет Сонячної системи. Звук розглядали як енергію космосу, а ритм — як розвиток Всесвіту. Для теорії музики, що розроблялася індусами, характерна числова містика (число 7 вважалося священним).

IV. Викладення нового матеріалу

Індійська музика монодійна, тобто одноголосна. В її основу покладено мелодичний наспів — *рагу*. Раги відповідають певним порам року або частинам доби: наприклад, вранішня рага, полуденна, вечірня тощо. Октава поділяється на 22 найменші елементи — інтервали.

Кожному звуку відповідав поетико-колірний символ. Елементом ритму є *тала*. Зазвичай виконавці використовували 15–20 тал, а для підготовленої аудиторії удвічі більше. Рага виконувалася кілька годин.

Для індійського вокального мистецтва характерні колоратурний спів, *мелізмати́ка*. Наприклад, трелі горлом чи язиком. Висока культура виконання передбачала імпровізацію — вокальну та інструментальну.

У VII ст. мистецтво північної частини Індії зазнало впливу мусульманської культури, що сприяло розквіту інструментальної музики. На півдні зберігся традиційний національний стиль, переважно вокальний.

Давня Індія створила для своєї музики особливу оригінальну нотацію. Звуки позначалися початковими складами деяких санскритських слів, що визначали значення чи місце звука (ступінь).

Так виникли позначення: *са* (до), *ри* (ре), *га* (мі), *ма* (фа), *па* (со́ль), *дха* (ля), *ні* (сі). На додаток до цих основних знаків склалася система ліній, штилів, крапок для позначення регістра, алітерацій, ритму, інтервалів (*шрути*). Прикраси (*аланкари*) позначалися дрібними буквами. Ця система збереглася й понині.

Серед музичних інструментів в Індії найпоширенішими були такі:

— *віна* (семиструнний щипковий інструмент, який має чотири мелодичні струни, три резонаторні; корпус виготовлений із висушеного гарбуза, дерев'яна шийка довга і масивна, у верхній частині прикріплений ще один гарбуз-резонатор меншого розміру, гриф виготовлений із бамбука);

— *сарангі* (струнний смичковий інструмент, поширений у північній частині Індії; корпус виготовлений із суцільного шматка дерева, має виїмки з обох боків, шийка широка; у нього чотири основні струни і багато (25–30) резонаторних; використовується для акомпанементу під час співу, точно передаючи модуляції людського голосу);

— *ситар* (струнний щипковий інструмент на зразок лютні, використовується в північноіндійській класичній музиці; має сім основних і 9–13 резонаторних струн, які розташовані під основними; корпус виготовлений із гарбуза, гриф дерев'яний, широкий, довгий; на цьому інструменті грають плектром* з дроту, сидячи на підлозі, ноги схрещені);

* Плектр — пристрій для защипування струн під час гри на деяких щипкових інструментах.

— *табла* (індійські парні великий і маленький барабани, на них грають долонями водночас на обох; виконує функції ритмічного супроводу до гри на ситарі або акомпанементу до танців);

— *флейти бансури*, або *муралі*, та *шанхаї* (духові інструменти, виготовлені з бамбука, деревини; зазвичай їхнє звучання супроводжує весільні обряди).

Індійський танець став ознакою художньої культури країни. Він завжди сюжетний і являє собою своєрідну пантомімічну драму. За допомогою танцю й музики можна передавати найрізноманітніші почуття, відображати Всесвіт. В одному з давніх трактатів ідеться про 21 поворот голови, що слугували виявом таких почуттів, як страх, здивування, байдужість, холодність, пристрасть, нетерпіння тощо; гнучкою мовою почуттів були рухи рук (згадується 57 їх варіантів). Теми індійських танців — сюжети легенд, епічних творів («Рамаєяна» та ін.), підказані природою, життям (жнива, риболовля, базар, ремесла, побут тощо).

До головних елементів індійського танцю належать: *мудра* (положення пальців) і *хаста* (положення рук щодо тіла). За допомогою жестів, позицій рук і пальців виконавці зображують тварин, рослини, дії людей тощо. Видатні індійські танцівники: *Камела Шинкар*, *Індріані Рахман*, *Рам Гопал*.

Танцівниця Індріані Рахман

Через танцювальну символіку втілено філософські ідеї індійців у відомій бронзовій статуетці *Шива-Натараджа*. Постаць бога розташована в колі — німбі з вогню — і втілює велич руху Всесвіту. Шива, один з головних богів індуїстського пантеону, зображений із двома парами рук у характерних жестах: одна ліва тримає вогонь — символ очищення, друга ліва, що нагадує хобот слона, — символізує силу та владу, одна права тримає двобічний барабанчик — символ пробудження, друга права виражає жест підбадьорення. Скульптура поєднує релігійні, наукові, філософські та естетичні уявлення індійців.

Індійська національна академія музики, танців і драми надала статус семи класичним танцям — *бхаратанат'ям*, *катхак*, *катхакалі*, *маніпури*, *кучипуді*, *одісси*, *мохін'яттам*.

Перші чотири форми основні, інші є напівкласичними танцями. Значущим для класичних стилів є *нрітта* і *нріт'я* (*нат'я*):

- *нрітта* — суто технічний танець, позбавлений смислового навантаження, має естетичний сенс («чистий танець», «танець задля танцю»);
- *нріт'я* — сюжетний танець, що передає певну ідею, завжди супроводжується співом;
- *нат'я* — дії та жестикуляції із танцем або без нього (цей аспект найяскравіше втілено в індійському театрі).

Вагомий внесок у музичну культуру зробив поет-драматург *Калідаса* (IV–V ст. до н. е.). Філософ, просвітитель, письменник, музикант і художник XIX–XX ст., лауреат Нобелівської премії (1913) *Рабіндранат Тагор* (1861–1941) у музичному мистецтві спирався на північноіндійські та бенгальські традиції, поєднуючи їх з європейськими здобутками (ідея єдності «Захід–Схід»). Він написав понад 2000 пісень на власні та класичні вірші (серед них — гімни Індії, Бангладеш), 14 драм, які ставив у створеному ним театрі (де сам грав головні ролі); сприяв популяризації танцювальних стилів. Стимулом до розвитку композиторської професійної творчості у XX ст. стала *кіномузика*, в якій своєрідно поєдналися національні та західноєвропейські традиції.

Рабіндранат Тагор у драмі «Геній Вальмікі»

Кінематограф Індії

Особливе місце у контексті мистецьких здобутків художньої культури Індії посідає кінематограф. Слід зазначити, що індійська земля виявилася прекрасним ґрунтом для розвитку цього виду мистецтва. Фактично за рік після першої демонстрації фільмів братів Л'юм'єрів в Індії на екрани вийшла документальна стрічка «Прибуття поїзда на Бомбейський вокзал», з якої, власне, і бере свій початок історія кінематографа цієї країни.

Упродовж наступних чотирьох десятиліть у кіномистецтві Індії вдосконалювалася видова система, формувалася жанрова палітра, розвивалася акторська школа тощо. Індійський кінематограф досяг розквіту на початку 1950-х років. Причину такого піднесення можна пояснити принаймні двома обставинами — соціально-політичною (у 1947 р. Індія перестала бути колонією Великої Британії) і творчо-організаційною. У цей час в індійський кінематограф прийшли нові кадри — режисери, оператори, актори, чий доробок зумовив специфіку розвитку кіномистецтва країни.

Друга тенденція пов'язана з комерційною орієнтацією, що насамперед ототожнюється з феноменом індійської мелодрами. Яскраві музичні фільми, в яких класичні прийоми цього жанру органічно поєдналися з індійськими міфологічними та фольклорними уявленнями і традиціями, понад три десятиліття заворожували глядачів своєю емоційною насиченістю й екзотичністю. Саме мелодрама зробила широко відомими імена таких акторів, як *Амітабх Баччан*, *Мітхун Чакраборті* та ін.

Раві Шанкар грає на ситарі

Своєрідним «пластичним містком», що поєднав обидві тенденції, став доробок відомої кінематографічної династії *Капурів*, і насамперед творчість її найвидатнішого представника — *Раджа Капура*, яка дає чудову можливість простежити закономірності розвитку індійського кіномистецтва. Так, ранній період творчості режисера й актора (перша половина 1950-х років) можна вважати відображенням першої тенденції в кінематографі Індії. Стрічки «Сезон дощів», «Бродяга», «Пан 420», у яких органічно поєдналися елементи соціальної драми, комедії, музичного фільму, викликали чіткі асоціації з відомими фільмами італійського неореалізму, зокрема з «Викрадачами велосипедів» та «Умберто Д.» режисера Вікторіо де Сіка. Водночас це були цілком самобутні твори, що набули резонансу в кінематографічному світі. У фільмах «Сезон дощів», «Бродяга», «Пан 420» зійшла зірка «актриси №1» індійського кіно цього періоду — красуні *Наргіс* (справжнє ім'я — *Фатіма Рашид*), яка згодом знялася у відомій радянсько-індійській стрічці «Ходіння за три моря».

Наприкінці 1950-х — на початку 1960-х років кінематографічні інтереси Р. Капура дедалі більше тяжіють до комерційного напрямку. Його підтримує рідний брат *Шаші Капур*, який упродовж наступного десятиліття був одним з найпопулярніших акторів індійського кіно, а згодом і сини *Рандхир* та *Ріші*, відомі за фільмами «Клятва й обіцянки», «Закон помсти», «Боббі», «Лейла і Меджнун» та ін.

Останнім часом інтерес до кінематографа Індії дещо знизився (насамперед це зумовлено зростанням популярності динамічних, технічно досконалих фільмів американського та азіатського виробництва), проте феномен індійської мелодрами посів належне місце і в історії світового кіно, і в культурі цієї країни.

V. Контрольні запитання та завдання

1. Які музичні інструменти (струнної, ударної та духової груп) набули поширення в індійській культурі?
2. Наведіть приклади сюжетів індійських танців. Поясніть зміст відомих вам *мудр*.
3. Порівняйте риси індійського *сангіту* з особливостями синтезу мистецтв, притаманними арабо-мусульманській культурі, визначте спільні та відмінні ознаки.

VI. Робота в зошиті

VII. Дидактична гра

VIII. Творче домашнє завдання

Підготуйте стислу доповідь на тему «Зірка індійського кінематографа».

Мистецтво Індії

ТЕМА 5. МИСТЕЦТВО АРАБО-МУСУЛЬМАНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО РЕГІОНУ

➤ Мистецтво Давнього Єгипту

Мета: дати характеристику пам'яткам мистецтва арабо-мусульманського регіону; визначити найяскравіші риси пам'яток мистецтва Давнього Єгипту; виховувати в учнів вміння цінувати прекрасне.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: уміють характеризувати мистецтво арабо-мусульманського регіону, зокрема Давнього Єгипту, називають найвідоміші твори мистецтва цього регіону.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: проектор, комп'ютер, мультимедійна дошка.

Демонстраційний матеріал: твори, що вивчаються на уроці.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

Багато тисячоліть імена давньоєгипетських майстрів залишалися невідомими. З літописних свідчень ми знаємо, що зодчі, скульптори та живописці посідали в давньоєгипетському суспільстві високе положення. У Давньому Єгипті народилося багато класичних архітектурних форм — *піраміда, обеліск, колона*, нові види й жанри скульптури та живопису.

III. Актуалізація опорних знань

Заховані у *гробницях* твори мистецтва не призначалися для огляду. Вони, як вірили їхні творці, були наділені магічною силою, що допомагала небіжчикові мандрувати у світі вічності — «жити вічним життям».

Невипадково самі єгиптяни слово «митець» перекладали як «той, хто творить життя». Єгипетський жрець *Манефон*, який записав грецькою мовою «Історію Єгипту», визначив головні періоди його існування — Стародавнє, Середнє та Нове царства — і назвав тридцять одну династію фараонів. Кожний період мав свої характерні особливості.

IV. Викладення нового матеріалу

Вислів «Усе на світі боїться часу, і тільки час боїться пірамід» описує епоху спорудження великих пірамід — *Давнє царство* (правління фараонів 3-ї та 4-ї династій). Фараон уособлював сонце та був верховним жерцем. До цього періоду належить комплекс пірамід у *Гізі*.

Вершиною архітектурного світового мистецтва стали зведені у XXVII ст. до н. е. піраміди фараонів 4-ї династії: *Хуфу* (грецькою *Хеопс*), *Хафра* (грецькою *Хефрен*) та *Менкаура* (грецькою *Мікерін*).

Давні греки вважали *піраміди в Гізі* першим із *семи чудес світу*. Піраміда Хеопса заввишки 146,6 м, викладена із блоків золотавого вапняку вагою від 2,5 до 30 тонн, вражає своєю грандіозністю та красою. Піраміди були не тільки нетлінною пам'яттю про фараонів, а й місцем їх поховання. Архітектурні поховальні ансамблі, домінантами яких були гігантські піраміди, мали ще певну кількість поминальних храмів і маленьких пірамід, де були поховані родичі та наближені фараона, які після смерті повинні були бути поруч із ним.

Великий Сфінкс

До архітектурного ансамблю Гізи належить і славнозвісний *Великий Сфінкс* — фігура лева з обличчям людини, який, як вважають історики, має портретну схожість із фараоном Хефреном. Наймогутніший зі звірів та наймудріший з усіх створінь, Сфінкс уособлює силу та спокій володаря. З мистецтва Давнього царства дійшли до нас й унікальні скульптурні зображення, що уособлювали померлих та вважалися місцем перебування їхніх душ.

Саме для того, щоб душа змогла впізнати свого господаря, потрібна була портретна схожість скульптурного зображення із померлою особою. У скульптурах передавався або повний спокій тих, хто сидить, або рух у вічність зображених на повний зріст. Прикладами можуть бути неперевершені пам'ятки: статуї верховного жерця Рахотепа та його дружини Нофрет із гробниці в *Медумі* (Єгипетський музей, Каїр); вельможі *Каапера* із *Саккари* (Єгипетський музей, Каїр); писаря *Каї* із *Саккари* (Лувр, Париж), зодчого *Хесира*.

Образ в єгипетському живописі вважався умовністю та віддзеркалював потойбічний світ. Тому тіло людини зображували символічно: голова в профіль, очі анфас, плечі анфас, ноги в профіль. Такий канон сформувався ще в Давньому царстві, у першій половині III тис. до н. е. Однак серед творів давньоєгипетського мистецтва є рідкісні зразки, де ці правила не дотримані. У Британському музеї, наприклад, зберігаються фрагменти настінного розпису з гробниці вельможі *Небамуна* (бл. 1350 р. до н. е.), на яких дівчата зображені анфас.

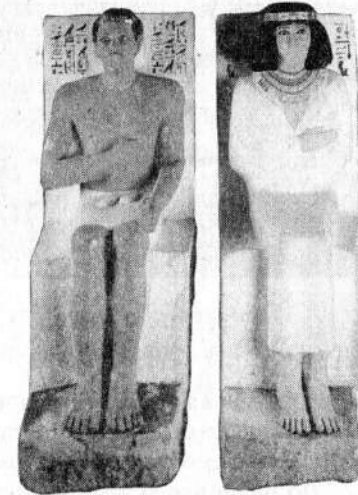
Дерев'яна статуя вельможі Каапера

Доба *Середнього царства* (XXI–XVI ст. до н. е.) — розпад держави з утворенням двох центрів — у *Дельфах* і *Фівах*. У цей час особливо популярними стають скульптурні зображення, які набирають портретних рис. Помітні навіть спроби передати психологію особистості.

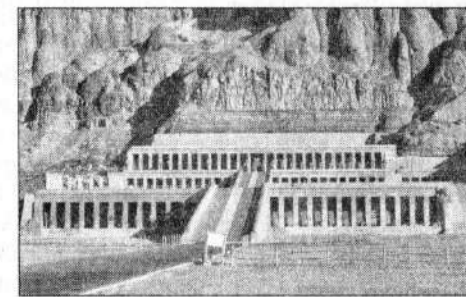
Цьому періоду притаманна незалежність окремих областей (*номів*) та їхніх правителів (*номархів*). Це сприяло швидкому розквіту місцевих художніх шкіл. Номархи будували усипальниці за місцем свого мешкання, а не біля підніжжя піраміди фараона. Висічені в скелях поховання деяких номархів стали скарбницями творів мистецтва. Рельєфні зображення вирізнялися неперевершеною живописністю, виразністю, особливою декоративністю, наприклад розписи сцен риболовлі та полювання з гробниці номарха *Хнумхотепа* кінця XX ст. до н. е.

Вражають майстерністю виконання витвори ювелірного мистецтва періоду Середнього царства. Коштовності з поховання дочки фараона *Сенусерта III* дають змогу уявити неперевершену майстерність митців.

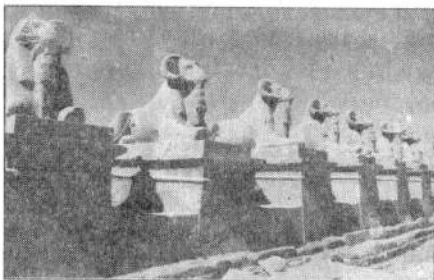
Найвеличнішими спорудами періоду *Нового царства* (XVI ст. до н. е. — кінець XI ст. н. е.) стали *храми* — «будинки» богів. Скельний храм цариці *Хатшепсут* у *Дейр-ель-Бахрі* (початок XV ст. до н. е.) — блискучий приклад давньоєгипетської архітектури. Храм розташований біля підніжжя крутих скельних утворень Лівійського плоскогір'я, що слугують грандіозним фоном триярусної споруди. Зодчий *Сенмут* знайшов оригінальне рішення організації простору перед храмом. Щоб підійти до першої тераси храму, треба було пройти вздовж алеї сфінксів, яка простяглася від берега Нілу. Широкими пандусами (площинами під певним нахилом), проминувши тераси, прикрашені величними колонами, ставками та садками, можна було піднятися до висіченого у скелях *капища* (святилища). Храм був розкішно прикрашений скульптурними зображеннями цариці Хатшепсут, колонами з капітелями у вигляді бога родючості *Осіріса* (з портретними рисами Хатшепсут), розписами та розмальованими рельєфами. Вони розповідали про мандрівки цариці до далекої країни Пунт.

Статуї царевича Рахотепа та його дружини Нофрет

Скельний храм цариці Хатшепсут

Алея сфінксів у Карнаку

Вершиною культової архітектури Давнього Єгипту є *храмові ансамблі в Луксорі та Карнаку* (XVI–XII ст. до н. е.). Єгипетські майстри під керівництвом жерців розробили складну архітектурну систему психологічного впливу на людину, яка під час ритуальної процесії рухалась від міста живих — *Фів* — до міст мертвих — *Луксора та Карнака*.

Переправившись через Ніл, люди йшли алеєю сфінксів повз

вузькі *пілони* з врізаними «живими» рельєфами до відкритого двору, прикрашеного по периметру скульптурами та колонами. Лише обрані потрапляли до колонного залу, що уособлював космос нічного неба.

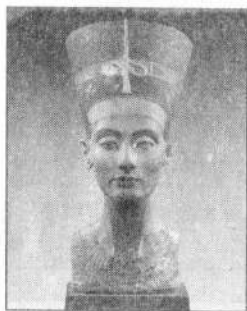
До маленького темного капища дозволялося входити тільки фараонів та верховним жерцям, адже саме тут містилася скарбниця храму. Тож шлях пролягав від широкого берега Нілу через обмежений простір колонного залу до замкнутого простору святилища.

Нові володарі Єгипту — *Сети I, Рамзес II, Рамзес III* — намагалися перевершити своїх попередників. Мистецтво цього періоду характеризується урочистістю, багатством і пишністю оздоблень, колосальними масштабами, величезною кількістю колон та скульптурних зображень.

Одним із найвидатніших та найвпливовіших правителів цього часу був фараон Рамзес II (1317–1251 рр. до н. е.). У Фівах було зведено його заупокійний храм — *Рамзессеум*, особливістю якого було поєднання в одному комплексі храму, палацу, житлових приміщень, сховищ і стаєнь. Фасад прикрашали колони та величні скульптури Рамзеса II з обличчям Осіріса. Однак найбільшою та найвеличнішою пам'яткою єгипетського мистецтва того часу, символом національної гордості сучасних єгиптян вважають два пов'язані між собою храми в *Абу-Сімбелі*, висічені в скелі на лівому березі Нілу в період правління Рамзеса II.

Розташований біля води храмовий ансамбль в Абу-Сімбелі зустрічав схід сонця. Павіани, які сиділи з молитовно піднятими передніми лапами, — урочистий і наївно-поетичний мотив у скульптурі Єгипту, — вітали бога сонця *Ра*. Їхні невеличкі статуї розміщували на даху храму. Храм стояв так, що звернені до сходу кам'яні колоси (чотири двадцятиметрові висічені в скелі зображення Рамзеса II) відсвічували рожево-золотаві кольори ранкової зорі.

У день народження фараона в храмі відбувалося диво — перший сонячний промінь проникав крізь вхідний портал у прохід завдовжки 65 м, який вів до святилища, і послідовно освітлював статую *Амона-Ра*

Голова цариці Нефертіті

та фараона Рамзеса II. Спорудження Асуанської греблі у 60-х роках XX ст. загрожувало храму повним затопленням, що викликало занепокоєння людей усього світу. За проектом, запропонованим ЮНЕСКО, храмові ансамблі в Абу-Сімбелі були розібрані на скельні блоки й перенесені в безпечні місця. Заупокійні храми Рамзеса II в Абу-Сімбелі продовжують жити своїм життям.

Період *Пізнього царства* припав на останні роки розквіту держави, адже в 525 р. до н. е. Єгипет захопили перси, а в 332 р. до н. е. — греки, які адаптували величезну спадщину тисячолітньої єгипетської культури, уводять її на територію Європи.

V. Контрольні запитання

1. Які архітектурні форми народилися в Єгипті?
2. Чому була важливою портретна схожість померлого з його скульптурним зображенням?

VI. Робота в зошиті

VII. Дидактичне завдання

Розкажіть про амарнський період правління *Ехнатона*.

Піраміди в Гізі — перше із семи чудес світу. Назвіть іще шість чудес світу. Для відповіді скористайтесь довідковою літературою.

VIII. Творче домашнє завдання

Проведіть уявну екскурсію від Нілу до храмів Луксора або Карнака.

➤ Мистецтво ісламу

Мета: схарактеризувати спадщину ісламських країн; формувати в учнів комплекс ключових, міжпредметних і предметних компетентностей у процесі опанування художніх цінностей та способів художньої діяльності шляхом здобуття власного естетичного досвіду; виховувати в учнів вміння цінувати прекрасне; розвивати розумові дії; формувати мистецькі компетентності, образне мислення та творчі здібності.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні вміють надавати характеристику різним видам мистецтва країн ісламу, називають найвідоміші твори архітектурного мистецтва, формулюють характерні особливості і традиції в живописі та музиці.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: проектор, комп'ютер, мультимедійна дошка.

Демонстраційний матеріал: твори, що вивчаються на уроці.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

Аналізуючи твір мистецтва, важливо відзначити, коли, де й ким його створено, за яких конкретних історичних умов він з'явився. Подібний підхід потрібний і при знайомстві з пам'ятками арабо-мусульманського мистецтва, в основу яких покладено традиційну мусульманську ідеологію. Іслам (наймолодша з трьох основних світових релігій) посідає одне з найважливіших місць в історії світової цивілізації. Твори мусульманського мистецтва об'єднані духом однієї релігії, хоча розподілені по величезній території — від Індії до західного узбережжя Північної Африки і Південної Європи.

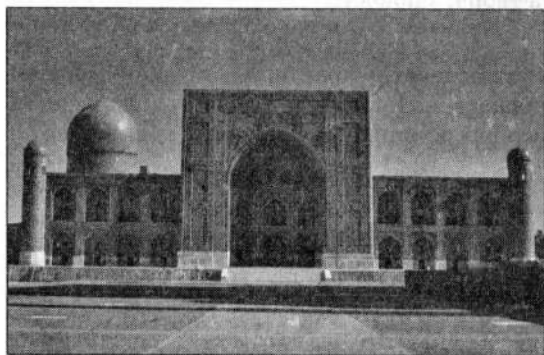
Іслам (від арабського «покірність», «присвячення життя Богу») є однією з найпоширеніших релігій світу. Мусульманські громади діють більш ніж у 120 країнах. У 28 країнах іслам визнаний державною релігією. Серед них Кувейт, Єгипет, Ірак, Іран, Марокко, Пакистан, Саудівська Аравія та ін.

III. Актуалізація опорних знань

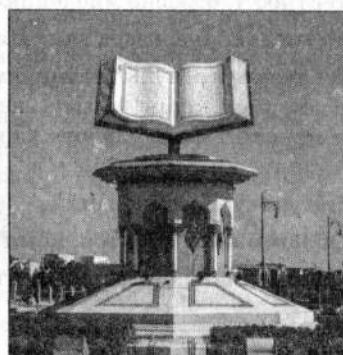
IV. Викладення нового матеріалу

Догматика (вчення) ісламу відбиває віру в єдиного бога — Аллаха, його ангелів, священні книги, пророцтва, судний день, обраність. Велику роль у перемогах ісламу відіграла особистість його засновника Мухаммеда — посланника і пророка Аллаха. Рано втративши батьків, Мухаммед був пастухом, займався караванною торгівлею, потім одружився з багатою вдовою.

Мусульмани сприймають земний світ як ілюзію світу справжнього, прихованого від очей смертного. Слово, художньо оформлене у вигляді напису чи графічного символу, стало головним носієм релігійної ідеї ісламу. Священне слово Корану, накреслене на входах-порталах і стінах споруд, написане на обкладинках та сторінках рукописів, вплетене у візерунки на тканинах, килимах, виробих із кераміки, скла, металу, в орнаменти на фонтанах і поховальних склепах, супроводжувало мусульманина впродовж усього життя. Це слово передає цілий світ духовних переживань.

Медресе в Самарканді

Пам'ятник Корану в Шарджа

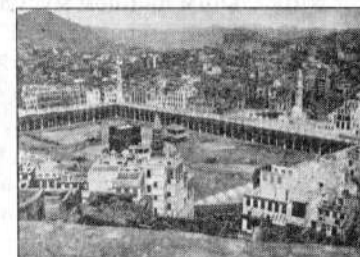
Образотворче мистецтво країн арабо-мусульманського регіону

Каліграфія та орнамент — декоративні форми уявлень про невичерпну, безмежну розмаїтість та красу створеного Аллахом світу — стали підґрунтям художньої творчості мусульманського мистецтва. Коран не забороняє зображення людей і тварин, проте Мухаммед не схвалював художників, які вдаються до таких образів. Відтворюючи реальне зображення, художник ніби виборює в Бога виняткове право на творчість, тим самим порушуючи головне положення ісламу «Немає Бога, окрім Аллаха...».

Починаючи з IX ст., подібні твердження з'являлися в богословських трактатах, але щоразу хтось роз'яснював, що заборона стосується не зображень як таких, а використання їх як об'єктів обожнення.

Однією з найпоширеніших культових споруд арабо-мусульманського культурного регіону є *мечеть* — місце, де віряни збираються для богослужіння. Із самого початку вона була центром мусульманського міста, виконуючи місію головної споруди, об'єднувального культурного центру громади. У мечетях можна побачити взірці різних видів мистецтва мусульманської культури: кераміку, скло, текстиль, килими, різьблення по каменю та дереву, книги, каліграфічні зображення тощо.

Найголовнішим храмом мусульманського світу є *Харам у Мецці* — великий майдан, оперезаний галереями навколо *Кааби*. Під час молитов мусульмани всього світу повертаються у бік цього каменя (той самий оплавлений метеорит). Прочани, які здійснюють обхід, рухаються навколо Кааби мощеною дорогою. У дворі розташований також колодязь *Земцем* та купольна мечеть *Авраама-Ібрагіма*, старовинна колонада та великий відкритий *мінбар* (кафедра на трикутній основі з крутими сходами), з якого виголошують проповіді, пов'язані з важливими релігійними подіями мусульманського світу.

Мекка (світлина 1887 р.)

Починаючи з VIII ст., важливою ознакою соборної мечеті стає *мінарет* — височенна вежа, з якої мусульман закликали на молитву. Звідти голос *муедзина* (того, хто скликав) було добре чути жителям усього міста. Досить швидко мінарет перетворився на символ мусульманської присутності на завойованих територіях. Мінарети прикрашали поясами візерунків, цегляної кладки або різьбленням по каменю, сталактитовими карнизами та мереживним оздобленням балконів, стрічками орнаментів та написів. Завершувалися мінарети ліхтарем, куполом або шатром.

Однією з найпрекрасніших споруд ісламської архітектури вважають *Блакитну мечеть* у Стамбулі. Офіційна її назва — *мечеть Султана Ахмеда*. Своєю назвою вона завдячує величезній кількості блакитних кахлів, що прикрашають храм усередині. Споруда має всі характерні ознаки архітектури

мечеті. Незвичайним у ній є те, що вона має шість мінаретів: чотири великих з боків і два менших — у зовнішніх кутках внутрішнього двору. Будівля храму вражає грандіозністю та великою кількістю куполів: від величезного напівсферичного центрального каскадом спускаються маленькі напівсфери, застигаючи майже на рівні землі. У центральному дворі розташований фонтан. Відвідувачі храму, перед тим як зайти до нього, умивають обличчя. У східній частині двору розміщене *медресе*. У середині мечеть зачаровує декоративним оздобленням, що переливається різнобарвними кахлями, переважно блакитними та синіми. Урочистого святкового вигляду надає яскраве освітлення — майже 260 вікон пропускають сонячне проміння до храму. Підлога в мечеті вкрита товстим килимом у червоних тонах.

Найвідомішою архітектурною пам'яткою ісламської архітектури є славнозвісний мавзолей Тадж-Махал в індійському місті Агра.

Живопис у мусульманському мистецтві репрезентований мініатюрами до манускриптів, які є невід'ємною частиною книги. Тематика може бути різною: наукові праці, епос, легенди, історичні тексти. З «легендарних» збірок найпопулярнішими є твори перського поета *Фірдоусі* (відомі «*Шахнаме*» — «*Книга царів*») та азербайджанського поета *Нізамі*, які почали ілюструвати в Ірані з 1200 р. Найвідомішими серед художників були *Ахмед Муса* та його учень *Шамсаль-Дін*, пізніше — *Реза Аббасі*. Окремий досить поширений жанр — генеалогії султанів, історичні тексти, які містили епізоди всесвітньої історії.

Унікальним явищем мусульманської культури є *арабеска* — так європейці називали характерний для арабського та іранського мистецтва складний візерунок, створений за допомогою точного математичного розрахунку. Арабеска побудована на повторенні одного чи кількох елементів геометричного візерунка. Він символізує безмежність Всесвіту, що протікає у заданому ритмі, рух якої може бути зупинено або продовжено у будь-якій точці. У малюнок арабески також можуть бути вплетені написи, зображення тварин, птахів, людей і фантастичних істот. Такий орнамент фактично виключає фон: один візерунок, вписаний в інший, щільно заповнює всю поверхню. Немає жодної принципової відмінності між орнаментальними композиціями на стіні будинку чи килимі, на обкладинці рукопису чи керамічному або ювелірному виробі. Цей принцип європейці назвали «боязнь порожнечі».

Без сумніву можна сказати, що з усіх видів мистецтва, пов'язаних з ісламською традицією, найбільшу славу здобуло створення *килимів*. Це ремесло сягає корінням у глибоку давнину, про що свідчать згадка в тексті Біблії та найдавніший зразок із тих, що збереглися (датується V ст. до н. е.). Килими, що замінили циновки та шкури тварин у шатрах кочовиків, потроху стають складнішими, їх починають ткати в різних районах Туреччини, Кавказу, Персії, в Центральній Азії, Індії. Давні мануфактури існували також в Іспанії, Північній Африці та Єгипті. Здебільшого килими робили з вовни, а найвишуканіші — із шовку. До кінця XIX ст. у килимарстві використовували натуральні барвники. Основні типи килимів (*турецький* та *перський*) відрізняються один від одного.

У турецьких (кавказьких, центральноазіатських) килимах використовувався переважно геометричний орнамент. Часто малюнок будували на повторенні певних мотивів, форма й розміри яких могли змінюватися. На перських килимах ткалі здебільшого квіткові орнаменти (траплялися також сцени полювання), які відрізнялися різноманітністю колірної гами та ретельністю виконання. Килими викликали захоплення, а художники доби Відродження відтворювали у своїх роботах мотиви ісламського килимарства, про що свідчать твори Д. Гірландайо, Я. Тінторетто та ін.

Батьківщиною турецького *керамічного мистецтва* називають місто Ізнік. Упродовж XV–XVIII ст. попит на ізнікські кахлі був величезний. Кахельні плитки різнилися як за формою (прямокутні, шестикутні, зірчасті тощо), так і за оздобленням, їхній колір — біло-блакитний, синій, сірувато-зелений, мідно-брунатний, фіолетово-брунатний, бірюзовий, томатно-червоний, рожевий, кораловий. Дуже часто малюнок кахлів являє собою арабески, що іноді містять цитати з Корану, розсип квітів — лотосів, троянд, ромашок, гіацинтів, півоній, гвоздик, тюльпанів, дзвоників, кипарисових гілочок та фруктів.

Ізнікська кераміка, яка крім кахлів дала світові яскраві взірці предметів побуту — блюда, дзбани, глеки, вази, підсвічники, — продемонструвала, як може «звучати» колір, відображаючи природу. Саме ізнікська кераміка справила вплив на майоліку Падуї та вироби дельфтського фаянсу (XVIII ст.).

Ізнікська кераміка

Музична і театральна культура арабо-мусульманського регіону

Основи музичної культури країн арабського Сходу були закладені в *давніх арабських цивілізаціях*, для яких велике значення мала храмова музика. Провідне місце в арабській культурі посідала *вокальна* музика, високо цінувалося мистецтво імпровізації. Відомий історичний факт: один із арабських музикантів *Зір'яб* знав понад 10 000 мелодій. (На відміну від античної та інших культур у арабів немає традиційного синтезу мистецтв — співу, танцю, декламації, мімічної гри, інструментального супроводу.)

У IX–X ст. у Багдаді працювала група вчених-музикантів на чолі з універсальним дослідником *Аль-Фарабі*. Він написав великий трактат про музику, а *Аль-Ісфакхані* склав історію арабської музики у 21 томі. До наших днів збереглися й інші трактати, а також записи одноголосних

мелодичних наспівів. Музична творчість розвивалася усно, нефіксовано, вільно, хоча давнім арабам був відомий і її запис.

У період поширення ісламу склалася *культува музика*, головними формами якої були *азан* — щоденне п'ятиразове запрошення до молитви — своєрідні музичні прелюдії (у сучасних містах навіть радіофіковані) і *тиляв* — розспів сур Корану соло або хором в унісон без інструментального супроводу (в мечеті або вдома). Ці пісні уславлювали пророка Мухаммеда. Упродовж багатовікової еволюції культува музика мусульман не зазнала значних змін.

Розвиток арабської популярної музики пов'язаний з арабською кіноіндустрією, центром якої є *Каїр*. Стилiстично музичні жанри базуються на традиційних для західного світу поп-ритмах з елементами регіональних різновидів арабської традиційної музики. Багато пісень витримано в меланхолійних, мінорних тонах, однак в останні роки, у міру розвитку арабського шоу-бізнесу, з'явилося більше «легких» пісень. У ХХ ст. на естраді переважають жінки, хоча виконавці-чоловіки теж присутні.

Мусульманська культура справила великий вплив на європейське мистецтво. Арабські сюжети можемо помітити в опері С. Гулак-Артемовського «Запорожець за Дунаєм». Він використав легенду про Гарун аль-Рашида з твору «Тисяча і одна ніч». У новій українській літературі давньоарабська тематика знайшла свій відбиток у перекладах Л. Боровиковського, у поемі П. Куліша «Магомет і Хадіза», в художніх творах І. Франка, Лесі Українки, А. Кримського та ін.

V. Контрольні запитання та завдання

1. Знайдіть на географічній карті місце, де розташована Мекка (Аравійський півострів).
2. Поясніть значення слів, пов'язаних з мистецтвом ісламу: *арабеска*, *медресе*, *мечеть*, *мінарет*.
3. Чим відрізняються малюнки на турецькому і перському килимах?
4. Спробуйте створити зразок мусульманської арабески.

VI. Робота в зошиті

VII. Практикум. Мистецький проект за темою

VIII. Творче домашнє завдання

Складіть туристичну карту для подорожі «Перлини арабо-мусульманської архітектури».

Підготуйте презентацію одного з декоративно-ужиткових видів мистецтва Туреччини, Ірану.

Архітектура Близького Сходу

ТЕМА 6. МИСТЕЦТВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО РЕГІОНУ

Європейський культурний регіон — це не стільки територія, скільки особливий спосіб співжиття соціумів, система цінностей, прогрес у всіх сферах буття. Це висхідний розвиток від античності, християнської культури середніх віків, Відродження, Реформації, Просвітництва до Новітнього часу ХХ ст.

➤ Архітектура — кам'яний літопис століть

Мета: сформувати знання про визначні пам'ятки архітектурного мистецтва Європи, учити розпізнавати пам'ятки архітектури за характерними стильовими особливостями; розвивати образне мислення і творчі здібності; виховувати в учнів вміння цінувати прекрасне.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні називають визначні пам'ятки архітектурного мистецтва та імена митців, які їх створили, розпізнають стильові особливості творів.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: проектор, комп'ютер, мультимедійна дошка.

Демонстраційний матеріал: світлини творів за темою уроку.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

Із дев'яти муз Аполлона сім були покровительками мистецтв — різних жанрів літератури, театру, музики... Але ж є ще живопис, скульптура, архітектура. Давайте згадаємо, що таке архітектура? (Учні роблять запис у словниках з образотворчого мистецтва).

Архітектура (від грец. «архітектор» — «зодчий», «будівельник») — мистецтво створення (проектування й побудови) будинків, споруд та їхніх комплексів, самі споруди.

Архітектура — це система будівель та споруд, що формують просторове середовище для життя і діяльності людей.

III. Актуалізація опорних знань

Це окремі споруди і будівельні комплекси, це площі, проспекти, стадіони, селища та цілі міста.

Твори архітектури — це гігантські піраміди, величні храми, суворі фортеці і витончені палаци, скромні альтанки і багато інших споруд.

IV. Викладення нового матеріалу

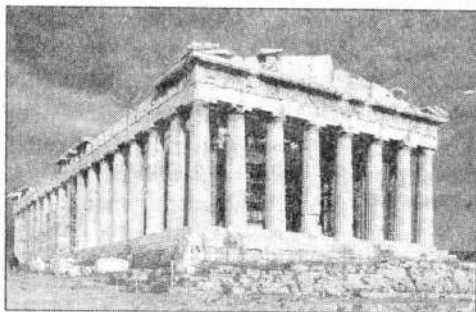
Основний принцип архітектури — користь, міцність і краса. Усі об'єкти класифікуються за призначенням на суспільно-житлові, ландшафтно-паркові, промислові і міське будівництво. Це рукотворна організація навколишнього середовища за законами краси, коли зводяться будівлі та споруди, що мають задовольняти потреби людини в житті, громадських та культових спорудах.

Архітектура створює замкнений, утилітарно-художньо освоєний світ, відмежований від природи. Архітектор протиставляє себе стихійному середовищу і дає можливість використати олюднений простір згідно з матеріальними і духовними потребами. Архітектурний образ невіддільний від функції споруди, органічно визначає функціональне призначення (архітектура поділяється на побутову, ділову та культурну), виражає художню концепцію особистості, уявлення людини про себе і суть своєї епохи.

Архітектурі притаманні ансамблеві вирішення. Форми її завжди зумовлені: природою — залежно від географічних і кліматичних умов, характеру ландшафту, безпеки тощо; соціальними потребами — залежно від суспільного ладу, естетичних ідеалів, утилітарних і художніх смаків суспільства. Архітектура пов'язана з декоративним мистецтвом, монументальним живописом, скульптурою. Кожен витвір будівельного мистецтва постає як єдиний цілісний організм, в якому поєднані функціональні, технічні та світоглядні моменти. Архітектурно-художня форма являє собою абсолютно самостійну сферу художньої творчості, якій притаманні специфічні особливості, властиві тільки архітектурі, які вирізняють її серед суміжних мистецтв.

Поняття «стиль епохи» з'явилося у XX ст. Воно містить характерні для кожного часу прийоми побудови планів, об'ємних композицій, використання будівельних матеріалів та конструкцій. Попередниками великих стилів були архітектурні пам'ятки держав античності — Давньої Греції (Парфенон, Афінівський акрополь) та Давнього Риму (Колізей). Грецькі храми вирізнялись величністю, прикрашались скульптурними композиціями. Римські споруди характеризуються грандіозними пропорціями і багатством оздоблення.

Неймовірно красиве і гармонійне явище — стародавній храм. Храми були величні, із білого мармуру і будувались на честь олімпійських богів. В означенні грецької архітектури ми вперше застосовуємо термін «стиль», називаючи його «ордер» (грецькою — порядок).

Афінівський Парфенон

Відомі нам грецькі ордери — доричний, іонічний і коринфський — відрізняються один від одного деякими особливостями зовнішнього декору. В VII–V ст. до н. е. в іонічному стилі були зведені храми Артемиди в Ефесі, Ерехтейон в Афінах. В доричному — споруджені храми Гери в Олімпі, богині Афіни в Афінівському Акрополі.

Варто згадати, що архітектурні ансамблі мали скульптурне оздоблення. Грецькі храми були прості і суворі, часто мали прямокутну форму. Зі східного боку розміщувалась статуя божества, якому був присвячений храм. Навколо всієї будівлі розташовувалась тераса з колонадою — перистиль.

Римська архітектурна думка проявила себе у IV–II ст. до н. е. в утилітарній формі — оборонні стіни, мости, дороги і водозливи. Винайдення римлянами цементу зумовило появу такої архітектурної форми як арка. Триумфальна арка та Колізей стали візитівкою архітектури Давнього Риму.

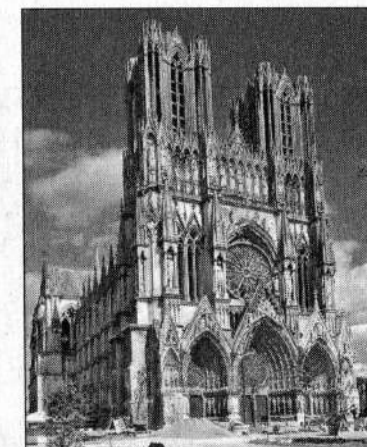
Романський стиль розвивався в західноєвропейському мистецтві X–XII ст. Його назва походить від латинського *romanus* — римський. Англійці називають цей стиль «норманським».

Найповніше романський стиль проявився в архітектурі. Для споруд характерне поєднання ясного архітектурного силуету і лаконічності зовнішньої обробки. Будівлі вирізняються особливою міцністю і масивністю. Цьому сприяли і товсті стіни з вузькими отворами вікон і ступінчасто-поглибленими порталами. Основними спорудами в цей період стають храм-фортеця і замок-фортеця. Головним елементом архітектурної композиції монастиря або замку стала вежа — донжон. Навколо неї розташовувалась решта споруд, складених з простих геометричних форм — кубів, призм, циліндрів. Основним відмітним елементом романської будівлі є напівциркулярна арка. Три великі храми на Рейні вважаються яскравими зразками романської архітектури. Це собори у Вормсі, Шпейері та Майці.

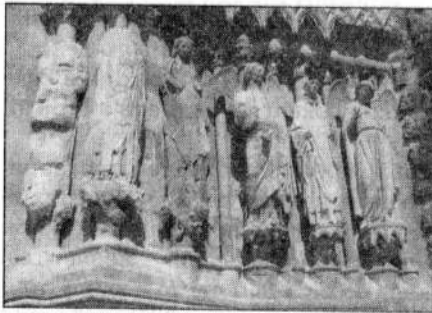
Готичний стиль виник у західноєвропейському мистецтві XII–XV ст. Його назва походить від італійського *gotico* — готський, варварський. Найхарактерніших рис цей архітектурний стиль набув у Франції.

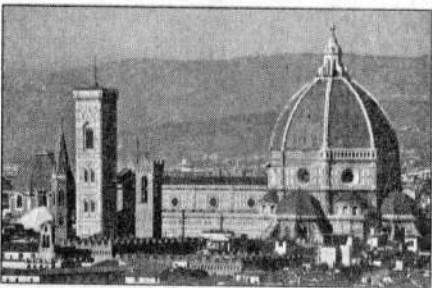
Вормський собор
(Собор Святого Петра). Німеччина

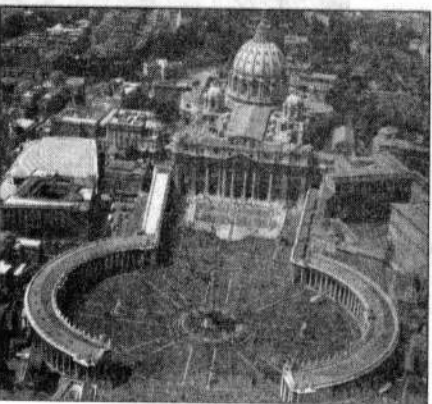
Реймський собор. Франція

Оздоблення Реймського собору

Філіппо Брунеллескі. Купол собору Санта Марія дель Фьйоре (Дуомо). Флоренція, Італія

Лоренцо Берніні. Площа св. Петра. Рим

Мистецтво готики розвивалося в умовах, коли відбувалося посилення міст. Тому провідним типом готичної архітектури став міський собор, спрямований увись, із стрічастими арками, із стінами, перетвореними на кам'яне мереживо (що стало можливим завдяки системі аркбутанов, що переносять тиск склепіння на зовнішні стовпи — контрфорси). Готичний собор символізував порив до неба; цій же меті підкорене багате декоративне оздоблення — статуї, рельєфи, вітражі.

На початку XV ст. в Італії у Флоренції був створений новий архітектурний стиль — **Ренесанс (Відродження)** на основі характерних для її ідеологій раціоналізму і крайнього індивідуалізму. В епоху Ренесансу вперше вийшла наперед особа архітектора в якості митця, на противагу приналежності середньовічного архітектора до цеху каменярів. Розрізняють ранній Ренесанс і високий. Перший розвивався у Флоренції, центром другого був Рим.

Час існування Ренесансу XV—XVI ст., найбільшого розповсюдження він набув в Італії.

Архітекторами Італії була творчо переосмислена антична ордерна система, яка внесла до зовнішнього вигляду будівлі, ясність композиції і зручність. Першим відомим архітектором епохи Ренесансу був **Філіппо Брунеллескі**. У його творчості найнаочніше відбилися основні досягнення цієї епохи. Він першим створив палац (палаццо), який ліг в основу всієї подальшої архітектури, у тому числі і нашої. Основним досягненням ренесансного палацу є остаточне оформлення поверху як горизонтального просторового шару, призначеного для

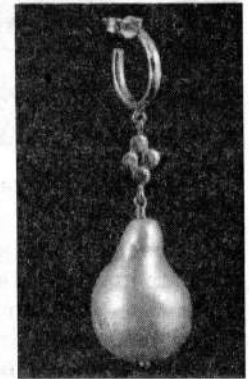
життя і діяльності людини. Стіна вперше тлумачиться в сучасному сенсі слова, тобто як геометрично правильна перегородка постійної товщини між внутрішнім архітектурним простором і простором поза будівлею. Вікна трактуються як очі будівлі, фасад — як обличчя будівлі; тобто зовні виражається внутрішній архітектурний простір. Основне досягнення архітектури Ренесансу в олюдненні пропорцій будівель.

Бароко — стиль в мистецтві, що розвивався в європейських країнах в XVI—XVII ст. (у деяких країнах — до сер. XVIII ст.). Його назва походить від італійського слова *barocco* — примхливий, дивний.

Вважають, що походження цього терміна зумовила незвичайна форма перлин, які привозили до Європи голландські моряки. Якщо в епоху Відродження мистецтво оспівувало красу людини, то на межі XVI—XVII ст. ці ідеї поступилися місцем роздумам про складність і недосконалість суспільних відносин, думкам про роз'єднаність людей. Головним завданням мистецтва стало віддзеркалення внутрішнього світу людини, розкриття її почуттів, переживань. Так визначилися основні риси бароко — драматична патетика, схильність до загострених контрастів, динамічність, експресія, прагнення пишноти й ошатності. Саме поширення барокової естетики зумовило появу в європейських містах (особливо столицях) прекрасних архітектурних ансамблів — майданів, палацових та паркових комплексів з багатим декоративним оздобленням. Будівлі обов'язково прикрашали химерними фасадами, форма яких майже ховалася за прикрасами. Парадні інтер'єри також набули різноманітних форм, химерність яких підкреслювалася скульптурою, ліпниною, різноманітними орнаментами.

Класицизм (зразковий) — стиль в європейському мистецтві XVII — поч. XIX ст., що звернувся до античної спадщини як до норми і ідеального зразка. Назва стилю походить від латинського *classicus* — зразковий.

Отже, XVIII ст. вважають новим етапом в його розвитку, оскільки в цей час він відобразив інші цивільні ідеали, засновані на ідеях філософського раціоналізму Просвітництва. Об'єднує ж обидва періоди уявлення про розумну закономірність світу, про прекрасну,

Старовинна сережка із перлиною барокової форми

Жермен Бофран. Овальний зал готелю Субіз. Париж

Садово-парковий ансамбль Версаля

Модерн як новий художній стиль сформувався до 1914 року. У різних країнах прийняті інші назви стилю цього архітектурного стилю: у Франції та Бельгії — арт нуво, у Німеччині — югендстиль, в Австрії — сецесіон, в Італії — ліберті.

У Бельгії, Франції, Англії, Голландії, Австрії та Німеччині почали розвиватися напрями, які мали спільні риси. Це повний нігілізм щодо форми минулого, але це пошук нових декоративних форм. Архітектура модерну будувалась на нових пластичних формах, тому в ній активно використовувались нові матеріали — залізобетон, металеві конструкції, скло, в опорядженні — кераміка.

Плани будівель мали несиметричні форми. Архітектори і дизайнери, які працювали в стилі модерн, звертались до природи. Використовували абстрактні та рослинні мотиви, пріоритет віддавався закрученим квітам, болотним рослинам, водоростям.

Стіна в модерні пластично виражена і наближена до скульптури, оздоблена барельєфами, маскаронами. Особливу увагу модерн приділяв оздобленню віконних прорізів зі специфічними малюнками переплетінь та вітражами. У малюнках вітражів та рельєфів стін використовувались квіти — іриси, маки, різні трави, а також лілії та інші водні рослини з довгими стеблами.

При внутрішньому і зовнішньому оздобленні використовувалась кераміка і майоліка. Майстри модерну величезну увагу приділяли інтер'єру для того, щоб він був зручний і естетично цілісний. Значну роль у формуванні інтер'єрів стилю модерн відіграла поява електрики

в 1900 році. Штучне електричне освітлення мало вплив на колірне оздоблення інтер'єрів. Вітражі, які були підсвічені зсередини, надавали будівлям неповторної краси, а інтер'єрам — виразності. Найбільш видатними майстрами модерну були Г. Гімар — у Франції, Чарльз Макінтош — в Англії, А. Гауді — в Іспанії, Г. Гофман — в Австрії, Ф. Шехтель — у Росії, В. Орта та А. Ван де Вельде — у Бельгії, Отто Вагнер та Йозеф Ольбрех — в Австрії.

Провідним представником стилю модерн в архітектурі є бельгійський архітектор **Віктор Орта**. Він був прихильником природної краси матеріалу. Показовими творами архітектора є готель Тасселя, будинок Ван зйтвельде, вирішені як симфонія скла і заліза, шляхом співвідношення яких Орта досяг дивовижних ефектів прозорості, витонченості і навіть уявної крихкості споруди.

Антоніо Гауді з яскравою фантазією використовував різноманітні лінії. Плавні лінії він перетворив на просторові безперервні пластичні форми, які стали надзвичайно виразні. Він «перефразував» готичні конструкції склепін та дуже яскраво продемонстрував це в соборі Саграда Фамілія (Святої родини) у Барселоні. Величезна роль Гауді в тому, що він надав пластику не тільки деталям, а всій споруді. У каплиці в Гюелі у Барселоні замість склепін, аркбутанів та контрфорсів Гауді використав похилі підпори, які збігаються з лінією тиску. Він дуже виразно виконує житловий будинок Каза Мила в Барселоні та інші житлові будинки. Нові матеріали конструкції доводять, що новою мовою архітектури є доцільність.

А. Гауді. Будинок Каза Мила

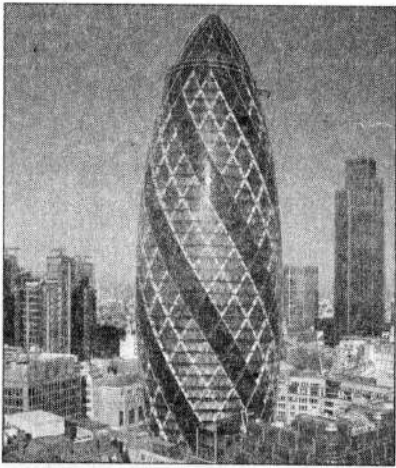
Мистецтво сучасної архітектури

Але естетика модерну не вписалася у технічну цивілізацію. Їй на зміну приходять нова архітектура, представниками якої стали В. Гроп'юс, Л. Міс ван де Рое, Ле Корбюзьє, О. Німейєр та ін.

Ле Корбюзьє — автор багатьох наукових праць з мистецтва, архітектор, художник, скульптор. Він відомий своєю теорією архітектури майбутнього. Застосування в будівництві залізобетонного каркаса з невеликою кількістю опор дозволило архітектору відмовитись від важких кам'яних стін, які є несучими конструкціями й передбачають чітке місце розташування у плані будівлі. Відтепер внутрішні перегородки можуть бути розміщені зовсім вільно, у зовнішніх стінах можуть бути прорізи різної форми. Мова Ле Корбюзьє — обумовлена геометричними формами (куб, циліндр).

В. Орта. Готель Тасселя

Н. Фостер. Хмарочос «Сент-Мері Екс 30»

Корбюз'є сформулював славнозвісні «п'ять принципів сучасної архітектури» і вважав гармонію створеного людиною штучного середовища визначальним чинником буття.

Розвиток сучасної архітектури — це перш за все зміна стилів та їх еkleктика, яка супроводжувалась впровадженням нових матеріалів, нових конструкцій та зовсім інших типів споруд.

Сучасна архітектура стала високотехнологічною, у ній широко використовуються високоміцні ефективні матеріали, що дозволяють створювати форми, в яких поєднуються індивідуальність архітектора з індивідуальністю виробництва.

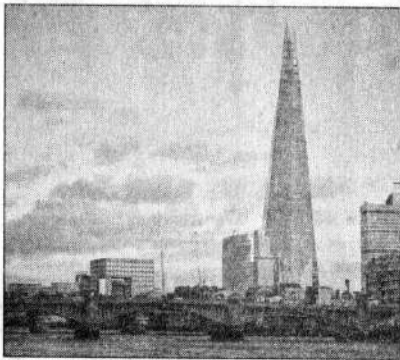
У ХХІ ст. *скляна архітектура* переживає свій романтичний період.

Фаворитом стало світло та емоційний вплив матеріалу і форми споруди. Великі корпорації за допомогою архітектури високих технологій створюють «інтелектуальні» та «екологічні» будинки. Іде пошук, у результаті якого можливим стає будівництво споруд, які не мають ані сейсмічних, ані кліматичних обмежень — це супервисотні хмарочоси. Кожний з минулих періодів архітектури народжував власні революційні проекти. Але нині за достатнього фінансування та допомогою сучасних технологій можливо запроєктувати та втілити будь-який надзвичайно фантастичний проект.

У цьому принципіальна відмінність сучасного зодчества навіть від архітектури постмодернізму і деконструктивізму 80-х — початку 90-х років ХХ ст. Реалізація сучасних ідей проводиться в основному у висотному будівництві, яке переживає надзвичайне піднесення, що впроваджується у небачених раніше формах хмарочосів з небувалим рівнем комфорту та безпеки, а також економічним використанням їх енергетичних ресурсів.

Хай-теківська вежа в Барселоні «Агбар» архітектора *Жана Нувеля* по-справжньому заворожує. Вона сягає заввишки близько 145 м, дуже точно вписується у середовище міста і розташована в двох кілометрах від Саграда Фамілія. Центральну частину Лондона незабаром прикрашатиме хмарочос Building Workshop архітектора *Ренцо Піано*.

Хай-теківська вежа в Барселоні «Агбар» архітектора *Жана Нувеля* по-справжньому заворожує. Вона сягає заввишки близько 145 м, дуже точно вписується у середовище міста і розташована в двох кілометрах від Саграда Фамілія. Центральну частину Лондона незабаром прикрашатиме хмарочос Building Workshop архітектора *Ренцо Піано*.

Р. Піано. Building Workshop, London Bridge Tower, The Shard

Будівлю 40 поверхів, заввишки 180 м побудовано за проектом знаменитого британського архітектора *Нормана Фостера* і введено в дію в 2004 році. За формою хмарочос нагадує огірок, за цю подібність він і дістав відповідну назву.

Сучасна архітектура, відкриває нові можливості архітекторів реалізувати задуми завдяки комп'ютерному проектуванню, сучасним технологіям та матеріалам.

V. Контрольні запитання

1. Назвіть у хронологічному порядку основні мистецькі стилі.
2. Схарактеризуйте особливості стилів середньовічного архітектурного мистецтва — романського та готичного. У чому полягають їхні ключові відмінності?
3. Розкажіть про походження назви стилю бароко. Як у класицизмі проявилися мистецькі традиції античності.
4. Наведіть приклади найвідоміших споруд стилю модерн та нового архітектурного мистецтва.

VI. Робота в зошиті

VII. Практикум. Мистецький проект за темою

VIII. Творче домашнє завдання

Створіть ескіз будинку в техніці аплікації.

Сформулюйте п'ять принципів сучасної архітектури, визначені Корбюз'є та доберіть приклади їхнього застосування.

➤ Скульптура — мовчазна потаємна муза

Мета: сформувати цілісне уявлення про скульптуру як вид образотворчого мистецтва; учити характеризувати відомі твори скульптури; розвивати образне мислення та творчі здібності; виховувати естетичний смак і творчі здібності.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні дають визначення мистецтва скульптури, розрізняють його види і жанри, називають імена відомих митців античності, визначають головні риси відомих скульптурних образів.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: проектор, комп'ютер, мультимедійна дошка.

Демонстраційний матеріал: світлини творів за темою уроку.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

Скульптура — це просторове образотворче мистецтво, яке відображає світ у пластичних образах, що реалізуються в матеріалах, за допомогою яких передається життєва подoba явища. Зображення людини — переважуючий сюжет у скульптурі.

III. Актуалізація опорних знань

Скульптура (латин. *sculptura*, від латин. *sculpo* — вирізаю, висікаю) — це вид образотворчого мистецтва, твори якого мають об'ємну, тривимірну форму і виконані із твердих або пластичних матеріалів.

Здебільшого мистецтво скульптури створює людський образ, рідше тварин, її головні жанри — портрет, історичні, побутові, символічні, алегоричні зображення, анімалістичний жанр. Художньо-виражальні засоби скульптури — побудова об'ємної форми, пластичне моделювання (ліплення), розробка силуету, фактури, у деяких випадках також кольору. За своєю формою розрізняють два види скульптури: рельєф та круглу скульптуру. Остання в залежності від призначення поділяється на монументальну (великі архітектурні ансамблі, пам'ятники), монументально-декоративну (прикрашає будинки та парки) та станкову (зазвичай представлена в музеях, на виставках або є частиною інтер'єру).

IV. Викладення нового матеріалу

Великі скульптурні твори виконують із твердих матеріалів (мармуру, граніту або інших видів каменю), відливають із металів (бронзи, чавуну, сталі, різних сплавів). Твори дрібної пластики виконують із благородних металів (золота, срібла, рідко платини), вирізьблюють із дерева та кістки, відливають зі скла, а порцелянові ліплять із глини. Кожна історична епоха шукає нові пластичні матеріали. Так, у ХХ ст. скульптуру почали виконувати з бетону, пластмас, штучних та синтетичних матеріалів.

Скульптура поділяється на круглу (таку, що сприймається з усіх точок зору) та рельєф (барельєф, горельєф і безпосередньо рельєф, що передають лише часткове зображення предмета). Скульптурі притаманні монументальні форми, тому увічнення відомих особистостей або визначних подій переважно здійснюється саме в скульптурі. Доба античності зверталася до образів ідеальної людини. Саме тому митці Давньої Греції Мирон, Фідій, Поліклет, Пракситель, Скопас зверталися в творчій практиці до різних жанрів скульптури із головним зображенням людини: побутового, міфологічного, релігійного. Важливо зазначити, що у давньогрецькому мистецтві існували як одиничні скульптури, так і скульптурні групи.

Одним із видатних скульпторів Давньої Греції був *Мирон* (V ст. до н. е.), який вирізнявся реалістичністю створених образів. Це знамениті бронзові статуї «Дискобол» та «Афіна і Марсій».

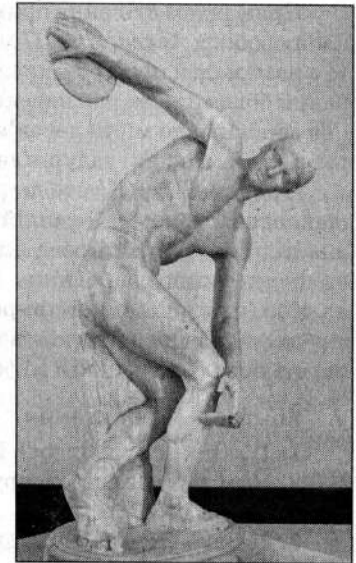
Дискобол — металник диска — зображений у той момент, коли, відкинувши назад руку з важким диском, він уже готовий метнути його вдалину. Це кульмінаційний момент дії, що віщує про наступну мить, коли диск зметнеться в повітрі, а постать атлета випростається в ривку.

Скульптурна група «Афіна і Марсій», автор Мирон. Митець вибрав дуже драматичний момент. Богиня кинула флейту, оскільки гра на цьому інструменті спотворювала її обличчя, а Марсій підкрався, щоб підняти флейту. Але ось з'являється Афіна і прирікає прокляття всякому, хто підніме інструмент. Марсій з переляку відскакує назад. Художника зацікавив, очевидно, контраст між фігурами Афіни, ідеалу олімпійського божества, і сатира Марсія, дикого демона природи.

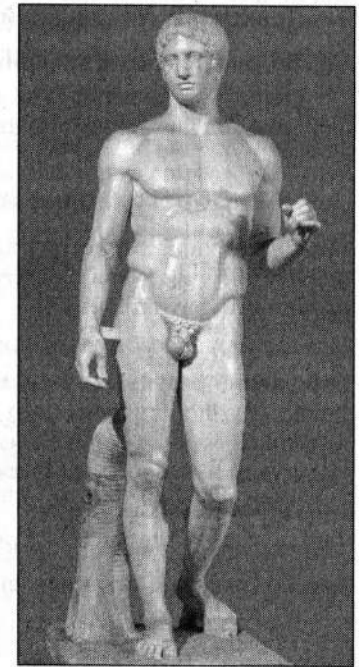
Правильні пропорції, на основі яких може бути відтворене людське тіло в скульптурі, прагнув знайти *Поліклет* (V ст. до н. е.). Врешті-решт скульптор знайшов образ, який став своєрідною нормою і прикладом для наслідування. Поліклет математично точно розрахував розміри всіх частин тіла, їх співвідношення між собою. За одиницю вимірювання він взяв зріст людини. Щодо зросту голова становить одну сьому частину, обличчя і кисті рук — одну десяту, ступня — одну шосту. Усе це він виклав у трактаті «Канон». Свій ідеал атлета-громадянина Поліклет втілював у бронзовій статуй юнака зі списом — «Дорифор». Поліклет найяскравіше висловив у скульптурі ідеал своєї епохи — всебічно розвинену, здорову особистість.

Майстром галузі скульптури був *Фідій* (IV ст. до н. е.) Він зумів вдихнути в образи класичної краси життя, показати велику духовну силу людини, її гідність, яскраво схарактеризувати кожного героя, створити грандіозні твори, сповнені глибокого внутрішнього змісту. Найвидатнішою скульптурою Фідія самі греки вважали твір «Зевс Олімпійський», створений для храму Зевса в Олімпії.

Мотиви патетичної героїки в античній скульптурі розвинув *Скопас* (IV ст. до н. е.) Відомою його скульптурою є «Вакханка», яка відтворює пластику рухів, характеризується виразністю й емоційністю композиційного рішення.

Мирон. Дискобол

Поліклет. Дорифор

Прикладом втілення драматичної експресії є скульптурна група «Лаокоон» роботи *Агесандра, Полідора та Афінатора*. Сюжет «Лаокоона» взято з розповідей про Троянську війну. Троянський жрець Лаокоон був покараний богами за те, що переконавав своїх співгромадян не довіряти грекам і не заносити до міста дерев'яного коня. За це боги наслали на нього велетенських зміїв, які задушили Лаокоона та його синів.

Пракситель (IV ст. до н. е.) — натхненний співець жіночої краси, шанованої греками. У теплій грі світла й тіні, як ще ніколи до цього, засяяла під його різцем краса жіночого тіла. Пракситель зобразив у мarmorі не просто жінку, а богиню. У плавності контурів та ідеальних пропорціях тіла, у зворушливій природності її пози, у її погляді, «вологому і блискучому», Пракситель відтворив, за свідченням древніх, ті великі начала, що втілювала в грецькій міфології Афродіта: красу й любов.

V. Контрольні запитання

1. Що таке скульптура? На які види вона розподіляється?
2. Чим відрізняється кругла скульптура від рельєфу? Наведіть приклади творів.
3. Назвіть імена найвідоміших скульпторів Давньої Греції та їхні твори.
4. Що оспівували античні скульптори в своїх творах?

VI. Робота в зошиті

VII. Практикум. Мистецький проект за темою

VIII. Творче домашнє завдання

Створіть презентацію на тему «Антична скульптура в Україні» (твори, знайдені під час археологічних розкопок у Криму).

➤ Образотворче мистецтво доби Відродження

Мета: дати характеристику пам'яткам образотворчого мистецтва доби Відродження; учити аналізувати твори відомих митців; виховувати в учнів вміння цінувати прекрасне.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні визначають характерні риси живопису епохи Ренесансу, порівнюють його з творами інших мистецьких стилів, називають імена найвідоміших митців та їхні найвідоміші твори, характеризують художній образ, що втілював естетику Ренесансу.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: проектор, комп'ютер, мультимедійна дошка.

Демонстраційний матеріал: світлини творів за темою уроку.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

Образотворче мистецтво Ренесансу прагнуло втілити ідеал, мрію про прекрасне, гармонійну людину, віру у всемогутність розуму. Тому змістом своєї творчості художники обрали релігійно-міфологічні сюжети.

III. Актуалізація опорних знань

У порівнянні із середньовічним мистецтвом змінилися принципи зображення. Для середньовічних ікон і фресок основою зображення була умовність: обличчя, фігури, будівлі виконувалися площинно; ані об'єм, ані справжні пропорції фігур, ані глибинність простору митці не передавали. Художники використовували зворотню перспективу: віддалені об'єкти зображували більшими за ті, що розташовані ближче. Зображення не відповідало тому, що людина бачить в реальності.

Для художників Відродження, які писали людину і земний світ, провідним принципом було наслідування природи: картина будувалася як «вікно в світ». Живописці створили цілісну концепцію світу, що має внутрішню єдність, наповнили традиційні релігійні сюжети земним змістом. Реалістичне зображення людини стало головною метою художників Ранняго Відродження, про що свідчать твори Джотто і Мазаччо.

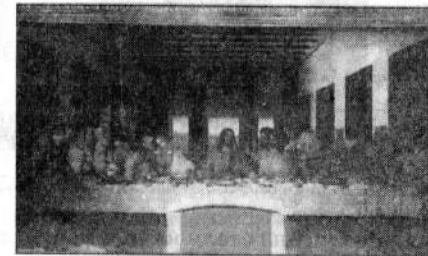
Описуючи красу світу і людини, мистецтво спиралося на досягнення різних наук, а самі митці були також вченими, інженерами (Брунеллескі, Альберті, Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Дюрер). Малювали не тільки для храмів, а й для замовників (королів, купців, шляхетної знаті). Художня творчість стала авторською, а митці почали користуватися популярністю.

IV. Викладення нового матеріалу

Леонардо да Вінчі (1452–1519) — геній, чия творчість знаменувала грандіозне якісне зрушення у мистецтві. Значення його всеосяжної діяльності, наукової та художньої, стало зрозуміло тільки тоді, коли були досліджені розрізнені рукописи Леонардо. У його нотатках і малюнках — геніальні прозріння в найрізноманітніших галузях науки і техніки.

Новаторство Леонардо да Вінчі проявилось в реалізації творчого задуму. Він відійшов від традицій біблійного жанру. Його святі прості й зрозумілі, але в той же час прекрасні й досконалі. Зазвичай Леонардо навмисно не зображував німбів над їхніми головами, щоб уникнути прямого натяку на святість. Він розкривав її у піднесеній та одухотвореній красі своїх героїв.

Живописна спадщина Леонардо да Вінчі невелика. Загалом вона налічує близько п'ятнадцяти творів. Проте кожен із них — шедевр світового значення. Серед найвідоміших картин — монументальна фреска «Таємна вечеря» та портрет Мони Лізи (Джоконди).

Леонардо да Вінчі. Таємна вечеря

Рафаель Санті. Сікстинська Мадонна

Рафаель Санті (1483–1520) — один з найзначніших представників мистецтва Високого Відродження. Це італійський живописець, графік, скульптор і архітектор. Його творам властива підкреслена збалансованість і гармонійність цілого, врівноваженість композиції, розміреність ритму і делікатне використання можливостей кольору.

Бездоганне володіння лінією і вміння узагальнювати і виділяти головне зробили Рафаеля одним з найвидатніших майстрів малюнка всіх часів. Спадщина митця стала одним із стовпів у процесі становлення європейського академізму.

Твори Рафаеля зображають переважно Мадонн, образи яких одночасно поетичні і прості. На його картинах Діва Марія то зовсім юна і ніжна, то зображена у вигляді простої напра-

цьованої та стомленої селянки. Мадонна або надійно тримає немовля Ісуса бавитися з ним на тлі різноманітних пейзажів.

Мікеланджело Буонаротті (1475–1564), один із унікальних майстрів в історії пластичних мистецтв. Мікеланджело зробив людину єдиною темою своєї творчості. Одним з найвизначніших творів митця є фресковий розпис Сікстинської капели.

Мікеланджело. Фрагмент розпису Сікстинської капели «Створення Адама»

Розписана стеля капели виявилась геніальним та грандіозним творінням, на якому зображена вся історія людства, починаючи з перших днів і до всесвітнього потопу.

Тіціан Вечеліо (1477 або 1485/90–1576) — знаменує собою повний розквіт венеціанського Ренесансу. Творчість майстра належить вже Пізнього Відродження. Його герой, що вступає в боротьбу з ворожими силами, й гине, але зберігає велич. Творчість Тіціана відрізняється широким охопленням різних жанрів живопису. Він один з творців монументальної алтарної картини, пейзажу як самостійного жанру, різних типів портрета. Тіціан належить до найбільших колористів світового живопису, які мали вплив на розвиток XVII ст. Ідеали Тіціана земні, повнокровні, життєрадісні. Він натхненно оспівував красу жінки в своїх «Венерах», «Данаї». Він створив галерею портретних образів — імператори, королі, прекрасні жінки, гуманісти, воїни. У картинах, написаних Тіціаном, простежується трагізм («Святий Себастьян»).

V. Контрольні запитання

1. Чим живопис Ренесансу відрізняється від середньовічного? Чому, на вашу думку, період панування ренесансних традицій в мистецтві називають епохою?
2. Назвіть найвідоміших представників Ренесансу в італійському живописному мистецтві.
3. Схарактеризуйте образи, створені Леонардо да Вінчі.
4. Який образ став провідним у творчості Рафаеля?
5. Які твори монументального мистецтва стали ключовими у творчості Леонардо да Вінчі та Мікеланджело?
6. Чим вирізняються образи, створені Тіціаном, від образів інших живописців епохи Відродження?

VI. Робота в зошиті

VII. Практикум. Мистецький проект за темою

VIII. Творче домашнє завдання

Підготуйте стислу доповідь про біографічний і творчий шлях Леонардо да Вінчі.

Створіть презентацію на тему «Шедеври Північного Відродження».

➤ Ренесансне музичне та театральне мистецтво

Мета: дати характеристику музичному мистецтву епохи Ренесанс; ознайомити з творчістю провідних композиторів Європи; виховувати в учнів вміння цінувати прекрасне.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні називають провідні музичні жанри, які виникли за доби Відродження, імена відомих композиторів — представників ренесансного стилю в музичному мистецтві, характеризують витоки різних жанрів професійного театрального мистецтва.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: проектор, комп'ютер, мультимедійна дошка.

Демонстраційний матеріал: портрети митців, аудіозаписи фрагментів музичних творів за темою уроку.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

У музичному мистецтві Ренесанс характеризується відновленням інтересу до античної культури, прагненням відобразити різноманіття світу і, разом із тим, ідеями гармонії.

III. Актуалізація опорних знань

Назвіть найголовніші риси образотворчого мистецтва Ренесансу. Який художній образ людини створили митці?

IV. Викладення нового матеріалу

У добу Відродження в мистецтві зросла роль світських жанрів (фротола, віланелла, вільянсико, шансон, мадригал, наприкінці XVI ст. — опера, балет), самостійною стала інструментальна музика (хоральні обробки, ричеркари, канцони, імпроваційні п'єси — прелюдії, токати, фантазії), відродився інтерес до танцювального мистецтва (поява численних танцювальних жанрів, нотних танцювальних збірників, керівництв і перших професійних танцмейстерів).

Жанри і стилі музичного мистецтва Відродження розрізнялися й залежно від їхньої соціальної функції — музика народна й шляхетна, церковна і світська, для «недосвідчених аматорів» і для «вишуканих вух».

Змінилося також інтонаційне наповнення традиційних церковних жанрів — меси й мотету: у якості *cantus firmus* митці стали використовувати не тільки релігійні, а й світські мелодії; допускалося вільне поводження з *cantus firmus* — його включення й виключення, поділ на голоси, поліфонічні перетворення, проведення від різних ступенів та ін. З'явилися композиції без *cantus firmus* (меса «Mi-Mi» Окегема, «Меса папи Марчелло» Палестрині).

Поняття «музичний жанр» походить від французького слова «*genre*», що в перекладі означає «тип, вид, манера, рід». Це значуще поняття, яке характеризує класифікацію музичної творчості за родом і видами, враховуючи при цьому їх походження, умови виконання, сприйняття й інші ознаки (зміст, структуру, засоби виразності, склад виконавців тощо).

Ренесансний театр бере початок від аматорських виступів мандрівних акторів на міських площах, а також середньовічних містерій.

У середині XVI ст. в Італії народився перший професійний європейський театр — *комедія дель арте* (комедія масок). Вистави цього театру представляли акторські імпровазації із музичними й танцювальними номерами.

Провідними жанрами стали *драма* і *трагедія*. На підмостках театру герої осягали зло світу, озброювалися проти нього і гинули. Але залишалися жити ідеали, мрії. Духовна музика в епоху Ренесансу — меси, мотети, гімни, псалми. Серед світських жанрів популярними також були вокальні твори для двох-трьох голосів в супроводі лютні, віолі, написані на вірші Петрарки та інших поетів-гуманістів.

Поступово митці Італії, Франції, Німеччини й Англії створювали вокальну музику різних жанрів (мадригал, пісня, канцона, віланелла), танцювальну (бальні танці XVI ст. — павана й гальярда), інструментальні п'єси (варіації, прелюдія, фантазія, ричеркар, токато, рондо тощо).

У 1503 р. Петруччі виготовив нотопечатний верстат, і друковані партитури набули великого поширення. Музика звучала всюди — на вулицях, у будинках городян, палацах вельмож і королів. Кількість голосів у співі зазвичай становила чотири-шість. З'явився також жанр музичного театрального мистецтва — *мадригальна комедія* — один із прототипів опери й балету.

У XVI ст. особливого значення набула лютня. З'явилися перші виконавці, які давали концерти на органі, клавесині, клавикордах, віолі, різних видах флейт, скрипці. У музичному середовищі сформувалося поняття «композитор» як автор твору. Основну частину творчості композитори присвячували духовній музиці, проте поступово набувало популярності написання світської музики, яку виконували з розважальною метою. Найвідомішим композитором XVI ст. був італієць *Дж. Пьєрлуїджі* та Палестрині (1525–1594). Його творча спадщина налічує дев'яносто три меси, триста двадцять шість гімнів і два томи світських мадригалів.

Ще один видатний композитор Ренесансу — нідерландець *Орlando Лассо* (бл. 1532–1594), який створив понад дві тисячі творів духовно-го й світського характеру. За добу Відродження відбувалося виникнення нових музичних жанрів: сольної пісні, ораторії, опери. Першою в світі оперою стала «Дафна» композитора Я. Пері.

В епоху Відродження відбувалося формування національних шкіл — нідерландської (Г. Дюфаї, Й. Окегем, Ж. Дебре), італійської (Дж. Палестрині, К. Джезуальдо), французької (К. Жанекен), німецької (Г. Фінк, А. фон Брук), англійської (Дж. Данстейбл, Дж. Тавернер), іспанської (К. де Моралес, Т. Л. де Вікторія), чеської (Я. Турновський, К. Гарант), польської (Миколай з Радома, Вацлав з Шамотул). Склалися також школи окремих міст: римської на чолі з Палестрині, венеціанської на чолі з Дж. Царліно, А. і Дж. Габріелі, Б. Донато та ін.

V. Контрольні запитання

1. Що таке жанр?
2. Які жанри ренесансної музики зумовили появу опери?
3. Як естетика Відродження вплинула на появу світських жанрів музичного мистецтва?
4. Схарактеризуйте особливості інструментального складу музичного мистецтва доби Відродження.

VI. Робота в зошиті

VII. Практикум. Мистецький проект за темою

VIII. Творче домашнє завдання

Підготуйте добірку музичних творів на теми «Світська музика доби Відродження» або «Відродження в творах духовної музики» (на вибір, групова форма роботи).

Створіть презентацію на тему «Комедія дель арте: образи та жанри».

➤ Жанри музичного мистецтва Європи XVIII–XX ст.

Мета: дати характеристику музичному мистецтву Європи XVIII–XX ст.; розповісти про творчість найвідоміших композиторів та виконавців; виховувати в учнів вміння цінувати прекрасне.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні називають провідні музичні жанри, описують основні етапи розвитку музичного мистецтва, характеризують твори різних жанрів сучасного мистецтва.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: проектор, комп'ютер, мультимедійна дошка.

Демонстраційний матеріал: портрети композиторів класицизму та романтизму.

Слухання: уривки з опер, ораторій, кантат, симфоній, інструментальних творів Й.-С. Баха, Л. Бетховена, В.-А. Моцарта, Ф. Шопена, Дж. Верді та інших композиторів-класиків.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

Що таке опера? Що, на вашу думку, стало первинним у виникненні цього виду музичного театрального мистецтва — театралізована постановка чи музичні партії головних героїв вистави?

Чим опера відрізняється від оперети?

III. Актуалізація опорних знань

Музичне мистецтво якого періоду започаткувало світські жанри, що стали основою для появи та розвитку сучасного популярного мистецтва?

Назвіть жанри світської музики доби Відродження.

IV. Викладення нового матеріалу

Опера — це синтетичний жанр, що об'єднує в єдиній театральній дії різні види мистецтва: драматургію, музику, образотворче мистецтво

(декорації, костюми), хореографію (балет). До складу оперного колективу входять: соліст, хор, оркестр, орган. Оперні голоси: жіночі сопрано, мецо-сопрано, контральто; чоловічі — контратенор, тенор, баритон, бас).

Оперний твір ділиться на акти, картини, сцени, номери. Перед актами буває пролог, у кінці опери — епілог. Частини оперного твору — речитативи, аріозо, пісні, арії, дуети, тріо, квартети, ансамблі тощо. Із симфонічних форм — увертюра, інтродукція, антракти, пантоміма, балетна музика.

Римська оперна школа — одна з перших оперних шкіл в Італії, яка виникла в 20–30-х роках XVII ст. У ній намітилися дві лінії: пишного оперного спектаклю барочного стилю (починаючи від опери «Ланцюг Адоніса» Д. Маццоккі) і повчально-комічного, близько до комедії дель арте. Найбільшим представником римської школи був композитор С. Ланді. (краця опера — «Святий Олексій»).

Венеціанська школа об'єднала кілька напрямів музичної творчості, що склалися у Венеції в XVI–XVII ст. Центрами венеціанської школи в XVI — на поч. XVII ст. були собор Святого Марка, а також перший в історії громадський (платний) оперний театр, відкритий у 1637 р. Лідером венеціанської школи в оперному мистецтві був К. Монтеверді. Його послідовниками в цьому жанрі були Ф. Каваллі, М.-А. Честі, Дж.-Ф. Гроссі, Дж. Легренці, А. Кальдара, А. Страделла, А. Вівальді та ін.

Неаполітанська оперна школа — школа, що склалася на початку XVIII ст. Першим її великим представником був Ф. Провенцале (помер 1704), лідером — композитор А. Скарлатті. У Неаполі склався і утвердився жанр італійської опери-серія, а пізніше — жанр опери-буфф, які набули поширення в інших музичних центрах Італії, згодом у найбільших країнах Європи.

Видатні композитори Європи

Хрістоф Вільгальд Глюк — видатний оперний композитор і драматург, який у другій половині XVIII ст. здійснив реформу італійської опери серія і французької ліричної трагедії.

Реформа Х.-В. Глюка стала відображенням просвітницьких ідей. Напередодні Великої французької революції 1789 р. перед театром постало відповідальне завдання не розважати, а виховувати слухача. Х.-В. Глюк став першим композитором, який зумів створити оперне мистецтво, співзвучне сучасній йому епосі. У його творчості міфологічна опера, яка переживала гостру кризу, перетворилася на справжню музичну трагедію, наповнену сильними пристрастями, вона розкриває високі ідеали вірності, обов'язку, готовності до самопожертви. Основна тематика реформаторських опер Х.-В. Глюка пов'язана з античними сюжетами героїко-трагічного характеру. Головний зміст, рушійна сила цих сюжетів — це питання життя і смерті, а не любовних взаємин між галантними персонажами.

Оперета (італ. *operezza* — маленька опера) — театральна вистава, у якій окремі музичні номери чергуються з діалогами без музики. Оперети пишуться на комічний сюжет, музичні номери в них коротші за оперні, у цілому музика оперети має легкий, популярний характер, проте переймає безпосередньо традиції академічної музики.

Офіційним днем народження оперети вважають 5 липня 1855 р. Цього дня **Жак Оффенбах** відкрив свій маленький театр Буфф-Паризьєн у Парижі на Єлисейських полях. Оффенбах був чудовим театральним композитором. Він написав оперети «Орфей у пеклі», «Женев'єва Брабантська», «Прекрасна Елена», «Паризьке життя», «Мадам Аршидюк».

Велич і блиск віденської класичної оперети представлені такими композиторами, як **Йоганн Штраус** «Циганський барон», **Франц Легар** «Весела вдова», «Джудітта», Імре Кальман «Королева чардаша (Сільва)», «Маріца», «Фіалка Монмартра».

Камерна музика (від італ. *camera* — кімната, палата) — музика, що виконується невеликим колективом музикантів-інструменталістів і вокалістів. При виконанні камерного твору кожен партію виконує, як правило, тільки один інструмент (голос), на відміну від оркестрової музики, де існують групи інструментів, що грають в унісон.

Кончерто грассо — жанр старовинної ансамблевої інструментальної музики, який виник в останній чверті XVII ст. Він є раннім різновидом симфонічної музики, в якому знайшли відображення типові риси стилю бароко, який тяжів до потужних контрастів.

Сольний концерт — твір для багатьох виконавців, в якому менша частина інструментів або голосів протистоїть більшій частині чи всьому ансамблю, виділяючись за рахунок тематичної рельєфності музичного матеріалу, барвистості звучання, використання всіх можливостей інструментів або голосів. З кінця XVIII ст. найбільш поширені концерти для одного солюючого інструменту з оркестром, рідше трапляються концерти для кількох інструментів з оркестром — «подвійний», «потрійний», «четверний».

Наприкінці XVI — на поч. XVII ст. термін «соната» застосовувався до найрізноманітніших за формою інструментальних творів. Іноді сонатами називалися інструментальні частини церковної служби, а також оперні увертюри.

Франц Йозеф Гайдн — один з найяскравіших представників мистецтва доби Просвітництва. Великий австрійський композитор, який залишив величезну творчу спадщину — близько тисячі творів у різних жанрах. Основну частину цієї спадщини, яка визначила історичне місце Гайдна в розвитку світової культури, становлять великі циклічні твори. Це 104 симфонії, 83 квартети, 52 клавірі сонати. Саме завдяки ним Й. Гайдн завоював славу основоположника класичного симфонізму.

Мистецтво Й. Гайдна є демократичним. Основою його музичного стилю була народна творчість і музика повсякденного побуту. Творчість композитора пройнята не тільки ритмами і інтонаціями фольклору, а й народним гумором, невичерпним оптимізмом і життєвою енергією.

Жанр *сюїти* — один з основних різновидів багаточастинної циклічної форми інструментальної музики. Складається з кількох самостійних, зазвичай контрастуючих між собою частин, об'єднаних загальним художнім задумом. Частини сюїти, як правило, розрізняються за характером, ритмом, темпом та ін. У той же час вони можуть бути пов'язані тональною єдністю, мотивною спорідненістю та іншими способами.

У західноєвропейській музичній культурі XVII — першої половини XVIII ст. важливо розкрити сутність та значення творчості Й.-С. Баха. У своїй музиці композитор розмірковував про найважливіші, вічні питання людського життя — про призначення людини, її моральний обов'язок, життя і смерть. Ці роздуми найчастіше пов'язані з релігійною тематикою.

Спадщина Й.-С. Баха майже неосяжна, вона включає більше 1000 творів найрізноманітніших жанрів. Його твори можна розділити на три основні жанрові групи: вокально-інструментальна музика, органна музика, музика для інших інструментів (клавіру, скрипки, флейти тощо.) й інструментальних ансамблів (оркестрова). Основні жанри, в яких працював Й. С. Бах, традиційні: це меси, пасіони, кантати, ораторії, хоральні обробки, прелюдії і фуги, танцювальні сюїти та концерти.

Музичне мистецтво класицизму та романтизму

Класицизм (від латин. *classicus* — зразковий) — стиль в мистецтві XVII — початку XIX ст., значення якого полягає в тому, що суть буття глибоко осмислена й гармонійна і утверджує єдність та порядок у світі.

У музиці класицизм пов'язаний з творчістю К. В. Глюка, Й. Гайдна, В. А. Моцарта, Л. Бетховена, М. Березовського, Д. Бортнянського, Е. Мегюля, Л. Керубіні, В. Пашкевича та інших.

Зростання свободи в суспільстві призвело до появи публічних концертів, у великих містах Європи утворювалися музичні товариства й оркестри. Основні зміни відбулися в оркестрах: клавесин та орган втратили роль провідних музичних інструментів, їх місце зайняли духові інструменти — кларнет, флейта, труба. Ці важливі зміни в оркестрі призвели до появи симфонії — одного з найважливіших жанрів музики, який за традицією складається з трьох частин — швидкої першої, повільної середньої та швидкого фіналу. Одним з перших композиторів, які використовували симфонічний формат, був син Й.-С. Баха — **Карл Філіпп Емануїл Бах**.

Разом із новим складом оркестру з'явився й струнний квартет, який складається з двох скрипок, альту та віолончелі. Композитори почали писати твори спеціально для струнного квартету, який має чотиричастинну будову, подібну до симфонії.

У цей час було створено піаніно, або фортепіано (більш правильна назва), інструмент, який є досконалішим від свого попередника — клавесину. Він дозволив музикантам виконувати музику в різних динамічних відтінках, як м'яко чи тихо (*piano*), так і більш голосно (*forte*).

Найяскравішими композиторами епохи класицизму були видатні австрійці, представники славнозвісної віденської класичної школи — Йозеф Гайдн, Вольфганг Амадей Моцарт та Людвіг ван Бетховен.

Й. Гайдн створив фантастичну хорову, оперну, оркестрову та інструментальну музику, але найбільші його досягнення — саме симфонії, яких він написав понад сто.

У музиці Вольфганга Амадея Моцарта органічно поєднується культ розуму, ідеал шляхетної простоти, властивої просвітницькому класицизму, і багатство душевного світу. Немає таких жанрів, які не були

б представлені в творчості В.-А. Моцарта. При цьому у всіх жанрах він створив справжні шедеври. Каталог творів композитора, складений Людвігом фон Кехелем, включає понад 600 творів, серед яких є опери, симфонії, фортепіанні концерти з оркестром, дивертисменти, сонати, фантазії, арії, пісні, кантати, меси.

Гармонійна мова В.-А. Моцарта тісно пов'язана з мелодикою, яка надає їй більшої виразності. Мелодія домінує над гармонією.

Л. Бетховен жив у бурхливу епоху. Велика французька революція, її ідеали справили значний вплив на творчість композитора. Ідея героїчної боротьби стала найважливішою у бетховенській музиці. Бетховен — композитор, який одночасно завершив в музиці класичну епоху та відкрив дорогу романтизму. При вивченні жанру сонати у його творчості особливу увагу слід приділити етапним творам: сонатам № 8 («Патетична»), № 14 («Місячна»), № 23 («Апасіоната»). У Л. Бетховена симфонія перетворилася на «інструментальну драму», де кожна частина є необхідною ланкою єдиного музично-драматургічного «дійства», а його кульмінацією є фінал.

Будучи провідним напрямком у мистецтві XIX ст., музика романтизму на своєму пізньому етапі породила нові напрями й течії — *веризм*, *імпресіонізм*, *експресіонізм*. Композитори-романтики намагалися за допомогою музичних засобів висловити глибину й багатство внутрішнього світу людини. Музика стала більш рельєфною, індивідуальною. Особливого розвитку набули пісенні жанри, зокрема, балада.

У французькій музичній культурі становлення романтизму пов'язують з творчістю *Гектора Берліоза* («Шабаш відьом», «Реквієм Лакрімоза»).

Основними представниками романтизму в музиці в Австрії були: *Ференц Ліст* («Марення коханням», «Угорська рапсодія», «Ноктюрн», «Танок смерті», *Антон Брукнер* (симфонія № 2, «Реквієм», меса № 2 мі-мінор), *Густав Малер* (симфонія № 3 ремажор, симфонія № 5, квартет для фортепіано), *Франц Шуберт* («Вечірня серенада», «Аве, Марія», «Баркарола», симфонія № 8). Основними представниками епохи романтизму в Німеччині є *Ернст Теодор Гофман* («Людина з піску», «Кам'яне серце», «Золотий горщик», *Карл Марія Вебер* («Чарівний стрілок», «Запрошення до танцю», «Вікторія»), *Ріхард Вагнер* («Щастя», «Реквієм за коханням», меси):

В Італії найпопулярнішими композиторами-романтиками були *Луїджі Керубіні* (меса № 1, реквієм до мінор, урочиста меса мі мажор), *Ніколо Паганіні* (каприз № 24, каприз № 5, «Скрипка і море»), *Вінченцо Беллін* («Марія Калас», «Каста Діва»).

У Польщі великий композитор періоду романтизму був *Фредерік Шопен* («Мрія», ноктюрн № 2 мі-бемоль мажор, «Тасмничий ліс»).

У XIX–XX ст. значення камерної музики як «музики для обраних» поступово невілювалось, і термін зберіг значення для творів, призначених для виконання невеликими колективами музикантів і для малої групи слухачів.

Романс — вокальний твір, написаний на невеликий вірш ліричного змісту, переважно любовного; камерний музично-поетичний твір для голосу з інструментальним супроводом.

У XIX ст. складаються яскраві національні школи романсу: німецька й австрійська (Ф. Шуберт, Ф. Шуман, Й. Брамс, Х. Вольф), французька (Г. Берліоз, Ж. Бізе, Ж. Массне, Ш. Гуно), і російська (М. Глінка, М. Мусоргський, М. Римський-Корсаков).

Франц Шуберт — засновник ліричної інструментальної мініатюри, романтичної симфонії (лірико-драматичної і епічної). Композитор кардинально змінив образний зміст великих формах камерної музики: у фортепіанних сонатах, струнних квартетах. Він надав жанру побутової пісні художньої значущості.

Стиль Ф. Шуберта сформувався під впливом творчості віденських класиків і музичної атмосфери тогочасного Відня. Мова митця збагачена інтонаціями жанрово-побутової музики. Пісня є центром його композиторської діяльності. Вона і фортепіанний танець увійшли до сфери великих інструментальних творів (симфонії, камерної музики).

Ліризм складає сутність творчої природи Ф. Шуберта. Діапазон ліричної тематики в його музиці охоплює тему кохання з усім багатством її відтінків, тему самотності, духовного мандрування, тему природи. Він поєднав пісенні розповідні інтонації з декламаційними мовленнєвими, створивши тим самим новий вид виразної вокальної мелодики, який став домінуючим в музиці XIX ст. Композитор створив новий тип романтичної симфонії — лірико-драматична («Незакінчена») і лірико-епічна (симфонія G-dur).

Центром творчості *Роберта Шумана* стала особистість з усіма її ліричними темами. Музичній мові його творів властива динаміка несподіваних контрастів, поривчастість. Мелодія, гармонія, ритм підкорені мінливості настрою. Програмність у творчості композитора — характерна особливість романтичної епохи, викликана прагненням митців безпосередньо висловити мовою музики конкретний задум, образ, характер, намагання зблизити музику із іншими мистецтвами — літературою, живописом. Для виявлення програмності Р. Шуман у своїй творчості придумував характерну для даної п'єси назву, вказуючи на конкретний зміст, або висловлював у назві загальну поетичну ідею, задум, настрої твору («Вечір», «Чому?», «Карнавал», «Арабески»).

Р. Шуман втілював програмність по-різному. У деяких випадках він обмежувався однією загальною назвою для всього циклу мініатюр («Метелики», «Крейслеріана», «Гумореска», «Квіти»), іноді деталізує зміст кожної мініатюри («Карнавал», «Фантастичні п'єси», «Лісові сцени»).

Творчість *Йоганнеса Брамса* характеризується зв'язком із німецьким, австрійським, угорським і слов'янським фольклором. Одним із найпривабливіших жанрів у творчості митця є жанр вокальної лірики. Композитор віддавав перевагу пісенному початку над декламацією, щирості почуттів, простоті висловлювання, мелодичності. У ранній творчості Брамса були розроблені класичні жанри: три ранні сонати, великі цикли варіацій (на теми Г.-Ф. Генделя, Р. Шумана, Н. Паганіні, на угорську і власну тему). Пізніше композитор почав писати у романтичних жанрах — інтермеццо, балади, рапсодії, капричіо. Інтермеццо стало головним фортепіанним жанром у творчості Й. Брамса.

Ференц Ліст — геніальний угорський музикант. Його діяльність багатогранна: геніальний піаніст, який відкрив нову еру в історії фортепіанного виконавства; великий композитор; суспільний музичний діяч-організатор, який став лідером нового руху в музичному напрямі, що борювався за програмну музику; педагог-вихователь цілої плеяди чудових піаністів, диригентів і композиторів; письменник, музичний критик і публіцист, популяризатор творчості видатних композиторів; диригент, який став пропагувати нову оперну і симфонічну музику. Усього для фортепіано Ліст написав понад 500 творів у різних жанрах: програмні п'єси, які зазвичай об'єднані у цикли («Альбом мандрівника», «Роки мандрів», «Поетичні і релігійні гармонії», «Втіхи», «Угорські рапсодії», «Угорські історичні портрети», «Різдва ялинка»); угорські рапсодії, транскрипції (фортепіанні переклади оперної, симфонічної, вокальної музики) і парафрази (фантазії на запозичені теми із оперної, вокальної, симфонічної музики); етюдів, у яких віртуозно-технічні завдання підкорені ідейно-художньому задуму (всього 55, серед них — 12 «Трансцендентних етюдів» (або етюдів найвищої виконавської майстерності — «Блукаючі вогні» «Мазепа», «Дике полювання», «Заметіль»), етюдів за каприсами Н. Паганіні; крупні фортепіанні твори (дві сонати — фантазія — соната «після прочитання Данте і h-moll»), два концерти (Es-dur, A-dur), «Траурна хода», «Танець смерті» для фортепіано з оркестром; вальси, марші, чардаші, полонези. Ф. Ліст увійшов до історії музичного мистецтва як творець нового романтичного жанру — *симфонічної поеми* — великого програмного твору у вільній одночастинній формі, де часто поєднуються різні принципи формоутворення (сонатна, варіаційна, рондо).

Творчість *Фридеріка Шопена* стала кульмінаційним етапом у розвитку польської музичної культури XIX ст. Вона була підготовлена діяльністю багатьох попередників. Тема батьківщини є провідною у творчості Шопена, саме вона визначила основний ідейний зміст його музики. Композитор спирався на польський фольклор. Особливо це відчувається у мазурках. Шопен — видатний новатор, він створив оригінальні музичні жанри і форми. У творчості композитора мазурки і полонези стали вираженням національних елементів. У мазурках тема Батьківщини та її образи зафіксовані композитором у жанровому або ліричному плані. У полонезі ця сама тема отримала розкриття в історичному і епіко-героїчному аспекті, монументальній формі. Етюд у Шопена став самостійним видом творчості.

Ноктюрн — характерний жанр романтичної музики. У творчості Шопена він наділений великою силою ліричних почуттів, трагічною пафосністю, ніжною елегантністю. У жанрі балади композитор поєднав риси різних творів і принципів розвитку (сонатної, рондо, тричастинної, варіацій), що зумовило появу нової синтетичної форми. Ф. Шуберт та Ф. Шопен стали творцями фортепіанної балади.

Театрально-сценічна виразність притаманна французькій музиці, є визначною особливістю творчості Жоржу Бізе. Основна тема творчості композитора — звернення до сюжетів повсякденного життя і побуту французів. Композитор створив образи, які передають почуття простої людини.

Прикладом є музична характеристика головних героїв опери «Кармен». Композитор вибрав для своєї опери традиційний структурний принцип французької комічної опери — чергування закінчених музичних номерів і розмовних прозаїчних епізодів. Героїня є уособленням пристрасного темпераменту, жіночої привабливості, незалежності.

Історична значущість творчості *Джузеппе Верді* для європейського мистецтва полягає у тому, що він вивів італійську оперу з кризи, реформував її і у найкращих своїх операх, створив національне італійське реалістичне, насичене глибоким драматизмом, психологічно правдиве музично-театральне мистецтво. Ґрунтуючись на принципах італійського бельканто, Верді збагатив вокальну мелодику своїх опер яскравим драматизмом, героїчними інтонаціями. Композитор значно змінив характер і структуру традиційної італійської опери. Прагнучи злиття пісенно-аріозних і декламаційних принципів, він створив свій «змішаний» вокальний стиль. Найважливішою ланкою драматургічного розвитку у Верді стали великі вокальні сцени.

Верді написав 26 опер (шість із них у двох редакціях); кантати, в тому числі «Гімн націй» (1862); духовні твори, у тому числі *Ti Deum* (1896), *Stabat Mater* (1897); струнний квартет (1873); вокальні ансамблі, романси, пісні та ін. Уже в перших операх композитора, знайшли своє втілення національно-визвольні ідеї: «Набукко», «Ломбардійці», «Ернани», «Жанна Д'Арк», «Атілла», «Битва при Леньяно», «Розбійники», «Макбет» та інші. Вони основані на героїко-патріотичних сюжетах, і в кожній із них міститься опис політичних подій Італії. В опері «Підступність і кохання» — відкрито новий етап у творчості Верді. Композитор вперше звернувся до теми соціальної нерівності, яка хвилювала багатьох митців другої половини XIX ст., представників критичного реалізму. На зміну героїчним сюжетам приходять особиста драма, обумовлена соціальними причинами. Тема соціальної несправедливості, що йде від «Луїзи Міллер», отримала розвиток у знаменитій оперній тріаді початку 1850-х років — «Ріголетто» (1851), «Трубадур», «Травіата» (обидві 1853). Всі три опери розповідають про страждання і загибель людей соціально знедолених, зневажених «суспільством».

Музичне мистецтво реалізму та імпресіонізму

Від середини XIX ст. відбулося розгалуження стилів у всіх видах мистецтв. У цей час співіснували різні стилі у кожному виді мистецтва (живописі, літературі, музиці, архітектурі тощо). В архітектурі панували еkleктика, звернення до стилю класицизму, ренесансу, елементів бароко. У музиці співіснували романтизм, неоромантизм, реалізм (опери Бізе, Верді), імпресіонізм, веризм (натуралізм).

Реалізм як стиль і метод творчості — це художня система, обґрунтована теорією та естетично усвідомленим досвідом. Митці-реалісти звертаються до сучасності в усіх її проявах з опорою на точну науку.

Реалізм — художній напрям, який сформувався до середини XIX ст. Його назва в перекладі з латинської означає «дійсний, речовий». Основною

визначальною рисою реалістичного мистецтва є достовірне зображення навколишньої дійсності, показ усіх сфер життя й духовного світу людини такими, якими вони є насправді.

Найбільше реалізм проявився в літературі, живописі, театрі, а наприкінці століття — у фотомистецтві та кіно. У музичному мистецтві другої половини XIX ст. відбувся подальший розвиток національних музичних шкіл. Композитори-реалісти також активно зверталися до побутових сюжетів і народних звичаїв. Музика XIX ст. реалістичного напрямку мала великі здобутки в оперній творчості італійських композиторів Джузеппе Верді («Отелло», «Ріголетто», «Травіата», «Аїда»), Джакомо Пуччіні («Тоска», «Мадам Баттерфляй»).

Імпресіонізм (франц. *impressionisme* від *impression* — враження) — напрям у мистецтві останньої третини XIX — початку XX ст. Найповніше виявився імпресіонізм у французькому живописі. Мав поширення також у скульптурі, літературі, музиці, театрі. Імпресіонізм склався у Франції в 1860-ті роки. Імпресіонізм в музиці виявився у відтворенні настроїв, що набувають значення символів, тонких психологічних нюансів, тяжіння до поетичної пейзажної програмності. Йому притаманні витончена фантастика, поетизація старовини, екзотика, інтерес до тембрової і гармонічної барвистості (К. Дебюссі, М. Равель).

Клод Ашіль Дебюссі у своїй творчості спирався на французькі музичні традиції. Свою музику він писав у стилі, який часто називають імпресіонізмом, терміном, який він сам ніколи не любив. Початком імпресіонізму вважається оркестрова прелюдія до «Післяполуденного відпочинку фавна» (1894 р.). Серед інших творів — опера «Пеллеас і Мелізанда» (1902 р.), 3 балети, в т. ч. «Ігри» (1913 р., для російської трупи С. Дягілева), ноктюрни (1897–1899 рр.), романи, фортепіанні етюди (пам'яті Ф. Шопена), прелюдії, цикли: «Дитячий закуток», «Образи», «Естампи».

Сучасні напрями музичного мистецтва.

Музика масових жанрів: поп, диско, рок

Неокласицизм — напрям у академічній музиці XX ст., представники якого прагнули до відродження стилістичних рис музики ранньокласичного і докласичного періоду. Найбільшого розвитку досяг в 1920-х–1930-х роках. Як реакція і пряме заперечення на музичний стиль імпресіонізму, неокласицизм вперше отримав своє закінчене втілення в 1910-ті роки в фортепіанних і вокально-симфонічних творах *Еріка Саті* і *Макса Регера*.

У 1920-ті роки неокласицизм отримав потужний розвиток насамперед у творчості *Ігоря Стравінського*, представників французької «шістки» (Даріус Мійо, Артур Онеггер, Франсіс Пуленк та інших) та інших. В XXI ст. термін «неокласика» використовують як варіант назви стилю *classical crossover* — своєрідного синтезу, гармонійного поєднання елементів класичної музики і поп-, рок- або електронної музики. Деякі представники цього стилю — Віктор Зінчук, група Elend, Людовіко Ейнауді, Slava Jamm, Secret Garden.

Одним із напрямів модернізму є **конкретна музика**. Вона замінила музичні звуки конкретними звуковими проявами життя — шумами, акустичними ефектами. Але сама музична композиція створюється шляхом запису на плівку різних шумів, звуків природи, людського голосу, а потім все це монтується, використовуються накладання, прискорення, прокручування композиції у зворотному порядку (композитори П. Булез, О. Мессіан). Представники цього напрямку вважають, що майбутнє саме за такою музикою, тому що вона має великі можливості звукової різноманітності.

Диско (англ. *disco*) — стиль популярної танцювальної музики другої половини 1970-х рр. Пісні цього напрямку характеризуються високим, часто реверберованим вокалом, рівномірним чітким ритмом, визначеним четвертними нотами в партії бас-барабану, восьми або шістнадцяти тривалості у хай-хетів, причому на слабку долю грає відкритий хет, та синкпованою електронною басовою лінією. На відміну від року, де переважають гітари, у звучанні диско переважають клавішні, струнні та електронні музичні інструменти, які створюють соковитий акомпанемент. Як солюючі інструменти використовуються переважно оркестрові інструменти (наприклад, флейти). Темп — від 80 до 140 ударів на хвилину. Диско властива значна кількість оркестрових п'ес.

Із зростанням популярності диско до цього стилю зверталися й «недискові» виконавці, на хвилі популярності диско з'являються музичні фільми

На початку 1980-х рр. популярність диско спадає, проте стиль значно вплинув на виниклі у 1980-х та 1990-х рр. напрями електронної танцювальної музики *хауз* і *техно*. Впливи диско простежують також у таких течіях хіп-хопу 1990-х — 2000-х років, як *кранк*, *xinni* та ін.

Поп-музика — поняття, що охоплює різноманітні стилі, жанри та напрями масового музикування. Феномен поп-музики сформувався передусім в англійських країнах Заходу як явище молодіжної культури.

Інструментальні ресурси поп-музики обмежені, як правило, електрогітарами та ударними інструментами з епізодичним застосуванням саксофонів та інших, зокрема, екзотичних інструментів. Для сучасної поп-музики велике значення має електронна апаратура. Вокальний стиль поп-музики характеризується застосуванням «відкритого» звука, наближеним до мовлення співом, демонстративно «непоставленими» голосами, неприродною текстурою, з широким використанням екстатичних вигуків, стогонів, завивань та інших ефектів. Сучасні форми поп-музики поширені в усьому світі, проте складність її оцінювання як культурного явища зумовлена неоднозначністю естетичної оцінки та соціальної ролі.

Рок-музика (англ. *rock*) — узагальнена назва ряду напрямів популярної музики другої половини XX ст., що походять від рок-н-ролу та ритм-енд-блюзу. Термін «рок», очевидно, є скороченням від *rock'n'roll* і дослівно перекладається як «хитати(ся), трясти(ся)». Також роком називають своєрідний спосіб життя деяких шанувальників рок-музики, що переріс у субкультуру.

Рок-музика має велику кількість напрямів: від танцювального рок-н-ролу до металу. Зміст пісень варіюється від легкого і невимушеного до похмурого, глибокого і філософського. Часто рок-музика протиставляється поп-музиці (так званій «попси»), хоча чіткої межі між поняттями «рок» і «поп» не існує, і немало музичних явищ баланують на грані між ними.

Основні центри розвитку рок-музики — Західна Європа (особливо Велика Британія) і США, внаслідок цього більшість текстів пісень написані англійською. Національна рок-музика з'явилася практично у всіх країнах. Українська рок-музика сформувалася наприкінці 1960-х років. Нині термін «рок-музика» використовують для опису ряду напрямів, таких, як соул та «важкий метал».

Оперета, водевіль у творчості композиторів XIX–XX ст.

Оперета (італ. *operetta*, франц. *opérette*, буквально — маленька опера), один з видів музичного театру (різновид опери з розмовним діалогом), що поєднує вокальну і інструментальну музику, танець, балет з елементами естрадного мистецтва.

В основі музичної драматургії оперети зазвичай лежать куплетна пісня і танець. Як правило, кульмінацію кожної сцени складає популярний зараз і в даній країні танець (канкан і галоп у Ж. Оффенбаха, вальс, полька і мазурка в Й. Штрауса-сина, чардаш в І. Кальмана та ін.), що нерідко визначає собою всю музичну атмосферу спектаклю. В опереті використовуються типові для опери жанри й види вокальної та інструментальної музики (арія, дует, ансамбль, хор), зазвичай, вони простіші й витримані в пісенно-танцювальному характері. Музично-вокальні і хореографічні номери служать в тут для розвитку дії, затвердження ідеї твору і складають взаємопов'язане ціле. Це відрізняє оперету від водевіля й інших різновидів музичної комедії і драми, де музика грає допоміжну, дивертисментно-декоративну роль. До середини XIX ст. оперетами називалися невеликі опери. Витоки оперети сходять до традиції музично-комедійних спектаклів, її історичні попередники — комічна опера, включаючи оперні пародії, французький, австрійський і німецький водевіль.

Як самостійний жанр оперета виникла в 50-ті рр. XIX ст. у Франції; у 60-ті рр. з'явилися австрійські, в 70-ті рр. — англійські, в 80-ті рр. — американські оперети. У Франції отримав розвиток переважно пародійний тип оперети, його творцями і основоположниками були Ф. Ерве і Ж. Оффенбах; останній підняв театр, пародію на рівень гострої соціальної сатири («Орфей в пеклі» та ін.).

На межі XIX і XX ст. у Великобританії оперета увійшла до осередків масової музичної культури — мюзик-холу, а у Франції — до фарсового театрального мистецтва, ставши розважальним, комерційним видовищем.

В Австрії композитори *Франц Легар* й *Імре Кальман* внесли національні угорські мелодії, на початку XX ст. настав період нового підйому і широкого міжнародного визнання опери. У творчості композиторів цього напрямку переважав лірико-сентиментальний початок, вони опрацьовували новий тип оперети — мелодраму-буфф.

Традиції віденської школи деякий час впливали на німецьку (так звану берлінську) оперету, але до 1930-х рр. у ній стали переважати примітивні, розважальні музичні фарси. У 1920–1930-ті рр. у віденській опереті посилілися кризисні межі, затвердилися драматургічні, музичні і театральні постановочні штампи; зарубіжна оперета в значній мірі деградувала ідейно і художньо.

У 1920-ті рр. у північноамериканській опереті (що виникла наприкінці XIX ст.) затвердився новий вид музичних творів — мюзикл, який об'єднав музичну комедію і змузікалену п'єсу (*musical play*), побудовану інколи і на некомедійній основі. Успіхи мюзиклу пов'язані з творчістю композиторів Дж. Керна, Дж. Гершвіна, І. Берліна, Р. Роджерса, Ф. Лоу, Л. Бернстайна.

Мюзикл — скорочена форма понять *musical comedy* (музична комедія) та *musical play* (музична п'єса, музична вистава). Мюзиклу як жанру дав визначення Е. Кампус: «Мюзикл — це музично-сценічний жанр, що використовує виражальні засоби музичного, драматичного, хореографічного і оперного мистецтва. Їхнє поєднання та взаємозв'язок надають мюзиклу особливу динамічність. Характерною рисою багатьох мюзиклів стало вирішення серйозних драматургічних завдань нескладними для сприйняття художніми засобами».

Популярність мюзиклу можливо пояснити сформованістю у сучасного глядача своєрідної кліпової свідомості, яка дозволяє активно сприймати шоу — динамічне, яскраве, захопливе видовище з потужною внутрішньою енергетикою. Високий літературний рівень більшості мюзиклів пояснюється фактором вибору видатних творів класичної і сучасної літератури в якості сюжетної основи.

Подібно до оперети, мюзикл також звертається до слухачів мовою сучасної та естрадної музики, але музична форма більш проста і компактна. Відсутні розгорнуті фінали актів, домінує пісенна форма, збільшено роль сцен соліста або кількох солістів з хором. Насичена дія в мюзиклі підпорядковує музичні номери, танцювальні дійства, комічні репризи.

У XX ст. традицією стала кінематографізація популярних мюзиклів («Вестсайдська історія», «Олівер», «Моя прекрасна леді», «Смішне дівчисько», «Звуки музики»). Кіноверсіями є «Мулен Руж» (Блез Лерманн), «Кабаре», «Чикаго» (Боб Фосс). Завдяки популяризації мюзиклів визнання отримали Одрі Хепберн, Барбара Стрейзанд, Лайза Мінеллі.

Естетика класичного мюзиклу набула певного розвитку в 60-ті рр. XX ст. з формуванням нового музично-сценічного жанру — *рок-опери*.

Рок-опера (англ. *rock opera*) — музично-драматичний жанр, основою якого є рок-музика, а коріння пов'язане з мюзиклом. Подібно до класичної опери, рок-опера передбачає арії, монологи, хор, розмовні діалоги, танцювальні епізоди зі специфічною пластикою, найрізноманітніші прийоми звукового оформлення та світлові ефекти. Музична мова рок-опер пов'язана з використанням рок-ансамблю, а також класичного оркестрового складу або їх поєднання. Манера виконання наслідує різні види рок-музики, використовує елементи музичної мови інших шарів культури — від фольклору і бароко до джазу і авангарду.

Автором першої рок-опери і засновником цього жанру вважається гітарист *Піт Тауншед*, лідер гурту The Who, який випустив у 1969 р. альбом «Томмі», означений як «рок-опера». Деякі джерела першою рок-оперою називають «Волосся» (*Hair*) Г. Макдермота (1967), проте інші називають цей твір мюзиклом.

Однією з найвідоміших в історії стала рок-опера британського композитора Е. Веббера «Ісус Христос — суперзірка», написана в 1970–1971 рр. Музика для твору була написана легендарним *Ендрю Ллойд Вебером*, а Тім Райс створив лібрето. Спочатку планувалося створити повноцінну оперу з використанням сучасної музичної мови і всіх відповідних традицій — повинні були бути присутніми арії головних героїв. Відмінність даного мюзиклу від традиційних в тому, що тут немає драматичних елементів, все засновано на речитативах і вокалі. Тут рок-музика з'єдналася з класичною історією, в текстах використовується сучасна лексика, а вся історія розповідається виключно за допомогою пісень. Все це зробило «Ісуса Христа — суперзірку» суперхітом.

Популярною українською рок-оперою стала «Біла ворона», написана композитором Геннадієм Татарченком та поетом Юрієм Рибчинським в 1989 році. Темою цієї рок-опери став подвиг *Жанни Д'Арк*.

Постмодерний джаз вплинув на сучасну поп і рок-музику. Це інновації *Чарлі Паркера* в повоєнний період та творчість *Арнольда Шенберга*: щоправда не стільки його додекафонія, як досерійний атональний стиль, в якому усі форми тональної організації були відкинута. Злиття цих двох традицій стало чинником розвитку фрі-джазу в 1950-ті, зокрема у творчості *Орнета Колмена*, який надихнув нове покоління музикантів 1960-х та 1970-х, серед яких такі постаті, як *Джон Колтрейн*, *Альберт Ейлер* та *Sun Ra*. Фрі-джаз справив значний вплив на багатьох рок-музикантів: наприклад *Кептейн Бітхард*, та, зовсім іншим чином на *The Stooges* та *Lou Reed*. В свою чергу ці артисти справляли вплив на покоління панк-музикантів 1970-х та 1980-х років (наприклад, *The Lounge Lizards* та *The Pop Group*).

Одним із найяскравіших прикладів джазового постмодерного музиканта є саксофоніст *Джон Зорн*. Починаючи від п'єс *Godard* та *Spillane* і продовжуючи проектом *Naked City*, музика Зорна відома радикальними стилістичними стрибками. Його творчість критики не можуть вписати в жоден музичний напрямок, а сам Зорн висловлювався про те, що поняття сучасних стилів є радше комерційними.

V. Контрольні запитання

1. Які музичні жанри сформувалися під впливом естетики класицизму та романтизму? У чому їх особливість?
2. Схарактеризуйте значення для розвитку європейського музичного мистецтва видатних представників віденської школи — *Гайдна*, *Моцарта* та *Бетховена*. У чому їх новаторство?
3. Які композитори є найяскравішими представниками стилю реалізм в музичному мистецтві XIX ст.? Назвіть їхні твори.
4. Дайте визначення поняттям *оперета*, *мюзикл*, *рок-опера*.

VI. Робота в зошиті

VII. Дидактичне завдання

1. Проаналізувати улюблений твір композитора-класика.
2. Здійснити порівняння музично-театральних та масових жанрів.

Музично-театральні жанри	Масові жанри
Фрагмент опери... (автор, назва твору, назва номеру, співак-виконавець)	Твір в стилі джазу... Музика в стилі диско...
Фрагмент балету... (автор, назва твору, назва номеру, співак-виконавець)	Поп-музика...
Фрагмент мюзиклу... (автор, назва твору, назва номеру, співак-виконавець)	Рок-музика...

VIII. Творче домашнє завдання

Напишіть міні-есе після перегляду одного з найвідоміших творів театрального мистецтва XIX або XX ст.: мюзиклу «*Чикаго*», оперет «*Летюча миша*», «*Принцеса цирку*» та ін. (на вибір).

➤ Європейські школи живопису

Мета: закріпити знання про живописну майстерність видатних європейських митців; поглибити знання про творчість видатних живописців Іспанії (*Ель Греко*, *Дієго Веласкеса*, *Франсіско Гойя*, *Сальвадора Далі*); порівняти на прикладах мистецьких творів особливості їх майстерності; поглибити знання про творчість видатних живописців Північної Європи; розвивати образне мислення та творчі здібності; формувати мистецькі вміння і навички, які необхідні для створення творів мистецтва.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні називають найвідоміших митців іспанської школи живопису та найвидатніших живописців Північної Європи епохи бароко, аналізують художні образи, створені цими митцями, визначають риси, які свідчать про прояв естетики того чи іншого напрямку в мистецтві.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: проектор, комп'ютер, мультимедійна дошка.

Демонстраційний матеріал: портрети митців, репродукції творів.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

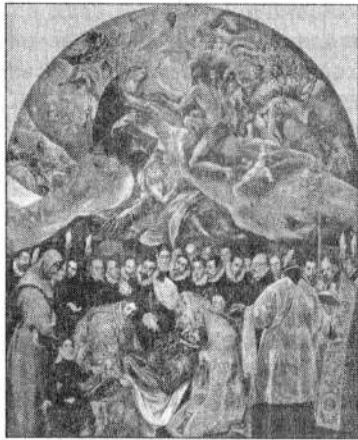
Європейський живопис — справжня скарбниця світового мистецтва. Чимало геніальних митців уславили своєю творчістю світ краси і гармонії.

III. Актуалізація опорних знань

До якої групи мистецтв належить живопис? Назвіть жанри живопису. Що таке монументальний живопис? Де можна побачити його твори? Що таке станковий живопис? Назвіть відомі вам твори станкового живопису. Назвіть «титанів» італійського живопису епохи Відродження.

IV. Викладення нового матеріалу

Школа іспанського живопису

Ель Греко. Поховання графа Оргаса

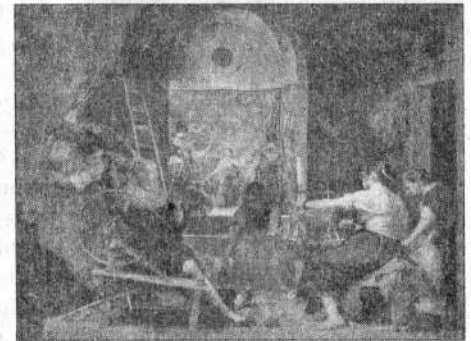
Ель Греко. Коронація Діви Марії

Ель Греко (справжнє ім'я Доменікос Теотокопулос) — іспанський художник грецького походження, один із яскравих представників критської школи живопису. Витоками його творчості були візантійський монументальний та станковий живопис (ікони та мозаїка); відчутний також вплив італійського мистецтва, венеціанської школи. За тематикою роботи Ель Греко, передусім, релігійні («Взяття під варту», «Моління про чашу», «Святе сімейство» та ін.). Досить часто пише портрети та пейзажі (переважно види Толедо). Герої Ель Греко перебувають у стані крайньої емоційної напруги, хвилювання, збентеженості, вони ніби то бачать радість у стражданні. Це збудження передається кольором: зелений, жовтий, синій, червоний звучать у Ель Греко доволі умовно. Художник не намагається передати за допомогою кольору реальну красу предметів, він підсилює ним стан напруження, прагнення вгору. Свої роботи майстер пише при штучному освітленні. Це світло немов ледь торкається фігур, неначе пламеніє та жевріє, все ніби міниться, тремтить у неспокійному ритмі. Одним із яскравих прикладів особливого письма Ель Греко є його знаменита вітарна робота «Поховання графа Оргаса» (Толедо, церква Сан Томе). Ель Греко — художник доби маньєризму. Його релігійні картини мають відчутний вплив маньєристів Риму («Страта св. Маврікія», «Благовіщення», «Вигнання торговців із храму», «Коронація Діви Марії»).

Стиль письма Ель Греко легко впізнаваний. Митець часто відмовлявся від реалістичного зображення й відтворення на полотні екстатичного розмаїття свого внутрішнього світу. Фігури його образів видовжені, нагадують язика полум'я та викликають враження таких, що втратили свою матеріальність. Вертикалізм у митця став небувало виразним. Ці особливості притаманні роботам «Хрещення Христа», «Коронація Діви Марії», «Зняття п'ятої печатки. Сцена з Апокаліпсису». Зберігся утаємничений портрет жінки з хутровою накидкою.

Дієго Родрігес де Сільва-і-Веласкес — найвидатніший іспанський живописець епохи бароко. Його стиль сформувався під впливом мистецтва Італії. Розроблені Веласкесом прийоми справили вплив на багатьох художників наступних поколінь — реалістів, імпресіоністів та романтиків. Свій творчий шлях Веласкес почав із засвоєння народних традицій. Він писав картини «бодегони». На них зображено кілька осіб, що зайняті приготуванням їжі «Сніданок».

Після навчання у Севільї художник приїхав до Мадрида і в 1623 р. був призначений на посаду королівського живописця, на якій працював 36 років. Веласкес — видатний портретист. Як придворний художник він постійно писав портрети короля, королеви, принців і принцес. Митець зумів у кожній людині знайти і передати основні риси характеру, незалежно від того, хто є ця людина. Найбільшу роль відіграє цикл портретів інфанти Маргарити. По ним можна прослідкувати як дорослішає принцеса, як перетворюється з грайливої дитини у горду принцесу. Веласкес писав портрети не лише шляхетних осіб, але і придворних блазнів, які мали розважати короля. Веласкес писав картини на жанрові, міфологічні, історичні, релігійні сюжети, портрети, пейзажі. Людина високих моральних принципів, він був названий сучасниками «художником Істини».

Д. Веласкес. Прялі

«Меніни» — поєднання жанру портрета з побутовою картиною. Але ця побутовість — не зображення життя простих людей. Це — картина повсякденного життя у палаці. Зображений момент, коли сам художник щойно завершив написання портрету інфанти Маргарити.

У «Здачі Бреди» Веласкес зобразив перемогу іспанців над голландцями. Завдяки цій картині художника можна вважати засновником історичного живопису. Тут він точно відтворив індивідуальні риси героїв, зброю супротивників, детально зображує міський пейзаж.

У «Прялях» дуже реалістично зображено два приміщення: у першому працюють прялі. За ним видно інше приміщення — прикрашена

килимами кімната, де придворні дами розігрують театральну сцену з «Міфу про Арахну». Арка, що веде у друге приміщення, написана трохи «неправильно» і тому зображена там сцена зливається з килимом, ніби вишита на ньому, виглядає пласкою, намальованою на стіні. Тому здається, що насправді тут реально присутня лише кімната з прямими. Це дозволяє провести аналогію з давньогрецьким міфом про богинь долі мойр.

Д. Веласкес. Портрет Папи Інокентія X

акторки на прізвисько Ла Тірана та багатьох інших), написав картини, у яких вирували карнавальні веселощі — «Гра в піжмурки», «Карнавал», які поступаються місцем таким, як «Трибунал інквізиції», «Дім божевільних», чим передвіщають серію безсмертних офортів «Капричос» (80 підписаних і пронумерованих аркушів).

Ф. Гойя. Парасолька

«Портрет Папи Інокентія X» — вершина майстерності портретного мистецтва Веласкеса. Тут він зміг правдиво і яскраво втілити характер, показати за зовнішньою грубістю папи жорстокість, злобу, залізну волю і впертість. Портрет наповнений силою та енергетикою, показує могутнього та жорсткого володаря. Це передається через асиметричність картини, чіпкий погляд персонажа, розкриті і готові до дій кисті правої руки. Ще ніхто і ніколи з художників не насмілювався так правдиво показати характер голови католицької церкви.

Франсіско Гойя — неперевершений живописець і графік XIX ст. Він створив галерею прекрасних портретів, що засвідчують розквіт його живописної майстерності (портрети Ф. Байє, Ісабель Кобос де Порсель, доктора Пераля,

Образ герцогині Альба, в яку закохується в цей час майстер, надихнув його на створення прекрасних та знаменитих «Мах» («Маха одягнена» та «Маха оголена»). Навіть передових критиків XIX ст. бентежило, на їх погляд, порушення академічного малюнка та чуттєве сприйняття оголеного тіла. Витончений колорит, реалістичність зображення, граційність та краса «Мах» робить Гойю блискучим послідовником найкращих майстрів венеціанської школи живопису епохи Відродження.

Сюрреалізм виник у мистецтві як напрям філософії «загубленого покоління» — людей, чия молодість збіглася з Першою світовою війною. Теорія сюрреалізму ґрунтувалася на філософії інтуїтивізму *Анрі Бергсона* (інтуїція — єдиний засіб пізнання істини, адже розум тут безсилий, і акт творчості має ірраціональний, містичний характер), на філософії іdealізму *Вільгельма Дільтея*, що пропагував роль фантазії і випадкового в мистецтві, і на філософії австрійського психіатра *Зігмунда Фрейда* з його вченням про «безсвідоме». Останнього сюрреалісти вважали своїм «батьком».

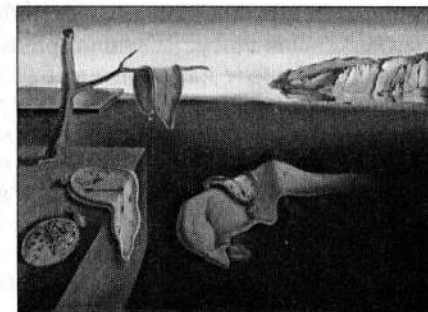
Сальвадор Феліпе Хасінто Далі — дивакуватий геній XX ст., митець-сюрреаліст. Його творчість сприяла розвитку мистецького напрямку, що здобув назву сюрреалізм (*surreaite* — надреальне).

Серед найвідоміших картин художника можна назвати «Плоть на каменях», «Час, що розтікся», «Метаморфози Нарциса», «Сон, спричинений польотом бджоли навколо граната за секунду до пробудження», «Спокуса Святого Антонія», «Мадонна порту Льїгат», «Відкриття Америки Христофором Колумбом» і багато інших.

Творчість Далі переповнена символізмом. «Сталість пам'яті» («М'які годинники», або «Час, що розтікся») — наповнена символами, які знайшов митець, вони підкреслюють відносність часу. Мурахи асоціюються із смертю і розпадом, а яйця символізують любов і надію.

Ф. Гойя. Маха одягнена

С. Далі. Сталість пам'яті

Живопис Північної Європи

Спільною рисою, що об'єднувала фламандське мистецтво з голландським, була любов до життя в усіх його проявах. Однак, якщо на картинах голландських майстрів превалювали побутові сцени, портрети бюргерів і міщан, то фламандські художники мусили малювати те, що влаштовувало католицьку церкву і дворян.

Петер Пауль Рубенс — фламандський живописець XVII ст. У його творчості ці особливості проявилися найбільш яскраво. Придворний художник іспанського намісника у Фландрії, він постійно був перевантажений замовленнями від дворян, церкви, але знаходив час виконувати дипломатичні доручення. Рубенс написав сотні картин, уславлюючи в яскравих барвах силу, мужність, красу людських почуттів і вчинків.

П. П. Рубенс. Портрет камеристки інфанти Ізабелли

Особливою віртуозністю і ліричністю вирізняються портрети Рубенса, зокрема «Портрет камеристки інфанти Ізабелли». Віртуозністю живопису, строгістю і лаконізмом художніх засобів відзначені пізні роботи художника — «Слена Фаурмент з дітьми», «Три грації», «Вакх», автопортрет.

П. П. Рубенс. Автопортрет

У Рубенса було багато картин на історичні теми. Одна з найвідоміших серій «Життя Марії Медічі» складається з 21 твору, де він зобразив і реальних історичних осіб, і міфологічних персонажів, відтворив реалії тогочасної історичної епохи.

Значущим у творчості фламандського художника є жанр пейзажу: ландшафти із зігнутими за вітром могутніми деревами, пагорбами, що здіймаються зеленими гаями і долинами, стадами, що мирно пасуться, або селянами, які йдуть чи їдуть на возах. Пронизані відчуттям могутності стихійних сил природи або, навпаки, поезії мирного буття, що відрізняються сміливою динамічною грою світлотіні, свіжістю і соковитістю приглушених фарб, вони сприймаються як узагальнений поетичний образ фламандської природи («Возії каменів», «Пейзаж з веселкою»).

Тонкою спостережливістю, лаконізмом, м'якістю й легкістю штриха відрізняються численні малюнки Рубенса: замальовки голів і фігур, зображення тварин, ескізи композицій та інші.

Рембрандт ван Рейн — нідерландський художник, офортист доби бароко, писав картини історичні, біблійні, міфологічні та побутові, портрети і пейзажі, також він був одним з найбільших майстрів офорта й малюнка. У центрі уваги митця завжди стояла людина з її внутрішнім світом, переживаннями. Своїх героїв Рембрандт часто знаходив серед представників голландської бідноти, у їхніх образах художник розкривав кращі риси характерів, невичерпне духовне багатство. Віра в людину допомагала митцеві писати твори, які виражають кращі прагнення голландського

народу. Дуже щирими є зображення людей, завжди цікавих за душевним складом, ці твори можна навіть назвати портретами-біографіями («Портрет старого в червоному»).

Великі релігійні композиції Рембрандта сповнені динаміки і патетики («Жертвоприношення Авраама», «Святе сімейство», «Повернення блудного сина»). Його захоплювали героїко-драматичні образи, контрасти світла і тіні, різкі ракурси. Рембрандт часто зображував власну дружину Саскію і самого себе, молодого, щасливого, сповненого сил: «Портрет Саскії», «Автопортрет», «Автопортрет із Саскією на колінах».

Рембрандт багато працював в жанрі офорта, захоплюючись портретами, пейзажами, створив цілу серію зображень представників соціальних низів. Глибокої внутрішньої значущості сповнені образи графічних робіт Рембрандта — малюнків і офортів. З особливою силою демократизм його мистецтва виражений в офорті «Христос, який зцілює хворих».

Уже до кінця 1630-х років виявилось тяжіння художника до реалістичних образів в картинах великого масштабу. Надзвичайно життєве і переконливе рішення отримала міфологічна тема в картині «Даная».

Останні 16 років життя були найтрагічнішими для Рембрандта, але саме в цей період він створив найкращі шедеври. Образи цих років монументальні і величні, глибоко філософські і високо поетичні («Пейзаж з руїнами на горі», «Пейзаж з млином», «Зречення апостола Петра», «Аман, Асур і Есфір», «Євангеліст Матфій», «Апостол Варфоломій», «Портрет Єремї Деккера»).

Головними виражальними засобами для митця були колір і світло. Композиція живописних робіт будувалася на рівновазі кольорних гам. Новизна картин Рембрандта полягала в реалістичному зображенні людей із різних прошарків суспільства, у глибокому відображенні їх внутрішнього духовного світу.

Рембрандт ван Рейн. Автопортрет із Саскією на колінах

Рембрандт ван Рейн. Святе сімейство

Графічна спадщина Рембрандта є не менш значущою, ніж живописна. Це здебільшого біблійні та євангельські сюжети, але малюнки часто є жанровими. Офорти сповнені філософського змісту, вони присвячені таємницям буття, трагізму людської долі («Сліпий Товіт», «Зняття з хреста», «Поклоніння пастухів» та ін.). Як офортист Рембрандт не має собі рівних у світовому мистецтві. Технічно бездоганні малюнки митця демонструють його еволюцію: від складності композиції та старанного виписування деталей — до класично ясної простоти.

V. Контрольні запитання

1. Які іспанські живописці набули світової слави?
2. У чому полягає особливість стилю Ель Греко?
3. Подумайте, чим цікава творчість Веласкеса.
4. До якого художнього напрямку належить творчість Гойї?
5. Схарактеризуйте образи, створені С. Далі. Засновником якого мистецького напрямку він є? Назвіть найвідоміші твори митця.
6. У чому полягає особливість творчості Рубенса?
7. Як у творах Рембрандта проявились риси реалізму? Чому, на ваш погляд, моделями митця часто ставали прості люди?

VI. Робота в зошиті

VII. Практикум. Мистецький проект за темою

VIII. Творче домашнє завдання

Написати твір «Переглядаючи шедеври іспанського живопису».
Підготувати презентацію «Обличчя епохи на портретах Рембрандта».

Стилі європейської архітектури
Природні парки Британії

ТЕМА 7. МИСТЕЦТВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО РЕГІОНУ. ХУДОЖНЯ СПАДЩИНА УКРАЇНИ

➤ Україна: давнє мистецтво європейського культурного регіону

Мета: познайомити з пам'ятками давнього мистецтва, що існувало на території сучасної України; дати визначення особливостям художніх стилів трипільської, скіфської культур; розвивати образне мислення та творчі здібності — сформувані в учнів мистецькі вміння і навички, які необхідні для створення творів мистецтва.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні називають основні давні культури, існування яких справило вплив на українську культуру й мистецтво (трипільська, скіфська, антична), наводять приклади відомих пам'яток давнього мистецтва, знайдених в Україні, визначають головні риси художніх стилів мистецтва Трипільля й скіфів, встановлюють зв'язок мистецтва давніх народів та українського.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: проектор, комп'ютер, мультимедійна дошка.

Демонстраційний матеріал: світлини пам'яток мистецтва давніх культур.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

Головне джерело пізнання мистецтва давніх часів — археологічні знахідки. Найстаріші пам'ятки, відкриті на території України, датовані XXV–X тис. до н. е. Вони свідчать про те, що на території нашої країни відбувався процес становлення й розвитку давніх культур, зароджувалися різні види мистецтва.

Найдавнішим видом художньої діяльності вважають декоративно-ужиткове мистецтво. Люди завжди прагнули прикрашати себе, своє житло та речі, якими вони користувалися.

Часів палеоліту сягає ще один із провідних видів мистецтва — скульптура. На всій території Європи, у тому числі й в Україні, знаходять невеликі за розмірами фігурки з кістки або каменю, які використовували під час магічних обрядів.

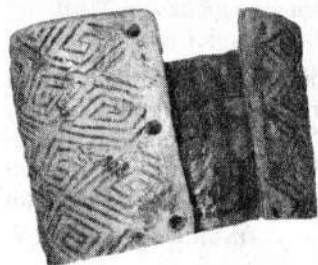
III. Актуалізація опорних знань

Назвіть з курсу давньої історії культури, що були поширені на території України. Що вам відомо про суспільство цих культур?

IV. Викладення нового матеріалу

На території України виявлено й досліджено багато палеолітичних поселень. Найвідоміше з них — славнозвісна *Мезенська стоянка*, її пам'ятки — залишки музичних інструментів, прикраси, знаряддя праці, статуетки — мають світове значення. Майже всі вироби оздоблено складними геометричними візерунками. Серед них — найдавніші в Європі зразки так званого меандрового орнаменту.

Згодом меандр поширився по всій Європі, набувши особливої популярності в мистецтві Давньої Греції. З плином часу первісна людина розширила межі художнього освоєння простору. Вона почала наносити зображення на скелі та стіни печер. Так виникло наскельне мистецтво.

Браслет з меандровим орнаментом

Унікальною пам'яткою наскельного мистецтва кам'яного віку та пізніших епох — міді й бронзи — є *Кам'яна Могила* поблизу м. Мелітополя Запорізької області. Цей величезний пагорб з пісковика заввишки 12 м і площею близько трьох гектарів містить велику кількість гротів та печер. У них збереглося понад три тисячі так званих *петрогліфів* — зображень тварин, зрідка людей, висічених на кам'яних стінах. Більшість із них належить до неоліту (VIII–III тис. до н. е.). Про що свідчать петрогліфи Кам'яної Могили? Передусім про те, що давні митці вдосконалювали свої вміння відтворювати характерні риси живих істот. Вони створювали не лише поодинокі, фрагментарні, а й багатофігурні зображення, об'єднані єдиним задумом. Кам'яна Могила була святилищем, де здійснювалися ритуали мисливської магії. Риски та заглиблення на фігурах тварин і поряд з ними імітують сліди від ударів гострими знаряддями. Петрогліфи Кам'яної Могили посідають вагомe місце серед світових пам'яток культури.

Наскельний живопис Кам'яної Могили

Минали століття, тисячоліття. Люди поступово опанували нові матеріали і способи виробництва: прядіння, ткацтво, кераміку, металургію. Водночас урізноманітнювалася й художня діяльність.

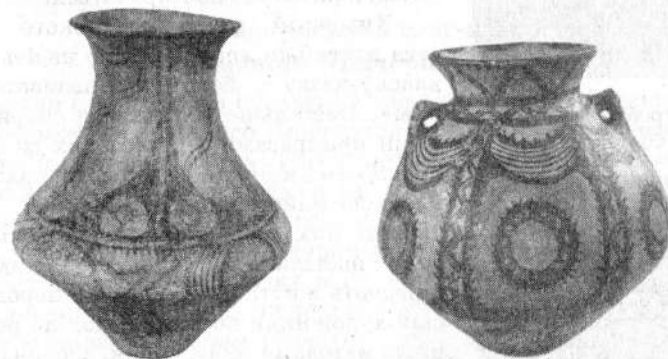
Трипільська культура

Найвизначнішою серед багатьох східноєвропейських культур мідного віку (IV–III тис. до н. е.) була славнозвісна *трипільська культура*. Мистецтво посідало в ній дуже важливе місце. Найвищого рівня розвитку

досягла трипільська кераміка, що використовувалася в господарстві та магічних ритуалах. Її асортимент, форми та розміри надзвичайно різноманітні. Вироби прикрашалися гарним, яскравим орнаментом, властивим лише цій культурі. Найпоширенішими елементами орнаментів були спіралі, смуги, кола, інколи — це зображення людей і тварин, що символізували природні явища, стихії, божеств, від яких залежало життя людей. Усі вони мали конкретне значення й були зрозумілі людям. Пам'ятки трипільської кераміки виконані з тонким художнім смаком. Малюнки гармонійно поєднуються з формою посудин.

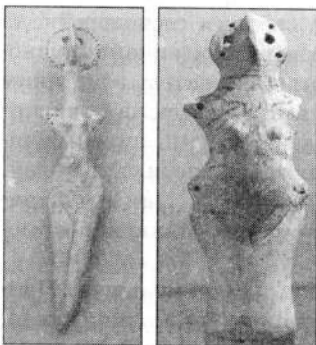
Дуже цікаві невеликі скульптурні вироби трипільської культури. Найчастіше це фігурки жінок, а також свійських тварин (бика, свині, кози, собаки). Жіночі статуетки, що символізують прадавню Велику богиню, покровительку роду та землеробства, використовували в ритуалах землеробської магії. В середину їх вкладали зерна пшениці: давні люди вірили, що це впливало на родючість землі.

Твори трипільської пластики значно відрізняються від справжніх людей і тварин. Проте давні скульптори й не прагнули їх реального зображення. Вони створювали певні знаки, символи. Через віки, на початку XX ст., подібні завдання ставитимуть перед собою професійні європейські художники. Так, саме в трипільській культурі знаходив джерело натхнення видатний український скульптор *Олександр Архипенко* — основоположник модернізму в мистецтві скульптури.

Зразки трипільської кераміки

Багато народів, відомих і невідомих сучасній науці, залишили свій слід на українській землі. Про їхню культуру дають уявлення пам'ятки, пов'язані з поховальними ритуалами та культом предків. Починаючи з III тис. до н. е., у степовій смузі споруджували величезні надмогильні кургани, що стали відмітною ознакою ландшафту півдня України. Над похованнями часто встановлювали так звані кам'яні баби — примітивні скульптури з тесаного каменю, що символізували образи воїнів, міфічних героїв та духів померлих пращурів. У похованнях III–II тис. до н. е. знайдено

Мистецтво скульптури Трипілля

Золотий гребінь з кургану Солоха

Срібна амфора з кургану Чортотлик

чимало майстерно виконаних художніх виробів з міді, бронзи та інших матеріалів: зброю, прикраси, посуд. Вони оздоблені орнаментами, в яких переважають геометричні мотиви, що свідчить про вплив трипільського мистецтва.

Отже, можна зробити висновок, що у давні часи ритуальна скульптура та декоративно-ужиткове мистецтво були найпоширенішими видами художньої творчості на теренах України.

Мистецтво скіфів

У I тис. до н. е. на історичну арену вийшли скіфи. Їхнє багате та різноманітне мистецтво стало однією з найцікавіших сторінок культури нашої країни. Високого рівня розвитку в скіфів досягли скульптура, декоративно-ужиткове мистецтво. Звичайні побутові речі вони прикрашали складними, майстерно виконаними орнаментами — переважно зображеннями реальних та фантастичних тварин, образи яких химерно переплітаються й ритмічно повторюються.

Художній стиль скіфського золотарства настільки яскравий, що навіть отримав власну назву — його стали називати «звіриним». Найбільше уславилися скіфи ювелірними прикрасами з коштовних металів, що вражають вишуканою красою, надзвичайно високою майстерністю виконання. На багатьох із них зображено сцени з життя скіфів — настільки докладно, що за ними навіть вивчають життя й побут цього народу. Скіфські художники вправно володіли реалістичними методами зображення, досконало знали анатомію людини і тварин. До найвідоміших творів скіфського мистецтва належать чаша з Гайманової Могили, золотий гребінь з кургану Солоха, срібна амфора з кургану Чортотлик, всесвітньовідома царська пектораль з Товстої Могили та інші шедеври.

Золота царська пектораль — унікальна археологічна знахідка, що належить до шедеврів мистецтва світового значення. Це нашійна прикраса, яка формою нагадує місячний серп. Вона складається з трьох

частин. Верхня та нижня з них — сюжетні, центральна — орнаментальна. Сюжети пекторалі протилежні за настроєм і змістом: унизу — розгорнуте драматичне дійство боротьби реальних і фантастичних тварин, угорі — сцени мирної праці людей, їхнє гармонійне співіснування з тваринами. Кожна фігурка виконана з віртуозною майстерністю. Так само майстерно всі елементи скомпоновані між собою. Невідомий автор талановито передав відчуття руху: у нижній частині — динамічного й напруженого, у верхній — плавного й спокійного.

Як скіфам вдалося досягти такої художньої досконалості? Річ у тім, що вони перебували під сильним впливом давньогрецького мистецтва. На північному узбережжі Чорного моря давні греки заснували міста-колонії. Вони принесли у Північне Причорномор'я високі надбання античної культури, зокрема віртуозне володіння методами реалістичного відображення живої природи. Чимало коштовних виробів грецькі майстри виготовляли на замовлення знатних скіфів, урахувавши при цьому їхні смаки та потреби. Завдяки взаємодії двох культур з'явилися унікальні витвори мистецтва.

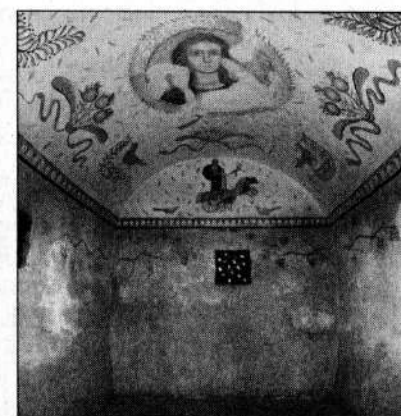
Золота царська пектораль з кургану Товста Могила

Мистецтво грецьких міст-колоній Північного Причорномор'я

Яскравий слід у давній культурі України залишило мистецтво грецьких міст-колоній Північного Причорномор'я. Херсонес, Феодосія, Пантікапей та інші міста в Криму, Тіра в гирлі Дністра (нині м. Білгород-Дністровський Одеської обл.), Ольвія на Бузькому лимані були значними ремісничими, торговельними й культурними осередками. Етапи розвитку мистецтва причорноморських античних полісів відповідають етапам розвитку мистецтва Давньої Греції.

Провідним видом образотворчого мистецтва Північного Причорномор'я була скульптура, якою прикрашали площі й будівлі міст. Вона мала істинно громадське значення, втілюючи у прекрасних образах богів, богинь та героїв античний ідеал досконалої, гармонійно розвиненої людини.

Вагоме місце посідав також *монументальний живопис*. Різноманітні розписи (портрети, міфологічні сюжети,

Фресковий розпис склепу Деметри (фрагмент)

сцени з реального життя) прикрашали громадські і житлові будівлі, склепи заможних громадян. Високохудожні зразки цього мистецтва знайдено в Керчі. На стіні однієї з поховальних споруд-склепів цього міста зображено голову богині Деметри. Сучасного глядача вражає висока майстерність виконання, з якою художник написав прекрасне жіноче обличчя з великими виразними очима.

Цікавий розпис зберігся на одному із саркофагів: на ньому зображено художника, який пише портрет у техніці енкаустики. Це підтверджує існування у Північному Причорномор'ї станкового живопису, зокрема портретного жанру, зразки якого до наших днів, на жаль, не дійшли.

Теракотова статуетка півня

Скульптурний рельєф на античному надгробку. Пантікапей

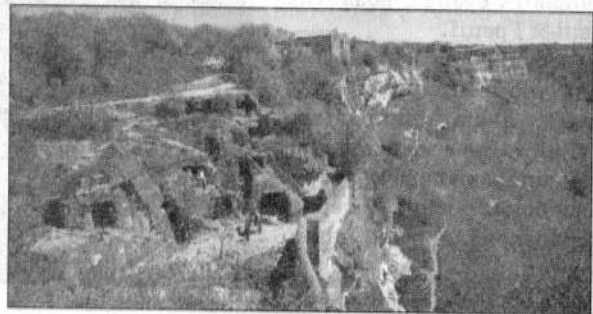

Майстерня художника (розпис саркофагу)

Мистецтво Криму раннього середньовіччя.

Мистецтво східних слов'ян.

Наприкінці античної доби, в I–II ст. н. е., внаслідок Великого переселення народів грецькі міста-колонії занепали. У Криму поширилися християнська релігія та мистецтво, що прийшли туди з Візантії. Пам'ятки цього періоду — печерні міста (Мангуп, Ескі-Кермен, Чуфут-Кале) вражають гармонійним поєднанням з навколишньою природою.

Печерне місто Чуфут-Кале

У Херсонесі та інших містах збереглися залишки ранніх християнських храмів VI–X ст. Їх інтер'єри були пишно оздоблені розписами, скульптурними прикрасами, мозаїчною підлогою. У I тис. н. е. Північне Причорномор'я було своєрідним містком між Візантією та Близьким Сходом з одного боку і слов'янами — з іншого. Саме по ньому нова релігія прокладала собі шлях далі на північ, знайомлячи слов'янські племена з християнською культурою.

Якою ж була культура предків українців? До прийняття християнства вони мали багату своєрідну культуру, основу якої становили розвинена міфологія, поетичне сприйняття світу, обожнення сил природи, прадавні традиції, що сягають часів трипільської культури. Джерелами знань про неї слугують фольклор, народне мистецтво, археологічні знахідки, свідчення ранньосередньовічних авторів.

На думку істориків, найдавніша археологічна культура, пов'язана безпосередньо з антами, сягає II ст. до н. е. і має назву *зарубинецької* (від назви с. Зарубинці на Київщині). Вона дає уявлення про житлове та оборонне будівництво, в якому знайшли подальший розвиток скіфські традиції. Основним будівельним матеріалом було дерево.

У його обробленні слов'яни досягли високої майстерності. Вони володіли різноманітними прийомами різьблення, використовували знаки-символи. Найпоширенішими з-поміж них були так звані солярні знаки (символи сонця), що дійшли до наших днів. У традиціях українського народного мистецтва вони найбільшою мірою збереглися на Гуцульщині.

Високого рівня розвитку досягли наші предки в декоративно-ужитковому мистецтві: гончарстві, ткацтві, вишивці, виготовленні прикрас. Вироби щедро оздоблювалися орнаментами, що, на думку людей, мали оберігати від злих сил.

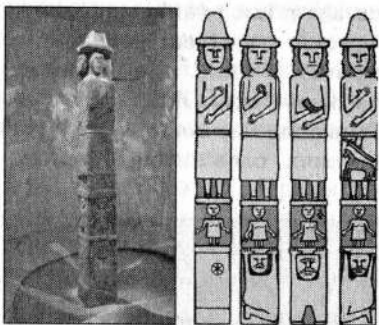
Мистецтво скульптури у слов'ян мало релігійний характер. У святинях та капищах вони ставили стовпоподібні статуї богів, так звані

Кафедральний собор Іоанна Предтечі. Керч

Фрагмент мозаїки підлоги храму Богородиці Влахернської з Херсонеса

Збруцький ідол Святovit

ідоли, або кумири. Залишки одного з таких святилиць знайдено в Києві поблизу колишнього князівського палацу. Статуї виготовляли з дерева або каменю, іноді — з металу.

Як свідчать історичні джерела, після запровадження християнства ідолів знищували, тому до нашого часу збереглася лише незначна кількість пам'яток язичницької слов'янської скульптури. Найвідоміша з них — так званий Святovit (IX ст.), знайдений у річці Збруч поблизу міста Гусятин на Тернопільщині. У цій статуї відображено цілу систему язич-

ницького світогляду, її виконано у вигляді чотиригранного стовпа заввишки близько 3 м. На трьох рівнях кожної грані викарбувані зображення, що символізують три світи: вищий (небесний), середній (земний) та нижній (підземний). На верхньому рівні зображені образи богів (на думку дослідників, це Мокош, Лада, Перун та Дажбог), на середньому — маленькі фігурки людей, що взялися за руки, на нижньому — фігура бога, який тримає Землю. Вчені припускають, що це Велес. Завершує стовп гостроверха шапка, що об'єднує лики усіх чотирьох богів.

Після запровадження християнства традиції язичницького мистецтва не зникли безслідно. Вони продовжували існувати поряд із християнським мистецтвом. Таке поєднання двох традицій дістало назву «двовір'я». Саме в культурному просторі двовір'я упродовж багатьох століть розвивалося українське народне мистецтво, поєднуючи старе з новим, зберігаючи зв'язок культур.

V. Контрольні запитання

1. Назвіть найдавніші археологічні пам'ятки, що свідчать про наявність прадавніх культур на території України.
2. Визначте особливості трипільського мистецтва.
3. Схарактеризуйте «звіриний стиль» ювелірного мистецтва скіфів. Назвіть найвідомішу пам'ятку скіфського мистецтва, що стала візитівкою України.
4. Які види мистецтва були поширені на території Північного Причорномор'я? У чому їх особливість?
5. Яка релігія й мистецькі традиції визначили особливості мистецтва України за часів раннього середньовіччя?

VI. Робота в зошиті

VII. Практикум. Мистецький проект за темою

VIII. Творче домашнє завдання

Складіть доповідь «Образи божеств давніх слов'ян на Збруцькому ідолі».

Підготуйте презентацію «Антична культура на теренах України» або «Скіфське золото в скарбниці української культури» (на вибір).

➤ Художня спадщина Київської Русі

Мета: дати характеристику мистецтва Київської Русі; учити розпізнавати стиль мистецтва цієї доби; розвивати мистецькі компетентності (уміння спостерігати, порівнювати, зіставляти, абстрагувати, аналізувати, синтезувати, узагальнювати, систематизувати), образне мислення й творчі здібності.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні визначають основні особливості архітектури Княжої доби, називають та характеризують особливості жанрів монументального живопису цього часу, називають найвідоміші пам'ятки архітектурного, живописного мистецтва Київської Русі, характеризують образи іконопису Княжої доби, називають найвідоміші твори літератури, за якими можна скласти уявлення про мистецтво української книжкової мініатюри часів середньовіччя.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: проектор, комп'ютер, мультимедійна дошка.

Демонстраційний матеріал: світлини пам'яток мистецтва Княжої доби.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

Мистецтво Київської Русі — одне з найвизначніших і самобутніх явищ світової культури. Художні досягнення цієї доби — те підґрунтя, що визначило подальший розвиток української культури.

III. Актуалізація опорних знань

Звідки в Україну прийшла естетика християнської культури? Як це відобразилося на образотворчому мистецтві давньоруських князівств?

IV. Викладення нового матеріалу

У 988 р. в історії нашого народу відбулася надзвичайна подія, що змінила подальший перебіг його духовного й культурного розвитку — було прийнято християнство. Разом із новою релігією з Візантії на Русь прийшло й нове мистецтво: будівництво християнських храмів, монументальний живопис — фрески та мозаїки, станковий живопис у вигляді ікон, книжкова мініатюра. Місцеві майстри за короткий час не лише оволоділи цими видами творчості, а й розвинули їх, створивши самобутню мову мистецтва Київської Русі.

Архітектура

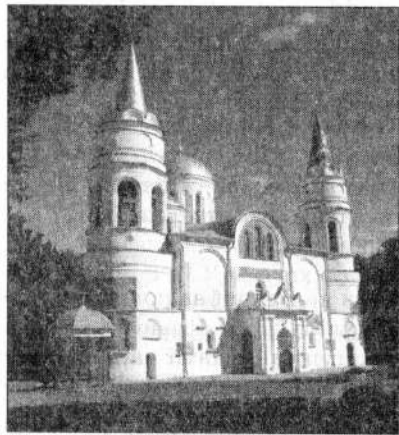
З прийняттям християнства почалося небувале піднесення архітектури. Поширилося муроване будівництво, яке до того на Русі було рідкістю. Головним його видом стало храмове зодчество. Більшість архітектурних пам'яток цього періоду збереглися в Києві та Чернігові.

Візантійські зодчі розробили особливу систему будівництва храмових будівель, що поширилася і в наших землях. Вона дістала назву хрестово-купольної. За цією системою головний об'єм споруди в плані утворює хрест. Центральна його частина увінчується куполом. Навкола головного купола можуть розташовуватися інші, менші за розмірами.

Головна частина православного храму завжди зорієнтована на схід. Зазвичай вона утворює три напівкруглі виступи — *апсиди*. У центральній апсиді розташований *івтар* — місце, де відбувається богослужіння, у бічних — підсобні приміщення (жертвник у лівій та дияконник у правій). Приміщення великих храмів рядами стовпів поділяється на поздовжні галереї — *нави (нефи)*. У західній частині розташоване вхідне приміщення — *нартекс* (притвор, бабінець).

Така побудова чудово пристосована до потреб богослужіння, тому за багато століть вона майже не змінилася. Християнський храм був не лише архітектурною спорудою певного призначення. Він мав глибокий символічний зміст, уособлював своєрідну модель Всесвіту, де панують лад і гармонія, де чітка ієрархія духовних сил зосереджена довкола головної — Творця всього створеного.

Найдавніша пам'ятка архітектури цієї доби, що збереглася до наших днів, — *Спaso-Преображенський собор* у Чернігові, зведений 1036 р., за часів князювання Мстислава. Це типова давньоруська хрестовокупольна будівля, увінчана п'ятьма куполами. Усередині собор прикрашають настінний живопис, декоративне різьблення та мозаїчна підлога.

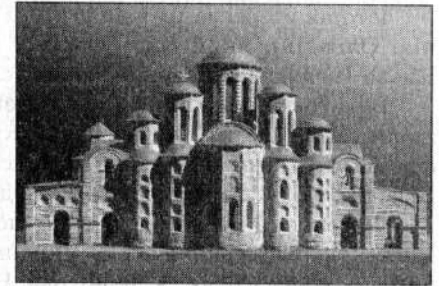
Спaso-Преображенський собор
в Чернігові

Найвищого розквіту мистецтво Київської Русі досягло за княжіння Ярослава Мудрого. Справжнім символом доби став славнозвісний *Софійський собор* у Києві, закладений у 1037 р. на місці розгрому печенігів. Функції Софійського собору не обмежувалися суто церковним призначенням. У ньому відбувалися урочисті державні церемонії, розміщувалися бібліотека та центр книгописання.

Сучасного зовнішнього вигляду Софійський собор набув у XVII–XVIII ст., а от інтер'єри добре зберегли свій первісний вигляд. Цей величний храм має складну пірамідальну будову. Увінчують його тринадцять куполів.

Основний об'єм собору з трьох боків оточують два ряди галерей. Із заходу між зовнішніми галереями споруджено дві круглі вежі, в яких розташовані сходи, що ведуть на хори.

Інтер'єр Софії Київської — це гармонійний мистецький ансамбль, в якому злилися воедино архітектура, живопис та декоративне мистецтво. Таке явище, коли різні види мистецтва нерозривно пов'язані між собою як формою, так і змістом, дістало назву синтезу мистецтв.

Макет первісного вигляду
собору Святої Софії в Києві
(за І. Могилевським)

Монументальний живопис

Одне з найвищих досягнень художньої культури Київської Русі — *мистецтво мозаїки*. У Софійському соборі було створено найвеличніший ансамбль мозаїчного живопису, що не мав рівних у світовому мистецтві тієї доби (до наших днів збереглося 260 м² мозаїк). У мозаїчній техніці виконано найважливіші за змістом зображення, розміщені в східній та центральній частинах храму.

Усередині головного купола, що символізує небо, зображено величчю напівпостать Христа-Вседержителя в оточенні архангелів. Вседержитель (грецькою мовою Пантократор) тримає і Небо, і Землю, і Всесвіт. Це також той, перед ким, згідно з християнським віровченням, кожна людина свого часу відповість за власні думки й учинки. Тому прекрасне обличчя Христа на мозаїці Софії Київської водночас суворе. У лівій руці він тримає Євангеліє — книгу, в якій викладено основи віри, а особливим жестом правої посилає благословення.

Око людини, яка входить до Софійського собору, одразу вражає його центральна мозаїка — *Богоматір Оранта*. Її постать займає верхню частину головної апсиди храму. Це найбільша за розмірами фігура в усьому давньоруському мистецтві. Богоматір зображено у повний зріст, з піднесеними догори руками, неначе вона заступається за людський рід перед Богом. Образ Оранти швидко заповнив серця русичів ще й тому, що нагадував близьку їм язичницьку Велику Богиню, «Непорушну Стіну», яку також зображували стоячи, зі зведеними до неба руками. Київська Оранта вдягнена в довгу синю сорочку — хітон та пурпуровий плащ — мафорій. Її силует та складки одягу окреслено чіткими лініями. Постать виглядає надзвичайно виразною на мерехтливому золотому тлі, що символізує Царство Небесне — місце перебування Бога, Богоматері, янголів та святих.

Чудові мозаїки прикрашали також Михайлівський Золотоверхий собор, Успенський собор Києво-Печерської лаври та інші храми столиці Київської Русі. На Подолі було знайдено майстерні, в яких виготовляли *смальту*. Це свідчить про те, що у виготовленні мозаїк поряд з грецькими брали участь і місцеві майстри.

Історія зберегла ім'я видатного київського живописця *Алімпія* (Аліпія, Олімпія), який брав участь у створенні мозаїк Успенського собору Києво-Печерської лаври, а також уславився як іконописець.

Виготовлення мозаїк було надзвичайно дорогим, тому ними прикрашали лише центральну частину храму. Усі інші частини розписували фресками. Поєднання в одному ансамблі мозаїк та фресок було невідоме Візантії. Це — самобутнє явище художньої культури Київської Русі.

Фресковий живопис був найпоширенішим видом монументального мистецтва Київської Русі. В Україні його пам'ятки збереглися до наших днів у храмах Києва та Чернігова. Наприклад, у Софійському соборі майже три тисячі квадратних метрів фресок XI ст. Нідє у світі немає такого ансамблю монументального живопису того часу!

Розписи Софійського собору є своєрідними ілюстраціями до Святого Письма. Це євангельські та біблійні сюжети, «життя» Святого Георгія та архангела Михаїла.

Однак релігійним темам присвячено не всі фрески. На стінах центральної частини собору, під хорами, було створено велику композицію із зображенням сім'ї князя Ярослава Мудрого. На жаль, більша частина її втрачена. Унікальні розписи на світські теми розміщені й на стінах веж собору. Найбільше серед них сцен полювання — улюбленої князівської розваги. Зображено також борців, жонглерів, скоморохів, музикантів, які грають на різних інструментах. Цікаві сцени з життя візантійського імператора, зображення Константинопольського іподрому, заповненого глядачами. Серед них — руська княгиня Ольга, яка перебувала в імператора в гостях.

а

б

Мозаїки Софійського собору в Києві:
а — Богоматір Оранта; б — Спас Пантократор

Велике значення в оформленні інтер'єру Софії Київської мають орнаменти, виконані у техніці як фрески, так і мозаїки. Орнаменти об'єднують

сюжетні композиції, підкреслюють архітектурні деталі, надаючи всій споруді особливо святкового та опатного вигляду. Внутрішній простір собору сповнений таємничого сяйва. Промені світла, що проходять крізь довгі вузькі вікна під головним куполом, відблискують на золотому тлі мозаїк. Благородні приглушені тони блакитного, зеленого, коричневого, жовтого кольорів утворюють єдиний урочистий ансамбль. Подібно до церковних піснеспівів, що колись лунали в стінах собору, він підносить душу людини, викликає в неї високі почуття.

Фрагменти монументального живопису епохи Київської Русі збереглися також в інших пам'ятках архітектури. Найбільшу цінність становлять фрески XII ст. в Кирилівській церкві у Києві. Вони свідчать про подальший розвиток цього виду мистецтва, високу майстерність їх виконавців.

Іконопис Княжої доби

Визначним здобутком мистецтва Київської Русі є іконопис, що живе й розвивається вже понад тисячу років. Без нього неможливо уявити українське образотворче мистецтво. Ікони були першими творами станкового живопису в Україні. Ікона — своєрідний місток, за допомогою якого здійснюється зв'язок між світом земним, фізичним і потойбічним, духовним.

Які особливості відрізняють іконопис від монументального живопису? У настінних розписах завдяки великій площі стін можна розгорнути великі композиції, ікона ж обмежена порівняно невеликим форматом дошки. Тому художникові найчастіше доводилося зосереджуватися на зображенні одного образу. Якщо над настінними розписами працювало багато митців, то ікона — індивідуальний витвір окремого майстра, хоча зазвичай анонімного.

За свідченням літописів, перші ікони потрапили до Києва з Криму. Коли за велінням князя Володимира у місті в 989–996 рр. було зведено Десятинну церкву, всі необхідні для богослужіння предмети привезли з Корсуня (Херсонеса). Можливо, саме серед них була чудотворна ікона *Холмської Богоматері* — найдавніша християнська святиня української землі (нині ця ікона з дивовижною історією зберігається в Луцькому краєзнавчому музеї). Привозили ікони й пізніше, здебільшого з Візантії. Найвідомішою з них є чудотворний образ *Вишгородської (Володимирської) Богоматері*, що зберігався в резиденції київських князів у Вишгороді. Звідти під час одного зі своїх спустошливих набігів на Київську землю її вивіз Володимиро-суздальський князь Андрій Боголюбський.

Ікона Холмської Богоматері

Давньоруські майстри, які упродовж короткого часу досконало опанували мистецтво іконопису, ніколи не копіювали візантійські зразки, вони вливали в них живий творчий струмінь. Київ став головним центром іконопису не лише України-Русі, а й усього східного слов'янства.

Ікона Володимирської Богоматері

Українські вчені довели, що всі ікони цього періоду написано в Києві, а в північні руські князівства вони потрапили свого часу різними шляхами. Наприклад, багато ікон та інших цінностей було вивезено після розгрому міста монголо-татарами. Стиль виконання київських ікон нагадує мозаїки та фрески. Усі вони великі за розміром, що також споріднює їх з монументальним мистецтвом. Немов зі стін Софійського собору зійшли постаті Богоматері та архангела Гавриїла на відомій іконі «Благовіщення», що зберігається нині в Третьяковській галереї у Москві.

Не менш чудові ікони «Богоматір Велика Панагія» пензля славнозвісного Алімпія, «Ангел Золоте Волосся», «Спас Нерукотворний», «Успіння Богородиці», «Дмитро Солунський», «Святий Микола», «Святий Георгій» та ін.

Зазвичай фігури на іконах мають видовжені пропорції, тонкі ритмічні складки одягу роблять їх ніби невагомими. Однак найбільшої уваги в образах святих, Ісуса й Богоматері іконописці приділяли обличчю, прагнучи максимально передати стан душі. Вони зображували його з підкреслено високим чолом, великими очима, маленькими вустами, тонким носом.

Реальний тривимірний простір замінений на абстрактне, переважно золотаве, тло. Можна сказати, що мистецтво іконопису постало на традиціях античної художньої культури, творчо переосмислених та пристосованих до християнського віровчення.

«Використання в українському середньовічному живописі різних кольорів було не випадковим. Кожен колір щось символізував. До того ж існувала певна ієрархія кольорів. Найвищою вважалася золота або жовта фарба, що символізувала небесне царство. Так, золотаве тло мозаїк та ікон, німби навколо голів святих свідчать, що зображена особа перебуває на небі. Що ближчий колір до золотого, то він вагоміший. Білий колір означав Преображення Господнє — той стан, коли земна людська природа перетворюється на вищу, духовну, синій — небесну твердь, блакитний і зелений — усе земне. Особливе значення в усьому християнському мистецтві належить пурпуровому кольору (поєднанню червоного з синім, блакитним або фіолетовим), який за античних часів символізував царську владу. Хітон на Христі був пурпурового кольору як символ його божественного, царського походження, а гіматій (плащ) мав

блакитне забарвлення і символізував його земну природу. Навпаки, в одязі Божої Матері хітон зображували блакитним або зеленим, а мафорій — пурпуровим.

Червоний колір мав подвійний зміст. З одного боку, він символізував божественну енергію, життєдайну силу й перемогу, як, наприклад, в образах святих воїнів (Юрія Змієборця, Дмитра Солунського та ін.), з іншого — в червоному одязі зображували святих мучеників, які пролили кров за віру Христову. Самого Ісуса Христа часто зображували не в пурпуровому, а саме в червоному хітоні, ніби підкреслюючи значення пролитої ним крові заради спасіння роду людського. Єдиний колір у символіці християнського мистецтва з негативним значенням — чорний. Це знак скорботи та пекла. Іконописці його використовували рідко, переважно в зображеннях Страшного Суда» (за кн. Д. Степовика «Історія української ікони X–XX століть». — К.: Либідь, 1996).

Ангел Золоте Волосся. Ікона XII ст.

Книжкова мініатюра

Особливим видом мистецтва Київської Русі була книжкова мініатюра. Це невід'ємна складова мистецтва рукописної книги: написання тексту, художнє оформлення, виготовлення оправ. Кажучи сучасною мовою, мініатюра — це ілюстрація до книги. Невеликі розміри цього художнього твору зумовлюють й особливо витончену манеру його виконання.

Загалом середньовічна рукописна книга була надзвичайно коштовною річчю. Створення її потребувало багато часу. Відповідно до неї й ставилися, як до святині. Князь Ярослав Мудрий — великий шанувальник книг — заснував в Києві при Софійському соборі бібліотеку та скрипторій — центр книгописання.

Яка ж рукописна книга доби Київської Русі є найдавнішою? Це «Остромирове Євангеліє», написане

Мініатюра «Святий Лука» з «Остромирового Євангелія»

в 1056–1057 рр. у Києві дияконом Григорієм на замовлення новгородського посадника Остромира. У ній на окремих аркушах вміщено три мініатюри із зображенням євангелістів Іоанна, Марка та Луки. Художникові, який дотримувався всіх тогочасних канонів, вдалося створити яскраві психологічні образи, що свідчить про його неординарний хист. Мініатюрам «Остромирового Євангелія» притаманні яскравий і водночас вишуканий колорит, особлива співучість ліній. Облямовують їх орнаменти, подібні до тих, які можна побачити в Київському Софійському соборі. Лінії на мініатюрах виконано золотом, а тло між ними заповнено яскравими барвами. Це нагадує славенні київські *перегородчасті емалі* — ювелірне мистецтво, що в XI–XII ст. досягло надзвичайно високого рівня.

Збереглися й інші книги часів Київської Русі, прикрашені мініатюрами. Майже всі вони створені у Києві. Це «Ізборник Святослава», «Юрієве євангеліє» та ін.

Сторінка Радзивілівського літопису

Особливу увагу привертають мініатюри *Радзивілівського літопису* початку XV ст., який є копією Володимирського літописного зводу 1206 р. Книга містить 618 кольорових мініатюр, що ілюструють події часів Київської Русі. Малюнки, виконані в невимушеній, вільній манері, дають цінні відомості про архітектурні споруди Київської Русі, одяг, зброю, речі домашнього вжитку. В них відображено події, що відбувалися упродовж трьох століть: похід русичів на Царгород, будівництво Софійського собору і «града великого Києва», повстання киян у 1068 і 1147 роках, битви з кочовиками, князівські усобиці. Традиції книжкової мініатюри Київської Русі стали основою для її подальшого розвитку: вони дали початок окремому виду образотворчого мистецтва — *книжковій графіці*, що згодом досягне в Україні надзвичайно високого рівня.

V. Контрольні запитання

1. У чому полягає особливість будови православного храму? Які жанри монументального живопису представлені в пам'ятках архітектури Княжої доби?
2. Наведіть приклади мозаїчного та фрескового живопису українських соборів Княжої доби. Схарактеризуйте образи.
3. Як звали найвідомішого київського іконописця Княжої доби? Назвіть найвідоміші старовинні ікони.
4. Що таке книжкова мініатюра? Особливості яких жанрів живопису вона запозичила?

VI. Робота в зошиті

VII. Практикум. Мистецький проект за темою

VIII. Творче домашнє завдання

Складіть туристичний маршрут на тему «Храмова архітектура Княжої доби».

Виконайте ескіз книжкової мініатюри, проілюструвавши фрагмент старовинного літопису в давньоруському стилі.

➤ Художня спадщина і мистецькі образи XIV–XVI ст.

Мета: визначити особливості розвитку видів українського образотворчого мистецтва епохи Відродження; сформувати уявлення про мистецькі традиції, що сформувалися в регіонах Західної України під впливом естетики європейського мистецтва; познайомити із творчістю першодрукаря І. Федорова; розвивати естетичний смак; виховувати творчі здібності, уміння аналізувати художні особливості творів мистецтва.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні називають найвідоміші пам'ятки і твори образотворчого мистецтва України епохи Відродження; порівнюють мистецькі традиції європейського мистецтва із національними особливостями українського; характеризують художні особливості творів; визначають вагомий вплив творчості І. Федорова на становлення й розвиток графіки в українському мистецтві.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: проектор, комп'ютер, мультимедійна дошка.

Демонстраційний матеріал: ікони, світлини архітектурних пам'яток, репродукції картин тощо.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

Монголо-татарська навала завершила процес розпаду давньоруської держави, завдавши нищівного удару її культурі, мистецтву, а найбільше — монументальній архітектурі. Будівництво великих кам'яних споруд на Придніпров'ї припинилося на тривалий час.

III. Актуалізація опорних знань

Визначте з курсу історії основні наслідки монголо-татарської навали для розвитку давньоруського мистецтва. Куди перемістився осередок давньоруської культури?

IV. Викладення нового матеріалу

Культурний центр України перемістився на захід, до Галицько-Волинського князівства, що постраждало від нашествия меншою мірою. Завдяки мудрій політиці та державницькій діяльності галицьких і волинських князів, передусім такої видатної постаті, як Данило Галицький, там зберігалися й шанувалися високі надбання попередньої епохи, творилося нове українське мистецтво. Можна сміливо стверджувати, що саме завдяки Галичині й Волині українська культура не загинула в один із найскрутніших періодів своєї історії.

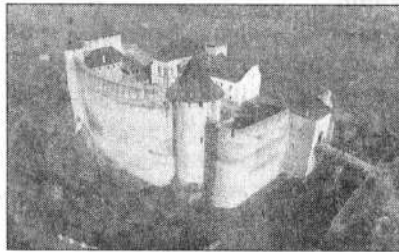
Архітектура

У XIV–XV ст. значного розвитку в Галицько-Волинських землях досягла архітектура. Її особливості визначалися певними історичними й суспільними обставинами: боротьбою з іноземними поневоловачами, міжфеодалними усобицями, а також географічним положенням, тобто близькістю до країн Центральної Європи. Перший чинник зумовив потребу в широкому розгортанні оборонного будівництва — замків, веж, укріплених садиб, монастирів з високими мурами, другий сприяв поширенню в архітектурі Західної України ознак, притаманних європейській культурі.

Спорудження величних неприступних замків — одна з відмітних рис культури XIV–XV ст. У цей період, як і в попередні часи, більшість замків були дерев'яними, тому до наших днів жоден з них не зберігся. У цих спорудах поєдналися архітектурні традиції Київської Русі й ще більш ранніх епох.

Одним із найвеличніших був *Київський замок на горі Киселівці* — справжня окраса місцевого ландшафту. Його історія сягає прадавніх часів. Дослідники давнього Києва довели, що саме на Замковій горі (як іще називають Киселівку) оселився й збудував перше городище легендарний засновник Києва — князь Кий. Замок згорів у XVII ст.

Найстарішою кам'яною фортецею України є *Верхній замок у Луцьку*. Його споруджено в середині XIV ст. Навколо нього були розташовані Нижній (околинний) замок та міські укріплення. Від них збереглися лише кам'яна споруда та вежа. Змуровані з цегли прямокутні вежі та стіни замка вражають уяву поєднанням величі й простоти. Луцький замок — одна з найбільших цегляних споруд в Україні.

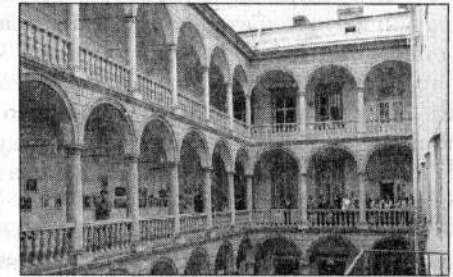

Хотинська фортеця. XIII–XVI ст.

Справжніми архітектурними перлинами України є замки в *Кам'яниці-Подільському, Меджибожі, Хотині, Одесі, Мукачеві* та інших містах. Упродовж кількох століть їх добудували й перебудували. У ті часи навіть церкви зводили, ніби фортеці. Наприклад, до наших днів збереглася унікальна Покровська церква-фортеця в селі Сутківцях на Поділлі (XV ст.), яка була цілком придатна до оборони.

У XVI — на початку XVII ст. в українську культуру проникли художні ідеї Відродження. Провідну роль у розвитку мистецтва цієї доби відіграв Львів — одне з найкрасивіших міст Європи, яке по праву можна назвати містом-музеєм. У Львові зустрілися Схід і Захід. Українські зодчі, скульптори, живописці працювали тут поруч з німецькими, італійськими, голландськими, польськими. Нові мистецькі віяння, що приходили із Заходу, українські митці творчо поєднували з національними традиціями.

Найбільше збереглося у Львові пам'яток міської архітектури. Після спустошливої пожежі 1527 р. на залишках середньовічних готичних споруд зводилися *кам'яниці* (так називали муровані житлові будівлі) у стилі Ренесанс. На площі Ринок стоїть найбільша львівська кам'яниця — знаменитий будинок заможного купця Корнякта. Будинок нагадує справжній палац. Його було споруджено архітектором Петром Барбоном у 80-х роках XVI ст. Шестивіконний триповерховий *фасад* увінчано високим *атиком* — декоративною стінкою над карнизом. Пізніше, у XVII ст., на ньому встановили статую лицарів.

Двір палацу Корнякта. Львів

Вікна прикрашені красивим обрамленням. Особливо чарує триархна відкрита *аркада* внутрішнього дворика, що нагадує італійські палаци доби Відродження.

Архітектурне обличчя Львова склалося під впливом європейської католицької культури. Це було наслідком політичного та культурного панування Польщі на західноукраїнських землях. Постає природне запитання: а що було суто українського в мистецтві Львова цієї доби?

Наприкінці XVI — на початку XVII ст. на замовлення православного Львівського ставропігійського братства, навколо якого гуртувалися українці, у місті було зведено визначний архітектурний ансамбль. До нього увійшли *Успенська церква* (архітектори П. Римлянин і В. Капінос), *Вежа Корнякта* (архітектор П. Барбон) та *каплиця Трьох святих* (архітектор А. Підлісний). У цих спорудах використано традиції української народної дерев'яної архітектури — будівництва так званих тридільних церков, що склалися з трьох частин, розташованих на одній осі, та високих багатоярусних дзвіниць. У зовнішньому оформленні споруд відповідно до смаків часу було застосовано вишукані ренесансні форми. Завдяки цьому ансамбль Успенської церкви став по-справжньому новаторським витвором архітектурного мистецтва.

Скульптура

Тісно пов'язана з архітектурою стилю Відродження скульптура. Після прийняття християнства цей вид образотворчого мистецтва занепав,

оскільки православна церква вбачала в ньому зв'язок з язичництвом. У XIV–XV ст. найпоширенішим різновидом скульптури було декоративне різьблення, в якому переважали народні традиції. Під впливом ідей Ренесансу стає помітним прагнення до реалістичного відтворення природи. Скульптура відіграла важливу роль в оздобленні споруд. Чимало будівель Львова цього часу (Чорна кам'яниця, будинок Корнякта, каплиця Трьох святих, Успенська церква та ін.) прикрашені майстерно виконаною декоративною скульптурою. Популярні орнаментальні мотиви — грона винограду, листя аканту, квіти гранату, фігурки янголят — характерні для мистецтва епохи Відродження.

Визначні пам'ятки скульптурного різьблення — львівські каплиці Боїмів та Кампанів. Особливою пишнотою та вродливістю вражає каплиця Боїмів, — усипальниця родини заможного купця Георгія Боїма. Її фасад становить суцільний декоративний рельєф, виконаний з надзвичайною майстерністю.

Не поступається йому й вишукане оформлення інтер'єру. У ньому крім багатой декоративної пластики особливу увагу привертають алебастрові та мармурові бюсти — портрети членів родини Боїмів. У їх створенні брала участь група митців, серед яких відомі скульптори Г. Шольц, А. Бемер, Я. Пфістер.

Скульптурний портрет становить окремий жанр скульптури. В Україні він з'являється й набуває поширення в XVI ст., що також є свідченням впливу культури Відродження. В українській скульптурі портрет виник раніше, ніж у живописі. Найраніші його зразки трапляються у надгробних пам'ятниках, зокрема у вже згадуваній каплиці Боїмів.

Надгробки замовляли заможні люди для увічнення та уславлення образу померлого. Одним із завдань виконавця було відтворення реальних портретних рис цієї людини. У цей період сформувалася композиційна схема надгробка, що складався зі скульптури померлого (найчастіше зобра-

Надгробок князя Костянтина Острозького

жували постать, що напівлежить на кам'яному ложі саркофага), та ніші, увінчаної складним архітектурним обрамленням. Таким був надгробок князя Костянтина Острозького, встановлений 1579 р. в Успенському соборі Києво-Печерської лаври.

З часом надгробні пам'ятники стають дедалі складнішими та величнішими. На зміну рельєфам приходять кругла скульптура (відокремлена від площини). В обличчях людей посилюються психологічні ознаки. Взірцем такого твору є надгробок київського воєводи Адама Кисіля, встановлений у родовій усипальниці — церкві с. Низкиничі

на Волині. За традицією померлого зображено в лицарських строях, зі зброєю. Скульптор надав його образу суворого й героїчного вигляду і водночас відтворив індивідуальні риси цієї відомої історичної особи.

У XVI — на початку XVII ст. українська скульптура першою серед образотворчих мистецтв зробила значний крок до становлення суто світського мистецтва. Це стало результатом поширення світогляду та ідей загальноєвропейської культури Відродження. Отже, історія української скульптури також свідчить про те, що мистецтво України з усією його національною своєрідністю належить до Європейського культурного регіону.

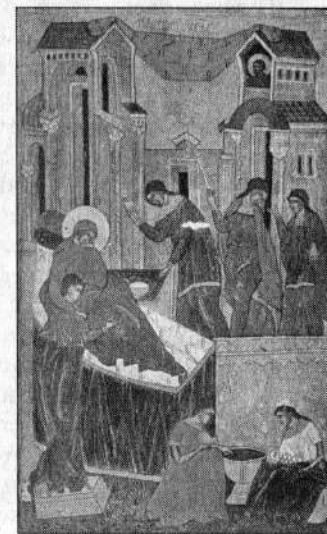
Живопис

Одним з основних видів образотворчого мистецтва був монументальний живопис. У XIV–XV ст. храми, як і раніше, прикрашали фресками. Уявлення про їх особливості дають деякі ансамблі, що збереглися в Західній Україні та Польщі.

У монументальному живописі, як і в архітектурі та скульптурі, традиції Київської Русі співіснували з новими художніми впливами, що надходили із Заходу. Прикладом нового підходу до зображення традиційних сюжетів, змін в образотворчому мисленні є фрески церкви-ротонди в колишньому селі Горяни (тепер передмістя Ужгорода) на Закарпатті. Ця церква — одна з найдавніших кам'яних споруд цього краю. Унікальною мистецькою пам'яткою свого часу є її розписи. Розташування сюжетів на стінах не відповідає давньоруським традиціям. Тут вони розміщені послідовно, один за одним, що створює відчуття безперервної розповіді. Головна тема горянських фресок — життя Ісуса Христа. Найбільшу увагу невідомий художник приділив його стражданню — «страстям», передавши водночас почуття трагічності й ліризму. З особливою теплотою втілено образ матері Ісуса — Марії. Композиції розписів динамічні, постаті зображено у просторі вільно й невимушено. Таке трактування образів означало відхід від візантійських правил та канонів. Фрески в Горянах — один із перших подихів Ренесансу в Україні.

Ікона святого Юрія Зміборця зі Станілі, XIV ст.

Різдво Богородиці, XV ст.

Високо шанували український монументальний живопис у Польщі, де не було місцевих традицій та власної школи цього мистецтва. У 1418 р. на замовлення короля Ягайла група українських художників на чолі з майстром Андрієм розписала фресками замкову капелу в Любліні. У цих фресках було збережено давні традиції та сюжети, і водночас талановитим майстрам вдалося передати щирість людських почуттів. Окрім Любліна українські живописці виконали великі комплекси монументальних розписів в інших польських містах: Кракові, Сандомирі, Вислиці. У них вони успішно реалізували ще одне творче завдання: пристосували українську монументально-декоративну систему розписів до характеру готичної архітектури. Вплив українського монументального живопису на польську культуру того часу беззаперечний.

У XIV–XV ст. усупереч складним історичним умовам саме в цей період українське мистецтво іконопису стверджується як суто національне явище, не схоже на аналогічне мистецтво інших країн східного обряду. Ікони стали неодмінним атрибутом життя всіх верств суспільства.

Усі ікони цього періоду, що збереглися до наших днів, походять із Галицько-Волинських земель. Там процвітали численні мистецькі осередки, в яких іконопис розвивався вільно, без жорсткого контролю з боку церковної та світської влади. Одна з найдавніших пам'яток цього виду мистецтва — *чудотворна ікона Волинської Богоматері*, написана ще в другій половині XIII ст., — належить до його найкращих зразків. Вона вражає глядача особливою суворістю образів Богоматері та дитяти Ісуса, якої не було в іконах попереднього періоду. Ця ікона є прикладом того, як засобами по-справжньому високого мистецтва, без сюжету та розповіді, а лише у виразах обличч можна передати дух часу.

Шанованими в Україні стали ікони «Чудо про Змія» або, як їх частіше називали, «Юрій Змієборець». Одна з кращих таких ікон походить із села Станілі на Прикарпатті. Її автор був талановитим майстром композиції та колориту. Він зумів поєднати відчуття загальної гармонійної рівноваженості з ритмічним рухом, форму — з кольором. Надзвичайно майстерно він володів лінією — одним із основних засобів художньої виразності в образотворчому мистецтві. Святий Юрій, або Георгій, був одним з найпопулярніших образів не лише в українському, а й у всьому європейському мистецтві. В ньому втілено ідеал середньовіччя — образ лицаря-героя, визволителя й захисника, святого зі зброєю в руках.

Поступово в іконопис проникли елементи реального життя: зображення рослин, архітектурного оточення, предметів побуту. Образи на іконах дедалі частіше набувають зовнішніх рис місцевого населення. Українським іконам властиве також застосування *світлотіні* і *прямої перспективи* — засобів реалістичного відтворення дійсності.

У XVI ст. в Україні набули поширення ікони на тему Страшного суду. В них, згідно з тогочасними уявленнями, з максимально широкою наочністю було передано все, що може статися з душею людини після її смерті. Такі ікони виконували виховну функцію: вони мали нагадувати людям про те, як слід жити, щоб не зазнати пекельних мук. Розглядати ікони на тему

Страшного суду дуже цікаво. На них майстерно скомпоновано численні багатофігурні зображення, з великою вигадливістю побудовано сюжет. Колоритні картинки пекла свідчать про неабияке почуття гумору, притаманне українському народові в ті далекі часи.

Поступово в мистецтві живопису розвиваються світські жанри: портрет, історична, батальна картини, пейзаж. Провідне місце серед них посідав *портретний живопис*. З-поміж ранніх взірців цього жанру слід назвати портрети історика Яна Гербурта, польського короля Стефана Баторія (художник В. Стефанович), князя Костянтина Корнякта, старости Мнішека, на яких відчутний вплив європейського парадного портрета. Тогочасні художники досконало опанували реалістичні засоби відтворення дійсності: анатомічну будову тіла, просторове і світлотіньове моделювання та пластику. Завдяки традиції замовляти посмертні портрети членів Ставропігійського братства з'явилася галерея реалістичних образів мешканців Львова.

Прогресивне значення в художньому житті Львова мало створення в 1596 р. цехової організації художників. Це була передова форма об'єднання майстрів, загальноприйнята в європейських країнах. Вона не лише зміцнила становище художників у суспільстві, а й спонукала їх до професійного вдосконалення. Зокрема, цеховим статутом передбачалося трирічне стажування майстрів за кордоном.

Графіка

Надзвичайно збагатило вітчизняну культуру XIV — початку XVII ст. мистецтво графіки, яке було пов'язане переважно з книгописанням. Рукописна книга, прикрашена мініатюрами, заставками, ініціалами, посідала вагоме місце в духовному та культурному житті того часу. Головним центром книгописання залишався Київ. Саме тут у 1397 р. було створено видатну пам'ятку писемності й мистецтва — «Київський псалтир». Виконав його протодиякон Спиридоній

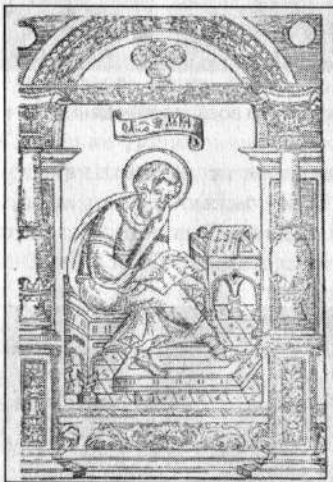
Галицький воєвода Іван Данилович

Купець Костянтин Корнякт,
поч. XVII ст.

на замовлення смоленського єпископа Михайла. Псалтир ілюстровано великою кількістю мініатюр (близько 300), розміщених безпосередньо в тексті, їх сюжети різноманітні: від біблійних до побутових. Композиції побудовано вільно, з великою фантазією. Зображення й колорит надзвичайно вишукані.

Значні зміни в розвитку графіки відбулися в другій половині XVI ст. Книга ставала потрібною дедалі ширшим верствам населення. В книжкову мініатюру, як і в інші види образотворчого мистецтва, проникають ознаки Ренесансу, спостерігається тяжіння до реалістичнішого трактування образів. Шлях новим ідеям прокладав відомий майстер *Андрійчина Многогрішний* — автор ілюстрацій до «Службника», «Холмського Євангелія» та низки інших книг.

Євангеліст Лука. Гравюра з «Апостола» І. Федорова

Відомим осередком книгописання того часу була також Волинь. Найвидатнішою її пам'яткою є славнозвісне «Пересопницьке Євангеліє» (1556–1561) — перший переклад Святого Письма зі староболгарської мови тогочасною українською. Книгу прикрашають чотири орнаментальні розвороти з мініатюрами, заставками, кінцівками, ініціалами тощо. Зображення виконано в цілком ренесансному дусі. Їх колорит — барвистий та соковитий. Із появою книгодрукування в мистецтві графіки відбулася справжня революція. В Україні вона пов'язана з ім'ям першодрукаря *Івана Федорова*. У 1574 р. у Львові він надрукував «Буквар» та «Апостол», а в 1580–1581 рр. в Острозі — славнозвісну «Острозьку Біблію». Книги було ілюстровано *гравюрами* — різновидом графіки, невіддільним від друкарства. У львівському «Апостолі» їх дві: книжковий знак Івана Федорова та зображення євангеліста Луки.

Книгодрукування та пов'язане з ним мистецтво гравюри розширили обрії української культури. Тиражовані книга та гравюра стали доступними широким суспільним верствам. Саме з їх допомогою поширювалися передові тогочасні ідеї та знання. В Україні гравюра набула великої популярності, ставши найпрогресивнішим, наймасовішим і найдемократичнішим видом мистецтва.

У XIV–XVI ст. українське мистецтво розвивалося за надзвичайно складних і несприятливих історичних умов. Проте йому вдалося зберегти й примножити культурні надбання епохи Київської Русі та народні традиції як основу власної самобутності. Водночас мистецтво України розвивалося в контексті європейської культури. Вплив ідей Ренесансу відкривав у ньому нові обрії. Провідну роль у збереженні традицій та розвитку нових тенденцій відігравала в той час Західна Україна. На початку XVII ст.

в українській культурі накопичилося достатньо творчого потенціалу для справжнього культурного «вибуху» у наступний період.

V. Контрольні запитання

1. Назвіть найвідоміші пам'ятки архітектури. Визначте її особливості.
2. Схарактеризуйте мистецькі традиції іконопису XIV–XVI ст.
3. Як розвивалося мистецтво української скульптури епохи Відродження?
4. Визначте значення творчості Івана Федорова у розвитку мистецтва книжкової графіки.

VI. Робота в зошиті

VII. Практикум. Мистецький проект за темою

VIII. Творче домашнє завдання

Складіть перелік творів на тему «Український іконопис епохи Відродження».

Напишіть стисле есе про творчій та біографічний шлях І. Федорова.

➤ Художня спадщина і мистецтво XVII–XVIII ст.

Мета: дати характеристику пам'яткам мистецтва XVII–XVIII ст.; виховувати в учнів вміння цінувати прекрасне; розвивати вміння спостерігати, порівнювати, зіставляти, абстрагувати, аналізувати, синтезувати, узагальнювати, систематизувати; сформувати в учнів мистецькі вміння і навички, які необхідні для створення творів мистецтва.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: характеризують особливості українського образотворчого мистецтва епохи бароко, називають найвидатніші пам'ятки барокової архітектури в Україні, визначають національні риси, що проявилися в живописі, іконописі та графіці, називають відомих митців та їхні твори, характеризують образи, створені такими відомими митцями, як Пінзель, Кондзелевич, Левицький, Тарасевські та ін.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: проектор, комп'ютер, мультимедійна дошка.

Демонстраційний матеріал: світлини творів за темою уроку.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

Це доба розквіту та піднесення української національної культури. Саме на цьому етапі Україна здійснила потужний якісний прорив у всіх

напрямах художньої творчості, небачений від часів Київської Русі. Культурний поступ був тісно пов'язаний з посиленням національно-визвольної боротьби українського народу за свою державність, необхідністю обстоювання власних традицій, посиленням ролі козацтва в житті суспільства. На початку XVII ст. провідним культурним центром України знову стає Київ. Величезну роль у цьому відіграв видатний релігійний і культурний діяч митрополит **Петро Могила**.

Це був час становлення та утвердження стилю українського бароко, який поширився на всі види мистецтва: архітектуру, скульптуру, живопис, графіку, а також музику.

III. Актуалізація опорних знань

Назвіть головні риси естетики європейського бароко. Як вони проявилися в різних видах образотворчого мистецтва?

IV. Викладення нового матеріалу

В Україну стиль бароко прийшов із Заходу, де він з'явився на сто років раніше. Для українського бароко характерні ті самі зовнішні ознаки, що й для західноєвропейського: динамічність форм, нерівність та розірваність ліній, тяжіння до вияву внутрішнього руху та драматизму, широке застосування декоративних оздоблень, символічних та алегоричних образів. Проте водночас воно має власні духовні витоки. Вирішальний вплив на його формування мали народне мистецтво, народні естетичні смаки та ідеали. Прагнення українського народу до самоутвердження попри вкрай скрутні історичні обставини наповнило твори мистецтва життєрадісним, піднесеним настроєм. Цей настрій кризь віки зазвучав у відновлених святинях — Успенському соборі Києво-Печерської лаври та Михайлівському Золотоверхому соборі.

Архітектура

Чи не найяскравіше стиль українського бароко проявився в архітектурі. Його характерні ознаки: багатство та пластичність форм, світлі потиньковані стіни, пишні декоративні деталі, ліпні орнаменти, церковні куполів цибулястої та грушоподібної форми. Під керівництвом Петра Могили у 30-х р. XVII ст. у стилі бароко було відновлено архітектурні перлини часів Київської Русі: **Софійський собор**, споруди Києво-Печерської лаври, **церкву Спаса на Берестові** та ін. Це мало величезне значення, адже у такий спосіб утверджувалася культурна спадкоємність з Київською Руссю. У такому вигляді архітектурні шедеври збереглися до наших днів.

Активне будівництво розгорнулося не лише в Києві, а й по всій Центральній Україні та Лівобережжю. Було зведено багато нових церков, соборів, монастирів, а також споруд світського призначення: навчальних закладів, житлових будинків козацької старшини тощо. Ці споруди допомагають зрозуміти спосіб життя людей того часу. Наприклад, будинки Лизогубів у Чернігові та Седневі свідчать, що життя елітного прошарку українського суспільства було близьким до народного. Планування

будинків нагадує українську «хату на дві половини». В оформленні зовнішніх стін майстерно використано засоби архітектурної пластики, що створюють мінливу гру світла й тіні.

Україна мала власних видатних архітекторів. Увійшли в історію імена **Степана Ковніра** та **Івана Григоровича-Барського**. Ковнір — творець Ковнірівського корпусу та дзвіниць на Дальніх і Ближніх печерах Києво-Печерської лаври, Кловського палацу у Києві, Троїцької церкви в Китаївській пустині поблизу Києва, церкви Антонія і Феодосія у Василькові. Григорович-Барський — автор Покровської церкви та церкви Миколи Набережного у Києві.

Залишили слід в Україні й іноземні зодчі. Глибоко зрозумів суть українського бароко німецький архітектор **Йоганн Шедель**. Він автор одних із найкращих споруд цього стилю: дзвіниць Києво-Печерської лаври та Софійського собору, брами Заборовського. Архітектурне вирішення двох останніх споруд вражає надзвичайною пишнотою ліпного орнаменту, що свідчить про вплив на творчість автора народного мистецтва.

Своєрідні та неповторні споруди славетного італійського архітектора **Бартоломео Растреллі**. У Києві за його проектами збудовано Андріївську церкву та Маріїнський палац. Ці унікальні споруди напрочуд вдало вписалися в природний ландшафт міста.

У стилі українського бароко зводилися не лише муровані, а й дерев'яні церкви. Вони були високими, багатотверхими, мали складні й динамічні форми. Яскравим прикладом таких храмів є Троїцький собор у м. Новомосковську Дніпропетровської області. Ця складна пірамідальна композиція, виконана з надзвичайно високою майстерністю, створює враження стрімкого руху, спрямованого вгору, до неба.

На західноукраїнських землях монументальна архітектура цього періоду розвивалася за інших умов. Перебування у складі Речі Посполитої, прийняття унії зумовили закріплення тут художніх традицій, пов'язаних з католицькою культурою. В містах та містечках Галичини збереглося чимало споруд у стилі пізнього європейського, зокрема польського, бароко. Їх не можна ототожнювати із самотнім явищем саме українського бароко, поширеним на Придніпров'ї та Лівобережній Україні.

Брама Заборовського

Маріїнський палац

Почаївська Лавра

Собор Святого Юра

Найбільша кількість пам'яток барокової архітектури західноєвропейського зразка збереглася у Львові. Серед кращих споруд — Домініканський костюл, збудований архітекторами *Яном де Вітте та Мартином Урбаніком*. Яскравим представником стилю бароко був *Бернард Меретин* — автор такої архітектурної перлини Львова, як собор Святого Юра, ратуші в м. Бучачі на Тернопільщині та ін. До визначних пам'яток культури належить також величний ансамбль Почаївської лаври — одного з найбільших релігійних осередків України.

Скульптура

У мистецтві стилю бароко важливу роль відіграла скульптура. Її широко вико-

ристовували в оздобленні фасадів та інтер'єрів архітектурних споруд. Розквіт скульптури в Україні припадає на XVIII ст.

У Західній Україні цей вид образотворчого мистецтва традиційно був більш розвиненим, ніж у Східній.

Видатний його представник — львівський скульптор *Йоганн Пінзель* (роки народження і смерті невідомі). Його статуї прикрашають собор Святого Юра у Львові, ратушу в Бучачі. З-поміж створених ним образів окрім

міфологічних та біблійних героїв привертає увагу український козак, сповнений високої людської гідності. У доробку майстра багато витворів з дерева, виконаних з віртуозною майстерністю. Фігури ніби перебувають у динамічному русі, найнесподіваніших ракурсах. У позах, жестах, виразах облич передано бурхливі почуття. У своїх творах майстрові вдалося найвищою мірою втілити дух бароко: динаміку, мінливість, експресію. Творча манера Пінзеля вплинула на розвиток мистецтва скульптури в Галичині та за її межами.

На Придніпров'ї та Лівобережжі декоративна скульптура перебувала під впливом народного мистецтва. До самобутніх

Й. Пінзель. Скульптура Юрія Зміборця, що увінчує собор Святого Юра у Львові.

творів свого часу належали мідні фігури архангела Михаїла — покровителя Києва і богині правосуддя Феміди, встановлені на будівлі київської ратуші.

Скульптура була тісно пов'язана з мистецтвом різьблення по дереву, яке у XVIII ст. досягло своєї вершини. Яскравий приклад цього — декоративне оформлення іконостасів багатьох українських церков і соборів, що вражають майстерністю виконання, складністю композицій, пишнотою й розмаїттям елементів і форм.

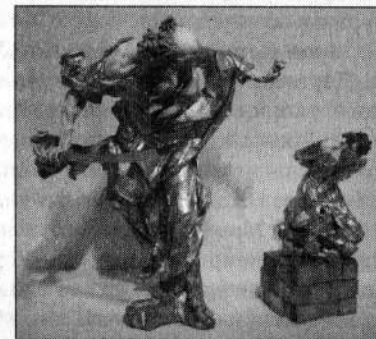
Живопис

Живопис доби бароко — особлива сторінка української культури. Як і архітектура, він розвивався під впливом європейського та народного мистецтва. Ці два джерела сформували неповторне обличчя української національної школи живопису, яка досягла довершеності у XVIII ст.

Як і в попередній епохи, в Україні розвивався монументальний і станковий живопис. Монументальний живопис переважно пов'язаний із розписами культових споруд. До нашого часу дійшло дуже мало його пам'яток, а ті, що збереглися (наприклад, фрагменти фресок Троїцького собору Густинського монастиря поблизу Прилук), свідчать про значні зміни в цьому виді мистецтва. Українські художники вирішували нові творчі завдання: опановували засоби реалістичного мистецтва, долали традиційну площинність, прагнули створити ілюзію відкритого простору та руху. У Києві в першій половині XVIII ст. великі монументально-живописні роботи здійснювалися в Успенському соборі та Троїцькій надбрамній церкві Києво-Печерської лаври, в Софійському та Михайлівському Золотоверхому соборах, церкві Миколи Набережного та в інших храмах. Над живописом стін та іконостасів Києво-Печерської лаври працювали майстри лаврської школи, з-поміж яких особливо уславився *Алімпій Галик*.

Настінними розписами прикрашали не лише муровані, а й дерев'яні церкви. Найранніші їх пам'ятки (середини та другої половини XVII ст.) збереглися в Західній Україні. Це розписи храмів Святого Юра та Чесного Хреста в Дрогобичі, Святого Духа в с. Потеличі (нині — Львівської області). У них знайшли відображення світогляд та художні смаки міщан, селян, ремісників. Ці розписи, виконані в дещо наївній манері народного мистецтва, сповнені ширих почуттів. Постаті й обличчя святих та інших персонажів нагадують звичайних українських людей. Настінні розписи в дерев'яних церквах — самобутнє явище, що не має аналогів у мистецтві жодного іншого народу.

У станковому живописі, як і за попередньої доби, провідну роль продовжував відігравати іконопис. Це ще одна особлива сторінка в історії

Й. Пінзель. Жертвоприношення Авраама

української культури. Видатними іконописцями свого часу були західноукраїнські художники Іван Руткович та Йов Кондзелевич. Їхні життя і творчість пов'язані з містом Жовква, яке було на той час значним культурним осередком.

Іван Руткович наприкінці XVII ст. створив величні іконостаси у Волиці-Деревлянській, Волі-Висоцькій, Скваряві Новій. Відчутний вплив на його творчість справило тогочасне західноєвропейське мистецтво. І не випадково. Адже художник, створюючи свої композиції, використовував гравюри німецьких та голландських митців. Деякі ікони майстра — «Христос і Магдалина», «Втеча до Єгипту», «Дорога в Еммаус», «Христос у Марії та Марфи» та ін. — більше нагадують світські жанрові картини. На них зображено реальних людей у реальному оточенні, на тлі реальних пейзажів або інтер'єрів, які займаються повсякденними справами. Барви на іконах яскраві, насичені, лики Христа, Марії та святих привітні, ласкаві й радісні. Відчувається, що художник був справжнім життєлюбом і зумів поєднати у своїх творах любов до життя земного з любов'ю до Бога.

Йов Кондзелевич — автор славнозвісного *Богородчанського іконостасу* в с. Манява Івано-Франківської області. Чим же його живописна манера відрізняється від манери І. Рутковича? Образи Й. Кондзелевича вражають високодуховною красою, вони сповнені глибокої внутрішньої зосередженості та величі. Художник з великою майстерністю створював урочисті багатофігурні композиції, зображував пишні інтер'єри з архітектурним оздобленням у стилі бароко. Загальному настрою ікон відповідає їх колорит. Він стриманіший, ніж у Рутковича, тонко згармонізований та вишуканий.

У XVIII ст. розвиток українського іконостасу досяг свого апогею. Він став невід'ємним явищем українського бароко, органічним компонентом синтезу мистецтв в українській церкві. В іконостасі представлено різні види мистецтва: живопис, декоративну скульптуру та архітектуру. Характерна його ознака — поєднання яскравого живопису із вишуканим різьбленням, динамічним рухом архітектурних деталей. Визначною пам'яткою мистецтва є величний іконостас з Преображенської церкви у с. Великі Сорочинці на Полтавщині — резиденції гетьмана Данила Апостола. У цьому іконостасі якнайповніше втілено дух українського бароко з його динамікою, емоційністю, стрімкістю руху. В колориті ікон переважають різні відтінки жовтого кольору, що створює ефект сяйва, світлості. Фігури також динамічні, у них відтворено різноманітні моменти руху людського тіла. Суто земна краса образів поєднана зі щирим духовним прагненням.

Отже, в українському живописі зміцнюється світський напрям, дедалі поширюються засоби реалістичного відтворення дійсності. Про це красномовно свідчать дві ікони з м. Конотопа. На них зображено великомучениць Варвару й Катерину та Анастасію й Уляну в образах молодих жінок у пишному, барвистому вбранні. Їх автори втілили український народний ідеал земної жіночої вроди, що водночас не суперечило глибокому духовному змісту творів.

У часи великих випробувань особливо шанованими в Україні були ікони Покрова Божої Матері. У цьому святому образі український народ вбачав свою покровительку та заступницю. Чому ці ікони дістали назву «козацьких Покров»? Відповідь на це запитання досить проста: тому що їх дуже шанувало козацтво. Часто на цих іконах зображували велику кількість людей. Отже, художникам доводилося вирішувати складне творче завдання: компонування багатьох фігур і груп людей. Під покровом Богоматері збиралися персонажі далекої історії (наприклад, візантійський імператор) і сучасники (зазвичай представники духівництва і козацтва). Так, на одній з «козацьких Покров» із с. Дашки на Київщині зображено Богдана Хмельницького. Подібні ікони сприяли розвитку портретного жанру в Україні.

Ікони українського бароко сповнені святкового, піднесеного настрою. Їх автори використовували яскраві кольори, барвисті квіткові візерунки. Золоте орнаментоване тло поєднувалося із зображеннями архітектурних споруд та природи. Богоматір, святих та інші персонажі часто малювали в пишному одязі, з привітними, ласкавими обличчями, втілюючи в них народні уявлення про красу. Таке тлумачення образів зовсім не суперечило релігійному змістові ікон.

Порівняно з епохою середньовіччя це було нове емоційне співпережиття християнської віри як джерела радості, втіхи та надії.

З другої половини XVII ст. портретний живопис, що вже мав значні досягнення в Західній Україні, поширюється на Придніпров'ї та Лівобережжі. За словами сирійського мандрівника Павла Алеппського, українські художники були «вельми спритні в зображенні людських облич з цілковитою подібністю та мають велику вигадливість у відтворенні людей такими, якими вони є».

На знак ушанування особливих чеснот видатних осіб їхніми портретами прикрашали стіни церков і соборів. Наприклад, на стінах київської церкви Спаса на Берестові було написано портрет митрополита Петра Могили, в соборі Густинського монастиря на Чернігівщині портрет гетьмана Івана Самойловича, в Успенському соборі Києво-Печерської лаври — цілу галерею образів князів, гетьманів і царів.

Улюбленим персонажем портретистів другої половини XVII–XVIII ст. був уславлений гетьман Богдан Хмельницький. Взірцем для них слугувала гравюра гданського художника В. Гондіуса, створена за життя гетьмана в 1651 р. У свою чергу Гондіус скористався малюнком голландського митця Авраама ван Вестерфелда, який було виконано з натури. Один із кращих портретів

Портрет Василя Гамалії

гетьмана зберігається в Національному художньому музеї України. Невідомому авторові цього твору вдалося втілити узагальнений образ народного героя, якому притаманні такі риси, як гідність, розум, простота.

Упродовж XVIII ст. великої популярності набуває так званий парадний портрет. Його функція — показати певну особу в усій її красі та значущості. Зазвичай українські портретисти (на відміну, наприклад, від польських) зображували людей ідеалізованими (тобто кращими, ніж вони були насправді). Приклад такого твору — портрет отамана війська донського Данила Єфремова, написаний одним із майстрів Києво-Печерської лаври. Пишне вбрання, поважна поза, промовистий жест рук, родовий герб, парадне оточення — ось ознаки, типові для таких портретів. Водночас художник майстерно відтворив індивідуальні риси та характер свого героя.

Ці та інші приклади є свідченням того, що українські майстри зберігали вірність народним традиціям та смакам. Завдяки особливому художньому вирішенню, монументальному звучанню, декоративній барвистості український портретний живопис став самобутнім національним явищем культури. До визначних творів цього жанру XVIII ст. належать портрети Василя Гамалії, переяславського полковника С. Сулими та його дружини та ін.

У зазначений період в Україні набув поширення також жанр народної картини, героєм якої був так званий Козак Мамай (козак-бандурист). Перші такі картини з'явилися в XVII ст. У XVIII та в першій половині XIX ст. Козак Мамай став найпопулярнішим образом народного живопису, який можна було бачити і в багатих маєтках, і в бідних хатах. Малювали його не лише на полотнах, а й на дверях, скринях, віконницях, стінах і навіть на вуликах.

Композиція більшості картин побудована за однією схемою: козак сидить під деревом (найчастіше — дубом), «по-турецьки» підібгавши ноги, і грає на бандурі чи кобзі. Поруч його вірний товариш — кінь, довокола — речі, з якими козак нерозлучний — шабля, рушниця або пістоль, люлька. Часто подібні картини супроводжували написами сумними або веселими, з добрим народним гумором. На картинах іншого типу Козак Мамай виступає як герой різних сюжетних сцен у взаємодії з іншими персонажами: паном, корчмарем та ін. Автори цих картин залишилися невідомими. В колоритних образах козака-бандуриста знайшов мистецьке втілення ідеал народного героя: вродливого і дужого, безстрашного й винахідливого, байдужого до смерті, мудрого й веселого водночас.

Народна картина «Козак Мамай з двома дівчатами»

Графіка

XVII–XVIII ст. стали часом розквіту української гравюри та книгодрукування. Найбільшим їхнім центром стала друкарня Києво-Печерської лаври. Там друкувалися твори не лише релігійного, а й світського змісту. Початок їм поклали видані 1622 р. ілюстрації до «Віршів на жалісний погреб зацного рицера, Петра Конашевича-Сагайдачного» ректора Київської братської школи *Касіяна Саковича*. На них зображено гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного на коні (один із найбільш ранніх портретів в українській гравюрі), сцену «Здобуття Кафи» та запорожця з рушницею.

К. Сакович. Гравюри зі сторінок книжки віршів

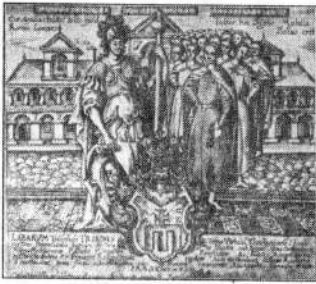
Видатним гравером початку XVII ст. був майстер *Ілля*. Спершу він працював у Львові, а 1636 р. на запрошення митрополита Петра Могили переїхав до Києва. Він виконав ілюстрації до Біблії, Великого требника Петра Могили, Києво-Печерського патерика.

З другої половини XVII ст. провідною графічною технікою стає *гравюра на міді* (*мідьорит*) та інших металах. Вона витісняє поширену в XVI — першій половині XVII ст. гравюру на дереві (*дереворит*). Відповідно змінюється й художній стиль творів, адже гравюра на металі мала більше можливостей для передання світлотіньового моделювання форм, відтворення повітряного середовища, особливостей різноманітних *фактур* тощо.

Кращими українськими граверами того часу були *Олександр* та *Леонтій Тарасевичі*. Вони досконало володіли технікою мідьориту. Обидва навчалися в Німеччині. Олександр Тарасевич привіз до Києва колекцію гравюр і малюнків західноєвропейських митців. Як відомо, за ними

Гравер Ілля. Антонієва печера Києво-Печерської лаври з видання Печерського Патерика

І. Щирський. Теза на честь
П. Колачинського

Г. Левицький-Ніс.
Євангеліст Іоанн

V. Контрольні запитання

1. Назвіть міста — осередки найкращих зразків барокової архітектури.
2. Які декоративні елементи є характерними в оздобленні фасадів та інтер'єрів барокових споруд в Україні?
3. Яка роль відводилася скульптурі на західноукраїнських землях? Творчість якого митця визначає головні риси барокового скульптурного мистецтва в Україні?
4. Назвіть мистецькі принципи, поширені в бароковому іконописі України. У творчості яких художників вони відтворені?

вдосконалювали професійну майстерність лаврські художники. О. Тарасевич керував друкарнею Києво-Печерської лаври, виконував ілюстрації до книг, створив низку портретів, зокрема письменника Лазаря Барановича.

Леонтій Тарасевич працював у Києві та Чернігові. Він автор багатьох великих та пишних алегоричних композицій, що були характерними для художньої культури бароко. Найвищим його творчим досягненням вважають видання в 1702 р. «Києво-Печерського патерика», який містить 40 гравюр видатного майстра.

Серед творів талановитого гравера *Івана Щирського* (у чернецтві Інокентія) привертає увагу теза ректорові Київської академії М. Колачинському. У цьому творі поряд із великою кількістю символів є багато цікавих життєвих деталей, що дають уявлення про зовнішній вигляд «спудеїв» — учнів академії, про старий будинок академії, що не зберігся до наших днів.

На середину XVIII ст. припадає розквіт творчості ще одного яскравого майстра гравюри — *Григорія Левицького-Носа*, батька славетного портретиста Дмитра Левицького. Григорій Левицький досконало володів складною технікою гравюри на міді, з істинним артистизмом виконував тези та ілюстрації до книг.

Українська гравюра кінця XVII–XVIII ст. посідала провідні позиції у Східній Європі, вплинувши на розвиток цього виду мистецтва в усіх слов'янських країнах.

5. Чому, на вашу думку, Козак Мамай став найпопулярнішим образом народного живопису?
6. Творчість яких митців визначила високий рівень розвитку мистецтва книжкової графіки в XVII–XVIII ст.?

VI. Робота в зошиті

VII. Дидактичне завдання.

VIII. Творче домашнє завдання

Створіть презентацію на тему «Урочиста велич Львова епохи бароко» або «Воскресіння Київських храмів» (за вибором).

Порівняйте репродукції народної картини «Козак Мамай» різних епох. Які елементи є традиційними і як вони розкривають художній образ й тематику творів?

➤ Художня спадщина XIX ст.

Мета: дати характеристику вітчизняним пам'яткам мистецтва XIX ст.; познайомити з іменами й творчою спадщиною видатних митців образотворчого мистецтва України XIX ст.; формувати мистецькі компетентності; розвивати образне мислення та творчі здібності.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні вміють давати характеристику творам мистецтва XIX ст., визначати стильові особливості українського мистецтва класицизму, романтизму та реалізму, називають імена найвідоміших митців — представників різних художніх напрямів, чия творчість увійшла в скарбницю українського образотворчого мистецтва.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: проектор, комп'ютер, мультимедійна дошка.

Демонстраційний матеріал: світлини та репродукції творів мистецтва, портрети митців.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

Чи знаєте ви, що розвиток українського мистецтва першої половини XIX ст. зумовлений змінами, які відбулися в ньому ще наприкінці попереднього століття. У цей час в образотворчому мистецтві утвердився новий художній напрям — *класицизм*, що ґрунтувався на античних традиціях мистецтва Давньої Греції та Давнього Риму.

Бурхливість і динамізм бароко змінилися врівноваженістю й простотою. Основним принципом архітектури стало застосування античної

ордерної системи на тлі простих і чітких геометричних форм. У живописі, скульптурі провідного значення набули міфологічні та історичні теми, ідеалізовані зображення людини із згідно давньогрецькими та давньоримськими зразками.

III. Актуалізація опорних знань

Назвіть основні риси естетики європейського класицизму. У яких видах мистецтва вона проявилася найбільше? Наведіть приклади творів мистецтва класицизму.

IV. Викладення нового матеріалу

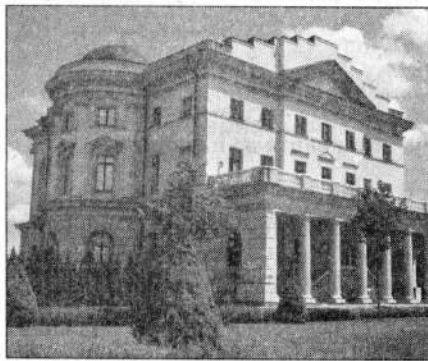
Мистецтво першої половини ХІХ ст.

Архітектура

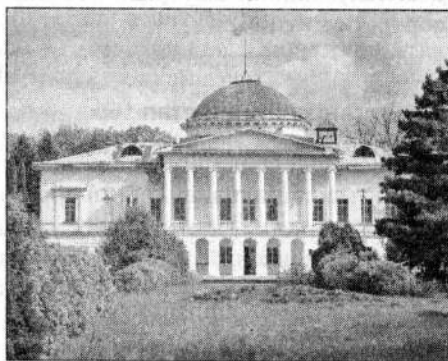
Як і в Європі, в Україні з кінця ХVІІІ ст. великого поширення набуло зведення поміщицьких маєтків з великими парками, пишними палацями й численними службовими приміщеннями. У цих палацово-паркових ансамблях поєдналися ознаки класицизму й романтизму. Саме романтизму властиве використання таких декоративних паркових споруд, як гроти, арки, вежі. Для представників колишньої української козацької старшини видатні тогочасні архітектори зводили величні палаці, навколо яких розбивали романтичні парки.

Так, за проектом архітектора *Чарльза Камерона* для гетьмана Кирила Розумовського було зведено палац в м. Батурині, що на Чернігівщині. Це єдиний гетьманський палац, що зберігся до нашого часу.

Один із кращів в Україні садибних комплексів в 20–30-х рр. ХІХ ст. збудовано на Чернігівщині у селищі Сокиринці в родовому маєтку Галаганів. Більшу частину його території займає парк, типовий для доби класицизму. Від європейських парків епохи бароко з їх регулярними низькими насадженнями та квітниками такі парки відрізняли штучно створені романтичні красвиди. Палац у Сокиринцях, збудований за проектом архітектора *Павла Дубровського*, — типовий зразок класицизму в архітектурі

Палац К. Розумовського в Батурині

Садиба маєтку Галаганів у Сокиринцях

рі. Його центральний корпус увінчано куполом, фасади прикрашено багатоколонними портиками. Подібні палацово-паркові комплекси було створено також у Качанівці на Чернігівщині, у Вільній Церкві (парк «Олександрія»), в Умані (парк «Софіївка») та інших регіонах України.

У багатьох містах збереглися архітектурні пам'ятки класицизму, створені відомими зодчими. Так, в Одесі за проектом *Франца Боффо* було зведено Воронцовський палац, Стару бірку, Потьомкінські сходи. Окрасою Києва стали споруди *Вікентія Беретті* — головний корпус університету, Інститут шляхетних дівчат.

Скульптура

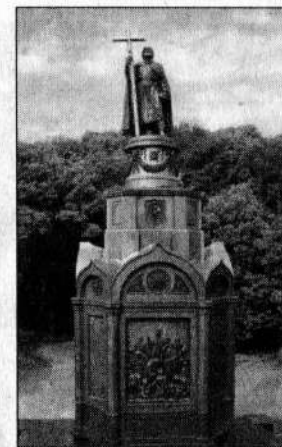
Важливу роль у мистецтві класицизму відіграла монументальна скульптура. На вулицях і майданах міст встановлювали пам'ятники, завдяки чому мистецтво скульптури набуло громадського значення. Одним із найвизначніших скульпторів епохи класицизму був *Іван Мартос* родом з міста Ічня Чернігівської губернії. В Україні скульптор виконав надгробки гетьману К. Розумовському в Батурині, генерал-фельдмаршалу П. Румянцеву-Задунайському в Успенському соборі в Києві, пам'ятник Дюку Рішельє в Одесі та інші твори монументального мистецтва. Твори видатного митця вирізняються довершеністю пропорцій, простотою та врівноваженістю композицій, гармонійністю та благородством. Творчість І. Мартоса мала великий вплив на розвиток скульптури в Україні та Росії упродовж усього ХІХ ст.

Яскравий приклад класицизму в скульптурі — пам'ятник князю Володимирі в Києві, встановлений у 1850–1853 рр. на ознаменування хрещення Русі. Його автори — скульптори *Василь Демут-Малиновський*, *Петро Клодт* і архітектор *Костянтин Тон*. Пам'ятник чудово вписаний у ландшафт пагорбів правого берега Дніпра. Він є окрасою столиці України і в наші дні.

У Західній Україні, як і за попередньої доби, найважливішим мистецьким центром залишався Львів. Там працювало багато місцевих і зарубіжних майстрів. Значний вплив на їхню творчість справила віденська художня школа, в якій поєдналися ознаки двох стилів — бароко та класицизму. Великого поширення у Львові в той час набула меморіальна скульптура. Чимало її пам'яток

І. Мартос. Пам'ятник Дюку Рішельє. Одеса

В. Демут-Малиновський, П. Клодт і К. Тон. Пам'ятник князю Володимирі. Київ

Г. Вітвер. Скульптура Нептуна на площі Ринок, Львів

Творчість двох видатних художників-українців **Володимира Боровиковського** та **Дмитра Левицького** відіграла вирішальну роль у становленні російського портретного живопису. А російський художник **Василь Тропінін** багато зробив для українського мистецтва. В. Тропінін

В. Тропінін. Пряля

зберігає славнозвісне Личаківське кладовище. Віртуозним майстром цього виду пластики був **Гартман Вітвер**, який у своїх меморіальних скульптурах втілював образ зажуреної жінки в античному хітоні (алегорія скорботи). До кращих творів з доробку Вітвера належать чотири фонтани на площі Ринок у Львові з постатями Нептуна, Діани, Амфітрити й Адоніса. Визначними майстрами пластичного мистецтва були також брати **Антон та Іоанн Шімзери**. Вони прикрасили багатобудівель Львова вишуканими скульптурними оздобленнями і, як і Вітвер, створили галерею цікавих меморіальних пам'яток.

Живопис

У першій половині XIX ст. активно розвивалися жанри станкового живопису: портретний, історичний, пейзажний та побутовий. Поряд із популярним парадним портретом поширився так званий *інтимний портрет*. Основна увага в цьому жанрі зосереджується на правдивому відтворенні зовнішніх і психологічних рис людини.

(1776–1857) був кріпаком, майже двадцять років прожив на Поділлі. Україна, її природа та мешканці дали художникові невичерпний матеріал для творчості. В. Тропінін першим із художників звернувся до образів українських селян. Він змальовував їх з великою симпатією, людяністю та етнографічною точністю. Один із кращих творів художника цього циклу — «Дівчина з Поділля», в якому він відтворив поетичний образ чарівної дівчини-українки. Вважають, що В. Тропінін написав кілька варіантів портрета Устима Кармелюка. Це образ молодого, вродливого, мужнього, чистого душею українського селянина. Крім портретів художник малював краєвиди села Кукавки, в якому жив, та інших подільських сіл.

Одним із перших художників в Україні, які звернулися до життя простих людей, був **Калітон Павлов**. Його творчість сприяла розвиткові демократичних тенденцій в образотворчому мистецтві. Картину Павлова «Розтирач фарб», доля якої, на жаль, невідома, згадує М. Гоголь у повісті «Портрет». Назви картин «Бондар», «Діти читають абетку», «Хлопчик з голубком» та інших свідчать про звернення художника до так званого жанрового мистецтва, тобто відтворення реальних сцен з життя пересічних людей.

Учнем К. Павлова був **Аполлон Мокрицький**, який створив галерею портретів своїх сучасників, переважно людей творчої праці, а також жінок. Його твори позначені духом романтичної піднесеності. До кращих з-поміж них відносять «Портрет дружини», портрети М. Гоголя, Є. Гребінки, автопортрет.

Василь Штернберг прожив не довге життя, але залишив яскравий слід в українській культурі. Його вважають одним із зачинателів української школи пейзажного і побутового живопису. В. Штернберг народився в Санкт-Петербурзі. Навчався в Академії мистецтв, де познайомився і подружився з Тарасом Шевченком. Особистість Шевченка, його розповіді про Україну глибоко запали в душу молодому художникові.

Ще під час навчання в Академії мистецтв він виконав кілька портретів поета, а також гравюру «Кобзар з поводитирем» до першого видання «Кобзаря» 1840 р. В. Штернберг неодноразово приїздив в Україну, жив у садибі Г. Тарновського в селі Качанівка на Чернігівщині. В. Штернберг був обдарованим портретистом, проте з найбільшою силою його талант живописця виявився в краєвидах і побутових сценах. Його твори «Вітряки в степу», «Табун», «Ярмарок в Ічні», «Пастух», «Переправа через Дніпро під Києвом» та інші є водночас реалістичними й поетичними. Він першим з українських художників став зображувати людей на тлі реальної природи.

Отже, українські митці першої половини XIX ст., долаючи засилля холодного академізму, віддаючи належне таким художнім напрямам, як романтизм і сентименталізм, прокладали шлях реалістичному стилю. Це було основною загально-мистецькою тенденцією того часу.

Особливе місце в українському образотворчому мистецтві XIX ст. посідає творчість **Тараса Шевченка**. Художню освіту він здобув в Академії мистецтв у Петербурзі, де його наставником був видатний живописець Карл Брюллов. Шевченко-художник зажив слави раніше за

А. Мокрицький. Портрет дружини

Шевченка-поета. Його творчість і в літературі, і в образотворчому мистецтві позначена духом романтизму. Це виявляється в інтересі до духовного світу людини, її почуттів, мальовничих куточків природи, пам'яток старовини, прагненні передати у своїх творах певний настрій, стан душі, у зверненні до історичного минулого українського народу, образів видатних особистостей. Уперше в українському мистецтві з такою силою прозвучало глибоке емоційне співпереживання долі простих людей та представників найнижчих соціальних верств. Демократичність — також одна з характерних ознак романтизму.

Т. Шевченко був живописцем і графіком. Він працював у різних жанрах: побутовому, пейзажному, історичному. Однак особливе місце в його мистецькій спадщині посідає портретний жанр. Ще замолоду він став популярним портретистом. Герої Шевченка — його сучасники: чоловіки, жінки, діти. Найбільша витонченість й одухотвореність притаманні його жіночим портретам (Г. Закревської, Є. Кейкуатової та ін.).

Кращі портрети художник створив наприкінці життя. Це образи російського актора Михайла Щепкіна та американського — Айри Олдріджа. Вони приваблюють вільною, невимушеною манерою виконання, глибокою психологічною проникливістю. Полюбляв Т. Шевченко й автопортрети. У них він наче намагався зазирнути у власну душу, пізнати себе, осмислити власне життя.

Його перший олійний автопортрет, написаний у 1840 р. — році першої публікації «Кобзаря», овіяний духом романтизму. На ньому зображено молоду, енергійну, сповнену творчої наснаги людину з натхненним блиском в очах. Таким був Кобзар у кращий період свого життя — в роки

першого великого успіху, популярності, сподівань на майбутнє. З автопортретів останніх років на глядача пильним поглядом дивиться людина, яка зазнала тяжких випробувань, проте не занепахла духом.

На одному з них — «Автопортреті зі свічкою» — художник зобразив себе молодим. Це був погляд у далекі, давно минулі роки, спогад про молодість.

У 1842 р. Шевченко створив велике живописне полотно «Катерина» — своєрідну ілюстрацію до однойменної поеми. Ця картина — абсолютно оригінальний витвір мистецтва, не схожий на жодну картину Шевченка чи будь-якого іншого художника. В її композиції та яскравому колористичному вирішенні простежуються традиції українського іконопису, мистецтва бароко та народної картини. Тема твору також була для того часу незвичною. У ньому Шевченко першим в образо-

творчому мистецтві возвеличив образ жінки, на яку, за законами тогочасної моралі, очікували лише осуд з боку суспільства та тяжкі життєві поневіряння.

Подорожуючи Україною, митець створив велику кількість малюнків та акварелей. У них реалістично змалювано краєвиди України, сцени з життя народу, в яких бідність, злидні співіснують з чарівною та пишною природою. Широковідомі малюнки цієї серії «Хата батьків Шевченка в Кирилівці», «Вдовина хата на Україні» та ін. На основі художнього матеріалу, зібраного під час подорожі, було написано картини «Селянська родина» та «На пасіці».

Поїздка на батьківщину надихнула митця на створення серії графічних робіт «Живописна Україна». За словами самого Тараса Григоровича, вона мала складатися з трьох частин: 1) видів, відомих красою й історичними спогадами; 2) картин народно-го побуту; 3) історичних подій. Художник мріяв про створення серії альбомів, але вдалося видати лише перший з шістьма офортами: «Дари в Чигирині 1649 року», «Судна рада», «Казка», «Старости», «У Києві» та «Видубицький монастир у Києві». Ці твори стали значним внеском у розвиток такого виду гравюри, як *офорт*.

Драматичним етапом у житті та творчості Т. Шевченка був тривалий період заслання. Особиста заборона царя писати й малювати означала для поета й художника втрату сенсу життя, творчу загибель. Упродовж десяти років він був змушений постійно обстоювати власну гідність і право на творчість. Незважаючи на «височайшу» заборону, Шевченко продовжував і писати, і малювати.

Перебуваючи на засланні, Тарас Григорович узяв участь у двох географічних експедиціях. Він створив велику кількість замальовок берегів та островів Аральського моря, виявивши великий талант пейзажиста. У цих творах є й реалістична достовірність, ліризм і глибока епічність, і завжди — надзвичайно тонке відчуття різноманітних станів природи. Шевченко віртуозно володів технікою акварелі, якою створено більшість його краєвидів. А ще він став першим художником, який звернувся до життя казахського народу. Людністю та співчуттям сповнені такі його твори, як «Казахи в юрті», «Казахи біля вогню», «Казашка Катя», «Байгуші» та ін.

Наприкінці заслання Т. Шевченко почав працювати над серією малюнків «Притча про блудного сина» (1856–1857), яку вважають однією з вершин його мистецької творчості. Назви окремих аркушів цієї серії — «У шинку», «Програвся в карти», «У хліві», «На кладовищі»,

Т. Шевченко. Автопортрет

Т. Шевченко. Портрет Ганни Закревської

«У в'язниці», «Серед розбійників», «Кара колодою», «Кара шпідрутенами» — свідчать про діапазон їх тем: від нерозважливої поведінки людини до жорстоких реалій тогочасного суспільства.

Після звільнення із заслання Т. Шевченко оселився в Санкт-Петербурзі, де продовжував займатися живописом і графікою. У 1860 р. рішенням Ради Академії мистецтв за великі досягнення в розвитку графіки він був удостоєний почесного звання академіка гравюри. Творчість Шевченка-художника мала величезний вплив на весь подальший розвиток образотворчого мистецтва в Україні. Як і поезія Кобзаря, його живопис та графіка дали могутній поштовх до пробудження національної свідомості. Українська тематика стала провідною для наступного покоління митців.

Мистецтво другої половини XIX ст.

Архітектура

У другій половині XIX ст. класицизм утратив домінуюче значення в мистецтві. Архітектори шукали натхнення в художніх стилях минулих епох: візантійському, романському, готичному, ренесансі, бароко. Так у зовнішньому оздобленні споруд з'явилася *еклектика*, тобто змішування ознак різних стилів.

Важливою культурною подією стало спорудження в Києві Володимирського собору (архітектори *І. Штрюм, П. Спарро, О. Беретті, К. Маєвський, В. Ніколаєв*). У його художньому вирішенні було використано прийоми візантійської архітектури. Володимирський собор — це також визначна пам'ятка монументального живопису. У розписах його інтер'єрів брали участь видатні російські та українські художники М. Врубель, В. Васнецов, М. Пимоненко, М. Нестеров та ін.

Зодчі продовжували творчо розвивати ідеї класицистичної архітектури. Взірцем такого підходу є будівля Музею старожитностей та мистецтв у Києві (архітектори В. Городецький, Г. Войцов, В. Ніколаєв,) — нині Національний художній музей України. В його побудові використано форми грецького доричного ордера. На головному фасаді розташовано шестиколонний портик зі скульптурною композицією та фігури левів обабіч широких сходів.

Національний музей старожитностей і мистецтв.
Київ

Видатний київський архітектор *Владислав Городецький* віддавав належне різним художнім стилям. Так, у 1899 р. за його проектом було зведено костюл у готичних формах, у 1899–1900 рр. — кенасу в мавританському стилі. Творчість архітектора досягла вершини на початку наступного, XX ст., коли він прикрасив Київ неповторними оригінальними спорудами.

Наприкінці XIX ст. у зв'язку зі зростанням популярності оперного мистецтва було збудовано прекрасні споруди театрів у Львові (архітектор *З. Горголевський*), в Одесі (архітектори *Ф. Фельнер, Г. Гельмер*) та Києві (архітектор *В. Шретер*). Їх архітектурно-пластичне вирішення витримано в дусі еkleктики, що не зашкодило створити враження цілісності й гармонійності.

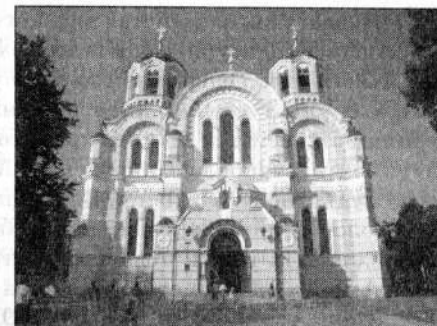
Скульптура

У скульптурі другої половини XIX ст. розвивалися реалістичні тенденції. Монументальна скульптура набувала дедалі більшого громадського звучання. Так, у різних містах на громадські кошти України було встановлено пам'ятники Б. Хмельницькому, І. Котляревському, М. Гоголю, А. Міцкевичу, О. Пушкіну. Кінний пам'ятник гетьману Б. Хмельницькому на Софійському майдані в Києві (скульптор *М. Микешин*) став одним із символів міста.

У станковій скульптурі набув поширення побутовий жанр. Основоположником української жанрової скульптури справедливо вважають *Леоніда Позена*. Митець досконало знав життя народу, фольклор і з тонкою спостережливістю та віртуозним володінням формою втілював їх у своїх творах. Його персонажі — лірник, жебрак, шинкар, прості трудівники. Працював скульптор також в історичному жанрі. Одними з кращих його творів історичної тематики є «Скіф» і «Запорожець у розвідці». У жанрі скульптурного портрета та монументальної пластики Л. Позен створив пам'ятники І. Котляревському та М. Гоголю в Полтаві.

Розвиток портретного жанру в українській скульптурі значною мірою завдячує творчості *Федора Балавенського*, автора погрудних портретів Т. Шевченка, М. Кропивницького, І. Котляревського, М. Лисенка та інших діячів культури. Творам цього майстра притаманні високий професіоналізм виконання, експресивність ліплення форми, вміння передати цілісність і неповторність індивідуальності героя. Ф. Балавенський займався також монументально-декоративною скульптурою: він створив низку статуй і рельєфів для будівель Києва.

У Західній Україні жили й творили *Петро Війтович, Антон Попель, Михайло Паращук, Григорій Кузевич* та інші талановиті скульптори.

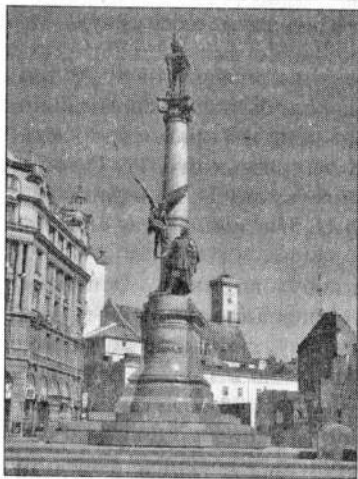

Володимирський собор у Києві

Л. Позен. Запорожець у розвідці

У Львові та інших містах високого рівня розвитку набули декоративна пластика, скульптурні оздоблення фасадів та інтер'єрів споруд. Так, окрасою Львова став Театр опери та балету, що великою мірою завдячує своєю красою скульптурі. Фасад театру прикрашають три скульптурні групи: на вершині підноситься постать крилатої жінки з пальмовою гілкою — «Слава»; з боків встановлено дві групи: «Комедія і драма» та «Музика», їх творець скульптор П. Війтович. Внутрішній простір фронтона займає рельєф на міфологічний сюжет, виконаний за його ескізами А. Попелем. П. Війтовичу належать також чудові скульптури в інтер'єрі театру — «Кохання цілує Амура», «Заздрість, зневажена Коханням», «Материнство».

А. Попель і М. Паращук. Пам'ятник Адаму Міцкевичу

Одним із кращих монументальних творів Львова є пам'ятник Адаму Міцкевичу (А. Попель і М. Паращук), встановлений у 1905 р. Він має вигляд високої гранітної колони з «вічним вогнем» на вершині (відлитим у бронзі у вигляді жертвенника) — своєрідним символом творчого натхнення й динамічними посталями ангела та поета. Пам'ятник гармонійно «вписався» в забудову однієї з центральних площ міста.

Живопис

Мистецтво живопису в другій половині XIX ст. досягло ще не знаного злету. В ньому розвивалися демократичні тенденції, загострилося протистояння між реалістичним напрямом та академізмом. Значний вплив на живопис цього періоду мала література. Художники надавали великого значення сюжету, різним деталям, намагалися живописними засобами створити відчуття розповіді. У станковому живопису активно розвивалися побутовий, історичний, портретний і пейзажний жанри. Провідну роль серед них відігравав саме побутовий жанр.

Значний вплив на багатьох українських художників мала діяльність Товариства пересувних виставок, спрямована на утвердження в мистецтві реалізму. Активну участь у цих виставках брали українські художники М. Кузнецов, С. Світославський, М. Пимоненко, К. Костанді, П. Нілус, О. Мурашко та ін.

Один із найяскравіших художників-жанристів — **Костянтин Трутовський**. Він був хорошим знавцем життя та звичаїв українського народу. Тому й більшість його картин присвячено народним святкам, обрядам та побуту. У своїй творчості художник відображував не лише радісні події, а й тяжкі та суворі життєві реалії. Вражає правдивістю його картина «Хворий», у якій лаконічними засобами відтворено трагедію багатьох українських селян, які потерпали від злиднів, нестатків та хвороб.

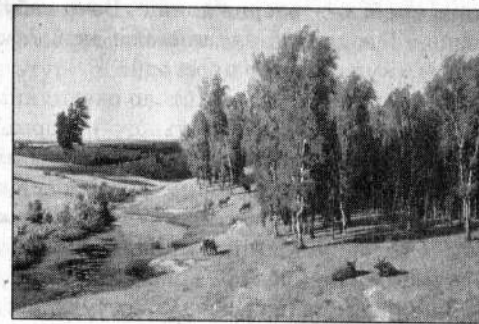
Вагомим дарунком у розвиток побутового жанру стала творчість **Миколи Пимоненка**. У своїх творах він не лише зображував різноманітні життєві ситуації, а й намагався розкрити складність та суперечливість людських стосунків, за якими приховувалися соціальні проблеми. Широковідомі його картини «Весілля в Київській губернії», «Свати», «Святкове ворожіння», «Жнива», «Хлібороб», «Ярмарок», «Суперниці», «Проводи рекрутів», «Жертва фанатизму» приваблюють високою майстерністю композиційної побудови та колористичного вирішення.

З глибоким психологізмом змальовував побутові сцени **Кириак Костанді**. Так, у відомій картині «В люди» він створив зворушливий образ сільської дівчини, яка їде на заробітки. За її зовнішнім спокоєм приховані сум, внутрішня боротьба, тривога за майбутнє.

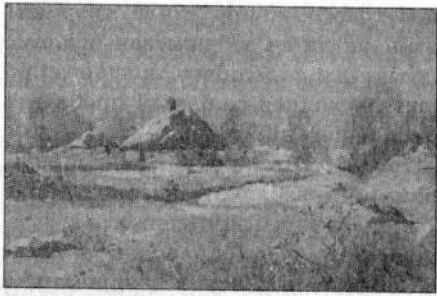
Життя українського села висвітлював **Микола Кузнецов**. Селянські будні та свята знайшли правдиве відображення в його картинах «На заробітки», «У свято», «На сінокіс». Талановитий пейзажист, художник майстерно відтворював на полотні різноманітні стани природи. Він також написав низку портретів видатних сучасників — В. Васнецова, П. Чайковського та ін. У жанрі історичної картини дедалі більшого значення набувала патріотична тематика, передусім історія Запорозької Січі, події національно-визвольної боротьби українського народу. Одна з найвідоміших картин історичного жанру — «В'їзд Богдана Хмельницького в Київ» — належить пензлю **Миколи Івасюка**. На ній зображено тріумфальну зустріч киянами героїв Національно-визвольної війни: Б. Хмельницького, І. Богуна, М. Кривоноса та ін.

На початку свого творчого шляху віддав належне історичній картині й видатний український живописець **Олександр Мурашко**. Він створив велике полотно «Похорон кошового». На ній зображено поховальну процесію, що випроводжає в останню путь кошового отамана Івана Сірка. У цьому творі відчутний вплив творчої манери великого російського майстра Іллі Рєпіна, учнем якого був О. Мурашко.

Популярності в другій половині XIX ст. набув пейзажний живопис. Розвиток цього жанру в українському образотворчому мистецтві пов'язаний з творчістю **Володимира Орловського**. Великий вплив на формування цього майстра справили французькі пейзажисти, які працювали виключно на лоні живої природи — так званому *пленері*. Передати у своїх творах реальний стан природного середовища прагнув і В. Орловський. Одна з кращих його картин — «Жнива», в якій із надзвичайною майстерністю відображено передгрозовий стан природи.

В. Орловський. Літній день

С. Васильківський. Снігури

Видатним майстром пейзажу був **Сергій Васильківський**, твори якого здобули європейське визнання. Він належав до небагатьох художників, яким надавалося право виставляти свої картини на Паризькому салоні поза конкурсом. Митцеві вдавалося створювати конкретні і водно час узагальнені та епічні образи рідної землі. Одним із найвизначніших творів не лише С. Васильківського, а й усього українського живопису є полот-

но «Козача левада», яке вважають взірцем «монументального пейзажу».

Тонкий ліризм і висока живописна майстерність притаманні пейзажним творам талановитих майстрів пензля **Сергія Світославського**, **Петра Левченка**. Дивовижної магії сповнені картини **Архипа Куїнджі** «Місячна ніч на Дніпрі», «Українська ніч» та ін. Глядачів і досі зачаровує ефект сйва, що ніби випромінюється з полотен художника.

Наприкінці XIX ст. розпочався творчий шлях відомого західноукраїнського художника **Івана Труша**. У його доробку є твори різних жанрів: побутові картини, пейзажі, портрети. Саме у портретному жанрі обдарування живописця виявилось з найбільшою силою. У 1900 р. він створив портрет Лесі Українки — один із кращих образів великої поетеси в мистецтві. Надзвичайна виразність та духовна сила властиві цьому шедеврові, написаному у вільній, експресивній манері.

Отже, упродовж XIX ст. українське образотворче мистецтво здійснило великий еволюційний крок уперед. Панівною тенденцією епохи було становлення, утвердження й розвиток реалістичного напрямку. Наприкінці XIX — на початку XX ст. митці активно шукали засоби нової художньої мови, прагнули до більш вільного творчого самовияву. У цей час було закладено тенденції, які визначали характер образотворчого мистецтва у XX ст. Українське мистецтво вийшло на світову художню арену як повноцінне й неповторне явище. Воно набуло чітко окреслених національних ознак і водночас залишалося невід'ємною складовою загальноєвропейського культурного простору.

Наприкінці XX ст. стало очевидним, що людство впевнено прямує до нового — постіндустріального інформаційного суспільства. У 1970-х рр. у західній культурі відбувся перехід від модернізму до *постмодернізму*. Імпульси постмодернізму відчутні у формуванні різних напрямів новітнього українського мистецтва, що утворюють строкату художню картину — мозаїку, в якій поєдналися стилі *нео* (*необароко*, *неокласицизм*, *неофольклоризм* тощо) і з колосальними художніми можливостями сучасних технологій. Водночас у надрах сучасної культури виникає безліч кризових моментів. Замість єдиної світоглядної основи мистецтва спостерігається різнобарв'я стилів (еклектика), співіснування різних духовних світів.

Віру у всемогутність науки і техніки, їх вирішальну роль у динаміці культурного поступу було істотно підірвано із поширенням у світі *масової культури* — комерціалізованої культури споживання, засилля реклами та індустрії розваг. Через маскульт (кіч) пропагуються квазіцінності — *гедонізм*, прагматизм, *меркантильність*, бездуховність. Через потужні канали ЗМІ відбувається маніпулювання і деестетизація свідомості, насаджується артизована мова рекламних стереотипів, штампів і кліше. Зразки нової віртуальної культури заступають традиційний художній образ. За таких умов саме мистецтво покликане стати опорою людини в пошуку сенсу життя, а митець — морально-естетичним камертоном у становленні ціннісних орієнтацій особистості.

Проте літературний і театральний постмодернізм іронізує над реаліями світу, висміює традиції, заперечує одвічні цінності. Це породжує безнадію в душі беззахисної маленької людини на сцені життєвого театру абсурду, страх перед непередбачуваним майбутнім і замкненість у власному «Я».

В умовах постмодернізму активізується тенденція до синтезу мистецтва. Якщо у першій половині XX ст. світ був здивований новаторством «музичного живопису» («Імпровізації» В. Кандинського і «Сонати» М. Чюрльоніса), намаганням художників відобразити рух у площинних композиціях («Зєбри» В. Вазареллі, геометричні абстрактні композиції в квадратах і ромбах П. Мондріана з ілюзією руху), то сучасні митці долають просторові межі звичайної картини і прагнуть наблизити живопис до реальності, зокрема використовуючи засоби театралізації. Як наслідок, утворюються оригінальні просторово-динамічні світлові вистави. У музичній культурі також спостерігаємо різні форми синтезування, наприклад, елітарних і масових жанрів (рок-опера, симфоджаз), візуалізації та звучання (відеокліпи).

Таким чином, художня культура XX ст. — це довгий і складний шлях еволюційного зростання, втрат і здобутків. Це наша історія, яку треба вивчати, аналізувати, критично оцінювати, а найважливіше — сприймати, розуміти й захоплюватися її найвищими цінностями. З українським мистецтвом, яке завжди жило в серцях мільйонів українців, нині з великим інтересом ознайомлюються народи інших країн світу. На початку XXI ст. людство відкриває нову сторінку свого художнього літопису, в якому проглядаються контури культури майбутнього. У ньому, сподіваймося, вітчизняна художня культура посяде гідне місце.

V. Контрольні запитання

1. Порівняйте архітектуру України першої і другої половин XIX ст. Які стилі мистецтва відображені в них?
2. Чим відрізняється тематика мистецтва скульптури класицизму та реалізму? Наведіть приклади творів та імена митців.
3. До яких стилів мистецтва належать твори Т. Шевченка? Схарактеризуйте художні образи, створені митцем.
4. Схарактеризуйте мистецтво живопису XIX ст. реалістичного напрямку. Назвіть найвідоміших українських живописців та їхні твори.

VI. Робота в зошиті

VII. Дидактичне завдання.

VIII. Творче домашнє завдання

Створіть презентацію на тему «Народні образи на полотнах М. Пимоненка».

Підготуйте туристичний маршрут на тему «Пам'ятники XIX ст. міст України».

➤ Художня спадщина XX–XXI ст.

Мета: надати характеристику пам'яткам мистецтва XX–XXI ст., формувати здатність розуміти та інтерпретувати твори мистецтва; виховувати в учнів вміння цінувати прекрасне; формувати мистецькі компетентності; розвивати образне мислення та творчі здібності.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні вміють давати характеристику творам мистецтва XX ст., визначати стилеві особливості українського мистецтва класицизму, романтизму та реалізму, називають імена найвідоміших митців, чия творчість увійшла в скарбницю українського образотворчого мистецтва.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: проектор, комп'ютер, мультимедійна дошка.

Демонстраційний матеріал: світлини та репродукції творів мистецтва, портрети митців.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

Упродовж перших трьох десятиліть XX ст. мистецтво України розвивалося під знаком кардинальних зрушень у художній свідомості, поглядах на цілі й завдання мистецтва. Це був час революційних змін не лише в історії суспільства, а й у культурі. Класичні традиції співіснували з пошуками нової художньої мови, нових стилів і напрямів, засобів художнього вираження.

III. Актуалізація опорних знань

Які, на вашу думку, соціальні, політичні та культурні зміни в житті Європи й України зумовили революційне оновлення мистецтва?

IV. Викладення нового матеріалу

Стиль модерн

Архітектура

На початку XX ст. в Україні, як і в усій Європі, запанував новий художній стиль — модерн (від фр. новітній, сучасний), останній з великих художніх стилів європейського мистецтва.

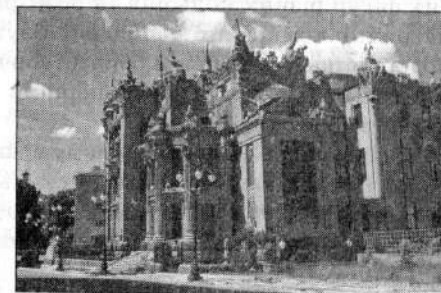
Джерело краси митці знаходили в природі. Вільні, невимушені, асиметричні обриси природних форм, насамперед рослинних, відтворювали архітектори, скульптори, живописці, графіки, дизайнери. Головним виражальним засобом у мистецтві модерну була лінія — плавна, співуча, звивиста, що часто підпорядковувала собі всю композиційну будову твору.

Особливого поширення стиль модерн набув в архітектурі. Вулиці багатьох українських міст зберігають забудову початку минулого століття з характерними ознаками модерну — використанням у декоративному оздобленні будинків вишуканих орнаментів з рослинними мотивами, зображень фантастичних тварин, людей, масок, часто з вільним, асиметричним розташуванням елементів.

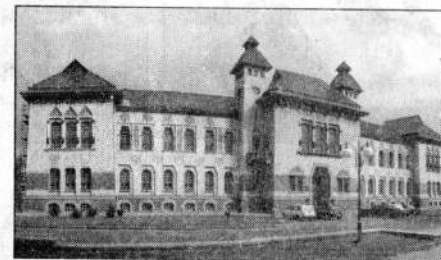
Одним із найцікавіших, найоригінальніших витворів стилю модерн, справжньою окрасою столиці України є так званий будинок з химерами архітектора **Владислава Городецького**.

На початку XX ст. художники й архітектори працювали над створенням суто українського національного стилю, що дістав назву українського модерну. Найяскравішим прикладом таких пошуків є архітектура будинку Полтавського губернського земства, зведеного за проектом архітектора **Василя Кричевського**. У цій кам'яній двоповерховій споруді використано елементи української народної архітектури й декоративно-ужиткового мистецтва.

Увінчують її високі дахи з полив'яної черепиці. Фасади прикрашено вишуканим багатоколірним декором. В оздобленні будинку брали участь відомі художники Опанас Сластіон, Сергій Васильківський, Микола Самокиш, учні Миргородської художньо-промислової школи та опішнянські гончарі.

В. Городецький. Будинок з химерами

Будинок губернського земства. Полтава (нині музей)

Живопис і графіка

Живопис і графіка стилю модерн представлені творчістю таких яскравих митців, як Михайло Жук, Олекса Новаківський, Абрам Маневич, Георгій Нарбут та ін.

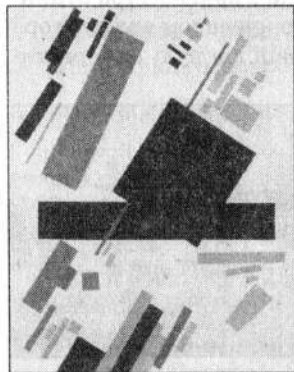
Уяву глядача вражають живописні полотна А. Маневича «Весна на Куренівці» та «Осінь». У них надзвичайно тонко відтворено стан зображених пір року: весна — тендітна й свіжа, осінь — немов полум'я, збурене вітром. Щоб створити відповідний настрій, художник творчо трансформував зображення реальних дерев, будинків.

Фантазією й багатством оригінальних знахідок позначена творчість видатного українського графіка **Георгія Нарбута**.

Одним із перших абстракціоністів був всесвітньовідомий художнику **Казимир Малевич** (1878–1935). Він — основоположник принципово нового мистецького напрямку — *супрематизму* (від латин. найвищий). Для цього напрямку характерне поєднання найпростіших геометричних фігур різних кольорів та розмірів, що складають урівноважені асиметричні композиції, сповнені внутрішнього руху. Найпоширенішою модерністською течією в образотворчому мистецтві першої чверті ХХ ст. був *кубізм* (від фр. куб). На перший погляд, це мистецтво абстрактне та геометричне.

Основоположниками кубізму в живописі були французькі художники Пабло Пікассо та Жорж Брак, у скульптурі — українець **Олександр Архипенко** (1887–1964). Творчість цього митця має всесвітнє значення. Він створив понад тисячу скульптур, чимало з яких виходять за стилістичні межі кубізму.

В образотворчому мистецтві та архітектурі України 1910-х — початку 1930-х років ХХ ст. вагоме місце посідав *конструктивізм* (від латин. побудова). Його прихильники під гаслом «конструювання навколишнього середовища» намагалися досягти підкресленої простоти, зверталися до імітації форм і методів сучасного технологічного процесу.

К. Малевич.
Супрематична композиція

О. Архипенко.
Арлекін

Д. Бурлюк.
Час

Яскравим представником українського конструктивізму був **Василь Єрмилов** (1894–1967) — талановитий майстер композиції. Його сміливі новаторські твори «Арлекін», «Портрет художника О. Почтенного», «Гітара», «Композиція з літерами» приваблюють довершеною гармонійністю побудови.

Школа українських монументалістів М. Бойчука

Одним із наймасштабніших, найвагоміших явищ у барвистому калейдоскопі українського образотворчого мистецтва початку ХХ ст. була творчість видатного українського художника **Михайла Бойчука** та його послідовників. Це явище дістало назву «бойчукізм», хоча сам М. Бойчук і його учні називали себе «школою українських монументалістів».

М. Бойчук звернувся до візантійських витоків української культури, до традицій середньовічних фресок, іконопису, народної творчості.

Майстра приваблювали лаконічність вираження, підпорядкованість художніх засобів ідеї, продуманість побудови, гармонійність барв, відсутність зайвих деталей, виразність силуетів, співучість ліній. Саме лінії М. Бойчук відводив найважливішу роль з-поміж інших засобів художньої мови.

Одна з таких картин — «Біля яблуні» — написана **Тимофієм Бойчуком**, меншим братом М. Бойчука. В її художньому вирішенні витримано всі принципи мистецтва бойчуківців. Сюжет твору (збирання яблук) має другорядне значення. Головна ідея — єдність Всесвіту, гармонія між людиною та природою. У центрі композиції зображено яблуню, що є втіленням правічного символу — «дерева життя», основи Всесвіту. Обабіч неї — постаті жінок, які зривають яблука. Жінки заглиблені у себе, їхні рухи плавні та сповільнені. За ними розгортається краєвид з низьким обрієм, що створює враження безмежності простору. Дійство відбувається не в іншому вимірі, підносячи уяву глядача над буденністю.

Т. Бойчук. Біля яблуні

Реалістичне мистецтво

Поряд із новітніми течіями розвивалося традиційне реалістичне мистецтво і традиційні жанри: історичний, побутовий, портрет, пейзаж, натюрморт.

На початку ХХ ст. розквітає творчість видатного українського живописця **Олександра Мурашка**. Сильний вплив на художника справило європейське, передусім французьке, мистецтво з його свободою творчості й духом експериментаторства. У своїх творах митець прагнув якнайбільшої колористичної виразності, розширення можливостей використання

кольору як основного зображального засобу. У молоді роки Мурашко певний час жив у Парижі, де досяг визнання й став відомим європейським художником. У цей період він створив такі полотна, як «На вулицях Парижа», «Паризьке кафе», «Дівчина в червоному капелюсі».

І. Падалка. Фотограф на селі

Посилена увага до кольору аж ніяк не применшувала, а навпаки, посилювала психологічну глибину образів на полотнах митця. Яскраве свідчення цього — картина «Селянська родина».

Вагомим внеском в українське мистецтво стала творчість **Івана Іжакевича**. Він працював у галузі станкового, монументально-декоративного і театрального мистецтва, однак найбільшого визнання здобув як графік, ілюстратор книг і журналів. Художник добре знав історію, життя й побут народу. Творчість художника охоплювала широке коло тем. Життю селян присвячено картини «Український косар», «На Дніпрі», «Біля кузні».

Історичне минуле українського народу, славне запорізьке козацтво знайшли відображення у графічних творах «У засаді», «Запорожці готуються в похід» та ін.

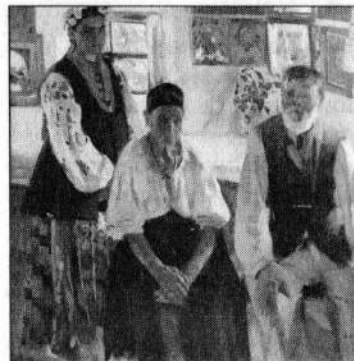
У 1900-х роках розпочався творчий шлях талановитого живописця **Фотія Красицького**, який працював переважно у побутовому та історичному жанрах. Одне з найвідоміших його полотен — «Гість із Запоріжжя».

У ньому переплелися обидва улюблені жанри художника: побутовий та історичний. На картині зображено сцену з життя українського народу часів козаччини. Проте це не якась визначна історична подія, не баталія, а фрагмент з мирного буденного життя: старий дідусь, у минулому також запорожець, бабуся й онук приймають на пасіці запорозького козака, який розповідає їм цікаві історії.

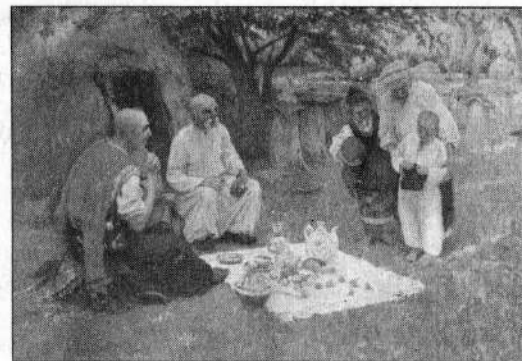
На зламі століть на художню арену вийшов видатний український живописець **Федір Кричевський**. Найвідоміші картини, написані ним у ранній період творчості, — «Наречена» та «Три віки» (або «Три покоління»). У своїх образах він втілював кращі риси українського національного характеру. Він ніколи не писав людей слабких, сентиментальних, дріб'язкових. Його герої — представники нової доби: життєрадісні, сильні, діяльні, масштабні й багатогранні.

Ф. Кричевський.
Автопортрет у білому кожусі

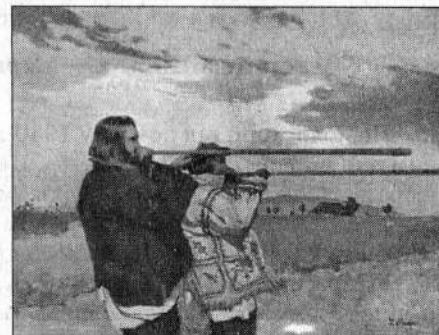
О. Мурашко. Селянська родина

Ф. Красицький. Гість із Запоріжжя

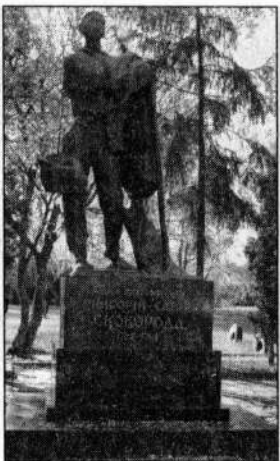
На початок ХХ ст. припадає розквіт творчості видатного західноукраїнського художника **Івана Труша**. Найзначніше місце в його доробку посідає пейзажний жанр. Найвідоміші пейзажі — «Луки і поля», «Самотня сосна», «Сосни», «Старі пні», «Захід сонця в лісі». Але понад усе майстра приваблювала природа Карпат, життя та звичаї їх мешканців.

Вагомий внесок в українське образотворче мистецтво західноукраїнської художниці — живописця і графіка — **Олени Кульчицької** (1877–1967), митця високої професійної культури. Головною темою її творчості була природа в різні пори року, а також життя західноукраїнського селянства. Серед кращих живописних полотен художниці — «Діти на леваді», «Жнива», «Діти зі свічками». О. Кульчицька створила серії акварелей «Народна архітектура західних областей України», «Народний одяг західних областей України», гравюри «Бідні діти», «Довбуш», ілюструвала твори М. Коцюбинського та І. Франка.

І. Труш. Трембітари

Основоположником українського батального жанру вважають видатного живописця **Миколу Самокиша**. Він писав картини на теми визвольної війни українського народу ХVII ст., громадянської війни. Широко відомі його твори «В'їзд Богдана Хмельницького в Київ», «Бій під Жовтими Водами», «У розвідці», «Бій Максима Кривоноса з Єремією Вишневецьким», «Бій Богуна з Чернецьким» та ін. М. Самокиш — майстер великої багатофігурної картини. Він майстерно зображував людей і коней у найрізноманітніших ракурсах, створюючи відчуття динамічного руху.

І. Кавалерідзе. Пам'ятник
Григорію Сковороді.
С. Лохвиця

Неповторна індивідуальність притаманна творам **Анатолія Петрицького** — живописця, графіка і художника театру. Він віддав належне авангардним пошукам у мистецтві. Серед живописних творів митця 1920-х років найзначнішим є полотно «Інваліди», в якому з вражаючою гостротою й великою внутрішньою експресією відображено трагічні наслідки війни у долях людей.

Скульптура

У першому десятилітті ХХ ст. розпочав творчий шлях один із найцікавіших українських скульпторів **Іван Кавалерідзе** — людина великого обдарування і надзвичайно широкого творчого діапазону. І. Кавалерідзе був не лише скульптором, а й кінорежисером і драматургом. Він успішно працював у жанрі портрета та монументальної скульптури. Першим значним твором скульптора став пам'ятник княгині Ользі у Києві, зруйнований у 1923 р. (нещодавно його було відновлено). Він створив пам'ятники Т. Шевченку в Полтаві та Сумах, Г. Сковороді у Лохвиці,

Артему в містах Артемівську та Слов'яногорську. Скульптор сміливо експериментував, був активним учасником українського мистецького авангарду, захоплювався таким модерністським напрямом, як кубізм.

Мистецтво 1930-х — першої половини 1950-х років

Живопис

Період історії від початку 1930-х до середини 1950-х років був трагічним для українського мистецтва. Це час панування культу особи Сталіна, жорстких ідеологічних обмежень, репресій, варварського нищення пам'яток культури. Численні творчі організації, які існували в Україні в 20-х роках, було розігнано, різні мистецькі течії та напрями заборонено. Єдиним можливим методом творчості було проголошено так званий соціалістичний реалізм. Для талановитих українських художників, вихованих на загальноєвропейській культурі, настали скрутні часи. Щоб вижити, вони були змушені в той чи піший спосіб віддавати належне вимогам панівної ідеології.

Значним внеском у мистецтво живопису були твори **Карпа Трохименка** (1885–1979) «Кадри Дніпробуду», «Шевченко і Енгельгард». Особливо приваблюють його пейзажі «Київська гавань», «Ранок у колгоспі», які вирізняються вільною живописною манерою, майстерністю у відтворенні нюансів природи, повітряного середовища.

Талановитим пейзажистом був **Микола Бурачек** (1871–1942). До золотого фонду українського мистецтва увійшли його картини «Яблуні в цвіту», «Золота осінь», «Хмари насуваються», «Дорога до колгоспу», «Реве та стогне Дніпр широкий».

К. Трохименко. Над шляхом

П. Волокидін. Портрет
співачки Зої Гайдай

К. Білокур.
Квіти за тином

Вражає творчість видатної народної художниці **Катерини Білокур** (1900–1961), якій притаманний власний неповторний стиль. Стихія її живопису — квіти, що утворюють композиції надзвичайної краси. Картини «Квіти за тином», «Квіти на блакитному тлі», «Натюрморт з колосками та глечиком» зачаровують поєднанням реального й фантастичного, відчуттям космічної гармонії, розмаїттям барв, філігранною манерою виконання.

Графіка

Мистецтво графіки 1930–1950-х років пов'язане з творчістю ряду визначних митців. Особливо плідно в цей час розвивалася книжкова ілюстрація.

Талановитим інтерпретатором літературної класики був **Михайло Дерезус** (1904–1997). Він створив ілюстрації до поеми І. Котляревського «Енеїда», позначені народним гумором, гротеском, тонким відчуттям характеру твору, до повісті «Тарас Бульба» та інших творів М. Гоголя. У серії гравюр «Дорогами України» М. Дерезус виявив себе як майстер лірико-романтичного пейзажу. Героїзацією та романтикою сповнені твори серії «Українські народні думи та історичні пісні».

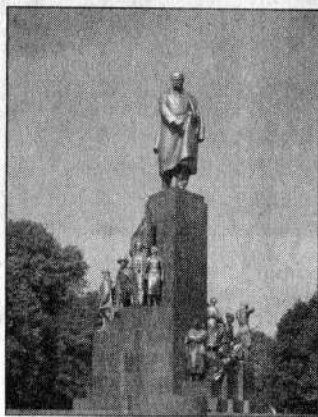
У цей час на творчу арену вийшов **Василь Касіян** (1896–1976) — один із провідних українських графіків.

Серед митців молодшої генерації великим обдаруванням вирізняються Олександр Пащенко та Валентин Литвиненко. Це майстри гравюри на лінолеумі — техніки, що досягла в Україні високого рівня розвитку. Творам В. Литвиненка

Г. Пивоваров.
Портрет О. Довженка

(«Лист»), О. Пашенка («Весняні води») притаманні вишуканість композицій, виразність силуетів, майстерне використання контрастів, особливий ліричний настрій.

М. Манізер. Пам'ятник Т. Шевченку в Харкові

Скульптура

Мистецтво скульптури тоталітарного періоду перебувало у найскрутнішому становищі, адже саме на нього здійснювався найбільший ідеологічний тиск. Проте всупереч цьому з'являлися твори, позначені професійністю виконання та щирістю задуму.

У монументальній скульптурі найзначнішим явищем було встановлення пам'ятників Т. Шевченку в Києві, Харкові та на Чернечій горі в Каневі роботи лєнінградського скульптора Матвія Манізера. Досягнення станкової скульптури пов'язані передусім з портретним жанром. Найяскравішими скульпторами свого часу були Леонора Блох — учениця великого О. Родена (портрети О. Родена, І. Франка, композиції «Радість материнства», «Мікеланджело»), Бернард Кратко (портрети І. Бродського, Ф. Кричевського,

П. Волокидіна), Григорій Пивоваров (портрети Т. Шевченка, О. Пушкіна, І. Франка, О. Довженка). Творчості цих митців притаманні бездоганна професійна майстерність, пластична виразність, психологічна проникливість.

Мистецтво другої половини 1950-х — 1980-х років

Наприкінці 1950-х років розпочався новий етап у розвитку українського образотворчого мистецтва. Жорсткий ідеологічний тиск на творчість митців дещо послабився. І хоча дотримання «принципу соціалістичного реалізму» лишалося обов'язковим для радянських художників, його тісні межі розширилися. В образотворчому мистецтві стала можливою більша порівняно з попереднім періодом свобода у виборі тем, засобів втілення художнього задуму, виявленні національної самобутності.

Чимало митців прагнули відійти від заданого цензурою відображення життя. Вони звернулися до символічних образів, поетичної інтерпретації навколишнього світу. Саме поетизація стала однією з провідних тенденцій наступних десятиліть не лише в образотворчому, а й в інших видах мистецтва (пригадаймо високі здобутки українського поетичного кіно). Кращі українські художники — Тетяна Яблонська, Анатолій Петрицький, Олексій Фіщенко, Валентин Литвиненко, Вадим Одайник, Галина Бородай та інші — творили поезію засобами живопису та графіки.

Для цього періоду характерне звертання до національного коріння. Митці створювали образи видатних діячів історії, культури, вивчали народне мистецтво, звичаї, побут. Глибоке розуміння народних традицій,

відчуття національного колориту притаманні творам Валентина Задорожного, Віктора Зарецького, Тетяни Яблонської, Георгія Якутовича, Андрія Коцьки та багатьох інших митців.

Живопис

Однією з провідних тем українського станкового живопису впродовж тривалого часу залишалася Друга світова війна. Художники відтворювали героїзм воїнів, пафос боротьби. Проте більший емоційний відгук у глядача викликають твори, і яких виявлено нестандартний підхід до розкриття теми. Серед кращих живописних творів — картини «Медсестра» *Асхата Сафаргаліна*, сповнена зворушливого почуття, ліричного настрою; «В ім'я життя» *Олександра Хмельницького* — символічний образ великої емоційної сили; «А льон цвіте» *Василя Гуріна* — глибоке філософське полотно, сумне і світле водночас.

Багато митців продовжували розвиток української образотворчої шевченкіани, намагаючись дати власне тлумачення особистості й творчості Великого Кобзаря. До мистецької класики увійшла картина відомого українського живописця *Михайла Божія* «Думи мої, думи». Художник зобразив Т. Шевченка у стрімкому русі на тлі пейзажу, в стані напруженої роботи думки. Цьому та іншим творам митця притаманні психологічна проникливість, емоційна схвильованість. Його пейзажі та натюрморти демонструють тонке розуміння природи, справжню красу живопису.

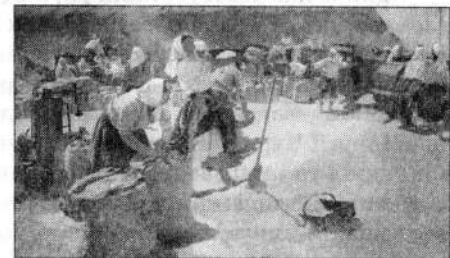
Гордістю української культури стала творчість видатної художниці *Тетяни Яблонської*. Висока професійна майстерність, різнобічність інтересів, невтомний творчий пошук, глибина задумів — ось грані цієї неперсичної особистості.

Ще у повоєнні роки Т. Яблонська створила одне з кращих полотен того часу — «Хліб». Картини художниці раннього періоду («Весна», «Над Дніпром», «Мати») виконані в кращих академічних традиціях. Вони щирі, сповнені руху, живого почуття, і завжди — живописної свободи.

На початку 1960-х років Т. Яблонська звертається до народного мистецтва, що зумовило зміну її художнього стилю. Тоді ж з'явилися картини «Бабине літо», «Лебеді», «Наречена», «Паперові квіти», «Літо», яким притаманне площинне трактування, пластичність і виразність силуетів, побудова

М. Божій. «Думи мої, думи»

Т. Яблонська. Хліб

колориту на співвідношенні чистих дзвінких барв. Художниця захоплювалася живописом Катерини Білокур, Параски Власенко й особливо Марії Приймаченко. Вона справедливо вважала, що народне мистецтво вчить ясності художньої мови, гармонійності композиції, емоційної виразності.

У наступний період творчості Т. Яблонська створила глибоко філософські картини-роздуми «Безіменні висоти», «Юність», «Життя продовжується». Живопис цих творів надзвичайно делікатний, народжений легкими дотиками тонкого пензля. Художниця знову «впустила» у свої картини простір. У манері виконання багатьох творів відчувається вплив імпресіонізму. В останній період творчості Т. Яблонська віддавала перевагу пейзажному жанру. Природа була для неї невичерпним джерелом натхнення.

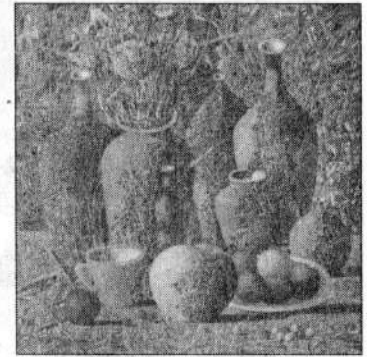
Українське образотворче мистецтво важко уявити без творчості закарпатських митців. Особливо вражає могутня постать **Федора Манайла**, який ще в довоєнні роки став одним із кращих європейських художників. В епіцентрі творчих пошуків митця — природа Карпат та стихія народного життя. Під його пензлем карколомна гра форми та кольору утворювала напрочуд цілісні й гармонійні картини — «Весілля», «Сніданок», «У лісі», «Сонячна мить», «Горами — долинами» та ін. Здається, у реальній природі не існує такої кількості барв, як на палітрі цього майстра. Усі його твори написані з неймовірним темпераментом та експресією. Ф. Манайло був консультантом на зйомках кінофільму С. Параджанова «Тіні забутих предків», який завдяки його внеску набув особливої виразності й етнографічної точності.

Духом експериментаторства, тяжінням до європейської культурної традиції вирізняється львівська художня школа. Якщо для закарпатської школи характерна живописна емоційність, то для львівської — графічна манера виконання, вишуканість та інтелектуальність. Такими є твори відомих художників Зіновія Флінти («Осінь», «Бабине літо», «Мелодії Баха», «Роздуми»), Любомира Медвіда (цикл «Перші колгоспи на Львівщині», триптих «Емігранти», «Плинність часу» та ін.). Справжнім здобутком українського мистецтва стали роботи цих митців у портретному жанрі. Портрети діячів культури Л. Медвіда (Лесі Українки, С. Людкевича, М. Гоголя, Л. Толстого) привертають увагу оригінальністю манери виконання, несподіваністю композиційної побудови, глибиною й особливою загостреністю образів.

Один із найсамобутніших українських художників — **Іван-Валентин Задорожний**. Він працював у різних жанрах — монументальному і станковому живописі, графіці, gobелені, різьбленні по дереву, скульптурі. Митець використовував і творчо переосмислював кращі традиції народного мистецтва, глибоко розумів основи національної культури. Його твори «Маруся Чурай», «Вселенська вечеря», «Чучинська Оранта», «Кручені паничі» та інші зачаровують насиченістю й контрастним зіставленням барв, виразністю ліній, легкістю ритму, декоративним звучанням.

Україна пишається творчістю **Івана Марчука** — художника, який здобув світове визнання. У його творчості простежуються різні художні напрями і методи (від реалізму до сюрреалізму та абстракціонізму); жанри

(портрети, натюрморти, пейзажі й оригінальні фантастичні композиції, схожі на сновидіння). У його картинах нерозривно переплелися традиція та новаторство. Усі твори митця — від традиційних до найбільш авангардних — мають глибоку духовну основу. І. Марчук виробив неповторну манеру живопису. Зображення ніби виткані з мірадів переплетених волокон. Значну кількість творів художника об'єднано у цикли — «Цвітіння», «Біла планета», «Загублена музика», «Проростання», «Голос моєї душі». Останній цикл — основний у творчості І. Марчука, він працює над ним постійно.

І. Марчук. Голуба симфонія

Особливо зачаровують пейзажі І. Марчука «Останній промінь», «Зійшов місяць над Дніпром», «Ніч яка місячна» та ін. Це справжня поезія місячної ночі, сповнена фантастичного сяйва. Художник, ніби чаклун, перетворює звичайні дерева та хати на казкові й таємничі. Серед багатьох творів митця привертає увагу картина «Пробудження». На ній із плетива трав і квітів неначе вириваються обличчя прекрасної жінки, її тендітні прозорі руки. Це — Україна, яка пробуджується після довгого важкого сну.

Україна поправу пишається не лише професійними, а й народними майстрами: **Марією Приймаченко, Параскою Власенко, Єлизаветою Мироною, Іваном Сколородою, Тетяною Патою, Федором Панком** та ін. Творчість кожного з них неповторна, вона дарує людям радість, приносить у життя відчуття свята.

М. Приймаченко. Бичок

Свого часу знаменитий французький художник П. Пікасо був глибоко вражений роботами М. Приймаченко. Він назвав її «геніальною українкою». І справді,

важко не захоплюватися подвижницьким служінням мистецтву цієї дивовижної жінки. Вона створила власний світ, у якому живуть фантастичні істоти з надзвичайно виразними очима, персонажі народного фольклору, квіти, немов наділені людською душею. Більшість творів М. Приймаченко має життєрадісний характер: «Весілля», «Свято», «Букет», «Сороки-білобоки». Однак є й такі, в яких втілено драматичне відчуття світу: «Дика видра птичку ухопила», «Загроза війни» та ін. Безпосередність переплелася в них зі зрілою мудрістю, простота — з інтуїтивним відчуттям ритму, кольору, композиції.

А. Базилевич. Троянці
(іл. до «Енеїди» І. Котляревського)

Данченку. Створені ним ілюстрації до «Кобзаря» Т. Шевченка, «Енеїди» І. Котляревського, «Декамерона» Дж. Боккаччо — одні з кращих в українському образотворчому мистецтві.

Характерним для української графіки є широке використання кольору. Великим досягненням у цій галузі стали пройняті тонкою ліричністю ліногравюри **Валентина Литвиненка** й особливо **Олексія Фіщенка**.

Г. Якутович. Аркан

ля», повісті М. Гоголя «Вій», літературних творів доби Київської Русі — «Повість минулих літ» та «Слово про Ігорів похід». У них майстер досяг узгодженості всіх елементів книги як єдиного витвору мистецтва.

Мистецтво графіки збагатила творчість таких майстрів, як Андрій Чебикін, Олександр Івахненко, Надія Лопухова, Микола Компанець та ін. Усім їм притаманна індивідуальна манера виконання, висока професійна культура, пошуки нових шляхів художнього вираження.

Графіка

Мистецтво графіки традиційно належить до найрозвиненіших видів художньої творчості в Україні. Важливим її напрямом у 1960–1980-х роках залишалася книжкова ілюстрація. У роботі над книгою розкрилося непересічне обдарування **Анатолія Базилевича**. Багата творча уява й висока майстерність знайшли яскраве втілення в ілюстраціях до творів «Пан Халявський» Г. Квітки-Основ'яненка, «Енеїда» та «Наталка-Полтавка» І. Котляревського, «Пригоди бравого вояка Швейка» Я. Гашека, збірки українських народних казок та ін.

Значний внесок у розвиток графічного мистецтва належить **Олександр**

Серед плеяди блискучих майстрів графіки особливе місце посідає постать **Георгія Якутовича**. Його творчість вражає широтою діапазону, досконалістю володіння складними графічними технологіями, невичерпною фантазією, філософською глибиною. Особливу увагу художника привертала твори класиків української літератури, образи національної історії. У його багатому творчому доробку — ілюстрації до повістей М. Коцюбинського «Fata Morgana» та «Тіні забутих предків», драм І. Кочерги «Ярослав Мудрий» і «Свічине весі-

Скульптура

Українська скульптура кінця 1950–1980-х років XX ст. представлена іменами Михайла Лисенка, Валентина Борисенка, Анатолія Куца, Дмитра Крвавича, Еммануїла Миська, Валентина Зноби та ін.

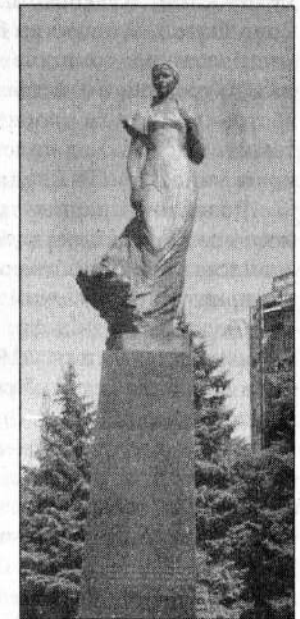
Один із найвизначніших скульпторів цього періоду — **Василь Бородай**. Він працював у монументальній і станковій скульптурі. До здобутків українського мистецтва належать його твори портретного жанру: портрети письменника П. Панча, композитора Л. Ревуцького, художників В. Касіяна та Т. Яблонської. Скульпторів вдалося виразно передати індивідуальність особистостей цих митців, стан творчого натхнення. Він упевнено будує пластичну форму, знаходить оригінальні композиційні рішення. Один із кращих творів митця — пам'ятний знак на честь 1500-річчя заснування Києва «Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь».

Оригінальна інтерпретація класичних традицій, неповторна індивідуальна манера виконання — відмітні риси творчості талановитих скульпторів Анатолія Фуженка, Юлія Синькевича, Михайла Грицюка. Такі їхні твори, як портрет І. Миколайчука (А. Фуженко), «Прометей» (Ю. Синькевич), «Юна» (М. Грицюк) та інші увійшли до скарбниці української культури. У співавторстві митці створили пам'ятник Т. Шевченку в Москві — один із кращих пам'ятників Кобзареві.

Серед плеяди українських скульпторів цього періоду особливо увагу привертає творчість **Галини Кальченко**. Її неординарний талант виявився в поєднанні досконалої професійної майстерності з духовною глибиною, емоційною наповненістю. Г. Кальченко добре розуміла значення пластичної форми як головного зображального засобу мистецтва скульптури. Вона створила низку шедеврів портретного жанру. Особливо зворушують її жіночі образи (К. Білокур, О. Кобилянської та ін.), в яких втілено тендітну жіночність і водночас незламну силу духу.

М. Бородай. Пам'ятний знак «Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь». Київ

Г. Кальченко. Пам'ятник Лесі Українці. Київ

Г. Кальченко — видатний майстер монументальної пластики. Створені нею пам'ятники вражають масштабною пропорційністю, виразністю та красою силуету. Саме таким — надзвичайно пластичним, вишуканим, одухотвореним — є пам'ятник Лесі Українці у Києві — один із кращих творів українського монументального мистецтва.

Мистецтво 1990-х років та початку XXI ст.

Часом нового відліку в історії українського образотворчого мистецтва можна вважати кінець XX ст. Падіння комуністичного режиму, становлення незалежної держави створили в Україні нову культуротворчу ситуацію. Зникли ідеологічні обмеження, відійшов у забуття принцип соціалістичного реалізму. Українські митці почали працювати в умовах цілковитої свободи творчості.

Знавці й шанувальники мистецтва отримали змогу ознайомитися з творами Олександра Бабака, Віктора Григорова, Олександра Дубовика, Людмили Красюк, Миколи Малишка, Євгена Петренка та інших талановитих художників, які раніше не допускалися в зали художніх галерей.

Творчі пошуки сучасних українських митців не вкладаються в рамки якогось єдиного стилю, напряму та методу. Майстри старшого покоління віддають перевагу традиційному реалістичному мистецтву. Значного поширення набув абстракціонізм. Ним захоплюються такі відомі нині художники, як Тиберій Сильваші, Олексій Животков, Петро Малишко, Олег Тістол, Олександр Дубовик, Олександр Будніков та ін.

Головною ознакою сучасного українського мистецтва є поєднання фігуративного й абстрактного методів творчості. Між реалізмом та абстракціонізмом творять світ власних образів талановиті митці: Віктор Іванів, Василь Ходаківський, Олег Ясенев, Андрій Блудов, Микола Бутковський, Олексій Владимиров та ін.

Розвиток кращих традицій національного мистецтва зазнав потужного впливу західної культури. Серед напрямів західного модернізму, які значною мірою впливають на творчість українських художників, можна виокремити сюрреалізм, оп-арт, поп-арт і концептуалізм.

Сюрреалізм (від фр. надреалізм) — одна з основних течій художньо-го авангарду. Виник у 1920-х роках у Франції. На думку головного теоретика сюрреалізму А. Бретона, його мета — «вирішити суперечність між мрією та реальністю». Способи досягнення цієї мети були різноманітними: художники з фотографічною точністю зображували позбавлені логіки сцени, створювали з фрагментів звичних предметів дивних істот.

Оп-арт (скорочене англ. оптичне мистецтво) — течія абстрактного мистецтва, найпопулярніша на Заході у 1960-х роках. Твори оп-арту побудовані на ефектах омані зору, при цьому добір форм та кольорів спрямовано на створення оптичної ілюзії руху.

Поп-арт (скорочене англ. популярне мистецтво) виник у США та Великій Британії під впливом масової культури. Джерелом його образного світу стали популярні комікси, реклама та продукти промислового

виробництва. Одномоментність сюжету в живописі поп-арту інколи підкреслюється технікою, що нагадує ефект фотографії, а в скульптурі — ретельним відтворенням дрібних деталей.

Концептуалізм, концептуальне мистецтво (від латин. думка, поняття) — провідний напрям західного мистецтва 1960-х років. На переконання його представників, ідея (концепція), покладена в основу твору, має самоцінне значення і ставиться вище за майстерність виконання. У втіленні концепції можуть використовуватися найрізноманітніші засоби: тексти, карти, фотографії, відеофільми тощо. Твір може виставлятися в галереї або бути створений «на місцевості», наприклад, природному ландшафті, який іноді стає його складовою. При цьому образ художника як генератора ідеї підриває традиційне уявлення про статус автора творів мистецтва.

На сучасному етапі відбувається інтенсивний пошук нових форм, які виходять за межі традиційних «картини», «скульптури», «малюнка». Образотворче мистецтво ніби прагне злитися в єдине ціле з іншими видами художньої творчості: музичним, театральним, екранними мистецтвами. Дедалі частіше вживаються звичні на Заході, але нові для більшості наших співвітчизників слова: інсталяція, перформанс, асамбляж.

Інсталяція (від фр. устрій, розміщення) виникла на межі 50–60-х років XX ст. Спершу цей термін уживали для описання процесу розміщення творів в інтер'єрі галереї, згодом — щодо певного виду творчості. В інсталяції окремі елементи, розташовані всередині заданого простору, утворюють єдине художнє ціле і часто розраховані на конкретну галерею. Такий твір не може бути перенесений в інше місце, оскільки навколишня обстановка є його рівноправною частиною. В інсталяції часто передбачається театральна драматизація простору.

Перформанс (від. англ. вистава) — художнє явище, тісно пов'язане з танцем і театральним дійством. Виник наприкінці 1950-х років, коли художники задля досягнення безпосереднього контакту з публікою почали вигадувати для своїх творів театральний контекст. Часто являє собою розігране перед аудиторією дійство, в якому скульптурним елементом слугує людське тіло. Під впливом масової культури та екранних мистецтв художники переносять перформанси з галерей у театри та клуби. Нині чітких меж між перформансом та іншими видами театралізованих вистав немає. Усі вони позначаються широким терміном «мистецтво дії».

Асамбляж — уведення у твір мистецтва тривимірних нехудожніх матеріалів і так званих знайдених об'єктів — звичайних буденних предметів. Походить від колажу — техніки, в якій шматочки паперу, тканини тощо закріплюються на плоскій поверхні. Мистецтво асамбляжу зародилося на Заході на початку XX ст., коли П. Пікассо почав використовувати в кубістичних конструкціях реальні предмети, і набуло особливої популярності наприкінці 1950-х років. Серед українських митців прийом асамбляжу широко використовували О. Архипенко, В. Єрмилов, О. Баранов-Россіне та ін.

Сучасний художній процес в Україні часто за аналогією із Заходом називають епохою *постмодернізму* (тобто такою, що настала після модернізму). У США та країнах Західної Європи модернізм вичерпав себе приблизно на межі 1960–1970-х років. Він уже був не здатний народжувати нові явища. Постмодернізм в образотворчому мистецтві нагадує химерно перемішані уламки всіх попередніх стилів, напрямів і течій, в яких безглуздо шукати принаймні найменші вияви цілісності. Те, що нині називають «українським постмодернізмом», найчастіше є запозиченням, а то й відвертим плагіатом західних зразків.

Майбутнє українського мистецтва ХХІ ст. — в духовності. Саме в цьому воно має невичерпно багаті традиції як у реалізмі, так і в кращих виявах авангарду, і передусім — у народному мистецтві — джерелі натхнення українських художників.

V. Контрольні запитання

1. Назвіть найвідоміші пам'ятки українського архітектурного мистецтва, зведені в стилі модерн. Творчість якого українського архітектора втілює цей стиль вітчизняного мистецтва?
2. У чому полягає особливість творчості М. Бойчука?
3. Схарактеризуйте твір Ф. Красицького «Гість із Запоріжжя». До якого художнього методу він належить? Як у творі підкреслені визначні риси українського побуту, традицій? Опишіть образи твору.
4. Чим українське мистецтво 1950–1980-х років відрізняється від попередніх десятиліть? Назвіть відомих митців в живописі, графіці, скульптурі. Які теми стали провідними?
5. У чому полягає неповторність народного українського живопису ХХ ст.? Назвіть імена українських мисткинь та їхні твори.

VI. Робота в зошиті

VII. Практикум. Мистецький проект за темою

VIII. Творче домашнє завдання

Підготуйте дискусію на тему «Боротьба за національну самоідентичність в українському мистецтві ХХ ст.».

Створіть альбом «Душа України в шедеврах митців ХХ ст.».

Підготуйте стислу доповідь на тему «Графічне мистецтво Якутовичів».

➤ Музична та театральна спадщина на теренах України

Мета: дати характеристику музичної і театральної спадщини українського мистецтва; формувати в учнів комплекс ключових, міжпредметних і предметних компетентностей у процесі опанування художніх цінностей та способів художньої діяльності шляхом здобуття власного естетичного досвіду; розвивати образне мислення та творчі здібності, формувати мистецькі вміння і навички, необхідні для творчої діяльності.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні вміють надавати характеристику найвідомішим творам українського музичного мистецтва, визначати його стилеві особливості, називають імена найвідоміших митців, чия творчість увійшла в скарбницю української художньої культури.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: проєктор, комп'ютер, мультимедійна дошка.

Демонстраційний матеріал: аудіозаписи музичних творів та відеозаписи фрагментів постанов.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

У якій країні зародилися основи європейського театрального мистецтва? Із чим пов'язане його виникнення?

Що стало джерелом для розвитку українського народного театру — вертепних постанов?

III. Актуалізація опорних знань

Музичність — одна з визначних національних рис українського народу. Музичні традиції на території сучасної України існують з прадавніх часів. Про це свідчать археологічні розкопки первісних стоянок, давніх слов'янських поселень та давньогрецьких міст. Музичні інструменти, винайдені прадавніми народами, перейшли у спадок українській культурі й досі становлять основу нашої народної інструментальної музики.

IV. Викладення нового матеріалу

Музична і театральна культура грецьких міст-колоній Північного Причорномор'я

Важливими джерелами дослідження вітчизняної музичної культури періоду розквіту античних міст Північного Причорномор'я є ювелірні прикраси, вази, вироби з теракоти, фрески, скульптури, на яких зображено виконавців на різних інструментах. Античний інструментарій був надзвичайно багатий. До нього входили інструменти всіх груп: струнні (ліра, кіфара, арфа), духові (авлос, сиринга), ударні (тимпани (бубни), протали).

Як відомо з грецької історії, елліни з дитячих років вчилися не лише читати і писати, а й грати на музичних інструментах, співати і танцювати. Наприклад, під час розкопок в Ольвії було знайдено теракотову статуетку, що зображує навчання дитини гри на лірі. Про значущість цього найпоширенішого музичного інструмента в грецьких містах-колоніях свідчить карбування ліри на пантікапейських та ольвійських монетах (на останніх карбували також тимпани).

За архаїчної доби люди не уявляли свого життя без різних обрядів, свят, видовищ. З античних часів дійшли до нас письмові свідчення про театри Ольвії, Херсонеса, Боспору. Збереглися також зображення масок, статуетки акторів. У Херсонесі було знайдено залишки античного театру, що розташувалися у просторі нагадує грецькі театральні споруди.

В античному театрі література, музика й танці нероздільні: під час усіх вистав хор з інструментальним супроводом виконував роль коментатора події, що відбувалася на сцені. Лише згодом музика і танці стали входити до п'єс як інтермедії (вставні номери), а потім остаточно виокремилися.

Які твори ставились у театрах Північного Причорномор'я, достеменно не відомо. Однак у трагедії славетного Еврипіда «Іфігенія в Тавриді» оповідається про події, що сталися на північних берегах Понту Евксинського (тобто сучасного Чорного моря).

У театрах відбувалися не лише вистави, а й концерти, а за римських часів — ігри-бої гладіаторів. Античні автори згадують, що у Боспорі виступав запрошений з Еллади відомий співак і кіфаред *Арістонік*. Як і в самій Греції, у містах-колоніях під час різних видовищ, свят, спортивних ігор проводилися *агони* — художні змагання хорів, музикантів, танцюристів. Наприклад, збереглася згадка про змагання в танцях зі співом на майданах Херсонеса. Під час розкопок на території північнопричорноморських міст було знайдено амфори, якими нагороджували переможців у змаганнях із кулачного бою, бігу та гри на кіфарі.

Музична і театральна культура східних слов'ян

Коріння української музичної й театральної культури сягає своєї давнини, коли територію сучасної України населяли східнослов'янські племена. Історичні джерела свідчать, що наші предки ще в дохристиянські часи мали різноманітні музичні інструменти, обрядові традиції та багатожанровий фольклор. Давні слов'яни грали на гуслах, лютні, сопілці, бубнах.

Культурні відправи супроводжували хоровим співом, танцями й хороводами під акомпанемент музичних інструментів. Основу духовної культури будь-якого народу становить усна народна творчість, що завжди вирізняється національною самобутністю й неповторністю.

Фольклор — це душа народу. Провідною рисою фольклору є синкретизм: поетичні тексти співають або виголошують з певною інтонацією, мімікою, жестикуляцією в супроводі музики й танців.

Народні пісні, хороводи та ігри виконувалися відповідно до певної пори року і здавна складалися в *календарно-обрядові* цикли. До архаїчних фольклорних форм належать також *родинно-обрядові* пісні. Усі ці музично-поетичні зразки не записували, а усно передавали від покоління до покоління, у зв'язку з чим протягом багатьох століть вони варіювалися й видозмінювалися.

У піснях, що дійшли до нашого часу, збереглися архаїчні елементи: надто вузький діапазон мелодій-поспівок, уживання в текстах імен передхристиянських божеств («Лад») тощо.

Календарно-обрядові пісні

Календарно-обрядові пісні пов'язані з прадавніми анімістичними віруваннями, землеробським культом, господарською діяльністю слов'ян. Відповідно до цього їх поділяють на основні цикли — весняний, літній, осінній і зимовий. Пісні класифікують також за жанрами: веснянки та гаївки (гагілки), русальні та купальські пісні, жниварські пісні (заянкові, жнивні, обжинкові), колядки та щедрівки.

Мелодіям *веснянок* та *гаївок* притаманні речитативні звороти, закличні музичні інтонації, вигуки. Веснянки та гаївки співали гуртом. У театралізованих обрядах зазвичай брали участь діти, які виконували різні пісні-ігри з імітаційними рухами. Вони зверталися з привітанням до птахів, тварин, дерев, сонечка («Зайчик», «Перепілонька»), наділяючи їх людськими рисами. Багато ігор-хороводів відтворювали певні сільськогосподарські роботи («Мак», «Просо», «Огірочки»).

Русальні пісні виконували під час так званого русального тижня — наприкінці весни — на початку літа (кінець травня — початок червня). Цими піснями уславлювали одухотворену весняну природу, в них звучали мотиви кохання. Згодом фантастичні образи мавок, водяників і польових русалок ожили в літературних творах, зокрема у поемах Т. Шевченка «Утоплена», «Тополя», «Лісовій пісні» Лесі Українки. Русалки є центральними персонажами опер А. Дворжака, М. Лисенка, М. Леонтовича, О. Даргомижського, М. Римського-Корсакова. Символічно, що альманах «Руська трійця», вихід якого ознаменував початок західноукраїнського національного відродження XIX ст., дістав назву «Русалка Дністровая».

Найдавнішими є *купальські пісні*, їх виконували на свято Івана Купала. Побутовув звичай проводити цими піснями весну, яку символізувало уквітчане деревце. У мелодиці й ритміці купальських пісень відчуються архаїчні мотиви. В текстах превалюють такі поетичні образи, як місяць, зорі, вербове деревце, червоні ягоди тощо. Славлячи життєдайні сили природи — вогонь, воду, сонце, — юнаки під час свята Купала стрибали через вогнище, дівчата ворожили, спускаючи на воду вінки, купалися в росі (очищалися).

Жниварські пісні були найурочистішими, адже вони супроводжували радісний процес збирання врожаю. Головні їх мотиви — привітання господарів, побажання їм добробуту. Для жниварських пісень характерні плавний ритм, неквапливий рух мелодій, величальні інтонації. Часто в них оспівувався обжинковий вінок — символ щедрих урожаїв. Побутовув звичай залишати на полі незжату смугу («бороду»). Восени прощалися з літом, святкуючи день Коструби, про що сьогодні нам нагадує старовинна пісня-гра «Кострубонько».

Колядки і *щедрівки* входять до зимового циклу обрядів та пісень. Слово «колядка» походить від праукраїнського імені богині неба Коляди. Вечір напередодні Нового року українці здавна називали «щедрим», тому й пісні, що співалися цього дня, дістали таку назву. У цей вечір хату прикрашав святковий дідух — сніп, що символізував добробут.

До нашого часу збереглася традиція колядування і щедрування з привітанням господарів, гречним побажанням їм здоров'я й достатку. Дитячі колядки та щедрівки, невеликі за діапазоном і прості за ритмічною структурою мелодій, містять переважно жартівливі й гумористичні мотиви. У них зазвичай звучить вимога винагороди: «Коляда, коляда, дай, дядьку, пирога!» або «Коляд, коляд, колядниця, добра з маком паляниця, а без маку не така, дайте, дядьку, п'ятака». Найхарактернішою особливістю музичної форми старовинних пісень зимового циклу є повторюваність короткого мотиву-рефрену невеликого діапазону: «Щедрий вечір, добрий вечір».

Родинно-обрядові пісні

Із давніх-давен пісня супроводжувала людину і в радості, і в горі, була невід'ємною частиною повсякденного життя родини. До родинно-обрядових належать весільні, колискові пісні, а також плачі й голосіння.

Весільні пісні — обов'язкова складова театралізованого обряду весілля, який умовно можна поділити на кілька частин. Відповідно до цього виокремлюють і різні групи весільних пісень: дошлюбні (ліричні, сумні) й післяшлюбні (жартівливі, танцювальні). Перші присвячено прощанню молодої з родиною, подругами, юністю, тому їх мелодика експресивніша, інколи навіть драматична. Застольно-вітальні пісні мають інший характер: вони здебільшого врочисто-величальні або веселі, життєрадісні. У піснях, що дійшли до нас із прадавніх часів, відчутні архаїчні інтонації (стародавній рефрен «Ладо, ладо» та ін.).

Коліскові пісні виникли за сивої давнини і широко побутували в усі пізніші часи. Вони виконували дуже важливу для сім'ї функцію — заколисування дитини. Українські коліскові мають фантастичні й казкові сюжети. Найпоширеніший їх персонаж — покровитель дитячих снів котик. Характерною ознакою текстів є використання пестливих слів. Мелодії складаються з коротких варіаційно-повторюваних поспівок, переважає тридольний рівномірний «заколисувальний» ритм. Виконуються коліскові у повільному темпі, наспівно.

Плачі та голосіння належать до групи найархаїчніших родинно-обрядових пісень. Цей давній вид фольклору згадується в літописах, літературних творах (пригадаймо відомий «Плач Ярославни» зі «Слова о полку Ігоревім»). Особливої емоційної аури цим творам надають напруженість мелодики, для якої притаманні речитативна декламаційність, нестійке інтонування (вигуки, схлипування). Жінки-голосильниці мали володіти особливим даром музично-поетичної імпровізації, адже у плачах вони розповідали про події з минулого життя людини, яку вираджали у потойбічний світ. Народ ставився до їхнього мистецтва з великою пошаною. Традиції цього фольклорного жанру збереглися до наших днів.

Обрядовий пратейт

У синкретичному обрядовому фольклорі слов'ян, у якому нерозривно поєдналися слово, музика, дія, пластика жестів і рухів, барви й простір, поступово зароджується мистецтво театру.

Обрядовий пратейт — це передусім своєрідний цикл картин, дія яких розгортається немовби за попередньо розписаним сценарієм. Так, весняний обряд, що складався з ігор-хороводів — «Кривий танець», «Вербова дощечка», «Воротар», «Король», «Решето» тощо — розігрувався просто неба, неначе дія якоїсь вистави. В обрядах імітувалися певні трудові процеси: засівання зерна («Просо»), поливання рослин («Грушка») тощо. У дитячих піснях-іграх і забавах важливе місце посідають образи тварин, рухи й голоси яких імітуються.

У новорічному обряді «Водіння кози» використовували спеціальний костюм — вивернутий догори хутром кожух, який зазвичай одягав хлопець, який виконував роль «кози» (у деяких регіонах — «ведмедя», «кобили», «вовка»). Завдяки колядкам і щедрівкам в обрядовому театрі почали використовувати маски. Зображуючи старого діда, колядники наклеювали вуса й бороди, перевтілюючись у певний образ, розфарбовували обличчя. Ще за багато років до Різдва Христового в окремих регіонах України, зокрема на Галичині, в обрядових іграх використовували ляльок з рухомими кінцівками. У багатьох обрядах можна побачити прообрази реkvізиту.

Наприклад, на Масницю спалювали солом'яне опудало, навесні топили в річці уквітчане стрічками купальське гільце — марену, обжинковий сніп і новорічний солом'яний дідух були символами зібраного врожаю.

Усі зазначені зовнішні ознаки театру — костюми, маски, грим, реkvізит — виразно свідчать про зародки театрального мистецтва. У родинні обряди впліталися й елементи акторської гри: діалоги, пантоміма і міміка, розподіл ролей між учасниками. Так, під час обряду весілля відбувалося справжнє театралізоване дійство, в якому всі учасники діяли відповідно до сюжету: «сватання — заручини — весілля». У весільних обрядових діях збереглися сліди язичницьких уявлень доби матріархату: умикання нареченої, втеча нареченої від переслідувачів. Пантеїстичні* мотиви притаманні таким діям, як обсіпання зерном, обливання водою, обмазування медом, зивання вінка, розплетення коси тощо.

V. Контрольні запитання

1. Які музичні інструменти набули поширення в Скіфії та містах Північного Причорномор'я?
2. Розкажіть про інструментальний склад музичного мистецтва античного Північного Причорномор'я.
3. Що таке «агон»?
4. Розкажіть про дохристиянські музичні традиції східних слов'ян. У чому в них проявляються ознаки пантеїзму?
5. Схарактеризуйте риси східнослов'янського музичного мистецтва. Як жанрове розмаїття музичної культури слов'ян вплинуло на українське народне мистецтво?
6. Що стало джерелом для виникнення українського народного театрального мистецтва?

* Пантеїзм — надання природі містичного характеру, ототожнення з богом.

VI. Робота в зошиті

VII. Практикум. Мистецький проект за темою

VIII. Творче домашнє завдання

Знайдіть у художніх творах українських авторів описи обрядів Русалії, весілля, які б містили музичні елементи.

Створіть невеликий збірник народних обрядових пісень, визначте семантику їх образів (колективна робота).

➤ Музична і театральна спадщина Київської Русі та України XVII–XVIII ст.

Мета: дати характеристику музичної і театральної спадщини доби Київської Русі; формувати в учнів комплекс ключових, міжпредметних і предметних компетентностей у процесі опанування художніх цінностей та способів художньої діяльності шляхом здобуття власного естетичного досвіду; розвивати образне мислення та творчі здібності.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні називають жанри, які набули розвитку в музичному й театральному мистецтві України; описують принцип побудови вертепної скрині та особливості вертепних постанов; характеризують особливості шкільної драми; називають імена і твори відомих композиторів того часу, визначають особливості музичного мистецтва XVIII ст.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: проектор, комп'ютер, мультимедійна дошка.

Демонстраційний матеріал: фрагменти творів А. Веделя, Д. Бортнянського, макет або світлина українського народного вертепу, ляльки вертепу.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

Політичне та економічне зміцнення Київської Русі, встановлення культурних зв'язків із сусідніми державами, прийняття християнства — ось головні чинники, що сприяли розквіту духовної, зокрема музичної, культури східних слов'ян, яка за Княжої доби піднялася на новий щабель. Важливу роль почала відігравати музика в житті народу, княжому побуті, церковних відправах.

Провідним осередком культури Київської Русі став Києво-Печерський монастир. Він був центром розвитку не тільки давньоруської літератури (пригадаймо славнозвісне «Слово о полку Ігоревім» та «Повчання» Володимира Мономаха) і літописання («Повість временних літ» Нестора), а й хорового співу.

За Княжої доби відбувалося відокремлення народної і професійної культури. Почали відрізнятися культура низів і культура князів (дружинної верхівки). З розвитком давньоруської книжності, появою бібліотек і шкіл ці відмінності проявляються дедалі більше.

III. Актуалізація опорних знань

Назвіть архітектурні пам'ятки Київської Русі, що збереглися до нашого часу. Розкажіть про сюжети фрескового розпису, знайдені в Софії Київській. Про розвиток яких видів мистецтва вони свідчать?

IV. Викладення нового матеріалу

Народна творчість

Поряд із стародавніми пісенними традиціями, що продовжували розвиватися в календарній та родинній обрядовості, виникає новий фольклорний жанр — билини, що уславлювали захисників рідної землі, народних героїв. Цей різновид героїчного епосу стає провідним у народній творчості епохи Київської держави, але згодом зникає з ужитку. Билини виконували під акомпанемент гусел. З-поміж билин київського циклу набули поширення зразки, основу яких становили спогади про Володимира Красне Сонечко. Саме з його ім'ям пов'язували важливу подію в історії вітчизняної культури — хрещення Русі.

До скарбниці народної музичної культури Київської держави входили й танці. Про це яскраво свідчить одна з давніх мініатюр, на якій можна побачити танцювальну сцену. У центрі її — танцюристка з довгими опущеними рукавами виконує пластичні рухи, а поруч з нею — троє музик та група людей, які плещуть у долоні. На чаші XII ст. з Чернігова зображено жінку, яка танцює під музику гусляра.

Після введення християнства церковнослужителі намагалися викоринити прадавні язичницькі вірування, проте зробити це супротив волі народу було нелегко. Поступово старі й нові обряди, зазнаючи змін, поєднуючи язичницькі та християнські традиції, утворили своєрідний релігійний дуалізм*. Наприклад, стали збігатися в часі давній звичай зустрічати весну з Великоднем, русальні обряди — з християнською Трійцею, свято Купала — з днем Івана Хрестителя, Коляда — з Різдом Христовим, Щедрий вечір — з йорданськими святами, Водохрещею.

Музично-театральна культура

Найжорстокіших переслідувань з боку духовництва зазнали скоморохи — перші професійні актори, музиканти, танцюристи, акробати, дресировальники. Представники християнської церкви забороняли їхні «бісівські» видовища, тому що вони походили з архаїчних язичницьких обрядів і вірувань. Скоморохи виступали як у місцях зібрання загалу (ярмарки, майдани), так і перед князівською знаттю. У їхньому мистецтві інтегрувалися особливості давнього обрядового театру і деякі риси княжого театру.

* Дуалізм (від латин. двоїстий) — учення, що виходить з визнання двох першооснов.

що мав зародки професіоналізму. Тематика княжого театру спиралася на пісню речитативно-величального характеру в супроводі музичних інструментів. Із занепадом Київської держави занепав і княжий театр, а його персонажі («князь», «княгиня», «бояри», «дружина» та ін.) перейшли до народного театру.

Вистави скоморохів не потребували спеціального приміщення. Єдиним обладнанням була ширма, за якою актори перевдягалися, надягали маски, чіпляли бороди, вуса тощо. Представники цього розважально-жартівливого мистецтва гуртувалися в мандрівні ватаги й брали участь у різних ритуалах і святах.

Найчастіше водили вулицями «козу», інколи — дресированих ведмедів, виступали на майданах і базарах зі сценками соціально-викривального змісту. Народ любив скоморохів за їхні дотепні дієства, складав про них пісні. Цікаво, що чимало сіл на теренах усієї України дістали назву «Скоморохи», що підтверджує надзвичайну популярність цих мандрівних акторів.

Музикування при княжому дворі, ратна музика

Про високий рівень музичної культури Княжої доби свідчать твори давньоруської літератури, графічні сюжети книжкових мініатюр, фрески тощо. Імена тогочасних співців Митусі та Ора згадуються в Іпатіївському та Галицько-Волинському літописах, а ім'я легендарного Бояна — в літературній пам'ятці культури Київської Русі «Слозичної педагогіки, до тонального мислення та абсолютної системи нотації». Таким чином, здобутки української музики включалися в загальноєвропейську культуру.

Театральна культура. Шкільна драма XVII–XVIII ст.

На XVII–XVIII ст. припадає період розвитку українського шкільного театру. Він зародився у навчальних закладах — Києво-Могилянській академії, колегіумах, братських школах. У ті часи в межах вивчення обов'язкових предметів — поезики й риторики — учнів навчали складати декламації, віршовані панегірики у формі привітань, промов (плачів), послань на різні теми суспільного і шкільного життя. Зазвичай вони приурочувалися до релігійних свят, днів пам'яті святих або відомих духовних осіб, військових перемог, приїзду до навчального закладу високошановних гостей тощо. Під час церемоній декламації зазвичай виголошували гуртом в урочистому напівнаспівному тоні. Інколи частиною такого театралізованого дійства були діалоги, що складалися із запитань і відповідей. Діалоги з елементами театралізації практикувалися також під час філософських диспутів та «ораций». У такій спосіб учні набували ораторської майстерності.

Декламації та діалоги — безпосереднє джерело виникнення шкільної драми. Відповідно до програми навчання їх писали викладачі поезики. Проте учні не лише розігрували готові п'єси, а й брали участь у їх створенні. Під час канікул вони влаштовували «рекреаційні» вистави просто неба.

Філософсько-естетичне обґрунтування принципів шкільної драми-трагедії, комедії, трагікомедії — здійснив реформатор українського барокового театру **Феофан Прокопович**, автор підручника «Піітика». До шкільного репертуару включали переважно різдвяні й великодні драми, а також

п'єси морально-дидактичного й історичного змісту. Деякі з творів, що збереглися, — анонімні, як, наприклад, перша відома шкільна драма «Олексій, чоловік Божий».

Алегоричний зміст драм-мораліте* на зразок «Царства натури людської» передбачав уведення дійових осіб, в яких персоніфікувалися людські чесноти чи вади, певні моральні поняття: Віра, Надія, Любов, Совість, Мудрість, Блаженство, Розум, Заздрість, Тиранство, Ворожнеча, Гнів, Фортуна. У душі християнської моралі в драмах і комедіях викривалися хабарництво, розбещеність, невігластво, жорстокість, проти яких спрямовувалося сатиричне вістря авторів.

Драми на історичні теми присвячували реальним подіям і видатним постатям. Так, у трагікомедії Ф. Прокоповича «Володимир» зображено події прийняття християнства на Русі, проте насправді у ній ідеться про гетьмана І. Мазепу та його культурницьку діяльність. У драмі невідомого автора «Милість Божія» головною дійовою особою виступає герой Національно-визвольної війни Б. Хмельницький.

Барокові риси шкільної драми виявилися у контрастному зіставленні драматичного й комічного. Між актами серйозної шкільної драми, яку грали «книжною» мовою, з розважальною метою виконували веселі й жартівливі *інтермедії*, написані доступною народною мовою. Сюжети інтермедій зазвичай зводилися до простих епізодів з народного побуту. Такими, наприклад, були сцени «іграніє свадьби» з «Олексія, чоловіка Божого» або бувальщин, дійовими особами яких виступали прості селяни, козаки, студенти. Нерідко зміст інтермедій зводився до суперечок двох персонажів: батька — сина, українця — польського пана (або німця, цигана). Поступово інтермедія вийшла на майдани та ярмаркові площі і стала самостійним театральним жанром — своєрідною попередницею жанру комедії.

Костюми й сценічне обладнання у шкільній драмі були зумовлені текстом. Алегоричні фігури або реалістичні персонажі вдягалися відповідно до уявлень про міфологічні, біблійні чи історичні постаті. Кожна дійова особа мала в руці характерні атрибути, що символізували конкретну людину. Під час вистав застосовували завісу, різні сценічні й світлові ефекти, що імітували польоти, палаючий вогонь, звуки грому, море з кораблем, що потопає серед хвиль, тощо. Шкільні декламації, диспути, вистави супроводжувалися хором співом («хор янголів»), кантами, інструментальною музикою (гусла, сопілка, тимпани, цитра), рідше — танцями.

Видатні українські просвітителі, автори шкільних драм Д. Туптало, Ф. Прокопович, С. Полоцький, М. Колячинський були організаторами й викладачами шкіл у Росії, Білорусі, Сербії, де вони також створювали театри та хори.

Вертеп

Інтермедія (від латин. проміжний, середній) — невелика п'єса комедійного характеру, що виконується між актами вистави.

Містерія (від грец. таємниця, таїнство) — різновид релігійної вистави.

* Мораліте — п'єса повчального характеру з алегоричними дійовими особами.

Із різдвяною шкільною драмою, що має давнє коріння в українській обрядовості, тісно пов'язаний національний ляльковий театр вертеп. Час виникнення його ще й досі точно не з'ясовано, адже не розшукано текстів вертепних драм.

Відомо, що студенти-мандрівники ходили під час різдвяних свят із вертепом селами й хуторами, відвідували панські садиби й козацькі оселі, заробляючи собі на хліб.

Вертепна дія розігрувалася у великій дерев'яній скрині, поділеній на два (інколи три) поверхи. У підлозі сцени обох ярусів прорізувалися щілини, крізь які один чи два актори водили ляльок, закріплених на дротах. Така конструкція скрині не випадкова: вона відповідала особливостям сюжету, що розгортався за двома сюжетними лініями — релігійною і народною. На верхньому, «небесному», поверсі розігрувалася християнська драма-містерія про народження Христа Дівою Марією, співалися янгольські хори, канти, колядки. На нижньому, «земному», — стояв трон царя Ірода, діяли Смерть, Чорт та інші персонажі. У другій, інтермедійній дії розігрувалися комічні сценки та діалоги з українського життя, виконувалися народні пісні й танці, грали «троїсті музики». Наприкінці з'являвся головний герой — народний захистник сміливий Запорожець. Цю ляльку робили вищою за всі інші й одягали в яскравий український костюм. Запорожець усіх перемагав і співав рішучу епічну пісню «Та не буде лучче, та не буде краще, як у нас та на Україні». Поляки танцювали краков'як, російський солдат, «москаль», — камаринську, українці Дід і Баба співали «Ой під вишнею, під черешнею» і танцювали запальний козачок. У такий спосіб музика емоційно підсилювала національну своєрідність образів.

На Галичині, Буковині й Закарпатті набув популярності так званий живий вертеп, в якому замість ляльок грали люди-актори. Загалом вертепна драма стала улюбленим видовищем широких верств населення, предтечею демократичного театру.

Початки драматичного театру зародилися в гетьманській столиці Глухові. Тут діяла акторська трупа гетьмана Лівобережної України Кирила Розумовського. Першою виставою в гетьманському палаці була комічна опера «Ізюмський ярмарок», поставлена французькою мовою 1751 р. На сцені ставили комедії Мольєра в російських перекладах, а також опери, зокрема італійських авторів. Отже, це була перша спроба створення придворного театру. У місті Дубно на Волині наприкінці XVI — початку XVII ст. уперше було зведено великий міський театр, в якому виступала польська трупа. Аматорські театри існували в палацах українських, польських, російських магнатів, у Львівській греко-католицькій духовній семінарії.

Таким чином, український театр козацько-гетьманської доби, що синтезував поетичне слово, акторську гру, декоративний живопис, музику і танець, став яскравим утіленням стилю бароко. Українські діячі, зокрема вихованці Києво-Могилянської академії, сприяли поширенню вітчизняних мистецьких традицій за межами батьківщини.

Музей театрального, музичного та кіномистецтва України, розташований на території Національного заповідника Києво-Печерської лаври є власником унікальної колекції вертепних скриньок і ляльок. Три вертепи (XVII–XIX ст.) відкривають експозицію музею в залі «Джерела театрального мистецтва».

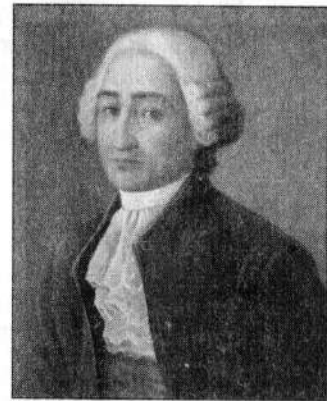
Першим до музею потрапив Галаганівський або Сокиринський (друга його назва) вертеп. Він один із найцікавіших та найдавніших. Його першими виконавцями були учні Київської духовної Академії. Під час канікул вони давали вистави, заробляючи собі на життя та навчання.

1770 р. бурсаки виступили в маєтку поміщика Галагана в селі Сокиринці на Полтавщині. Їхні вистави мали великий успіх: цим видом народного лялькового театру захопився Галаган, тож сам вертеп, текст та ноти до вистав було передано місцевому хору і щороку, в період з кінця XVIII — початку XIX ст. на різдвяні свята тут влаштовували вертепні вистави.

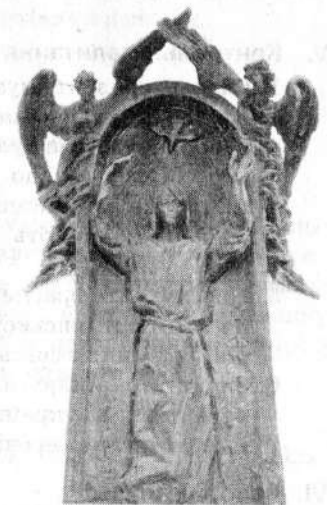
Українські композитори XVIII ст.

Українське музичне мистецтво XVIII ст. тісно пов'язане із духовною культурою. Найвидатніші українські композитори того часу — М. Березовський, А. Ведель і Д. Бортнянський — зуміли поєднати досягнення вітчизняної та західноєвропейської музичної культури і залишили яскравий слід в мистецтві.

Максим Березовський в історію вітчизняної музики увійшов передусім як засновник циклічного хорового концерту. Він створив новий тип класичного хорового концерту, який поєднує вишукану італійську майстерність з візантійською поміркованістю та суто українською сердечною мелодійністю, щедрою красою й духовністю. Хоровий концерт «Не отвержи мене во время старости» є одним із кращих творів світової духовної музики. Це великий циклічний твір, написаний для чотириголосного хору з використанням поліфонічних форм, зокрема фуги. Також до творчої спадщини композитора належить опера «Демофонт», духовні концерти, сонати для клавесина, соната для скрипки і чембало (музичний інструмент, попередник фортепіано).

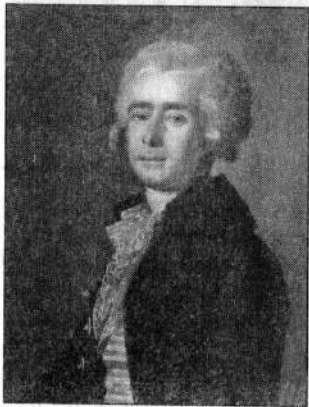

Максим Березовський

І. Гречаник. Меморіальна дошка, присвячена Артемію Веделю

Музика *Артемія Веделя* глибоко національна, емоційно насичена, яскравообразна. Він втілює в музиці нові вимоги часу, своєрідно розвиває традиції хорового співу і паресних концертів. У своїй творчості Ведель широко використовував народнопісенний матеріал: мелодичні звороти, ладово-гармонійні особливості, мелодику і гармонію пісень-романсів тощо. Творча спадщина композитора збереглася не повністю. Нині відомі 31 хоровий концерт (серед них відомий «Доколе, Господи...»), окремі твори для хору (зокрема, «Херувімська»), 6 тріо (серед яких «Покаяння отверзі ми двері»), 2 літургії Іоанна Златоустого, «Всеношна» та один світський кант.

Дмитро Бортнянський

Дмитро Бортнянський — відомий співак, композитор і диригент. Майже весь його життєвий шлях пов'язаний із музичною освітою. Корені його творчості сягають глибини давньої української традиції. У своїй творчості Бортнянський спирався на традиції української духовної музики, хорового літургійного співу українських православних церков. Твори композитора сповнені інтонаціями народних пісень, церковних кантів, мелодіями багатоголосного українського співу та кобзарського мистецтва. Музична спадщина Бортнянського величезна. Він створив 6 опер на італійські лібрето, понад 100 хорових творів, літургійні співи тощо. Церковно-вокальний стиль композитора вважається вершиною музичного мистецтва доби бароко.

V. Контрольні запитання

1. Схарактеризуйте музичне мистецтво Княжої доби.
2. На які види поділялося музичне мистецтво Княжої доби? Чим народна музична культура відрізнялася від княжої?
3. Що спільного і що відмінного в європейському та українському театральному мистецтві епохи бароко?
4. У чому полягають особливості українського хорового концерту XVII–VIII ст.?
5. Прослухайте фрагменти з хорових творів М. Березовського, А. Веделя і Д. Бортнянського, порівняйте індивідуальні стилі композиторів. Які в них є спільні ознаки?
6. Знайдіть помилку в переліку вокальних жанрів, що належали до провідних в українській культурі козацько-гетьманської доби: кант, кантата, серенада, псалма, баркарола, пісня-романс, арія.

VI. Робота в зошиті

VII. Дидактичне завдання

VIII. Творче домашнє завдання

Доберіть народні думи та історичні пісні в аудіозаписах і створіть тематичну добірку староукраїнської музики «Хоровий літопис століть».

Виконайте живописні або графічні композиції за мотивами текстів кантів Г. Сковороди (за вибором).

► Спадщина музичного і театрального мистецтва XIX–XX ст.

Мета: дати характеристику сучасній музичній і театральній культурі України XIX–XX ст.; формувати в учнів комплекс ключових, міжпредметних і предметних компетентностей у процесі опанування художніх цінностей та способів художньої діяльності шляхом здобуття власного естетичного досвіду; виховувати в учнів вміння цінувати прекрасне; розвивати образне мислення і творчі здібності.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні визначають особливості розвитку театрального і музичного мистецтва XIX–XX ст., називають імена видатних композиторів і їхні твори, характеризують творчість театральних колективів (Театр корифеїв, театр О. Курбаса), висловлюють судження щодо ролей відомих українських акторів.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: проектор, комп'ютер, мультимедійна дошка.

Демонстраційний матеріал: портрети митців, світлини театральних постанов і будівель театрів, аудіозаписи фрагментів музичних творів.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

Упродовж XIX–XX ст. у країнах Європи культура отримує нові соціальні імпульси. Зростають темпи розвитку науки й техніки, збільшуючи інтелектуальний потенціал європейських націй. Нові наукові відкриття змінюють традиційні уявлення про світобудову, руйнують притаманну Просвітництву механістичну картину світу. Усе це прискорює процеси модернізації культури, її заглиблення у сферу людського духу.

III. Актуалізація опорних знань

Які стилі мистецтва панували в Європі протягом XIX ст.? У чому полягає естетика цих художніх стилів?

Дайте визначення поняттю «реалізм». Наведіть приклади найвідоміших творів різних видів мистецтва.

IV. Викладення нового матеріалу

Музичне і театральне мистецтво XIX — початку XX ст.

Протягом XIX — початку XX ст. змінювався культурний ландшафт України. Українська культура розвивалася в доволі складних умовах. У Російській та Австро-Угорській імперіях українська культура не існувала як самостійна й багато в чому зазнавала утиску або цензури.

Жорстка русифікаторська політика царату спрямовувалася на нівелювання української національної культури: були часи, коли заборонялося не лише говорити, а й співати рідною мовою (згадаймо Валувеський циркуляр і Емський наказ). До аналогічних заборонних заходів вдавався й австрійський уряд на західноукраїнських землях — Галичині, Закарпатті, Буковині. В умовах бездержавності Україна перетворювалася на культурну провінцію імперій, до складу яких входили її території. Це стало додатковим поштовхом до зародження загальноєвропейських просвітницьких ідей, їх національно орієнтованого вияву на ґрунті нових соціокультурних процесів.

У XIX ст. на соціальну арену вийшла національно свідомо інтелігенція, вихована на просвітницьких ідеалах М. Костомарова і П. Куліша, Т. Шевченка і М. Гоголя. Прогресивні українці — вихідці з дворянського середовища — цікавилися вітчизняною історією, народною культурою.

Велике значення для консолідації української нації мали література, музика, театр — провідні галузі вітчизняної художньої культури XIX ст.

Герої творів «батька української професійної літератури» І. Котляревського заговорили зі сторінок книжок і театральної сцени про життя простих людей рідною мовою. Публікація «Енеїди» й «Наталки Полтавки» привернула увагу до живого українського слова не лише літераторів, а й широких кіл громадськості.

Нова епоха потребувала нового типу митця — громадського діяча з передовими ідеалами демократизму і народності. Вищим взірцем такого митця-громадянина став видатний український мислитель, поет і художник Тарас Шевченко. Глибоко національні постаті Великого Кобзаря, а також Івана Франка, Лесі Українки та інших поетів-патріотів сприяли активізації демократичних тенденцій у мистецтві.

Українські композитори *Семен Гулак-Артемівський*, *Петро Ніщинський*, *Микола Лисенко* є основоположниками української класичної музики, які зробили значний внесок у розвиток національного музичного мистецтва. Лисенко був засновником першої в Україні Київської театральної-музичної школи, відкритої у 1904 р. Національна опера створювалася під впливом українського музично-драматичного театру. Перша українська опера — «Запорожець за Дунаєм» композитора і співака Семена Гулака-Артемівського. Наприкінці XIX ст. композитор *Петро Сокальський* написав опери «Мазепа» і «Майська ніч». *Петро Ніщинський* створив музичну партитуру «Вечорниці» (нічна музична вечірка) до драми Т. Шевченка «Назар Стодоля». Він також є автором перших перекладів на українську мову творів Софокла та Гомера, а на грецьку мову переклав «Слово о полку Ігоревім».

Одним з перших композиторів-професіоналів в Галичині був *Михайло Вербицький*. У 1863 р. він написав музику на слова П. Чубинського «Ще не вмерла Україна», яка стала державним гімном України. Вербицький — один із перших композиторів, який поклав на музику «Заповіт «Шевченка».

У XIX ст. українська музика розвивалася під впливом творчості російської «Могутньої кучки». Багато російських композиторів (М. Глінка, П. Чайковський, М. Мусоргський, М. Римський-Корсаков та ін.) склали романси й опери на українські теми («Майська ніч», «Ніч напередодні Різдва» М. Римського-Корсакова, «Сорочинський ярмарок» М. Мусоргського, «Мазепа» й «Черевички» П. Чайковського).

Українські мелодії використовували у своїй творчості Л. Бетховен, Й.-С. Бах, Ф. Ліст («Українські балади», «Скарга», симфонічна поема «Мазепа»), Ф. Шопен та ін.

Перший оперний театр в Україні було відкрито в Одесі в 1809 р. У Києві і Харкові оперні трупи виникли в 1860–1870 р. XIX ст. Національна українська опера стала можливою тільки після народження українського професійного драматичного театру (1882 р.).

Український народ дав світовій музичній культурі таких широко відомих майстрів, як співачка *Соломія Крушельницька*, композитор і диригент *Олександр Кошиць*, які виступали в Італії, Польщі, Франції, Америці та інших країнах.

Мистецтво хорового співу, втілюючи основні ознаки українського світогляду, найактивнішим чином вплинуло на утвердження національно-самобутнього обличчя української музики.

Хорова музика XX ст. (за винятком духовно-релігійної, що занепала після жовтневого перевороту 1917 р.) стала продовженням і розвитком давніх традицій хорової творчості в Україні. Можна виділити такі основні її групи: оригінальні хорові твори; твори, що базуються на фольклорних джерелах; обробки народних пісень.

Важливу роль у культурно-просвітницькому русі другої половини XIX ст. відіграла багатогранна діяльність фундатора вітчизняної музики Миколи Лисенка — композитора, фольклориста, диригента, піаніста й педагога. Палкий патріот своєї Батьківщини, він поєднав різнобічні творчі обдарування з енергією громадського діяча, що мало виняткове значення для піднесення української національної культури.

У розвитку жанру обробки народної пісні надзвичайно важлива роль належить *Миколі Леонтовичу*. Його хорові твори — одна з вершин українського музичного професіоналізму. «Щедрик», «Дударик», «Пряля», «Мала мати дочку», «Козака несуть», «Із-за гори сніжок летить», «Над

Соломія Крушельницька

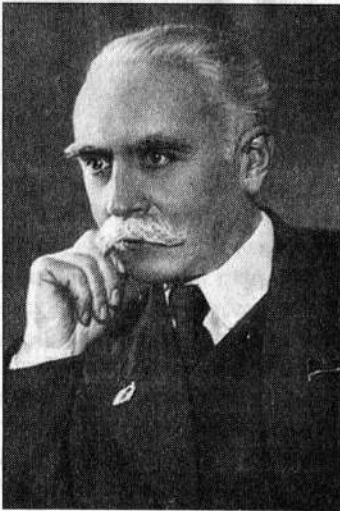
Микола Леонтович

річкою, бережком» та інші пісні в обробці Леонтовича назавжди увійшли до скарбниці українського хорового мистецтва.

У «Щедрику», як і в ряді інших обробок, композитор відходить від традиційної куплетної форми і створює маленьку хорову поему. Прийоми наскрізного розвитку основного мотиву-поспівки стають фактором симфонізації музичної форми. Інші обробки М. Леонтовича належать до жанру хорової мініатюри. У подальшому розвитку хорової музики в Україні ясно простежуються обидва напрями, причому традиції Леонтовича стали визначальними не лише для обробок народних пісень, а й багатьох оригінальних творів.

Видатним продовжувачем традицій М. Лисенка та М. Леонтовича в жанрі обробки став *Левко Ревуцький*.

Шедеврами українського національного мистецтва стали хорові твори *Бориса Лятошинського* — обробки народних пісень, окремі хорові твори, хорові цикли. Композитора приваблювала поезія символістів. Результатом такого захоплення став цикл із чотирьох романсів «Місячні тіні». Пізніше Лятошинський звернувся до поезії О. Пушкіна та І. Франка, знайшовши близькі до своїх творчих прагнень лірико-громадянські і філософсько-узагальнювальні теми.

Левко Ревуцький

На західноукраїнських землях мистецтво розвивалося в особливих історичних умовах відродження національно-культурного життя. З останньої чверті XVIII ст. ці землі входили до складу Австрійської імперії, де культура і мова українського народу зневажалися. Під впливом революційно-демократичних перетворень, що охопили Європу, австрійський уряд зробив перші кроки для становлення українського шкільництва, активізувалися процеси національного самоусвідомлення. Культурно-просвітницьку діяльність у цьому краї очолювало духовництво. Осередками просвітництва стали духовні семінарії у Львові та Перемишлі, Коломийська гімназія, лицей на Буковині.

Осередками національної свідомості були вихованці Львівської семінарії, палкі патріоти Маркіян Шашкевич, Іван

Вагилевич та Яків Головацький. У 1833 р. вони заснували прогресивний гурток «Руська трійця», що мав на меті сприяння розвитку української літератури та культури.

Музично-драматичні гуртки, співочі товариства створювалися і в інших містах Галичини («Просвіта» імені Тараса Шевченка, «Боян»), діяли театри, наприклад, «Руський народний театр».

Національні художньо-естетичні ідеали втілювали й українські живописці. У період, що розглядається, виникла реалістична художня школа М. Мурашка, історичній темі присвячували свої твори М. Самокиш і Ф. Красицький, жанрова тематика, зокрема українська обрядовість, стала провідною у творчості М. Пимоненка і К. Трутовського, своєрідну живописну енциклопедію українського села створили В. Орловський, П. Левченко, М. Кузнецов.

У Харкові, Львові та інших містах відбуваються публічні концерти, театральні вистави, відкриваються спеціальні навчальні заклади. Це сприяло підвищенню професіоналізму митців, зростанню вітчизняних мистецьких кадрів. Українська художня культура поступово здобувала міжнародне визнання.

Вагомий внесок у розбудову вітчизняного мистецтва зробили засновники українського професійного театру М. Старицький, І. Карпенко-Карий, М. Садовський, М. Заньковецька та інші представники Театру корифеїв. Всесвітньо відомою музою світової вокальної культури стала українська співачка Соломія Крушельницька, яка після дебюту у Львівському театрі (1893) і навчання в Італії з грандіозним успіхом виступала на багатьох оперних сценах світу, зокрема в міланському театрі «Ла Скала», паризькій «Гранд-опера». До програм своїх концертів поряд із шедеврами зарубіжної музики вона включала й українські пісні.

Складна й суперечлива соціокультурна ситуація спричинила зародження нових художніх напрямів. В українській літературі й мистецтві XIX ст. провідними стали три загальноєвропейські стилі: класицизм, романтизм і реалізм. Усі вони тяжіли до вищих орієнтирів краси, проте йшли до її досягнення різними шляхами.

Театр українських корифеїв

У 1901 р. в Києві вийшла невеличка книжечка без автора під назвою «Корифей украинской сцены». Це скромне видання, здійснене російською мовою, містило шість нарисів про тих, кого тепер називають фундаторами українського професійного театру. Йшлося про *Марка Кропивницького*, *Михайла Старицького*, *Івана Карпенка-Карого*, *Миколу Садовського*, *Панаса Саксаганського* та *Марію Заньковецьку*. Усі вони — драматурги, режисери, актори, організатори театральної справи — стали одними з перших українських професійних театральних діячів, які створили те, що нині метафорично іменують «Театром українських корифеїв»*.

* Корифей (від грец. вождь, ватажок) — у давньогрецькій трагедії керівник хору або заспівувач, у сучасному розумінні — найвизначніший діяч у певній галузі науки, літератури, мистецтва.

Утім, перший в Україні професійний театр було створено ще 1864 р. в Галичині при товаристві «Руська бесіда». Він дістав назву «Руський народний театр». Проте тільки після появи професійної трупи на Наддніпрянській Україні український театр став загальноновизнаним мистецьким явищем, посівши належне місце у європейському культурному просторі.

Основою театральної трупи, що увійшла в історію вітчизняного театру як перша об'єднана трупа українських корифеїв, стала *антреприза** видатного українського драматурга, режисера, актора і музиканта М. Кропивницького, створена 1882 р.

Утворення її мало таку історію. М. Кропивницький, який разом із молодим М. Садовським працював у трупі нині забутого театрального діяча Г. Ашкаренка, в умовах тотальної заборони української культури, зокрема театру, наважилися відновити українські вистави. Зокрема, у місті Кременчук публіці було представлено «Наталку Полтавку» І. Котляревського.

Вистава мала шалений успіх. Отже, М. Кропивницький і М. Садовський вирішують організувати самостійну українську трупу.

Новостворена трупа, в якій брала участь також М. Заньковецька, репрезентувала низку вистав у Києві, викликавши гучний резонанс у колі української інтелігенції. Тоді ж до справи створення українського національного театру долучилися відомий письменник і перекладач М. Старицький та його близький друг і родич композитор М. Лисенко, які мали певний досвід театрального аматорства.

Відтак М. Кропивницький, М. Старицький, М. Лисенко, М. Заньковецька та М. Садовський вирішили спільно утворити так звану об'єднану трупу, до якої увійшли кращі українські митці. Матеріально діяльність цієї трупи підтримав М. Старицький, який продав власний маєток.

Свій перший сезон об'єднана трупа корифеїв під орудою М. Старицького розпочала восени 1883 р. в Одесі. Її режисером став М. Кропивницький. До репертуару увійшли переважно твори української класики (І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненки, Т. Шевченка), а також нові п'єси М. Кропивницького й М. Старицького («Дай серцю волю, заведе в неволю», «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Глитай, або ж павук», «Ой не ходи, Грицю...», «За двома зайцями»). Крім драматичних вистав трупа представляла також музичні спектаклі-оперети на музику М. Лисенка («Різдвяна ніч», «Сорочинський ярмарок», «Утоплена» та ін.).

Основною творчою метою цього театрального об'єднання стало вироблення й утвердження національного типу сценічності, близького і зрозумілого народові. Відтак його образна система мала ґрунтуватися на фольклорно-етнографічних кодах українського етносу. З народної творчості, народного мистецтва було запозичено більшість виражальних засобів. На думку М. Старицького, на сцені мала метафорично відтворюватися узагальнена картина українського макро- і мікросмосу. Це потребувало поєднання широкого шару фольклорної символіки й образності з реалістично-натуралістичним способом зображення повсякденного життя.

* Антреприза (від фр. брати підряд) — приватний видовищний заклад (театр, цирк, ін.).

Так в європейському театральному просторі кінця XIX ст. виник цілком унікальний тип сценічності — музично-драматичний театр українських корифеїв.

Кращі спектаклі цього театру становили глибоко символічне дійство, яке до того ж виявляло цілком конкретні соціально-побутові проблеми тогочасного українського життя. Тяжіння до фольклору, обрядовості передусім позначилося на сценічному оформленні. Зазвичай театральні декорації відображували мальовничий український пейзаж, а як реквізит замість бутафорії використовували справжні речі — вишиті сорочки, зброю, предмети побуту.

У драматичне дійство вільно впліталися музика, пісня, танок. Музично-хореографічний ряд був не лише невід'ємною частиною вистави, а й, за концепцією М. Старицького, саме на нього як на канву накладалася драматична дія. На відміну від функцій музики і пластики в сучасній драматургії, покликаних динамізувати дію, музично-хореографічні сцени у виставах корифеїв її уповільнювали, образно деталізували й ускладнювали.

За такої концепції театрального дійства виконавцеві відводилася другорядна роль. Це викликало певні заперечення М. Кропивницького, який мав чималий досвід акторської й режисерської роботи на російській професійній сцені. Трупа М. Кропивницького від часу свого заснування була зорієнтована передусім на акторський ансамбль, на те, що центром вистави має бути актор, який не повинен задля створення образної картини підкорятися живописному мізансценуванню.

До творчих неузгодженостей між двома видатними діячами українського театру М. Старицьким і М. Кропивницьким додалася ще низка суто організаційних непорозумінь та матеріальні проблеми. Адже до першої об'єднаної трупи корифеїв загалом входило близько 100 осіб: 32 актори, 30 хористів, 25 оркестрантів і допоміжний склад. Зовні тут панувала суворая дисципліна та ієрархія, проте всередині колективу внаслідок амбіційності й творчого незадоволення окремих її членів назрівала криза.

Восени 1885 р. трупа розділилася. Одну її частину очолив М. Кропивницький. Із ним залишилися працювати провідні актори М. Заньковецька, М. Садовський, П. Саксаганський. На чолі іншої, до якої увійшли М. Садовська-Барілотті, Д. Мова та інші, постав М. Старицький.

Пізніше провідні українські трупи не раз розпадалися, оскільки творчі та особисті непорозуміння виникали і між М. Кропивницьким та братами Тобілевичами, і між самими Тобілевичами.

Подібне подрібнення не сприяло становленню українського національного театру, укріпленню його авторитету, створенню професійної когорти акторів. Проте водночас воно зумовило гостру конкуренцію між діячами українського театру, сприяло створенню великої кількості п'єс, поширенню українського національного мистецтва за межами України.

У другій половині 80-х років XIX ст. український театр завдяки зусиллям корифеїв став широковідомим і загальноновизнаним явищем. Великого розголосу набули гастролі труп *Марка Кропивницького* й *Михайла Старицького* 1886–1887 рр. у Санкт-Петербурзі та Москві. Виступи

українських акторів, зокрема М. Заньковецької, високо оцінили видатні діячі тогочасної культури В. Стасов, М. Нестеров, І. Рєпін, Л. Толстой. А відомий громадський діяч, критик і журналіст, видавець впливової газети «Новое время» О. Суворій дав першу професійну оцінку українському національному театру, назвавши Марію Заньковецьку «українською Дузе»*.

Марко Кропивницький

Останню спробу ще раз об'єднати зусилля з метою створення взірцевої української трупи було здійснено в 1900 р. Більшість корифеїв, за винятком М. Старицького, увійшли до трупи, яка дістала довгу «церемоніальну» назву «Малоруська трупа Марка Лукича Кропивницького під урядом Миколи Карповича Садовського і Опанаса Карповича Саксаганського при участі Марії Костянтинівни Заньковецької». Ця так звана остання об'єднана трупа корифеїв проіснувала близько трьох років, однак внутрішні непорозуміння знову призвели до її розпаду.

Перший стаціонарний український театр

Логічним продовженням і водночас завершенням справи корифеїв у ХХ ст. можна вважати діяльність першого стаціонарного українського театру, створеного 1907 р. у Києві М. Садовським. Активно допомагала йому М. Заньковецька, яка залучила до трупи своїх підопічних акторів-аматорів з Ніжина.

Перший стаціонарний український театр у Києві (нині — Театр оперети). Діяльність цього колективу стала свідченням того, як трансформувалася модель українського національного театру, спроектована ще на початку 80-х років ХІХ ст.

І як режисер, і як театральний організатор М. Садовський багато в чому послуговувався ідеями М. Старицького, хоча основний кістяк його трупи становили актори — учні М. Кропивницького. До репертуару театру входили і драматичні, і музичні вистави — оперети та опери. До цього принципового бажання М. Садовського не лише зберегти музично-драматичну структуру української вистави,

Михайло Старицький

* Елеонора Дузе (1858–1924) — видатна італійська актриса, яка неодноразово гастролювала в Російській імперії, її гастролі в Петербурзі збіглися в часі з гастролями трупи М. Кропивницького за участю М. Заньковецької.

а й ускладнити, розширити її, більшість української мистецької інтелігенції нового покоління поставилася вельми негативно. Проте сам М. Садовський не мав наміру зрікатися свого задуму. Отже, репертуар першого українського стаціонарного театру був надзвичайно широким і строкатим.

Тут продовжували ставити українську класику. Було також здійснено низку спроб втілити західноєвропейську драматургію: поставлено кілька творів польських авторів — Б. Горчинського, Ю. Словацького, Л. Риделя, Г. Запольської, голландця Г. Гейерманса і австрійця А. Шніцлера. Широко була репрезентована російська драматургія (твори М. Гоголя, О. Островського, А. Чехова, Л. Андрєєва), ставилися також п'єси єврейських авторів. Така репертуарна політика була значним кроком уперед порівняно із можливостями Театру корифеїв, де через цензурні заборони перекладна драматургія зовсім не ставилася.

Однак головним здобутком М. Садовського було те, що він, хоча й обережно, відкрив шлях новій українській п'єсі модерністичного спрямування. Так, упродовж дванадцяти років існування цього театру на його сцені з'явилися «Брехня», «Молода кров», «Натусь» В. Винниченка, драматичні етюди О. Олєся, «Камінний господар» Лєсі Українки і кілька творів С. Черкасенка. Значну частину цих постановок становили першопрочитання.

Утім, попри значні успіхи в сценічній реалізації драматургії, яка раніше не виставлялась українськими трупами, найвищі мистецькі досягнення театру М. Садовського пов'язані саме з музичними постановками («Різдвяна ніч», «Наталка Полтавка», «Енеїда» М. Лисенка, «Катерина» М. Аркаса, «Сільська честь» П. Масканьї, «Продана наречена» Б. Сметани та ін.). Саме в цих виставах найбільшою мірою було реалізовано модель українського музично-драматичного театру.

Прагнучи до створення високоякісного синтетичного видовища, в якому образна метафорика українського фольклору поєднувалася б із новітніми технологічними можливостями сценічного мистецтва, а рівень драматичної гри не поступався рівневі вокального і танцювального виконавства, М. Садовський запрошував до свого театру кращих майстрів суміжних мистецьких спеціальностей: художників, хормейстерів, балетмейстерів.

У 1919 р. колектив М. Садовського припинив свою діяльність, а з ним перестала діяти й унікальна модель музично-драматичного театру, створена на початку 80-х років ХІХ ст. корифеями українського театру. Саме завдяки цьому типові дійства сформувалася українська акторська школа, видатні представники якої І. Мар'яненко, Г. Борисоглібська та ін. продовжили успішно працювати в новому українському театрі ХХ ст.

Здобутки Театру корифеїв зумовили розвиток вітчизняного театально-декораційного мистецтва і водночас, як це не парадоксально, поступ українського сценічного авангарду. Відтак, у 20-ті роки ХХ ст. український авангард кинув виклик традиційній театральній формі.

Новаторські театральні експерименти Лєся Курбаса

Якщо картину розвитку українського театру ХХ ст. уявити у вигляді генеалогічного дерева з розлогою гіллястою кроною, то кореневу систему

цієї метафоричної рослини становитиме «Молодий театр» — колектив, очолюваний видатним українським режисером і актором *Лесем Курбасом*, що існував у Києві в 1917–1919 рр.

Фактично ця трупа, що складалася переважно з молоді, дала поштових творчому зростанню більшості провідних театральних діячів України: акторам Г. Юрі, М. Терещенку, В. Васильку, Н. Ужвій, П. Самійленку, П. Долині, П. Нятко, художнику-сценографу А. Петрицькому, кінорежисерові О. Довженку, поетам П. Тичині й М. Семенку та багатьом іншим митцям.

На відміну від більшості європейських країн входження вітчизняного театру в нову мистецьку епоху, опанування ним модерністичної естетики в Україні не збіглося з початком ХХ ст. Новий етап у розвитку українського сценічного мистецтва розпочався, власне, завдяки діяльності *Леся Курбаса*.

Лесь Курбас здобував вищу освіту в університетах Відня та Львова, мав досвід акторської роботи в трупі, де працювали його батьки, — у театрі товариства «Руська бесіда» на Галичині, а режисерської — в створеному ним колективі «Тернопільські театральні вечори». У 1916 р. він створив у Києві театральну студію. Ця студія й стала основою трупи «Молодого театру», яка, маючи на меті досягнути театральну модель модерністського мистецтва, здійснила справжню революцію в сценічному мистецтві України.

«Молодий театр» проіснував лише два сезони: з осені 1917 до весни 1919 року. Це були роки страшних лихоліть: революції, війни, постійні зміни влади. У програмі його діяльності, сформульованій у маніфесті, видрукуваному на шпальтах київської преси восени 1917 р., оприлюднювалися не тільки естетичні, а й громадянські, соціальні та етичні позиції митців нової генерації, які вбачали у театрі рушійну силу культурного розвитку загалом.

Тому практично кожна нова вистава цього колективу ставала своєрідною сходинкою в досягненні певного мистецького напрямку, естетичної течії, не пройденої театром раніше.

За короткий буремний відрізок часу «Молодий театр» здійснив понад десять вистав (режисерами переважно виступали *Лесь Курбас* та Г. Юра). Паралельно велася студійна робота з акторської майстерності, пластики, мистецтва слова тощо. Традиції італійської комедії дель арте знайшли відображення в спектаклі «Горе брехунові» за Ф. Грільпарцером, театральний символізм — у постановці «Чорні пантери...» В. Винниченка та драматичних етюдах О. Олеся, естетиках психологічного театру — у виставі «Лікар Керженцев» за Л. Андрєєвим.

Однією з найвідоміших вистав в історії українського театру взагалі «Молодого театру» зокрема стала постановка *Лесем Курбасом* трагедії Софокла «Цар Едіп». Уперше репрезентуючи на українській сцені давній текст, режисер та його сподвижники спромоглися мистецькими засобами втілити не лише міфологічний світ грецької античності, а й освоїти новітні театральні течії, що розроблялися в Європі такими театральними діячами, як *Жак Далькроз* та *Франсуа Дельсарт*. Утім, принциповою у цій виставі

була суголосність із сучасністю: *Лесь Курбас* (головну роль виконав він сам) сформулював чи не найважливішу для тогочасного українця проблему виживання в революційному вирі, схарактеризувавши у такий спосіб його світосприйняття та світорозуміння. Адже у 1918 р., так само, як колись міфологічний Едіп, пересічний житель України опинився на роздоріжжі і змушений був самостійно обирати свою майбутню долю, подекуди, наче засліплений, знищуючи своїх близьких і рідних.

«Молодий театр» припинив свою діяльність у 1919 р., коли його було об'єднано із Першим театром Української Радянської Республіки ім. Т. Шевченка. Згодом на його основі було створено Дніпропетровський театр ім. Т. Шевченка. Молодотеатрівці частково розчинилися у новій трупі. Її зусиллями було здійснено знамениту інсценізацію Шевченківської поеми «Гайдамаки» в режисурі *Леся Курбаса*. Інша частина акторів залишила Київ, і саме з молодотеатрівського кореня проросли паростки нового театру ім. І. Франка, який спільно з акторами-галичанами заснував у Вінниці в 1920 р. актор і режисер *Гнат Юра*.

На початку 1920-х років режисер *Марко Терещенко* створив експериментальний колектив, що став основою майбутнього українського державного театру в Одесі, а в 1927 р. новий Червонозаводський театр у Харкові (згодом — Донецький український музично-драматичний театр), який очолив *Василь Василько* — учень *Леся Курбаса*.

Упродовж 1920–1930-х років в Україні було створено мережу державних стаціонарних театрів, діяльність яких пізніше суворо контролювати муть ідеологічні органи влади.

Водночас стався принциповий примусовий поворот у діяльності театрів: від естетичних пошуків до виконання пропагандистських ідеологічних функцій. Визначні досягнення українського театального авангарду 1920-х років, сценічні експерименти режисерів *Леся Курбаса*, *В. Василька*, *М. Терещенка*, *Ф. Лопатинського*, *Г. Ігнатовича*, *Б. Тягна*, російського режисера *Б. Глаголіна*, який у 1925–1928 рр. поставив в Україні близько десятка вистав, а також сценографічні відкриття *А. Петрицького*, *В. Меллера*, *О. Хвостенка-Хвостова*, *М. Драка* — наприкінці 1930-х років були повністю знівельовані наступом тоталітарної радянської

Лесь Курбас

Л. Курбас (у першому ряді ліворуч) серед акторів театру «Березіль»

системи, яка для керівництва мистецтвом виробила так званий метод соціалістичного реалізму. Було також примусово припинено творче протистояння між художниками різних мистецьких напрямів, зокрема між Лесем Курбасом та Г. Юрою й очолюваними ними театрами «Березіль» та ім. І. Франка.

У 1933 р. Леся Курбаса усунули від керівництва створеного ним у 1922 р. театру «Березіль», а згодом репресували. У 1937 р. він загинув у соловецьких таборах разом із багатьма іншими представниками української інтелігенції.

А легендарний театр «Березіль», перейменований на Харківський академічний український драматичний театр ім. Т. Шевченка, очолив його учень — режисер і актор *Мар'ян Крушельницький*. Саме завдяки йому в українській театральній практиці збереглося чимало з того, що започаткував реформатор сцени Леся Курбас.

Міфи соцреалізму

Із упровадженням соціалістичного реалізму увесь калейдоскоп театрального новаторства в Україні, увесь перелік драматургів, до якого входили Я. Мамонтов, І. Кочерга, І. Дніпровський, М. Куліш, Ю. Яновський, Л. Первомайський, які сперечалися та дискутували між собою, фактично було замінено єдиною постановочною формулою та єдиним ім'ям — О. Корнійчук.

На відміну від авангардистської театральної моделі, за якої всі основні засоби сценічної виразності (сценографія, світло, акторська гра, пластика, музика тощо) були підпорядковані ідеї створення концептуального видовища, що візуально не нагадувало реальний світ. Театр доби соцреалізму прагнув до так званої ілюзійної сценічної моделі, де все певною мірою було схоже на справжнє життя. «Життєподібна» театральна форма (найкраще її унаочнювали сценографія з ретельно відтворюваними інтер'єрами та екстер'єрами) стала носієм тоталітарного ідеологічного міфу, виробленого в радянській державі, — міфу про світле майбутнє, безтурботне життя, мудрість партійних керівників, злочинність класових ворогів тощо.

Головним драматургом-міфотворцем, чий п'єси «Платон Кречет», «Правда», «Богдан Хмельницький», «У степах України» не просто мали обов'язково з'являтися на сцені, а тиражувалися буквально всіма театрами України та за її межами, був уже згадуваний *Олександр Корнійчук*. Саме на основі його драматургії в Україні утворилася модель соцреалістичного театру, що завдяки сконструйованим драматургом псевдожиттєвим ситуаціям утверджував конкретну міфологему. А відтак роль режисури із концептуально-інтерпретативної, для якої принциповим був розгляд *парадигми** «людина і світ», було зведено до ролі оздоблювача ідеологічного міфу.

* Парадигма (від грец. — приклад, взірць) 1) наукова теорія, втілена в системі понять, що виражають суттєві риси дійсності; 2) висхідна концептуальна схема, модель постановки проблем та їх вирішення.

Основними втілювачами цього міфу стали видатні українські актори 1930–1950-х років А. Бучма, О. Ватуля, Н. Ужвій, В. Добровольський, Д. Мілютенко, Ю. Шумський, Г. Юра, Д. Антонович, І. Мар'яненко, М. Крушельницький, О. Сердюк, В. Чистякова та ін. Більшість із них працювали в Київському театрі ім. І. Франка, Харківському театрі ім. Т. Шевченка.

Отже, можна стверджувати, що український театр 1930-х — початку 1960-х років — це насамперед театр визначних акторів. Рівень виконавської майстерності цих митців, більшість з яких були або учнями, або сподвижниками Леся Курбаса, досягає в ці роки апогею. Створені ними, передусім у класичній драматургії, образи: А. Бучма — Микола і Н. Ужвій — Анна («Украдене щастя» І. Франка), Д. Антонович — Тихон і В. Чистякова — Катерина («Гроза» О. Островського), Л. Гаккебуш — леді Макбет («Макбет» В. Шекспіра), М. Крушельницький — король Лір («Король Лір» В. Шекспіра), Г. Юра — Стюпочка Крамарюк («Життєське море» І. Карпенка-Карого) вражали детальною психологічною розробкою, тонким мімічно-пластичним малюнком, а головне — сильною гуманістичною енергетикою.

В умовах жорсткого тоталітарного режиму світлі сценічні постації, створювані акторами в спектаклях, в яких ідеологічний міф виступав заміном реальності, ставали для більшості глядачів своєрідним стимулом до життя, ковтком свіжого повітря, допомагали не зневіритися, не втратити сподівання на майбутнє. Власне, ці позаестетичні чинники, що належать до соціально суспільних функцій театру, перетворили радянське мистецтво на культуру творчості і дали йому змогу досягти значних висот. Водночас, хоча вершинні здобутки тогочасного українського театру пов'язані саме з акторською школою, слід згадати й плідну роботу в ці роки таких режисерів, як В. Василько, Б. Романицький, І. Юхименко, Б. Тягно, Г. Ігнатівич, І. Чабаненко та ін.

Театральна культура 1960–1990-х років

Післясталінська політична відлига кінця 1960-х років дала змогу вітчизняному театрові певною мірою вийти за межі «прокрустового ложа» тоталітарного мистецтва. Із забуття повернулися імена багатьох визначних театральних діячів, репресованих у 1930-х роках. Було здійснено кілька постановок за п'єсами М. Куліша, видано спогади про Леся Курбаса, реконструйовано його виставу «Гайдамаки».

Наприкінці 1960-х — у середині 1970-х років формується нове покоління українських акторів і режисерів, серед яких С. Данченко, Б. Ступка, В. Івченко, Ф. Стригун. Саме цьому поколінню належить провідна роль у театральному процесі 1970–1980-х рр., що увійшли в історію як «застійні».

Тогочасна українська драматургія (О. Коломієць, М. Зарудний) позначена продовженням традиції О. Корнійчука. Однак попри ідеологічні обмеження та репертуарний голод на сцені українських театрів з'являлися визначні постановки: «Кассандра» Київського театру ім. І. Франка, «Камінний господар» Харківського театру ім. Т. Шевченка, «Земля» Чернівецького театру ім. О. Кобилянської, «Украдене щастя» Львівського театру ім. М. Заньковецької.

Студійні пошуки сучасного театру на зламі століть

Кінець 1980-х — початок 1990-х років ХХ ст. став у театральному мистецтві України часом шукань, значних організаційних змін. Було створено низку нових театрів і так званих театрів-студій, з'явилася велика кількість експериментальних вистав. Український театр увійшов в епоху постмодернізму (режисери В. Козьменко-Делінде, В. Малахов, О. Більченко, О. Ліпчин). Така «оксамитова» революція передбачала відмову від ілюзійністського, життєподібного типу театру, пошуки принципово нової знакової театральної мови, студійне виховання актора.

Невеличкі театри-студії, що переважно працювали в камерних залах, а інколи у підвальних приміщеннях, гаражах, галереях, попри їхні скромні реальні можливості сприяли становленню нового покоління українських режисерів-експериментаторів, які зрештою зуміли кинути виклик старим театральним схемам. На їх сценах з'явився особливий репертуар — раніше заборонена драматургія абсурду, спектаклі-колажі за культурною прозою ХХ ст. (Дж. Джойс, Ф. Кафка, П. Зюскінд), своєрідно інтерпретувалася національна класика.

Один із найвідоміших експериментальних, авангардних театрів України — Львівський театр ім. Леся Курбаса під керівництвом *Володимира Кучинського*. Цей режисер, обравши для свого театру ім'я творця українського сценічного авангарду 1920-х років, спробував відновити театр-лабораторію, театр-майстерню, головну мету якого він вбачав у створенні засобами театру особливої творчої матерії, здатної вивести на поверхню життя людського духу.

На початку 1990-х років в Україні з'явилася когорта молодих режисерів, які творили альтернативне мистецтво не в студійних колективах, а в системі державних театрів. На малій сцені Національного академічного драматичного театру ім. І. Франка поставив свою першу виставу нині відомий у світі А. Жолдак, Державний угорський театр у Береговому очолює А. Віднянський — тепер головний режисер Національного театру в Будапешті, в Київському державному театрі драми і комедії на лівому березі під керівництвом Е. Митницького виросла ціла команда режисерів-експериментаторів Д. Богомазов, Ю. Одинокий, Д. Лазорко, які нині успішно працюють у різних театрах України і за кордоном. Кілька спроб створити новий тип авангардного театрального колективу відбулося в Харкові, зокрема на малій сцені Харківського театру ім. Т. Шевченка, свого часу очолюваного Лесем Курбасом, що дістав назву «Березіль». Одна з кращих постановок на цій сцені — вистава «Маклена Граса» за М. Кулішем режисера С. Пасічника. Нині в Україні працюють чотири театри, що мають статус національних: Національна опера України ім. Т. Шевченка, Національний академічний драматичний театр ім. І. Франка, Національний львівський академічний театр ім. М. Заньковецької та Національний академічний театр російської драми ім. Лесі Українки, а також понад десяток академічних колективів і велика кількість державних театрів й антреприз.

Національний академічний драматичний театр ім. І. Франка з 1979 р. до 2001 р. очолював режисер *Сергій Данченко*. За час його

керівництва в театрі утвердилися й зміцніли кращі традиції акторської школи, сформувалося нове покоління провідних акторів української сцени: Б. Бенюк, А. Хостікоєв, Н. Сумська, Л. Куб'юк, Л. Смородіна, О. Задніпровський. Кращі вистави з творчого доробку С. Данченка — «Украдене щастя» І. Франка «Візит старої дами» Ф. Дюрренматта, «Енеїда» за І. Котляревським, «Тев'є-Тевель» за Шолом Алейхемом, «Король Лір» В. Шекспіра, «За двома зайцями» М. Старицького — досі зберігаються в репертуарі франківців.

З 1987 р. головним режисером Національного львівського академічного театру ім. М. Заньковецької є *Федір Стригун*. За останнє десятиріччя на сцені театру з'явилися такі вистави: «Павло Полуботок» К. Буревія, «Народний Малахій» М. Куліша, «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Хазяїн» І. Карпенка-Карого, «Ромео і Джульєтта» В. Шекспіра.

У репертуарі Національного академічного театру російської драми ім. Лесі Українки вистави «Школа скандалу» Р. Шерідана, «Ревізор» М. Гоголя, «Пані міністерша» Б. Нушича, в яких беруть участь провідні актори театру Т. Назарова, Ю. Мажуга, Л. Кадочникова, О. Бондаренко, В. Задніпровський, Ю. Гребельник та ін.

На початку нового тисячоліття театральне мистецтво України знову опинилося на роздоріжжі. Стара мережа державних театрів, створена ще в 30-х роках ХХ ст., потребує реформування, утверджується також новий тип видовища, виникають нові організаційні театральні форми. Так, у Києві було створено перший приватний театр «Браво» (художній керівник Л. Титаренко), виникли театральні агентства, антрепризи, актори державних театрів почали працювати за контрактом.

Проте головне — кардинально змінюється сам театр. Відтак, у сучасному театральному процесі помітні дві основні тенденції: з одного боку, театр вбирає в себе дедалі більше елементів розважальних видів мистецтв — шоу, естради, цирку, з іншого — він стає елітарнішим, тяжіє до камерності й втрачає риси масового мистецтва, такого, яким він був упродовж багатьох років.

V. Контрольні запитання

1. Чому українських театральних діячів другої половини ХІХ ст. прийнято називати корифеями? Назвіть представників українського Театру корифеїв.
2. Чим відрізнявся репертуар Театру корифеїв від репертуару стаціонарного театру?
3. Підготуйте інсценізований фрагмент п'єси з репертуару українського Театру корифеїв.
4. Яку назву мав театр, створений Лесем Курбасом у Києві на початку ХХ ст.?
5. Хто був засновником Київського театру ім. І. Франка? Які вистави створені цим майстром?
6. Яких акторів сучасної української сцени ви знаєте? Складіть творчий портрет одного з них.

VI. Робота в зошиті

VII. Практикум. Мистецький проект за темою

VIII. Творче домашнє завдання

Підготуйте літературно-драматичну композицію «Молодий театр», присвячену Лесю Курбасу та його сподвижникам.

Проведіть диспут «Ідеологічні міфи в театрі епохи соцреалізму».

Відвідайте театр або перегляньте відеозапис вистави одного з українських театрів і напишіть міні-рецензію.

➤ Здобутки музичного, театрального, кіномистецтва Європи та України

Мета: дати характеристику українського музичного, театрального і кіномистецтва; формувати в учнів комплекс ключових, міжпредметних і предметних компетентностей у процесі опанування художніх цінностей та способів художньої діяльності шляхом здобуття власного естетичного досвіду; розвивати образне мислення і творчі здібності.

Мотивація: на розсуд вчителя.

Очікуваний результат: учні визначають національні особливості українського кіномистецтва ХХ ст., характеризують творчість відомих кінорежисерів; називають імена видатних українських співаків як оперного, так і естрадного музичного мистецтва, описують проблематику творів, що належать до різних жанрів кіномистецтва (художнього, документального, мультиплікаційного).

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: проектор, комп'ютер, мультимедійна дошка.

Демонстраційний матеріал: портрети митців, аудіозаписи творів відомих українських виконавців та гуртів ХХ ст., відеозаписи фрагментів кінофільмів та мультфільмів.

Хід уроку

I. Організаційний етап

Перевірка готовності класу до уроку. Мотивація до навчання.

II. Активізація пізнавальної діяльності учнів

У ХХ ст. популярна музика є своєрідним дзеркалом епохи, у яку вона народилася, завжди крокує в ногу з прогресом, у який би час не існувала. У наші дні актуальним є відображення життя суспільства через призму мистецтва. А масово-розважальна культура концентрується навколо нових форм проведення вільного часу, серед яких мюзик-хол (англ. *music hall*), кабаре (франц. *cabaret*), цирк, кінематограф, спортивні і танцювальні майданчики тощо.

III. Актуалізація опорних знань

Наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. українська культура досягла свого розквіту. Це був період, позначений зростанням національної самосвідомості. На цій хвилі розгортається творчість цілої плеяди українських митців, які збагатили вітчизняну духовну скарбницю.

IV. Викладення нового матеріалу

Сучасне музичне мистецтво

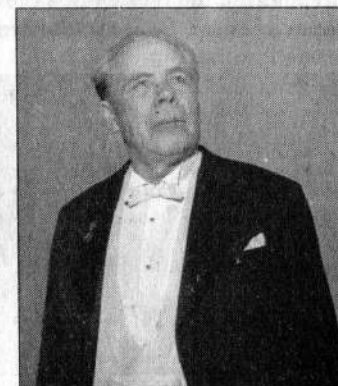
Для України ХХ ст. стало часом великих випробувань, важливих суспільно-політичних подій, що часто призводили до знищення засад національно-культурного буття, були згубними для діячів культури та не сприяли збереженню культурних цінностей. Та, незважаючи на складні катаклізми, українська музична, театральна культура продовжували плідно розвиватися.

Широкого розмаху набула концертна діяльність. У 1920 р. було створено хорову капелу «Думка», що за короткий час стала одним з кращих хорів країни. «Думка» активно пропагувала українську музику не лише в республіці, а й за кордоном.

У 1925–1926 рр. створено театри опери та балету в Харкові, Києві та Одесі, а в 1928–1929 рр. ще чотири пересувних оперно-балетних колективи. У 1923 р. у Харкові створено перший Державний симфонічний оркестр. Велика заслуга Б. Лятошинського, Л. Ревуцького та С. Людкевича полягала у створенні національної композиторської школи. Завдяки їх педагогічній праці із стін консерваторії вийшли талановиті сучасні композитори, серед яких — М. Скорик, Є. Станкович, Леся Дичко, М. Колесса, які, у свою чергу, виховували молодше покоління музикантів.

Борис Гмиря — видатний український оперний співак, творчість якого підкорила світ. За своє життя Гмиря виконав понад 600 камерних творів, 44 оперні партії, 85 фрагментів із вокально-сценічних і симфонічних творів. Більша частина з них вирізнялась національним колоритом та несла яскравий слід народних мотивів. Саме через свій спів Борис Гмиря виражав почуття українців, розповідав їхню історію та вселяв надію на майбутнє.

Отже, 1960-ті роки відзначаються проривом української композиторської школи на світову арену, опануванням новітніх течій європейської музичної культури. У Києві створюється група митців «Київський авангард», до складу якої увійшли такі композитори, як Валентин Сильвестров, Леонід Грабовський, Віталій Годзяцький, Володимир Губа. Внаслідок розходження з ретроградними тенденціями офіційних музичних кіл СРСР

Борис Гмиря

члени «Київського авангарду» зазнавали різного роду утисків. В подальшому кожен з композиторів пішов своїм шляхом в мистецтві, а неформальна група розпалася.

У ці ж роки продовжили працювати композитори Платон і Георгій Майборода, К. Данькевич, на цей період припадають останні дві симфонії Б. Лятошинського.

Анатолій Солов'яненко

Анатолій Солов'яненко досконало оволодів так званим італійським стилем, віртуозно виконуючи тенорові партії в операх Верді, Пуччіні, Доницетті, Масканьї. Він вільно володів італійською мовою, і його тенор звучав настільки проникливо й лірично, що вимогливі італійські слухачі визнали його переможцем у конкурсі «Неаполь проти всіх», віддавши перевагу йому перед славетним італійським співаком Клаудіо Вілла. З великим успіхом Солов'яненко виступав у партіях класичних російських та українських опер: «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Наталка Полтавка» М. Лисенка, «Князь Ігор» О. Бородіна, «Євгеній Онегін» П. Чайковського, «Борис Годунов» М. Мусоргського, «Садко» М. Римського-Корсакова. Особливо дорога для артиста була партія Андрія з опери «Запорожець за Дунаєм».

У репертуарі Солов'яненка було багато творів українського бельканто, що добре давався італійській манері виконання: «Чорні брови, карії очі», «Ніч яка місячна», «Дивлюсь я на небо», «Там, де Ятрань круто в'ється», «Повій, вітре, на Вкраїну», «Стоїть гора високая» та інші шедеври. Співак виконував їх особливо задушевно, просто й водночас витончено лірично, натхненно, що споріднювало його мистецтво з творчістю великих співаків Бориса Гмирі, Оксани Петрусенко.

Євгенія Мірошніченко

У 1970-ті — 1980-ті роки стають відомими композитори, які розширили традиційну для української музики пізньоромантичну стилістику за рахунок новітніх прийомів європейського модернізму — М. Скорик, Є. Станкович, І. Карабиць, В. Бібік. Світове визнання отримала національна школа вокального мистецтва. Яскраві імена української оперної сцени — Д. Гнатюк, Б. Руденко, Є. Мірошніченко.

Сучасна класична музика

Значна кількість сучасних українських композиторів є членами Національної спілки композиторів, серед них — 17 народних артистів України, 54 заслужених діячів мистецтв України, 16 лауреатів Національної премії України імені Тараса Шевченка, 6 академіків та 3 члени-кореспонденти Академії мистецтв України, 35 докторів наук, 59 професорів тощо. За особливі досягнення 10 митців нагороджені Відзнакою Президента України — орденом «За заслуги» III ступеня, орденом Ярослава Мудрого, орденом княгині Ольги.

Твори сучасних українських композиторів виконуються головним чином на фестивалях «КиївМ'юзикФест», «Прем'єри сезону», «Форум музики молодих» (Київ), «Два дні й дві ночі нової музики» (Одеса), «Контрасти» (Львів) та «Дніпровські зорі» (Дніпропетровськ), а також у концертах серії Володимира Рунчака «Нова музика в Україні». У 2009 диригент Роман Кофман започаткував концертну серію «Український авангард» (щорічні концерти Київського камерного оркестру із творами молодих і середнього віку композиторів). У театральному репертуарі — опери «Мойсей» М. Скорика, «Лісова пісня» В. Кирейка та «Палата № 6» В. Зубицького, балет «Різдвяна ніч» Є. Станковича, ряд балетів О. Костіна. Репертуар хорових колективів поповнюється творами Л. Дичко та Г. Гаврилець, інструменталістів — творами Ж. та Л. Колодубів, В. Рунчака тощо. Класична електронна музика представлена композиціями Алли Загайкевич, Івана Небесного та інших.

Історичні традиції продовжують сучасні оперні співаки України — Вікторія Лук'янець, Володимир Гришко, Валентин Пивоваров, Роман Майборода, Тарас Штонда, Михайло Дідик, Марія Стеф'юк, Стефан П'ятничко.

В Україні також проводяться численні міжнародні музичні конкурси виконавців-інструменталістів (фортепіанні — пам'яті В. Горовиця та на батьківщині С. Прокоф'єва), диригентів — ім. С. Турчака, хорових колективів — ім. М. Леонтовича, співаків — ім. Соломії Крушельницької, бандуристів — ім. Гната Хоткевича, багатопрофільний конкурс імені М. Лисенка та інші.

Із здобуттям незалежності в Україні з'явилися нові можливості розвивати творчі таланти. Нині існує потужний фестивальний рух. На міжнародних музичних фестивалях у Києві, Львові, Одесі, Харкові виконуються твори талановитих музикантів. Провідними залишаються в українській музиці симфонічний та оперно-балетний жанр. Особливо частиною продовжує бути хорове мистецтво України, яке представляють такі колективи, як національні хорові колективи «Думка», хор ім. Г. Верьовки, камерний хор «Київ». Національним художнім скарбом є також творчість видатної народної співачки Ніни Матвієнко. Серед молоді особливим попитом користується естрадна музика, її кращі представники — рок-гурти «Воплі Відоплясова» («ВВ»), «Океан Ельзи», «Мандри», «Друга ріка», співаки Т. Петриненко, С. Ротару, А. Лорак, Т. Пovalій, Р. Кириченко, Іво Бобул і ті, хто створив основу для розвитку в Україні цивілізованого шоу-бізнесу. Отже, в Україні з'явилися можливості розвивати всі напрямки професійної та естрадної музичної культури.

Популярна музика

Поява української естради в ХХ ст. представлена в особах В. Івасюка, І. Білозіра, Н. Яремчука, В. Зінкевича, С. Ротару та ін. ознаменувала нову віху в історії вітчизняної музики. Це був пошук нової ідентичності в царині музики. Це нове, творче і оригінальне мистецтво, в основі якого лежали народна пісня та закони класичної музики. В їхніх піснях можна було черпати глибинний зміст, неповторну мелодійність, розумно впорядковану гармонійність. Подібна естетика насправді змінювала людей на краще, збагачувала їхній внутрішній світ.

Паралельно із формуванням поп-музики в Західних країнах, в Україні, як і в інших радянських республіках, досягла високого розквіту естрада. Особливо виділяється творчість *Володимира Івасюка*, автора понад 100 пісень, чие життя трагічно обірвалось 1979 року.

Серед композиторів-піснярів цих років також О. Білаш, В. Верменич, пізніше — І. Карабиць. Популярність завоювали естрадні виконавці — Софія Ротару, Назарій Яремчук, Василь Зінкевич, Ігор Білозір, Тарас Петриненко, Алла Кудлай та інші. Паралельно започатковувалися і типово модерні музичні та музично-поетичні проекти, серед яких сатиричний театр «Не журись!» В. Морозова (1970-ті рр.), гурт «Мертвий півень» та рок-бардівська група «Плач Єремії» (друга половина 1980-х рр.).

На сучасній українській сцені представлені майже всі музичні напрями: від фолку до джазу. Активно розвивається клубна культура. Популярна музика представлена на фестивалях «Червона рута», «Таврійські ігри», «Чайка» та інших.

Поруч з тим розвивається українська рок-музика. Серед найвідоміших гуртів — «Воплі Відоплясова», «Танок на майдані Конго», «Скрябін», «Тартак», «Плач Єремії», «Кому вниз». Регулярно проводяться українські рок-фестивалі «Рок-екзистенція», «Тарас Бульба» та інші.

Серед музичних гуртів здобувають популярність суто вокальні ансамблі, такі як «Піккардійська терція» та «Менсаунд». Значний внесок у популяризацію джазового руху в Україні зробили Володимир Симоненко та Олексій Коган.

Українські барди — виконавці власних пісень, «співаної поезії». Виконання пісень ведеться переважно під акомпанемент шестиструнної гітари класичної форми або ж стилізованої під кобзу; зустрічаються і барди, які акомпанують собі на інших музичних інструментах: фортепіано (Сергій Шишкін), ліра й кобза (Едуард Драч) тощо.

Багато українських бардів виступають проти використання назви «барди» та бажають називатися «співцями», «кобзарями» чи просто «виконавцями». Інколи українські виконавці використовують поняття «кантор» (Кость Павлик) відповідно до традицій латиноамериканських виконавців періоду визвольної антиамериканської боротьби (наприклад, Віктор Хара у фільмі Діна Ріда «Ель кантор»).

Рух українських бардів як явище сформувався наприкінці 1980-х років ХХ ст. Організаційне оформлення жанру відбулося під час перших фестивалів авторської пісні «Оберіг» та «Червона рута».

Багато хто з українських бардів змінює напрями творчості, більше приділяють уваги ліричній тематиці. Наприклад, Стас Тризубий у цей час пише фантастичну повість «Нічия земля». Марія Бурмака створює музичний гурт і фактично стає поп-виконавицею, хоча має власні пісні. Едуард Драч заглиблюється у вивчення і реставрацію лірництва та кобзарського мистецтва.

Наприкінці 1990-х рр. з'являється друга хвиля українських бардів, які зосередилися на переспівуванні стрілецьких, повстанських та пісень УПА.

Бурхливе відродження оригінальної патріотичної бардівської пісні відбулося завдяки Євромайдану: на Київському Майдані співав Зеник, на Харківському — Микола Воловик та багато інших.

Музичне мистецтво української діаспори

Українська музична культура впродовж ХХ ст. творилася не лише на теренах рідної землі, а й за її межами. Тому актуальним є повернення невідомих і забутих імен митців, які утверджували українську музичну культуру в іноетнічному середовищі. Серед них вагоме місце займають композитори — вихованці Київської, Харківської, Петербурзької, Празької, Віденської консерваторій, Вищого Музичного Інституту ім. М. Лисенка у Львові. Своєю багатогранною творчістю вони підтвердили, що контекст української музичної культури відкритий для найновіших, сучасних стилів і композиторської техніки.

Вражає полістилістика композиторської творчості закордонного українства: тут є представники неоромантизму, постромантизму, імпресіонізму, експресіонізму, неокласицизму, модернізму, серіальності, авангарду та інших стилів ХХ ст.

Так, у творчості Зіновія Лиська знаходимо експресіоністичні тенденції неокласицизму, модернізму; у Федора Якименка — синтез елементів романтизму з елементами французької імпресіоністичної музики; різножанрова композиторська творчість Антіна Рудницького поєднує здобутки німецького романтизму, неокласицизму з мелосом української народної пісні, а в окремих творах стиль композитора окреслюється як «урбанізм» — прояв модернізму.

Однією з примет індивідуального композиторського стилю митців діаспори є багатоджерельність — співіснування різних жанрово-інтонаційних та історико-стильових шарів.

Улюбленими жанрами українських композиторів зарубіжжя були пісенно-хоровий та інструментальний (твори для фортепіано, скрипки, бандури), що було зумовлено як умовами побутування, так і смаками публіки. Разом з тим композитори працювали і у масштабних формах (ораторії, опери, симфонії).

Обравши акапельне хорове письмо (О. Кошиць, М. Гайворонський, А. Гнатишин, М. Федорів та ін.), митці діаспори продовжували українську співочу традицію, слідуючи шляхом Миколи Лисенка. У ХХ ст. хорова музика стала провідною галуззю як в Україні, так і діаспорі. Світове визнання унікальності музичного фольклору українського народу

і національного хорового виконавства хорів О. Кошиця, Д. Котка, М. Антоновича, А. Гнатишина визначало культуротворчу роль хорової галузі у становленні національної музики.

Білою плямою у вивченні української пісенності довгий час були пісні Січових стрільців та Української повстанської армії. Найбільш повно вони зібрані, відредаговані та видані завдяки митцям західної діаспори — М. Гайворонському, З. Лавришину, А. Гнатишину та ін. Співці Січового стрілецтва Михайло Гайворонський, Роман Купчинський та Левко Лепкий були серед перших композиторів української західної діаспори 20–30-х рр. ХХ ст.

Наприкінці ХІХ — початку ХХ ст. на теренах Західної України народжується нова генерація українських композиторів, яка заклала основи професіоналізму. Це Станіслав Людкевич, Василь Барвінський, Микола Колесса, Нестор Нижанківський, Зіновій Лисько, Антін Рудницький, Роман Придаткевич, Василь Витвицький та Ярослав Барнич. Більшість із них у вихорі Другої світової війни емігрували на Захід і там продовжували плідно працювати.

Українська діаспора зробила неоціненний внесок у збереження української духовної хорової музики. У той час як на батьківщині впродовж десятиліть вона була під забороною, за кордоном друкуються і виконуються літургії та інші духовні твори Олександра Кошиця, Михайла Гайворонського, Андрія Гнатишина, Ігоря Соневицького, Мирона Федоріва та ін.

Співаки-бандуристи Григорій Китастиг, Василь Ємець, Зіновій Штокалко писали різножанрові твори для бандури та ансамблів бандуристів. У жанрі легкої музики працювали Ярослав Барнич та Богдан Веселовський.

Кіномистецтво в Україні

Перший український фільм — «Запорізька Січ» у 1911 р. зняв Данило Сахненко в Катеринославі (нині Дніпро).

Піонери українського кінематографу початку 1900-х років віддавали перевагу екранізації популярних українських вистав «Наталка Полтавка» (за участю відомої актриси Марії Заньковецької), «Москаль-чарівник», «Наймичка». Тоді ж мала місце спроба створити фільми на українську історичну тематику теж на театральній основі («Богдан Хмельницький» за п'єсою Михайла Старицького). Із кінематографом початку ХХ ст. в Україні пов'язана творчість багатьох популярних акторів. Королевою екрану тих часів була Віра Холодна, яка народилася в Полтаві і багато знімалася в Одесі.

Протягом 1912–1913 рр. у Львові було створено студії «Фабрика-фільм» М. Мленця, «Кінофільм» Е. Порембського, «Полонія» Е. Лорембського, «Леополія» А. і Л. Кругульських, на яких спробували розпочати постійне кіновиробництво.

Наприкінці 1920-х рр. в українському кінематографі дедалі гучніше почала заявляти про себе нова модерністська течія, що сформувалася у співпраці режисера Леся Курбаса з письменниками Майком Йогансеном

та Юрієм Яновським. Неторовані шляхи долав у кіно самотутній режисер і сценарист, відомий скульптор Іван Кавалерідзе («Злива», «Перекоп»).

Олександр Довженко є класиком та родоначальником українського кінематографу. Він є митцем світового масштабу. Особливу роль у становленні українського кіномистецтва відіграли фільми О. Довженка «Звенигора» (1928), «Арсенал» (1929), «Земля» (1930). 1934 р. на Міжнародному кінофестивалі у Венеції режисер отримав приз за свій фільм «Іван». Стилістика, створена Довженком, поклала початок напрямку, який визначають як «українське поетичне кіно».

У Львові **Соля Куликівна** почала видавати журнал «Кіно» (1930–1936) та створила кіностудію «Соля-фільм», де зняли фільми «Свято молоді», «Зелені свята», «Гуцульщина», замовлені до розповсюдження компаніями «Гомон» (Франція), «Фебусфільм» (Німеччина), фірмою В. Авраменка (США). Також студія займалась прокатом фільмів, знятих в УРСР.

У 1930 р. в Україні з'явився перший звуковий фільм — документальна стрічка **Дзиги Вертова** «Симфонія Донбасу», а наступного року глядачі почули голоси акторів у художньому фільмі О. Соловійова «Фронт».

Іван Кавалерідзе — видатний український скульптор, кінорежисер, драматург. Його славетні пам'ятники: княгині Ользі в Києві, Тарасу Шевченку в Полтаві та Ромнах, Богдану Хмельницькому в Чернігові, Артему у Святогорську є визнаними шедеврами монументального мистецтва. Величезний доробок його художніх фільмів складає близько 20 кінострічок, у створенні яких він брав безпосередню участь. Неодноразово радянська влада звинувачувала режисера в «націоналістичному ухилі». «Колієвщина» — не перший фільм І. Кавалерідзе, але саме ця стрічка принесла йому славу великого режисера.

Як кінорежисер він поставив «Перекоп», «Колієвщина», «Прометей», «Григорій Сковорода» та інші. А його фільми-опери «Наталка Полтавка» (1936) та «Запорожець за Дунаєм» (1937), в яких головні ролі виконували відомі М. Литвиненко-Вольгемут та І. Паторжинський, й донині є кращими кіноекранізаціями творів І. Котляревського та С. Гулака-Артемовського.

Хоча українські фільми 1945–1953 рр. були обмежені жорсткими канонами соціалістичного реалізму, їх велику цінність складають високий рівень акторської гри (на екрані в цей час з'являються Михайло Романов, Амвросій Бучма, Дмитро Мілютенко, молодий Сергій Бондарчук) і високофахові роботи кінооператорів («Тарас Шевченко», 1951, режисер Ігор Савченко, оператор Данило Демущий та інші).

Кадр із фільму О. Довженка «Земля»

Український кінематограф 1960–1970-х років представлений такими іменами: режисери Сергій Параджанов, Юрій Іллєнко, Леонід Осика, Микола Мащенко, актори Іван Миколайчук, Юрій Шумський, Гнат Юра, Костянтин Степанков, Микола Гринько, Богдан Ступка.

Кадр із фільму С. Параджанова
«Тіні забутих предків»

У цей час з'являються стрічки, які поклали початок феномену українського поетичного кіно: «Тіні забутих предків» *Сергія Параджанова*, «Криниця для спраглих» *Юрія Іллєнка*, «Камінний хрест» *Леоніда Осики*, «Вірність» *Петра Тодоровського*.

Попри бюрократизм українського кінопроцесу часів брежнєвської реакції в 1970–1980 рр. з'явилася низка фільмів, створених сильними творчими особистостями. На порозі «застою» у 1972 р. *Леонід Биков* зняв картину «У бій ідуть лише старики».

Українськими кіностудіями було знято також кінострічки, які набули великої популярності у всьому СРСР: «Д'Артаньян і три мушкетери» (1978, режисер Георгій Юнгвальд-Хилькевич), «Пригоди Електроніка» (1979, режисер Костянтин Бромберг), «Місце зустрічі змінити не можна» (1979, режисер Станіслав Говорухін), «Зелений фургон» (1983, режисер Олександр Павловський), «Чародії» (1982, режисер Костянтин Бромберг), «Самотня жінка бажає познайомитись» (1986, режисер В'ячеслав Криштофович).

«Сон» (1964 р.) — фільм режисера *Володимира Денисенка* — є одним з найкращих радянських фільмів доби «Хрущовської відлиги». Взагалі, вся творчість цього режисера була безкомпромісною, гостросоціальною, висвітлювала актуальні проблеми сучасності та правдиво відображала історичні події. За іншу свою роботу — фільм «Женці» В. Денисенко отримав Державну премію ім. Т. Шевченка та головні нагороди на кінофестивалях в Ашхабаді та Ворошиловграді.

Фільм «Сон» здобув популярність також завдяки геніальній грі молодого Івана Миколайчука. Сміливе трактування образу Тараса Шевченка зробило фільм подією в мистецькому житті СРСР, а постать Шевченка (як і Миколайчука), стала уособленням непокори, бунту проти державної системи, яка пригнічувала й знищувала Особистість, що було актуально в епоху пізнішого брежнєвського «застою». І це залишається актуальним й до сьогодні.

«Камінний хрест», «Захар Беркут» та інші фільми *Леоніда Осики* Лауреата Національної премії ім. Т. Шевченка, Державної премії ім. О. Довженка, головного режисера понад 10 фільмів *Леоніда Осика* називають одним з найкращих представників «поетичного кіно».

Володарі кількох кінонагород стрічки «Камінний хрест» (1968) та «Захар Беркут» (1972), зняті за творами українських класиків Василя Стефаника та Івана Франка, відразу стають популярними не тільки в Україні, але й по всьому Радянському Союзу. Чудова режисура, геніальна гра акторів (І. Миколайчук, Д. Ільченко, Б. Брондуков, К. Степанков) роблять ці фільми цікавими й для сучасного глядача.

Заслуговує на увагу й останній фільм *Л. Осики* «Гетьманські клейноди», знятий 1993 року за повістю Богдана Лепкого «Крутіж». Дія

історичної драми відбувається 1659 року під час боротьби за владу й гетьманську булаву (а також й за незалежність України), що розпочалась після смерті Богдана Хмельницького.

«Назар Стодоля», «Лісова пісня» та інші фільми *Віктора Івченко*

Режисер Львівського театру імені Заньковецької (1937–1953) та режисер Київської кіностудії ім. О. Довженко зняв 14 повнометражних художніх картин. Напоєні народним духом та величним українським словом стрічки «Назар Стодоля» та «Лісова пісня» варті того, щоб їх дивитись й передивлялись.

Не можна також не згадати про двосерійний фільм «Надзвичайна подія» — психологічний шпигунський «екшн», нагороджений премією на II Всесоюзному кінофестивалі в Києві, драму «Іванна» (премія на III Всесоюзному кінофестивалі в Мінську) та екранізацію за однойменної повісті О. Толстого «Гадюка», за яку режисер отримав Державну премію ім. Т. Шевченка.

«Тіні забутих предків», «Українська рапсодія» та інші фільми *Сергія Параджанова*

Сергій Параджанов — це митець, подія, епоха. Навіть ЮНЕСКО проголосив 2004 р. міжнародним роком Сергія Параджанова! (до 80-річчя від дня народження). Під час українського періоду творчості Параджанов зняв такі шедеври, як «Наталія Ужвій», «Золоті руки», «Думка» (усі — 1957), «Українська рапсодія» (1961) «Квітка на камені» (1962), «Київські фрески» (1966).

Але найбільшого міжнародного визнання приніс режисеру фільм за повістю М. Коцюбинського «Тіні забутих предків», який отримав 39 міжнародних нагород та 28 призів на кінофестивалях (із них — 24 гран-прі) у двадцять одній країні світу.

«Вавилон ХХ», «Така пізня, така тепла осінь» — фільми режисера *Івана Миколайчука*

Без видатного геніального актора, сценариста, режисера Івана Миколайчука не обійшовся жоден знаковий український фільм 1960–1980 рр. Проте, як режисеру, йому дозволили зняти тільки дві картини.

«Вавилон ХХ» та «Така пізня, така тепла осінь» є зовсім несхожими, більше того — цілком протилежними за характером. Динамічний, наповнений фантастичними образами та алегоріями «Вавилон ХХ» є трагіфарсом, який ще називають кінематографічним «народним барокко». Фільм отримав гран-прі фестивалю «Молодість» та приз МКФ в Душанбе. Спокійна й романтична стрічка «Така пізня, така тепла осінь» розповідає про пізнє, щире, сумне кохання та напоєна живописною карпатською природою та ліричними піснями тріо Мареничів.

У 1990-х українське телебачення розпочало освоєння поширеного у всьому світі жанру телесеріалу виходом стрічок «Роксолана» режисера *Бориса Небісвідзе*, «Острів любові» режисера *Олега Бійми*.

На рубежі 2000-х рр. низка українських акторів знімається у зарубіжних фільмах. Величезний успіх мав фільм польського режисера *Єжи Гофмана* «Вогнем і мечем», у якому український актор *Богдан Ступка* зіграв

роль гетьмана Богдана Хмельницького. З цього часу Богдан Ступка став головним гетьманом українського екрана — йому належать також ролі в історичному серіалі «Чорна рада» Миколи Засєєва-Руденка та фільмі Юрія Ілленка «Молитва за гетьмана Мазепу».

Історичні теми також стали провідними у творчості режисера *Олеся Янчука*. Упродовж 1990-х — першої половини 2000-х ним було знято такі фільми, як «Голод-33» (1991) про трагічну долю української родини часів Голодомору, «Нескорений» (2000) і «Залізна сотня» (2004), які стали спробою донести до глядача правду про життя та бойовий шлях командирів та воїнів Української повстанської армії.

«Пропала грамота», «Анничка» та інші фільми Бориса Івченка

Фільм «Пропала грамота» називають чи не найкращим описом українського психологічного архетипу в кінематографі. Як відзначають мистецтвознавці: «Непереможний життєствердний дух, наявний в усіх карнавальних формах і символах, відчуття могутньої єдності народу, сповненого природної сили і волі до життя, відчуття безперервного часового плину і вічного оновлення світу, в якому ще не сказане останнє слово, — все це стверджує українців як націю, дає надію на краще майбутнє».

Кадр із фільму «Пропала грамота» (у головній ролі І. Миколайчук)

Довершена робота сценариста Івана Драча, режисера Бориса Івченка, зіркового складу акторів на чолі з Іваном Миколайчуком створили справжній шедевр українського кінематографа, що є актуальним у всі часи.

Варто також подивитись драматичні стрічки режисера Б. Івченка про Його Величність Коханя: «Анничка» (приз «Золота башта Байона» II Міжнародного кінофестивалю в Камбоджі та приз міжнародного конкурсу в Києві), «Олеся» (фільм знятий за твором О. Купріна), «Марина». Останнім фільмом митця став фільм 1990 року «Небилиці про Івана», знятий за сценарієм І. Миколайчука.

Фільм режисера *Вадима Ілленка* «Останній бункер» (1991) став останнім радянським та першим українським фільмом, який присвячений подіям, що відбувались на Західній Україні наприкінці 1940-х — на початку 1950-х років. Ця екранізація повісті російського письменника-дисидента Л. Бородіна «Перед судом», що розповідає про боротьбу загонів ОУН-УПА зі спецпідрозділами НКВС.

«Вишневі ночі» — фільм режисера *Аркадія Миккульського*, знятий за однойменною повістю Бориса Харчука. Розповідає про кохання лейтенанта НКВС і зв'язкової УПА — аналогів Ромео та Джульєтти середини ХХ ст.

«Страчені світанки» — фільм режисера *Григорія Кохана* про супротив вояків УПА радянським репресіям та вивезенню населення у Сибір.

В український кінематограф прийшло нове покоління кіномитців. У 2001 р. постановник-початківець *Тарас Томенко* здобув перемогу в конкурсі «Панорама» Берлінського фестивалю. У 2003 році, вже в основному конкурсі того ж Берлінале, отримав Срібного ведмеда фільм українського аніматора Степана Ковалю «Йшов трамвай дев'ятий номер». У 2003 році фільм «Мамай» Олеся Саніна вперше представляв Україну на премії «Оскар».

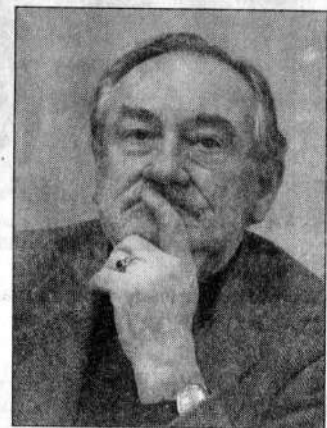
У 2005 році стрічка «Подорожні» молодого українського режисера Ігоря Стрембіцького отримала Золоту пальмову гілку за кращий короткометражний фільм. Після 2004 р. знято кілька фільмів про революцію. Її перебіг було висвітлено у кількох кінострічках, зокрема: «Помаранчеве небо» (2006, режисер Олександр Кірієнко), «Прорвемось!» (2006, режисер Іван Кравчишин), «Оранжевий» (2006, Алан Бадосєв). У 2006 р. відбулася також прем'єра першого українського трилеру «Штольня» (продюсер та оператор Олексій Хорошко, режисер Любомир Кобильчук).

Кожний фільм *Юрія Ілленка* — подія. Режисер відомий як народний артист України, академік Академії мистецтв України, лауреат Національної премії України імені Т. Шевченка, володар нагород на Міжнародному кінофестивалі в Каннах, Сан-Франциско, Соренто (Італія). Його фільми «Криниця для спраглих», «Вечір на Івана Купала», «Білий птах з чорною ознакою», «Мріяти і жити», «Лісова пісня. Мавка», «Лебедине озеро. Зона», «Молитва за гетьмана Мазепу» — це епоха в українському кінематографі.

У 1980 р. кінорежисер переніс на екран «Лісову пісню» Лесі Українки, де втілено світ української міфології, природи, звичаїв, самої душі народу. Пізніше був історичний фільм «Легенда про княгиню Ольгу». У «Солом'яних дзвонах» за оповіданням Є. Гуцала режисер вирішив дослідити особистість, якій невідомо, що таке совість. Завдяки майстерності виконавця Леся Сердюка фільм отримав у Карлових Варах приз «За кращу чоловічу роль».

Остання картина «Молитва за гетьмана Мазепу», так сталося, принесла Юрію Ілленку водночас і славу, і несприйняття, викликала неабиякий ажіотаж. Режисер був і видатним письменником. Мемуари у трьох томах «Доповідна апостолові Петру», що вийшли у Тернопільському видавництві «Богдан» — це глибокий, гострий, відвертий, сміливий публіцистичний твір, який не має аналогів в українській літературі.

Юрій Ілленко написав також 20 сценаріїв і лібрето балетів, за якими створено 12 фільмів і 2 балети. У Києві (1968) і Відні (1992) пройшли виставки його живописних робіт.

Богдан Ступка

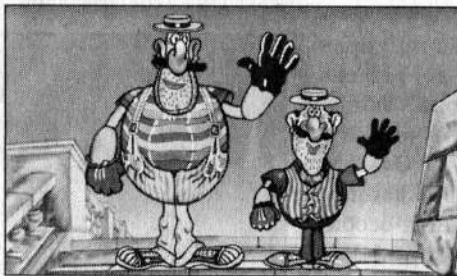
Українське анімаційне кіно

Перші мультиплікаційні фільми в Україні з'явилися 1927 р. у центральній мультиплікаційній майстерні в Києві: художник В. Дев'ятін зробив мультиплікаційну одночастівку «Українізація» про вивчення української мови, а В. Левандовський поставив «Казку про солом'яного бичка», поклавши в основу сценарію сюжет популярної казки.

Якщо ігровий та документальний кінематограф виконували в цей час важливі виховні та агітаційні завдання, то науково-популярне, особливо анімаційне, кіно відійшло на другий план.

У другій половині 1950-х рр. в українській анімації відбувся складний і водночас цікавий процес «перебудови», що стосувалася як рівня технічного оснащення, так і питання творчих кадрів. Незабаром він дав позитивні наслідки: на Київську анімаційну студію прийшли яскраві особистості, з іменами яких пов'язані «зоряні десятиліття» цього різновиду кіно (1960–1980-ті роки).

У 1970–1980-ті рр. справжній розквіт переживало українське неігрове кіно. Надзвичайно успішним був цей період і для українського анімаційного кіно. Стрічки режисерів *Володимира Дахна* (серіал «Як козаки...»), *Давида Черкаського* («Пригоди капітана Врунгеля», «Крила» та ін.), *Леоніда Зарубіна* («Солом'яний бичок»), *Володимира Гончарова* («Чумацький шлях») прославили українську анімацію за межами країни.

Кадр із мультфільму «Пригоди капітана Врунгеля».

Кадр із мультфільму «Як жінки чоловіків продавали»

Фольклорними традиціями живилася й анімаційна комедія. Її візитною карткою на довгі роки став козацький цикл В. Дахна («Як козаки куліш варили», «Як козаки наречених визволяли» тощо). Характерною особливістю цих фільмів було використання прийому типологізації. Так, головні персонажі Око, Грай та Тур є уособленням і певних типів, і рис українського національного характеру. В жанрі комедії зроблено і фільм Г. Уманського «Як жінки чоловіків продавали».

Починаючи з 1980-х рр. українська анімація розширила жанрову палітру, активізувала художні пошуки, вдосконалила техніку зйомок. На екрани вийшли фільми, що здобувають популярність у глядача й отримують високу оцінку фахівців («Аліса в Країні чудес» Є. Пружанського,

«Покрово-покровонько» А. Трифонова, «Ходить гарбуз по городу» В. Костильова, «Як метелик вивчав життя» Л. Ткачкової).

Значною подією в житті вітчизняної анімації стала картина «Пригоди капітана Врунгеля». Своїм успіхом вона зобов'язана творчій співдружності режисера Д. Черкаського, художника Р. Сахалтуєва, композитора В. Бистрякова та ін.

Наступною їхньою роботою став оригінальний анімаційний фільм «Острів скарбів», в якому було використано елементи ігрового кіно.

На початку XXI ст. стають популярними програми, що дозволяють без надмірних зусиль створювати прості класичні мультфільми. Це явище стало поштовхом до створення анімаційних фільмів пересічними громадянами.

Упродовж останніх років упевнено заявила про себе і молода генерація українських кінематографістів, їхні фільми здобули високу оцінку на найпрестижніших міжнародних кінофорумах.

Кадр із мультфільму «Аліса в Країні чудес»

V. Контрольні запитання

1. Назвіть особливості проблематики українського кінематографа першої та другої половини ХХ ст.
2. Які режисери славили український кінематограф ХХ ст.? Схарактеризуйте їхні найвідоміші твори.
3. Визначте роль документального кінематографа в культурі України.
4. Розкажіть про розвиток української анімації, визначте її головні жанри і особливості.
5. Яку роль відіграє фольклор у творчості українських мультиплікаторів?

VI. Робота в зошиті

VII. Практикум. Мистецький проект за темою

VIII. Творче домашнє завдання

Створіть афішу сучасного концерту за участю учнів і вчителів вашої школи, присвяченого національному святу.

Створіть кросворд на тему «Корифеї української мультиплікації»

Кобзарі і лірники

Різдво на картинах українських художників

Марія Приймаченко

Олег Шупляк

Іван Марчук

Словник понять і термінів

Абстракціонізм — формалістична течія в образотворчому мистецтві кінця XIX—початку XX ст. Називаючи своє мистецтво «безпредметним», абстракціоністи відмовляються від зображення явищ об'єктивного світу, реальних предметів. На їхніх картинах представлене довільне сполучення геометричних фігур, колірних плям чи ліній або накопичення конструкцій з металу, граніту, мармуру.

Авангард — назва різноманітних течій сучасного мистецтва, які характеризуються руйнуванням класичних традицій і творчими пошуками

Авангардизм — культурний рух XX ст., що виступає за повне оновлення художніх форм і виражальних засобів, повний розрив із художніми традиціями.

Арабеска — складні й дрібні орнаменти з геометричних і стилізованих мотивів. Арабески застосовувалися в архітектурі країн Близького Сходу.

Аранжування — перекладання музичного твору для виконання його іншими інструментами або голосами.

Арія — закінчений за побудовою епізод в опері, опереті, ораторії або кантаті, що виконується співаком-солістом у супроводі оркестру.

Архітектура, або зодчество — будівельне мистецтво. Особливий вид творчості, завдяки якому створюються будівлі й споруди, що мають художнє значення й цінність.

Балет — музично-сценічний жанр, танцювальна театральна вистава, у якій основними засобами розвитку сюжету й художньообразної мови є музика і танець, що створюють певні образи і настрої.

Бард — народний поет-співак у стародавніх кельтів в Ірландії, Уельсі та Шотландії.

Бароко — стиль в європейському мистецтві кінця XVI — середини XVIII ст. Вирізняється пишністю, складністю й декоративністю форм.

Бельканто — стиль вокального виконання, який вимагає від співака досконалої техніки володіння голосом, емоційної насиченості співу.

Блюз — світська лірична пісня афроамериканців, зазвичай сумного елегантного звучання.

Бурлеска — п'єса жартівливого, комічного характеру.

Вистава — результат діяльності багатьох осіб, вона поєднує в собі творчість і виробництво.

Вітраж — вид монументально-декоративного мистецтва.

Вокальна музика — найдавніший спосіб виконання музики, що посідає важливе місце в музичному мистецтві й характерний широким розмахом жанрів.

Гармонія — уявлення про цілісність і досконалу організацію об'єкта; розглядається як основа або необхідна умова прекрасного.

Гімн — музичний символ держави, що виконується під час урочистих подій загальнонаціонального значення, офіційних церемоній.

Готика — художній стиль, що прийшов на зміну романському і є завершальним етапом у розвитку середньовічного мистецтва Західної, Центральної та частково Східної Європи.

Декоративно-ужиткове мистецтво — створення художніх виробів, що мають практичне призначення; художня обробка предметів побуту (начиння, тканин, меблів й ін.).

Джаз — стильовий напрям музичного мистецтва, що сформувався в США на початку XX ст. внаслідок взаємопроникнення африканської та європейської музичних традицій.

Дизайн — проектно-художня діяльність із розроблення промислових виробів, що мають високі споживчі й естетичні якості, та діяльність з організації комфортного для людини середовища.

Еклектизм — період у розвитку архітектури, прикладного мистецтва Європи й США другої половини XIX ст., що характеризується механічним змішуванням елементів різних стилів.

Електронна музика — це музика, створена з використанням електроміузичних інструментів і технологій, частіше за допомогою електронних засобів, таких як синтезатори, комп'ютери, та спеціальних комп'ютерних програм.

Естрадна музика — вид розважального музичного мистецтва, звернений до широкої аудиторії слухачів.

Жанр — історично сформований вид мистецтва, що характеризується певними сюжетними, композиційними та іншими ознаками. Види: портрет, пейзаж, натюрморт, історичний, побутовий, батальний.

Імпресіонізм — художній напрям, що був започаткований у живописі наприкінці XIX ст. у Франції та поширився на інші види мистецтва.

Імпровізація — створення музики безпосередньо під час її виконання. Зазвичай імпровізація — яскрава риса джазу.

Інтер'єр (в архітектурі) — художньо оформлений внутрішній простір будівлі.

Камерна музика — інструментальна, вокальна або вокально-інструментальна музика, створена для солістів або для невеликих за кількістю учасників виконавських колективів.

Канон — сукупність строго встановлених правил, що визначають основний набір сюжетів, норми іконографії, пропорцій, композиції, скульптури, малюнка, колориту для даного типу твору.

Колаж — зображення, що складаються з окремих елементів, які сприймаються як єдине ціле.

Колаж — особлива форма використання композитором фрагментів із власних творів або творів інших авторів.

Композиція — конкретна побудова, внутрішня структура твору. Розташування й взаємозв'язок найважливіших елементів художнього твору, від яких залежить весь його зміст і побудова. Твір як кінцевий результат творчої праці художника.

Культура — цим поняттям характеризується досягнутий рівень розвитку творчих сил і здатностей людини, а також результати її матеріальної й духовної діяльності.

Культура — сукупність матеріальних і духовних цінностей, вироблених людством протягом усієї історії, а також сам процес творення цих цінностей; своєрідне відображення можливостей відтворення людиною самої себе як істоти духовної.

Курос — у давньогрецькому мистецтві статуя юнака-атлета, як правило, оголеного.

Лірична пісня — різновид музично-поетичної творчості, що виражає почуття людини.

Модернізм — сукупність течій у мистецтві, які характеризуються відмовою від традицій класичного мистецтва, прагненням до пошуку нових, нетрадиційних форм, а також умовністю стилю.

Монументальна скульптура — твори скульптури, створювані для прикрашення архітектурних споруджень і комплексів, статично закріплені на місці.

Монументальний живопис — твори живопису великого розміру, створювані для прикрашання архітектурних споруджень та ансамблів (стінні розписи, мозаїка, гобелени тощо).

Музичні жанри — типи музичних творів, характерні ознаки яких сформувались із огляду на їх походження, умови виконання, сприйняття й інші ознаки (зміст, структура, засоби виразності, склад виконавців тощо) та у відповідності до сфери застосування музики.

Мюзикл — музично-сценічний жанр, який поєднує в собі ознаки оперети і драматичної вистави, і в якому використовуються виражальні прийоми та засоби сучасної музики і хореографії. Як жанр мюзикл сформувався протягом ХХ ст.

Неофольклоризм — оновлення засобів композиції в європейській музиці першої третини ХХ ст. шляхом звернення до фольклорних джерел. Напрямок, у якому елементи класичної музики поєднуються з фольклором.

Новаторство — пошук нових форм і засобів виразності для втілення в мистецтві образів сучасного життя, нових форм і засобів виразності.

Обробка — видозміна музичного твору шляхом використання різноманітних засобів музичної виразності.

Опера — музично-драматичний твір, призначений для співу в театрі. Основою вокальних номерів в опері є літературний текст, який називається лібрето.

Оперета — музично-драматичний твір здебільшого комедійного, розважального характеру, в якому спів і танок поєднуються з розмовними діалогами. Часто її називають музичною комедією.

Партесний спів — стиль багатоголосного хорового співу.

Пісня — музично-поетичний твір, призначений для співу.

Полістилістика — поєднання в одному творі несумісних або надзвичайно відмінних один від одного, різнорідних стилістичних елементів.

Поліфонія — багатоголосний склад музики, у якому окремі голоси мають самостійне значення.

Поп-музика — окремий вид сучасного музичного мистецтва, що являє собою сукупність різноманітних стилів і жанрів переважно розважального естрадного характеру.

Реалізм — художній напрям, який сформувався в Європі до середини ХІХ ст.

Регтайм — напрям фортепіанної музики, що характеризується складними «перехресними» ритмами акомпанементу і мелодії.

Реквієм — вокальний або вокально-інструментальний кількочастинний твір скорботно-патетичного змісту й звучання.

Ренесанс (Відродження) — стиль західноєвропейського зодчества ХV–ХVІ ст., заснований на відродженні античних архітектурних форм. Відзначався великою кількістю рельєфних прикрас.

Рок-музика — узагальнена назва низки напрямів популярної музики другої половини ХХ століття, що походять від рок-н-ролу та ритм-енд-блюзу.

Рок-н-рол — новий музичний стиль (і водночас танець), що виник на основі ритм-енд-блюзу на початку 50-х років ХХ ст. в США. Його основами є мелодія з блюзовими інтонаціями в супроводі одноманітного акцентованого ритму. Термін *рок-н-рол* запровадив американський диск-жокей Алан Фрід.

Романський стиль — художній стиль, що розвивався в західноєвропейському мистецтві протягом Х—ХІІІ ст.

Романтизм — один із провідних напрямів у літературі та інших видах мистецтва, що виник у Німеччині.

Симфоджаз — напрям симфонічної музики, що органічно поєднує характерні риси симфонічної музики з елементами джазового виконання.

Симфонічна музика — музика, призначена для виконання симфонічним оркестром.

Спірічуелс — духовні пісенспіви темношкірих американців. Спірічуелс притаманні емоційність і колективна імпровізація.

Стиль — стала єдність художніх принципів, прийомів і засобів, використовуваних у створенні творів мистецтва.

Стиль — сукупність спільних ознак, система художніх форм, наділені певною якістю і змістовою виразністю. Ознаки певного стилю можуть проявлятися у різних сферах життя людини.

Сценічний танець — один з основних видів хореографічного танцю, що передбачає створення художнього образу на сцені.

Сюжет — образне відображення задуму, що розкривається через дії, зображені у творі мистецтва. Тема, предмет зображення у творі образотворчого мистецтва.

Театр — вид мистецтва, особливістю якого є художнє відображення життя за допомогою сценічної дії акторів перед глядачами.

Токата — твір для клавішних інструментів (клавесина, органа), витриманий у швидкому, чітко римованому русі з характерною ударною «молоточкоподібною» технікою виконання.

Традиції — передавання накопиченого культурного досвіду від покоління до покоління.

Транскрипція — вільна обробка музичного твору для інших інструментів.

Фолк-рок — поєднання фолк- і рок-музики.

Фольклор — народна творчість (казки, пісні, прислів'я, загадки, легенди та ін.).

Фреска — живопис фарбами, розведеними на воді, які наносилися на сиру штукатурку. Види: «а фреско» — по сирому, «а секо» — по сухому. Твір, виконаний у такій техніці.

Характерний танець — містить елементи національних і народних танців, перероблених у сценічній балетній практиці.

Хоровий концерт — багатоголосний кількочастинний хоровий твір духовного змісту.

Художній образ — особливий спосіб відображення життя, характерний лише для мистецтва.

Художня картина світу — створений мистецтвом образ дійсності.

Шансон — народна чи естрадна пісня ліричного змісту з репертуару французьких співаків.

Передмова	3
Формування компетентностей	4
Етапи роботи з візуальними джерелами	5
Алгоритм роботи з плакатами	6
Алгоритм роботи з творами живопису	7
Алгоритм роботи із сюжетними відео	7
Алгоритм роботи зі світлинами	7
Алгоритм роботи з карикатурами	8
Застосування дискусії як методу формування мистецьких компетентностей	9
Інтерактивна основа технології розвитку критичного мислення	10
Складання тез за темою уроку	11
Робота над повідомленням	11
Складання простого або розгорнутого плану повідомлення	11
Конспектування навчального матеріалу	12
Аналіз тексту мистецького (історичного) джерела	13
Написання реферату	13
Створення презентації (за допомогою програми Power Point)	14
Аналіз-інтерпретація художнього твору	14
Орієнтовний тематичний план уроків мистецтва у 10 (11) класах (до підручника Л. Масол «Мистецтво» — К. : ВД «Освіта», 2018. — 224 с.)	16
Орієнтовний тематичний план (до підручника О. Комаровської, Н. Миропольської, С. Ничкало, І. Руденко «Мистецтво». — Харків : Видавництво «Ранок», 2018. — 192 с.)	45
ТЕМА 1. Мистецтво африканського культурного регіону	55
Розмаїтість мистецтва народів Африки	55
Африканська скульптура, маски	55
Музично-танцювальна магія Африки	63
ТЕМА 2. Мистецтво американського культурного регіону	68
«Зоряна» Америка. Види мистецтва американського регіону	68
Загальнодоступне мистецтво Америки. Архітектура, скульптура і живопис, музичне мистецтво	76
Тема 3. Мистецтво далекосхідного культурного регіону	84
Мистецтво Китаю. Природність життя китайської нації	84
Особливості східної музики, театру, кіномистецтва	95

Японія: до істини — шляхом краси.	100
Музика, танець, театр, кіномистецтво Японії: погляд крізь тисячоліття.	111
Духовні традиції Кореї — східної країни ввічливості	120
Тема 4. Мистецтво індійського культурного регіону	128
Шедеври архітектури, скульптури і живопису Індії	128
Звучання і рух Всесвіту в індійській музиці і танцях	134
Тема 5. Мистецтво арабо-мусульманського культурного регіону	140
Мистецтво Давнього Єгипту	140
Мистецтво ісламу	144
Тема 6. Мистецтво європейського культурного регіону	151
Архітектура — кам'яний літопис століть	151
Скульптура — мовчазна потаємна муза	159
Образотворче мистецтво доби Відродження	162
Ренесансне музичне та театральне мистецтво	166
Жанри музичного мистецтва Європи XVIII–XX ст.	168
Європейські школи живопису	183
Тема 7. Мистецтво європейського культурного регіону. Художня спадщина України	191
Україна: давнє мистецтво європейського культурного регіону	191
Художня спадщина Київської Русі	199
Художня спадщина і мистецькі образи XIV–XVI ст.	207
Художня спадщина і мистецтво XVII–XVIII ст.	216
Художня спадщина XIX ст.	226
Художня спадщина XX–XXI ст.	239
Музична та театральна спадщина на теренах України	256
Музична і театральна спадщина Київської Русі та України XVII–XVIII ст.	261
Спадщина музичного і театального мистецтва XIX–XX ст.	269
Здобутки музичного, театального, кіномистецтва Європи та України	269
Словник понять і термінів	280

Навчальне видання О200013У
Серія «Інтерактивний урок» Підписано до друку 28.11.2019.
Серіх Лариса Володимирівна Формат 60×90/16. Папір друкарський.
Чуркіна Вікторія Григорівна Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.
Мельник Світлана Анатоліївна Ум. друк. арк. 18,00.

МИСТЕЦТВО ТОВ Видавництво «Ранок»,
10 (11) клас вул. Кібальчича, 27, к. 135, Харків, 61071.
- Конспекти уроків Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5215 від 22.09.2016.

Редактор *О. В. Гноінська* E-mail: office@ranok.com.ua
Коректор *Н. В. Красна* Тел. (057) 719-48-65,
тел./факс (057) 719-58-67.

Регіональні представництва Київ – тел. (044) 229-84-01,
видавництва «Ранок»: e-mail: office.kyiv@ranok.com.ua,
Львів – тел. (067) 269-00-61,
e-mail: office.lviv@ranok.com.ua.

З питань придбання продукції Житомирі – (067) 122-63-60;
видавництва «Ранок» звертатися за тел.: Львові – (032) 244-14-36;
у Харкові – (057) 727-70-80; Миколаєві і Одесі – (067) 551-10-79;
Києві – (044) 360-56-37, 377-73-23; Черкасах – (0472) 51-22-51;
Вінниці – (067) 506-65-95; Чернігові – (0462) 93-14-30.
Дніпрі – (056) 785-01-74, 789-06-24; E-mail: commerce@ranok.com.ua.

«Книга поштою»: вул. Котельниківська, 5, Харків, 61051

Тел. (057) 727-70-90, (067) 546-53-73.

E-mail: pochta@ranok.com.ua

www.ranok.com.ua

Надруковано у друкарні ТОВ «ТРИАДА-ПАК»
м. Харків, пров. Сімферопольський, 6. Тел. +38(057)703-12-21
www.triada-pack.com, email: sale@triada.kharkov.ua
ISO 9001:2015 № UA228351, FAMO TRIADA LLC (065445)

Папір, на якому надрукована ця книга,

безпечний для здоров'я
та повністю
переробляється

зроблений зі вторинної
целюлози —
не постраждало жодне дерево

вибілювався
без застосування
хлору

Разом дбаємо про екологію та здоров'я

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

«Інтерактивний урок» — новітні технології шкільної освіти

За допомогою видань цієї серії учитель зможе створити справжній динамічний інтерактивний урок, що підвищить засвоєння навчального матеріалу й виведе освітній процес на новий сучасний рівень.

КОМПЛЕКТ МІСТИТЬ:

- розгорнуте календарне планування;
- докладні матеріали до уроків;
- мультимедійні презентації;
- теоретичні засади викладання мистецтва.

КОМПЛЕКТ ДОПОМОЖЕ ВЧИТЕЛЮ:

- залучити учнів до скарбниці світового та вітчизняного мистецтва;
- сформувати духовно збагачену, морально й естетично виховану особистість;
- розкрити творчий потенціал учнів.

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ЛІТЕРАТУРА
УСІ КНИГИ ТУТ!

🌐 ranok.com.ua
✉ e-ranok.com.ua
✉ pochta@ranok.com.ua
☎ (057) 727-70-90